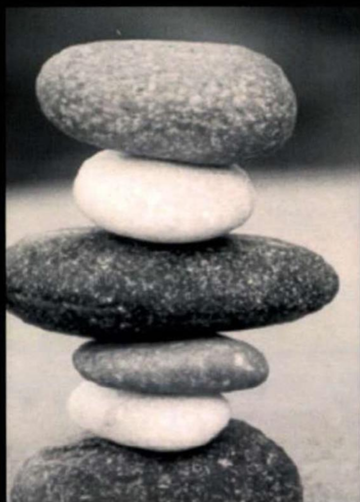
Köztes demokrácia

novák – szentpéteri

Méltányosság-könyvek

L'Harmattan

KÖZTES DEMOKRÁCIA

Szerkesztette

Novák Zoltán – Szentpéteri Nagy Richard

Méltányosság Politikaelemző Központ L'Harmattan

Budapest, 2009

L'Harmattan France
7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20

L'Harmattan Italia SRL
Via Bava, 37
10124 Torino-Italia
T./F.: 011.817.13.88

ISBN 978-963-236-234-2

A kiadásért felel Gyenes Ádám.
A kötet megrendelhető, illetve kedvezménnyel
megvásárolható: L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 14–16.
Tel.: 267-5979
harmattan@harmattan.hu; www.harmattan.hu

Olvasószerkesztő: Tóth Andrea
Borítóterv: Novák Zoltán
A nyomdai előkészítés Kállai Zsanett munkája,
a sokszorosítást a Robinco Kft. végezte.
Felelős vezető Kecskeméthy Péter.

TARTALOM

ELŐSZÓ / 7

ANTAL ATTILA
Közvetített demokrácia / 10
Az elnöki vétó / 13
Zöld utakon / 22
Pártfrakció vagy frakciópárt / 28

CSIZMADIA ERVIN
Előrehozni vagy békén hagyni? / 34
A bokrosi teendők és a politikai áttörés / 38
Van-e programja a Fidesznek? / 41
A magyar kapitalizmus újragondolása / 45
A kétfajta civil társadalom / 48
Az ideiglenesség véglegessége? / 50
A hitel stádiumai / 54
Koncentráció és döntés / 57
Büszkeség és a bal ítélete / 59
A valóság súlytalansága és a hisztéria / 62

GYENE ISTVÁN HUNOR
A tátrai tigris titkai / 68
Béna kacsa az Unió élén / 72
Gárda-körkép / 74

HALASI ENDRE
A kétszintes küzdőtér / 80
Az amerikai egészségügyi reform háttere / 83
Püspöki körlevél az újpogányságról / 85

JESKÓ JÓZSEF
Az új újkonzervativizmus / 90
Van-e élet Budapesten kívül? / 94
A jobboldal évtizede? / 99

LAKATOS JÚLIA
A pannon puli hódítása / 104
Sikernők titka / 108

NAGY ATTILA TIBOR
Titkos kampánypénzek, homályos üvegzseb / 116
A német választás mérlege / 120

NOVÁK ZOLTÁN
Vonzások és választások / 128
Reform vagy bukás / 131
Menni vagy nem menni... / 134
A vezér-aszimmetria / 138
Europolifónia / 141
Egy következményekkel terhelt ország / 144
Kettős médiafront / 146
A programtalanság kora / 150
A „neoliberalizmus" mitológiája / 153
A remény rabjai / 155

SZENTPÉTERI NAGY RICHARD
A törvényhozás ciklikussága / 160
A cselekedetek programja / 163
A választó polgár / 166
A liberális agónia / 169
A történelem pártjai / 172
A parlamentáris megoldás / 175
A konstruktív kormányprogram / 179
Az alkotmányozási paradoxon / 182
A liberális baloldal / 185
A szavak politikája / 187

ZSOLT PÉTER
Bizalom a kapitalizmusban / 192
A karaktergyilkosság / 208
Az állam destabilizálódása / 213

ELŐSZÓ

A kötet címe a magyar demokrácia átmenetiségére utal – több értelemben is. Benne van a címben a hatályos alkotmány preambuluma által kifejezetten megnevezett átmenetiség éppúgy, mint a kötet megjelenésének idején aktuálisan tapasztalt köztesség a rendszerváltás óta eltelt két évtizednyi nagyidő lezárulta és a 2010 derekától várható új időszak megalapozásának történelmi ideje között. De beleolvasható a kifejezésbe az ideiglenesség több más vonatkozása is – melyekről a kötetben szereplő írások szólnak, ideértve a hazai demokratikus berendezkedés közepes vagy köztes fejlettségét elemző esszéket is. Ráadásul – mint ezt ugyancsak számos tanulmány bizonyítja – hazánk köztes-európai országként a történelmi meghatározottságok determinálta térben és időben a demokrácia-modellek és a kormányformák egyfajta köztes és kiérleletlen változatának működtetési kísérletét végzi. Mindezeken túl a kötetcím további szándékoltan kettős értelemben a közvetett és a közvetlen demokrácia problémájára, valamint a demokrácia intézmények általi, továbbá a média általi közvetítettségére egyaránt utal – mindkét aspektusról bőven értekezik a kötetben számos írás, mi több, voltaképpen az egész kötet a demokrácia-közvetítéssel foglalkozik tágabb és átvittebb értelemben is. Mindazonáltal e cím egyben a kötet legelső tanulmányának – *Közvetített demokrácia* – címét is előhívja.

Ez a könyv a Méltányosság Politikaelemző Központ kutatóinak válogatott írásait (esszéit, elemzéseit, tanulmányait) tartalmazza – éppen egy évvel a központ legutóbbi kötetének megjelenése után. A Méltányosság-könyvek sorozat harmadik darabjaként napvilágot látó összeállítás valódi kiegészítése – és bizonyos értelemben befejezése is – a 2008 elején megkezdett programnak, hiszen e sorozatzáró kötet a „trilógia" harmadik részét adja. Csaknem két éve a L'Harmattan kiadónál megjelent első válogatás a központ öt vezető munkatársának hat hosszabb tanulmányát rendezte össze – *A körbezárt politika* címmel. A második kötet a kiadó gondozásában tavaly került a közönség elé – *Konszenzus és küzdelem* címmel –, csaknem húsz szerző majdnem negyven kisebb-nagyobb elemzését tárva az olvasók elé: ebben a kötetben a központ vezető kutatói mellett a Méltányosság műhelyében dolgozó fiatal elemzők is bemu-

tatkozhattak. E harmadik – ebben a műfajban bizonyos újításokat is bevezető – kötet a megkezdett úton halad tovább: az elmúlt egy év kiemelkedő politikai elemzéseit nyújtja az olvasóknak, tíz szerző félszáz kisebb művét – a korábbi két kötetnél már megszokott terjedelemben.

A könyv tematikája igencsak változatos, de az egyes írásokat összeköti a Méltányosság Politikaelemző Központ tudományos-elemző műhelyében meghonosított szemléletmód, gondolatvezetés és nyelvhasználat, amely összességében egy egységes megközelítési formát, nézőpontot és egy többé-kevésbé felismerhető stílust eredményez. A szerkesztők arra törekedtek, hogy a szertefutó ideák egy zárt tudományos térben jelenjenek meg, a gondolatok közötti szelektálást az olvasóra bízva. A kötet alkotói közül egy szerző négy írást jegyez, ketten két-két, négyen három-három, hárman pedig tíz-tíz rövidebb-hosszabb szöveggel jelentkeznek, a szerteágazó műfajok jellemző vonásainak felvonultatásával. A kisesszéktől a gyorselemzésekig terjedő palettán néhány összegző tanulmány is helyet kapott, de minden íráson rajta van a kor, a köztes idő sajátos lenyomata, amely vállaltan vegyül a tágabb időtávlatokat befogni szándékolt, hosszabb érvényű megállapítások komolyságával. Azt reméljük, hogy a könyv hozzájárulás lehet a politikaelméleti diszkussziók hazai horizontjának kívánatos tágításához, és talán szolgálhatja a méltányos közgondolkodás régen várt kialakulását is.

A szerkesztők

ANTAL ATTILA

KÖZVETÍTETT DEMOKRÁCIA

Sokak számára magától értetődő természetességnek tűnik fel a képviseleti demokrácia elsődlegessége a közvetlen demokratikus megoldásokkal szemben. Mára azonban a pártpolitikának a közvetlen demokrácia intézményrendszerébe történő beszivárgása, valamint a legújabb deliberatív tendenciák rámutattak arra, hogy a 21. század politikai rendszerében a kialakultnak vélt struktúrák is változhatnak.

A 20 évvel ezelőtt kialakított (már akkor is átmenetinek tekintett) alkotmányos berendezkedésünk a képviseleti demokrácia alapjain áll, amelyhez kiegészítő elemként csatlakoznak a közvetlen demokrácia intézményei (e kettősség jelenik meg Alkotmányunkban is: *„A Magyar Köztársaságban minden hatalom a népé, amely a népszuverenitást választott képviselői útján, valamint közvetlenül gyakorolja.”*). Az Alkotmánybíróság értelmezése pedig megerősítette a közvetlen hatalomgyakorlás komplementer jellegét: *„... a közvetlen hatalomgyakorlás ugyan a népszuverenitás gyakorlásának kivételes formája, de kivételes megvalósulása eseteiben a képviseleti hatalomgyakorlás fölött áll: az Országgyűlés végrehajtó szerepbe kerül.”* A képviseleti demokrácia elsődlegessége magától értetődővé vált a rendszerváltás során, s ekként kezelte a későbbi közjogi-politikai fejlődés is. Mára azonban a pártpolitikának a közvetlen demokrácia intézményrendszerébe történő beszivárgása, a hagyományos közvetlen technikák devalválódása, valamint a legújabb deliberatív tendenciák rámutattak arra, hogy a 21. század politikai rendszerében a kialakultnak vélt struktúrák is változhatnak. Az Alkotmány ideiglenessége, továbbá a közvetlen demokrácia intézményrendszerének (át)alakulása együttesen veti fel a közjogi status quo átrajzolásának szükségességét.

A közvetlen hatalomgyakorlás *szűk értelemben* a helyi, illetve országos népszavazást és népi kezdeményezést jelenti. *Tágabb értelemben* (ha a hatalomgyakorlás alatt a közpolitika formálását is értjük) azonban ide tartozik minden olyan tendencia, amelynek keretében a (civil)társadalom lehetőséget kap (akár formális, akár informális módon) a politikai döntésekbe való beavatkozásra. Ha utóbbi értelemben közelítünk a közvetlen demokrácia intézményrendszeréhez, akkor levonhatjuk azt a következtetést, hogy a rendszerváltás és az azt követő időszak felfogható *a közvetlen demokrácia kiteljesedésének* (legalábbis az erre irányuló törekvések sorozatának). A tág értelemben vett magyar közvetlen demokrácia fejlődése már a rendszerváltás előtt elkezdődött, sőt maga a rendszerváltás is deliberatív gyökerekből indul ki. A közvetlen demokrácia elsődleges intézményrendszere (népszavazás, népi kezdeményezés) és civil politikaformálási lehetőségek egymás mellett alakultak ki az elmúlt 20 évben,

azonban a közvetlen demokrácia hagyományos intézményrendszere kezdi elveszíteni az 1989-ben kialakított jellegét.

A népszavazás és népi kezdeményezés jellegvesztése (az országos népszavazás jelentősége folytán elsősorban erre koncentrálok) két tendenciában ragadható meg. Az első inkább egy *jogi jellegvesztés* (ezt nevezhetjük akár pozitív értelemben vett jellegtisztulásnak is). A rendszerváltó jogalkotás (1989. évi XVII. törvény) során kialakított közvetlen demokratikus intézményrendszer szokatlanul liberális, a nyugat-európai parlamentáris rendszerek megoldásain túlmutató volt. Ez összefüggésben állt azzal, hogy a legitimitását vesztett parlamenttel szemben a népszavazás intézménye felértékelődött. A parttalan szabályozás szinte bármilyen, az Országgyűlés hatáskörébe tartozó kérdésben való népszavazást lehetővé tett, amely heves politikai és közjogi vitákat váltott ki. A vita végére az Alkotmánybíróság tett pontot: megsemmisítve az 1989-es törvényt, továbbá mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenességet állapítva meg. Az 1997. évi alkotmánymódosítás, valamint az 1998. évi III. törvény rakta le a népszavazás és népi kezdeményezés jelenlegi alapjait: szigorúbb kezdeményezési szabályokat, bővebb tiltott tárgyi kört határozva meg. A népszavazás és népi kezdeményezés 1997-1998-as szabályozásával megerősítődött a képviseleti demokrácia elsődlegessége, s a közvetlen demokrácia intézményrendszere kiszámítható mederbe került.

A második momentum a *politikai jellegvesztésben* ragadható meg, amely az országos népszavazás alkalmazásának korszakaihoz köthető. Az ún. *rendszerváltó népszavazások* időszaka felöleli a négyigenes népszavazást (1989), továbbá a köztársasági elnök megválasztására vonatkozó népszavazást (1990). Mind a két referendumnak sajátja, hogy a politikai erők által dominált („közvetített") eseményről van szó: vagyis implicit jelleggel az igen-nem választás egyben párt-választás is volt.

A következő korszak a *„nemzetközi népszavazások"* időszaka, amelynek eredményei nyomán hazánk betagozódott a nemzetközi politikai környezetbe. Bár itt is kirajzolódtak a vélemények mögötti pólusok, de a politikai-közéleti fősodorban viszonylagos konszenzus alakult ki az euroatlanti integráció tekintetében (alátámasztja ezt, hogy a NATO-népszavazás kezdeményezője az Országgyűlés volt, az EU-népszavazásra pedig alkotmánymódosítás útján került sor). 2004-től kezdve ismét előtérbe kerültek a *„politikai népszavazások"*: az egészségügyi közszolgáltatókról, a kettős állampolgárságról, valamint 2008-ban a három díjról tartott népszavazás esetében ismét (immár explicit jelleggel) lehetett „győztes" és „vesztes" politikai erőkről beszélni. Vagyis a közvetlen demokrácia intézményét (egyfajta közvetítő mechanizmusként) egyre inkább befolyásolni igyekszik a pártpolitika.

Nem meglepő tehát, hogy az országos népszavazás intézményét már a kezdet kezdetétől pártpolitikai célokra használták, amely egyben az intézmény ci-

vil jellegének romlásával – lényegileg e jelleg ki nem alakulásával – járt együtt (ez elmondható a helyi népszavazásokról is, a népi kezdeményezések köre jelent viszonylagos kivételt).

A társadalomnak azonban nem csupán a népszavazások és népi kezdeményezések alkalmával van lehetősége hatást gyakorolni a politikára (megfordítva: a politikának nem csupán ezen közvetlen demokratikus intézmények esetében van alkalma befolyásolni az állampolgárokat), hanem a közvetlen demokrácia egyéb terepein is. Ide tartozhat a civil szervezetek bevonása a (köz)politikai döntéshozatalba, a jogszabályok véleményezésébe (a korábbi társadalmi vita intézménye), sőt legtágabb értelemben minden olyan állami kötelezettség, amely a civil beavatkozás lehetővé tételére irányul (részvételre képesítés). Ezek a megoldások a közvetlen demokrácia szűkebb értelemben vett formájával együtt fejlődtek, alakultak ki. A civil erő és potenciál megjelent a rendszerváltásban is, akkor azonban nem aknázódott ki.

Az elmúlt 20 év során megerősödött és a politika befolyásától (többé-kevésbé) függetlenedett civil társadalom hallatni kívánja hangját. A népszavazások és a népi kezdeményezések lehetőséget biztosítanak arra, hogy a társadalom szélesebb rétegei közvetlenül gyakorolják a közhatalmat. A közvetlen demokrácia egyéb formái pedig arra adnak alkalmat, hogy a politikaformálásban érdekelt civilek a döntéshozók szakmai partnerévé váljanak, méghozzá oly módon, hogy politikai pártok (mint közvetítők) ne befolyásolják direkt módon a civil elképzelések becsatornázódását.

A fenti megoldások csupán a jéghegy csúcsának tekinthetők. A „bölcs laikusoknak" a közpolitikai döntéshozásba való bevonásán túlmenően, a legújabb deliberatív tendenciák egyike a brazíliai Porto Alegre-ben sikerrel alkalmazott ún. *részvételi költségvetés*, amelynek lényege, hogy a települési (tehát helyi szintű) költségvetés összetételének és arányainak meghatározása, működésének ellenőrzése egy minden lakos számára nyitott és átlátható, évente újraismétlődő vita- és tervezési folyamaton megy keresztül. Egy másik gyakorlatot tükröz az angolszász *állampolgári tanács* intézménye, amely egy olyan „közösségi mikrokozmosz", ahol a megvitatandó probléma természetének megfelelően kiválasztott 12-25 önként jelentkező, „laikus" civil 3-4 napon keresztül vitatja meg az adott kérdést, közügyet. Angolszász „testvéréhez" hasonlít a Dániában alkalmazott ún. *konszenzusos konferencia* intézménye, amely szintén a laikus és szakmai elem találkozásán alapul. Megemlíthetjük továbbá az USA XXI. századi *városgyűléseit* és a *vitázó közvélemény-kutatásokat*.

A társadalom tagjai igénylik a közvetlen véleményformálás, a döntés lehetőségét (az eddigi népszavazások átlagos részvételi aránya 42,48%, amely alig marad el az önkormányzati választások átlagos részvételéről). Amint a Méltányosság Politikaelemző Központ többször is kifejtette: az 1989-es Alkotmány ideiglenessége és inkoherenciái felvetik a rövid-, illetve középtávú alkotmányozás szükségességét. A jövőbeli alkotmányozás során érdemes lesz tisztázni

a közvetlen demokrácia kettős jelentésében rejlő ellentmondásokat: vagyis azt, hogy a (többnyire) pártpolitika által befolyásolt népszavazások és népi kezdeményezések *nem minden esetben alkalmasak a társadalomban rejlő közvetlen döntési szándék kiteljesítésére* – a partnerként történő, direkt politikaformálásra pedig semmiképpen. A tágan értelmezett közvetlen demokrácia pedig felveti a képviseleti rendszer magától értetődőségén nyugvó jelenlegi alkotmányos konstrukció fundamentumainak a felülvizsgálatát is.

Így az Alkotmány külön fejezetében célszerű rögzíteni a népszavazás és népi kezdeményezés alkotmányos szabályait, továbbá a politika alakításában való civil részvétel (a jelenleg alkalmazott, és az esetlegesen kialakításra kerülő új) tendenciáit. A népszuverenitás érvényre juttatása érdekében vissza lehetne térni az 1989-es szabályozás azon rendelkezéséhez, mely szerint az Alkotmány elfogadásáról (megerősítéséről) népszavazással kell dönteni.

Csak egy koherens, a közvetlen demokrácia minden aspektusára tekintettel lévő alkotmányos szabályozás alakíthatja át a közvetlen demokrácia jelenlegi – többnyire pártpolitikai küzdelmek közé szorult – kereteit, és emelheti be a már jelenleg is alkalmazott deliberatív megoldásokat. A közvetlen demokrácia alkotmányos átértelmezése és intézményrendszerének differenciálása elősegítheti azt, hogy a nép a közhatalmat valóban közvetlenül is – s ne csak közvetítők útján – gyakorolhassa.

2009.08.14.

AZ ELNÖKI VÉTÓ

A Méltányosság Politikaelemző Központ (MPK) már többször foglalkozott a magyar Alkotmány inkoherens rendelkezéseivel, rávilágítva arra, hogy a politikai kompromisszumok között fogant alaptörvény egy-egy disszonáns rendelkezése mennyire megtöri az egyes alkotmányos intézmények ökonómiáját. Az MPK ezúttal a köztársasági elnöki vétó intézményét elemezte: nemzetközi kitekintésben vizsgálva meg az elnöki modelleket, s ezekben az elnöki vétó szerepét.[1]

[1] Jelen írás az MPK elnöki vétó intézményével foglalkozó tanulmányának (amely 2008. december 20-án záródott le) kivonata.

Elnöki modell – elnöki vétó

A köztársasági elnöki vétó intézménye fontos szerepet tölt be a jog- és politikai rendszerek életében: a hatalmi ágak rendszerében ez az a „köldökzsinór", amely a leginkább összekapcsolja a köztársaság első emberét a jogalkotó hatalommal. A különböző berendezkedések vizsgálatával három elnöki modell különíthető el:

- az elnök a végrehajtó hatalom letéteményese, amely a prezidenciális köztársaságok sajátja (pl. Amerikai Egyesült Államok);
- duális megoldásként része a végrehajtó hatalomnak az elnök, de felelősségében osztozik a kormánnyal (pl. Lengyelország);
- a köztársasági elnök nem része a végrehajtó hatalomnak, reprezentatív szerepköre van (pl. Magyarország).[2]

Ezen klasszifikáció vegytiszta formájának kellene leképeződnie az erős, a közepesen erős és a gyenge köztársasági elnöki megoldásokban. Azonban, ahogy az élet, úgy a jogi-politikai rendszerek és megoldások sem jelentkeznek ilyen „vegytiszta" formában. Ennek a „keveredésnek" egyik legszembetűnőbb példája az államelnök vétó-jogköre. Az elnöki vétó a korábbi *uralkodói szentesítés* intézményének a liberális demokráciák által szelídített maradványa. Ugyanakkor ez az intézmény is biztosíthat erős kontrollt a jogalkotó hatalom felett. Alapvetően két formában: van egy ún. alkotmányossági vétó és egy ún. politikai vétó. Mind a két vétó intézménye összekapcsolódik a jogszabályoknak a köztársasági elnök általi kihirdetésével. Mind a két vétófajta alkalmazása az adott jogszabály kihirdetése előtt történik: pontosabban a kihirdetésre a vétó alkalmazása miatt nem kerül sor (ezért is nevezhetjük a politikai vétó intézményét szuszpenzívnek, azaz felfüggesztő hatályúnak). Alkotmányossági vétó esetében az elnök az adott állam alkotmánybírósági hatáskörben eljáró[3] szervének küldi meg a jogszabályt, feltárva alkotmányossági aggályait. A politikai vétó azonban egy egészen másfajta elnöki jogkör gyakorlására ad lehetőséget. Itt mód nyílik arra, hogy az elnök politikai aktorként fellépve megakassza a törvényhozás működését, s ezzel egyidejűleg primer módon kifejezze politikai véleményét. Mód nyílik arra, hogy akár az alkotmányossági, akár pedig a politikai vétót blokkolják: az alkotmánybírósági státuszt ellátó szervnek nem feltétlenül kell osztania az elnök véleményét; a törvényhozás (általános tendenciaként minősített többséggel) szavazhat arról, hogy a jogszabályt változatlan formában hirdessék ki – ekkor az elnöknek már nincs lehetősége arra, hogy új vétóval éljen.

[2] Lásd az Alkotmánybíróság vonatkozó határozatait [48/1991 (IX.26.), 8/1992 (I.30.), 36/1992 (VI.10.) AB h.]

[3] Ezen adott jogrendszerben a normakontrollt ellátó szervet kell érteni.

Amint látható az elnöki vétó intézménye (annak léte/nem léte, jogi-politikai tartalma) igen erősen befolyásolja azt, hogy milyen elnöki modell alakul ki egy adott országban. Azonban az elnöki modell is befolyásolja a vétóról való gondolkodást: egy prezidenciális jellegű országban nagyobb tere van a vétó alkalmazásának, mint egy reprezentatív államfői státusz esetében. Ez a fejtegetés magában hordozza azt, hogy akár az elnöki vétó intézményét, akár pedig az elnöki modellt vesszük alapul a kettőnek konzisztensnek kell lenni. Az alap és a felépítmény viszonyrendszerében az lenne a természetes, hogy egy elnöki modell kialakításakor az ahhoz megfelelő elnöki eszközöket (így elnöki vétót) rendelünk. Ahogyan azonban erre már utaltunk: a politikai-történelmi helyzet ezt gyakran felülírja, s egy-egy intézmény köré építenek modellt. Ez viszont nem eredményezheti azt, hogy a végére is kialakult modellben inkonzisztens elemek maradjanak. A következőkben a hazai elnöki vétó kapcsán felvetődő inkoherenciákat és inkonzisztenciákat elemezzük egy nemzetközi vonatkoztatási rendszerben.

Elemzési módszer

Az alkotmányos (személyi) pozíciók eszenciáját három faktor határozza meg: a jogi szabályozási keret (**ex lege faktor**), az ehhez kapcsolódó alkotmányos tradíció (**tradíciós faktor**), végül pedig a pozíciót betöltő személyhez fűződő sajátosságok (rekrutáció, szerepfelfogás, alkotmányértelmezés stb.) (**perszonális faktor**). Ezen megállapítás helytállónak minősíthető a köztársasági elnöki intézményre, s így (**a maiore ad minus**) a köztársasági elnök által gyakorolt vétóra is. A külföldi példák bemutatásakor ex lege szempontú elemzésre törekedünk, a magyar elnöki vétó bemutatásakor azonban utalunk a tradíciós és perszonális szempontokra is.

Az elnöki modell és vétó intézménye más nemzeteknél

USA

Az amerikai elnöki rendszer prezidenciális modellt követ. Az elnök a végrehajtó hatalom birtokosa, a kormány feje. A Képviselőház és a Szenátus által elfogadott minden törvényjavaslatot, mielőtt az törvényerőre emelkednék, az Egyesült Államok elnöke elé kell terjeszteni; az Elnök, egyetértése esetén, azt aláírja, ellenkező esetben ellenvetéseivel együtt visszaküldi a Kongresszus ama Házának, mely a törvényjavaslatot kezdeményezte; e Ház az ellenvetéseket részletesen feltünteti naplójában és hozzálát a törvényjavaslat újbóli tárgyalásához. Amennyiben az új tárgyalás után a Ház kétharmada elfogadja

a törvényjavaslatot, azt az ellenvetésekkel együtt a Kongresszus másik Házának kell megküldeni, amely azt hasonló módon új tárgyalás alá veszi; ez utóbbi Ház tagjainak kétharmada által történt elfogadás esetén az törvényerőre emelkedik. Amennyiben valamely törvényjavaslatot az elnök az eléje terjesztéstől számított 10 napon belül (vasárnap kivételével) nem küldi vissza, az ugyanolyan módon törvényerőre emelkedik, mintha aláírta volna, kivéve, ha a Kongresszus elnapolása miatt a visszaküldés nem lehetséges, mely esetben az nem emelkedik törvényerőre. Az elnök nem rendelkezik alkotmányossági vétóval. A vétó intézményének szabályozása adekvát az elnöki modellhez, részletesen kidolgozott a politikai vétó blokkolásának szabályrendszere.

Ausztria
Az elnök, közvetlen választása ellenére, viszonylag gyenge (szimbolikus), a kancellár és a kormány (a javaslatok és az ellenjegyzés) által dominált. Nem rendelkezik politikai és alkotmányossági vétóval. A vétó intézményének szabályozása adekvát az elnöki modellhez.

Németország
A német szövetségi elnök szimbolikus pozíciót tölt be. Az alkotmány tehát nem biztosít számára önálló jogi mozgásteret, mérlegelési lehetőséget. Nem rendelkezik politikai és alkotmányossági vétóval. A vétó intézményének szabályozása adekvát az elnöki modellhez.

Franciaország
A prezidenciális elnöki hatalom széles körű jogosítványokban képeződik le a francia alkotmányban. Az köztársasági elnök, aki egyben a Minisztertanács elnöke, széles körű jogosítványokkal rendelkezik, a végreható hatalom részese. Kihirdeti a törvényeket, a véglegesen elfogadott törvény kormánynak történő megküldését követő 15 napon belül. E határidő lejártát megelőzően felkérheti a parlamentet a törvény egésze vagy bizonyos cikkei újratárgyalására. Az ismételt tárgyalást nem lehet megtagadni. A köztársasági elnök, a miniszterelnök, a Nemzetgyűlés elnöke, a Szenátus elnöke, 60 nemzetgyűlési képviselő vagy 60 szenátor a törvényeket – alkotmányosságuk véleményezése végett – kihirdetésük előtt az Alkotmánytanács elé terjesztheti. Az Alkotmánytanácsnak egy hónapon belül határozatot kell hoznia, a kormány kérelmére azonban, sürgősség esetén ez a határidő 8 napra csökkenthető. Ebben az esetben az Alkotmánytanácshoz történő előterjesztés meghosszabbítja a kihirdetésre megállapított határidőt. Az Alkotmánytanács által alkotmányellenesnek nyilvánított rendelkezést nem lehet sem kihirdetni, sem alkalmazni. A vétó intézményének szabályozása adekvát az elnöki modellhez.

Lengyelország
A végrehajtó hatalom duális jellegű, azt a Minisztertanács (kormány) és a köztársasági elnök közösen gyakorolja. Egy középerős elnöki modellel állunk szemben, amely státuszt a közvetlen elnökválasztás legitimálja. Az elnök erős vétójoggal rendelkezik. Politikai vétőjoggal bír. A politikai vétót a szejm 3/5-ös többségű szavazattal háríthatja el. Az elnök alkotmányossági vétóval is rendelkezik. A két vétó egyszeri és nem kombinálható. A vétó intézményének szabályozása adekvát az elnöki modellhez.

Csehország
A végrehajtó hatalom duális jellegű, vagyis azt a köztársasági elnök és a kormány közösen gyakorolja. Az elnök szimbolikusan az állam feje, akit a parlament két háza együttes ülésén választ (közvetlen választás). Egyik legfontosabb jogosítványa a politikai vétó, ennek keretében visszaküldési joga van, amelyet a törvény kézhezvételtől számítva 15 napon belül gyakorolhat. Az alkotmányerejű törvényekre ezen rendelkezések nem alkalmazhatóak. Az elnöki vétó az alsóházi újraszavazás során abszolút többséggel szavazható le.

Rendelkezik az elnök alkotmányossági vétóval is, azaz az alkotmánnyal ellentétes tartalmú törvényeket elküldheti felülvizsgálatra az alkotmánybírósághoz. A vétó intézményének szabályozása nem minden téren felel meg a reprezentatív elnöki modellnek, hiszen a széles körű politikai vétó alkalmazása az erős elnök attribútuma.

Szlovákia
A végrehajtó hatalom duális jellegű. A köztársasági elnök az állam feje, képviseli a szlovák államot külső és belső kapcsolataiban, az alkotmányos szervek normális működését biztosítja. Az elnöki modell reprezentatív mintát követ. Az elnök vétóval kapcsolatos jogkörei közé tartozik, hogy bármelyik törvényt visszaküldheti. Ha az elnöki vétót a Nemzeti Tanács elutasítja, és a köztársasági elnök az újból megküldött törvényt nem írja alá, akkor a törvényt az ő aláírása nélkül is kihirdetik. Az elnöki vétóról történő szavazáshoz a képviselők abszolút többségének szavazatára van szükség. Az államfő a Nemzeti Tanács hatáskörébe tartozó nemzetközi szerződés alkotmányosságának megítélése iránt az alkotmánybírósághoz fordulhat, valamint a népszavazás kihirdetése előtt az alkotmánybíróság véleményét kikérheti a kezdeményezés alkotmányosságáról. A vétó intézményének szabályozása nem minden téren felel meg a reprezentatív elnöki modellnek, hiszen a széles körű politikai vétó alkalmazása az erős elnök attribútuma.

Magyarország
A magyar köztársasági elnök egyértelműen a reprezentatív elnöki modell megtestesítője, jogköre az aktuálpolitikai, kierőszakolt megegyezések miatt

azonban inkoherens elemekkel terhelt. Ha a köztársasági elnök a törvénnyel vagy annak valamelyik rendelkezésével nem ért egyet, azt aláírás előtt, annak kézhezvételétől számított tizenöt napon – az Országgyűlés elnökének sürgősségi kérelmére öt napon – belül megfontolás végett, észrevételeinek közlésével visszaküldheti az Országgyűlésnek. Az Országgyűlés a törvényt újra megtárgyalja, és elfogadásáról ismét határoz. Az Országgyűlés elnöke által ezt követően megküldött törvényt a köztársasági elnök köteles aláírni és öt napon belül kihirdetni. A köztársasági elnök a törvényt aláírás előtt, a politikai vétó esetében szabályozott határidők szerint, véleményezésre megküldi az Alkotmánybíróságnak, amennyiben annak valamelyik rendelkezését alkotmányellenesnek tartja. Ha az Alkotmánybíróság – soron kívüli eljárásban – az alkotmányellenességet megállapítja, a köztársasági elnök a törvényt az Országgyűlésnek visszaküldi, egyébként köteles azt aláírni és öt napon belül kihirdetni. A vétó intézményének szabályozása nem minden téren felel meg a reprezentatív elnöki modellnek, hiszen a széles körű politikai vétó alkalmazása az erős elnök attribútuma. Szintén problémát jelent, sőt a politikai vétó esetében az intézmény teljes elszíntelenítéséhez vezet, hogy a parlament nem minősített többséggel írhatja felül az elnöki vétót.

Értékelési szempontok

Az egyes államok köztársasági elnöki modelljeinek és az azokban szabályozott elnök vétó intézményének a kapcsolata szempontjából a fő értékelési szempont az volt, hogy az adott elnöki vétó adekvát-e az adott elnöki modellben: vagyis hogy az elnök a modellnek megfelelő vétójoggal rendelkezik-e. Ebben a kiindulási pontot az adta, hogy a prezidenciális rendszerekben a leginkább elfogadható intézmény a széles körű politikai vétó. Nem célszerű, hogy egy reprezentatív államfő ilyen típusú (primer politikai döntést igénylő) vétójoggal bírjon: ebben az esetben ugyanis az aktuálpolitikai csatározások felszámolhatják az elnök reputációját. A prezidenciális rendszerekben ez a veszély azért nem fenyeget, mert itt az elnök amúgy is elsődleges politikai aktor, a reprezentatív modellben azonban legtöbbször a politikai csatározások felett áll, „megtestesítve a nemzet egységét". Így elmondható, hogy az erős politikai vétó inadekvát egy gyenge elnökhöz.[4] A politikai vétó-szabályozás értékelésének másik oldala a politikai vétó blokkolásának módja: a politikai vétó intézményét negligálja, ha a visszaküldött jogszabályt a jogalkotó szerv nem minősített többséggel is elfogadhatja ismét. Az alkotmányossági vétó – amely egy előzetes normakontroll – mindegyik elnöki modellhez adekvátnak tűnik, hiszen a poli-

[4] Meg kell jegyezni, hogy a gyenge elnöknek éppen a politikai vétó jelenti az egyik kitörési pontot a politikai aktorként való megnyilvánuláshoz.

tikai szempontok nem jelennek meg egy-egy alkotmányellenesnek vélt rendelkezés értékelése terén – legalábbis nem elsődlegesek.

A magyar köztársasági elnöki vétó intézménye – kényszerkompromisszum

Hazánkban az 1989 őszén elfogadott alkotmányreform (1989. évi XXXI. törvény) megszüntette a kollektív államfő (a Népköztársaság Elnöki Tanácsa) intézményét, és bevezette – az 1946. évi I törvény mintájára visszaállított – köztársasági elnöki vétó intézményét. A köztársasági kisalkotmány 1946-ban úgy szabályozta az elnöki vétót, hogy az elnök a kihirdetés elrendelése előtt a tizenöt napos határidőben a törvényt újabb megfontolás végett, észrevételeinek közlésével, egy ízben visszaküldheti a Nemzetgyűlésnek; a Nemzetgyűlés által hozzá másodízben áttett törvényt azonban tizenöt napon belül kihirdettetni köteles. Jogállását tekintetve az elnök ekkor is reprezentatív szereplő volt, így ebben az esetben sem felelt meg a politikai vétó ilyetén alkalmazása a reprezentatív elnöki intézményhez.

Az 1989-es és az 1990-es alkotmánymódosítások, némi bizonytalankodás után, a gyenge (reprezentatív) köztársasági elnöki modellen alapuló, parlamentáris kormányzati rendszert hozták létre. A rendszerváltás során az elnöki rendszer létrehozása fel sem vetődött; azonban a „félelnöki" rendszernek – ahol a közvetlenül választott köztársasági elnök nem csupán szimbolikus szerepet tölt be – is voltak támogatói: a Németh-kormány, az MSZMP, majd az utódpárt MSZP. Ezek a koncepciók azonban a politika harcokban megbuktak. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy az első szabad választások előtt országos ismertséggel és támogatottsággal rendelkező politikust felvonultatni még nem tudó ellenzék meghatározó csoportjai, a rendszerváltó pártoknak az akkori politikai folyamatokban domináns szerepet játszó része – attól tartva, hogy a közvetlen elnökválasztáson az államfői pozíciót az MSZMP népszerű, reformkommunista politikusa, Pozsgay Imre szerzi meg – ellenezte a középerős államfői hatalmat, és a parlament által választott, gyenge legitimációjú, csak reprezentáló elnököt kívánt. A gyenge elnök mellett kiállók győzelme azonban nem volt nyilvánvaló 1989-ben. Az 1989. évi alkotmánymódosítás, az ellenzéki csoportok akaratára, a reprezentatív modellt megvalósító rendelkezéseket tartalmazta (a Kerekasztal-tárgyalások során – a kezdeti patthelyzet feloldására – Antall József javaslatára az 1946. évi szabályozáshoz nyúltak vissza). A parlament által elfogadott 1989. évi XXXV. törvény azonban a köztársasági elnök első közvetlen választását cikkelyezte be, amely szabályt pedig az 1990. évi XVI. törvény („lex Király") emelte alkotmányos erőre. A vitát végül az MDF-SZDSZ paktum döntötte el, amely fordulatot hozott, s politikai kényszerkompromisszum eredményeként a reprezentatív elnöki intéz-

mény mellett döntött.[5] A paktumban a két párt megállapodott abban, hogy „az ország kormányozhatóságának érdekében a feltétlenül szükséges mértékig kiterjesztik a köztársasági elnök jogát a parlament feloszlatására", másrészt az alkotmánymódosítást követően haladéktalanul sort kerítenek az elnök parlamenti választására, végül pedig, hogy az első közvetett választott köztársasági elnök Göncz Árpád lesz.

A köztársasági elnök intézményével több alkotmánybírósági határozat is foglalkozott [48/1991 (IX.26.), 8/1992 (I.30.), 36/1992 (VI.10.) AB h.]. Az elnöki vétó intézményéről konkrétan pedig a 62/2003. (XII. 15.) AB határozat szól. Ebben az Alkotmánybíróság kizárta a törvény visszaküldésének és az előzetes normakontroll kezdeményezésének egymást követő alkalmazását. Akkor, ha a parlament az ismételt ülésezés eredményeként változatlan formában meghagyja a törvényt (vagyis blokkolja a politikai vétót) nincs szükség további alkotmányos ellenőrzésre. A testület kifejtette, hogy az Alkotmány megsértését eredményezi, ha az Országgyűlés a köztársasági elnök által visszaküldött törvény érdemi újratárgyalásának feltételeit nem biztosítja. Az érdemi újratárgyalást biztosító eljárási szabályoknak garanciális jelentőségük van a jogbiztonság és a hatalmi ágak elválasztása elvének érvényesülése szempontjából. Az Alkotmánybíróság hangot adott annak is, hogy a köztársasági elnök részvételi és felszólalási jogának biztosítása az újratárgyalási eljárás során a törvény közjogi érvényességének egyik feltétele.

A rendszerváltás óta eddig[6] 31 alkotmányossági vétó érkezett az Alkotmánybírósághoz, ebből 25 eredményes, 3 eredménytelen[7] volt, további 3 tárgyában pedig nem született még határozat. A politikai vétók száma 21, ebből 16 volt eredményes, 3 eredménytelen,[8] további 2 tárgyában pedig még nem határozott a parlament.

Inkoherencia és inkonzisztencia – elnöki gyakorlat

A politikai vétóval[9] szemben egy alkotmányjogi és egy politológiai érvelés hozható fel. A fentiek alapján láthatjuk, hogy az európai és transzatlanti tendenciákkal szembemenve a hazai alkotmányos szabályozás egy reprezentatív el-

[5] A paktum megállapodásai az 1990. évi XL. törvény nyomán kerültek az Alkotmányba.

[6] 2008. december 20.

[7] Az alkotmányossági vétó eredménytelensége az elemzés olvasatában azt jelenti, hogy az Alkotmánybíróság nem talált alkotmányellenességet. A részleges alkotmányellenesség már megalapozza az eredményes vétót az elemzés szerint.

[8] A politikai vétó eredménytelensége azt jelenti, hogy a köztársasági elnök által kifogásolt törvényt a parlament nem találta alkotmányellenesnek.

[9] A továbbiakban a megjegyzéseket a politikai vétóval kapcsolatban kell érteni, mert az alkotmányossági vétó intézménye (in abstracto) és hazai szabályozása (in concreto) is megfelel a magyar elnöki modellnek.

nöki modellben helyezett el egy olyan politikai vétói intézményt, amely sokkal inkább az elnöki modell sajátja (ezt nevezhetjük *alkotmányos inkoherenciá*nak). Ez több (egymással egyébként összefüggő) okkal is magyarázható. Egyrészt az elnöki modell tekintetében kibontakozó vitát lezáró politikai kényszerkompromisszum, másrészt pedig az 1946. évi szabályozás változatlan átvétele. A politikai vétó intézményének inadekvát voltát súlyosbítja, hogy maga az intézményi mechanizmus kódolása is helytelen: a politikai vétó bár szabályozva van az Alkotmányban, de súlytalanná teszi, hogy a parlament nem minősített többséggel hoz döntést a visszaküldött törvényt illetően (ez *alkotmányos inkonzisztencia*). A politikai vétó intézményével szemben a fenti alkotmányossági inkoherencián túl felvethető tehát egy politológiai szempont is. A politikai vétó tipikusan az az intézmény, amely közel viszi az elnököt a politizáláshoz. Bár nem lehet tagadni azt, hogy a köztársasági elnök politikai aktor, politikai döntéseket hoz, nyilatkozatokat tesz, de a jogrendszerünk által meghatározott (az „alapító atyák" kompromisszumaként létrehozott) reprezentatív elnöknek „ki kell fejeznie a nemzet egységét". A politikai vétó alkalmazása során meghozott primer politikai döntés önmagában azonban mégsem lehetne elég ok arra, hogy politológiai szempontú kritikát fogalmazunk meg. Az által azonban, hogy a politikai vétót a parlament blokkolni képes, a köztársasági elnök (aktuál)politikai viták kereszttüzébe kerülhet, s általa sérülhet az elnöki intézmény alkotmányos tartalma. A helyzetet súlyosbítja az alkotmányos inkonzisztencia, hiszen (szintén szembemenve az európai és transzatlanti tendenciákkal) nem minősített többség dönt az elnöki vétó kérdésében (ez valamelyest csökkentené az elnöki vétó esetleges eredménytelensége esetén előálló elnöki kudarcot). Az intézményt valódi tartalommal a mindenkori köztársasági elnöki gyakorlat, az elnöki habitus tölti ki. Göncz Árpád 2, Mádl Ferenc 5, míg Sólyom László eddig 13 alkalommal élt politikai vétóval. Ebből is látszik, hogy az elnök szerepfelfogása, aktivizmusa határozza meg az inkoherens alkotmányos szabályozást. Az elnök politikai megnyilvánulásának, politikai üzenetének is tekinthető a politikai vétó. Azonban ez a megnyilvánulás nem pártpolitikai, hanem – lévén az elnök önálló politikai szereplő – a köztársasági elnök saját véleménye. A köztársasági elnökök eddig nem sokszor kerültek politikailag „kellemetlen helyzetbe" a sikertelen politikai vétó miatt.[10] A számok alakulásából azonban az is látszik, hogy az elnökök egyre inkább igyekeznek kihasználni a rendelkezésükre álló teret: politikai és alkotmányos *ars poeticá*jukat kifejezésre juttatva. Az alkotmányos-politológiai inkoherenciák azonban az elnöki intézménynek az aktuálpolitika malmai közötti devalválódásához vezethetnek.

2009.02.14.

[10] Amikor Mádl Ferenc vétóját „leszavazta" a parlament, az Alkotmánybíróságtól kért alkotmányértelmezéssel igyekezett „elégtételt venni".

ZÖLD UTAKON

Új (köz)politikai forradalom van kibontakozóban: a gazdasági- és pénzügyi válság nyomán egyre inkább előtérbe kerül egy világméretű „zöld New Deal", amelynek keretében a megújuló energia és a hatékonyabb energia-felhasználás hozzájárulhat a költségvetések stabilizálásához. Ezek a tendenciák egyre inkább utat törnek hazánkban is – noha egyelőre csupán a programok szintjén.

Először is tisztáznunk kell, hogy mit nevezhetünk „zöld New Deal"-nek. Ban Ki-moon,[11] az ENSZ főtitkára szerint a kifejezés azt jelenti, hogy a *„globális gazdasági ösztönzők részévé kell válnia a környezetbarát technológiákba való befektetéseknek"*. A „zöld New Deal" az 1930-as évek világgazdasági válságára adott amerikai válasz mintájára kialakított fogalom, amely komplex politikatudományi jelentéstartalommal bír, legalább kétszintű fogalom. Egyrészt – a gyakorlati politikai cselekvés és magatartás (*politics*) szintjén – magában foglal minden olyan tevékenységet, programot, cselekvést, amely a gazdaságot, a politikát a fenntartható fejlődés és a környezetvédelem szempontjai mentén igyekszik befolyásolni – ebben az értelemben egy *új gazdaság- és politikaszervező logikával* (ha tetszik paradigmával) állunk szemben. Szakpolitikai (*public policy*) szempontból pedig azt jelenti, hogy a hagyományos, a környezetpolitika területén érvényes célkitűzéseket, technikákat más szakpolitikákban is érvényesíteni igyekeznek a döntéshozók, vagyis a „zöld New Deal" egy *környezet- és ökopolitikai „kiáramlás"* az egyéb szakpolitikák horizontján.[12]

„Zöld New Deal" az Egyesült Államokban és az Európai Unióban

Barack Obama az elsők között hirdette[13] meg (még 2008 novemberében) a „zöld New Deal" szükségességét. Az egyik legnagyobb horderejű csomag is az amerikai elnök nevéhez fűződik, aki a környezetbarát beruházásokat határozta meg az elfogadott 787 milliárd dolláros költségvetés-élénkítési csomag[14] egyik alapjaként. A csomag a megújuló energiatermelésre és a hatékonyabb energia-

[11] http://unfccc.int/files/meetings/cop_14/statements/application/pdf/cop_14_statement_ban_ki-moon.pdf

[12] Jelen elemzés nem kívánja részletesen bemutatni az említett szakpolitikai és egyéb dokumentumokat, csupán az azokban foglalt elméleti és szakpolitikai tendenciákra irányítja rá az Olvasó figyelmét.

[13] http://www.boston.com/news/science/articles/2008/11/24/obama_urged_to_create_green_new_deal/

[14] http://www.nytimes.com/2009/02/14/us/politics/14web-stim.html?_r=1&bl&ex=1234846800&en=6c6139da93f04ebc&ei=5087%0A

felhasználásra épül, valamint szociálpolitikai szempontból is alapoz az intézkedésekre, hiszen több millió új munkahely megteremtésével számolnak. A „zöld forradalom" európai szinten[15] is éreztette a hatását, hiszen 2008. december 17-én az Európai Parlamenttől is zöld utat kapott az Európai Tanács által jóváhagyott klíma- és energiacsomag. Ez az EU-nak azt a kötelezettségvállalását hivatott a gyakorlatba átültetni, mely szerint 2020-ig 20 százalékkal csökkenti az üvegházhatást okozó gázok kibocsátását, az 1990-es szinthez képest. Az EU ezzel továbbra is az élen fog járni az éghajlatváltozás elleni küzdelemben, és jó példát mutat a 2009-es decemberi koppenhágai ENSZ-klímacsúcs előtt, amely a 2013 utáni globális kibocsátás-csökkentési vállalásokról hivatott dönteni. José Manuel Barroso bizottsági elnök értelmezése szerint a 2009-ben elfogadott csomag az éghajlat-változási krízis és a gazdasági-pénzügyi válság megoldásának is a része. *„Ez egy olyan új zöld megállapodás (new deal), ami javítani fogja az EU iparának versenyképességét egy, egyre növekvő mértékben 'szén kényszerzubbonyba' zárt világban. Az alacsony szénkibocsátású gazdaság felé való elmozdulás ösztönözni fogja az innovációt, új üzleti lehetőségeket és új zöld munkahelyeket hoz majd létre."* – fogalmazott az Európai Bizottság elnöke.

Egyéb tapasztalatok

A fenti tendenciák nem csak a világ legnagyobb gazdaságaiban (és kibocsátói esetében) jelentkeztek, hanem más országokban: például Szaúd-Arábiában[16] (amely egy passzív város tervezését kezdte meg olajnyeresége bevételeiből) és Dél-Koreában[17] (38,1 milliárd dollár projekt négyéves ütemezésben). Japánban a 2009 januárjában kihirdetett, 11 milliárd dolláros program keretében csaknem 1 millió munkahely teremtését és energiatakarékos új vasútvonalakat céloztak meg, illetve 2050-ig 80 százalékkal csökkentenék a szén-dioxid-kibocsátást is. Kínában a kis lépések politikáját alkalmazva elhatározták az alacsony szén-dioxid-kibocsátású városok megtervezésének majd megépítésének tervét. Az országban[18] egyébként 2007-ben 12 milliárd dollárt fektettek a megújuló energiákba, és a tervek szerint 2020-ra már 15%-ban fedezik ilyen módon a felmerülő energiaszükségletet. 2009 tavaszán továbbá bejelentették, hogy a kínai gépjárműipar újjáélesztése végett nagy hangsúlyt helyeznek az új energiaforrásokkal üzemeltetett autók gyártására: mindezt költségvetési támogatással, a vállalkozások, valamint a kutatók Kínába csábításával fogják elérni. Indiában pedig 4 milliárd dollár befektetését irányozták elő a megújuló energiaágazat

[15] http://ec.europa.eu/environment/climat/home_en.htm

[16] http://kitekinto.hu/iszlam/2009/01/23/bezoldul_arabia/

[17] http://greenidealab.com/external-green-feeds/south-korea-invest-38-billion-green-projects

[18] http://www.nrel.gov/docs/fy04osti/35786.pdf

kiépítésére: a víz-, a szél- és a napenergia térhódítására, valamint a környezetbarát üzemanyagok előállításra.

Áttérve az európai kontinensre megemlíthetjük, hogy Németország jelenleg is a zöld éra vezető szereplője: az ország energiaellátásának 15%-a származik megújuló energiaforrásokból, 250 ezren dolgoznak a zöld szektorban. Mindezt segíti az is, hogy az alternatív energiatermelésben üzleti lehetőséget látnak az ottani nagyvállalatok. A válság azonban rányomta bélyegét a német megújuló szektorra is, azonban a szövetségi kormány eltökélt szándéka a bajbajutottak megsegítése. Az Egyesült Királyságban kettős célt szolgált az autóiparnak nyújtott 2,3 milliárd dolláros segítség: egyrészt a válság által leginkább sújtott iparág megsegítése, másrészt a hibrid autók gyártása volt a cél. A szigetország jelentős erőket mozgat meg a zöld munkahelyek létesítésére a megújuló szektorban. A szomszédos Írországban is egyértelmű a zöld irányváltás: a Building Ireland's Smart Economy[19] című gazdasági program zöld vállalkozások és „zöldgalléros" munkahelyek megteremtését szorgalmazza, valamint előtérbe helyezné a megújuló energiaforrások használatát, ez utóbbiak arányát 2020-ra 40%-kal emelve. Franciaországban 2008 novemberében egy napenergia-programot indítottak útjára a mezőgazdaságban: az intézkedések lényege az, hogy azok, akik napkollektorokat telepítenek piaci ár alatt juthatnak áramhoz. A kormány tervei szerint a programmal 2020-ra 400-szorosára emelkedhet a napkollektorok száma, valamint – a jelenlegi 10,4%-ról – 23%-ra a megújuló energiaforrásokból származó elektromos energia aránya.

Láthatjuk tehát, hogy a világ több országában (a legnagyobb szén-dioxid-kibocsátók is) környezetpolitikai reformokat vezettek be, azonban nem csupán környezetvédelmi, hanem gazdaságélénkítési, válságkezelési szempontból. A környezetvédelemi és gazdaságélénkítő szempontok összekapcsolása, az elméleti szakpolitikai kiindulópontoknak a gazdaságpolitika zöld racionalizálásába való fordítása olyan egységes szempontrendszert képvisel, amely Magyarország számára is megfontolandó.

Lehet-e nálunk „zöld forradalom"?

Az elmúlt időszakban egyre több civil szereplő hangsúlyozta a hazai zöld fordulat szükségességét, amely kezd teret nyerni a politikum világában is, méghozzá két módon: az egyik oldalon a már régóta áhított, stabil zöld párt igényén keresztül; a másik oldalon pedig a beágyazódott politikai szereplők környezetpolitikai érzékenységének kidomborításán, valamint környezetpolitikai programok megalkotásán keresztül. Ez utóbbi tendenciák (az új zöld erő, illetve a

[19] http://www.nrel.gov/docs/fy04osti/35786.pdf

már meglevő pártok „zöld vénája") a civil környezetpolitikai megfontolások mellett fejezik ki a fent ismertetett „zöld New Deal"-filozófiát.

Civil kezdeményezés

2008 áprilisának végén adta ki a Levegő Munkacsoport *A zöld államháztartási reform*[20] című anyagot, májusban pedig egy terjedelmesebb programfüzetet *Az államháztartás ökoszociális reformja*[21] címmel . Ezek a dokumentumok az államháztartás egy lehetséges reformját javasolták, s olyan gyakorlati közpolitikai megfontolásokat fogalmaztak meg, amelyek nagy része környezetvédelmi indíttatású. Az államháztartás környezet-központú reformja beleillik a „zöld New Deal" tendenciájába, hiszen itt is környezetpolitikai eszköz- és célrendszer jelenik meg az egyes szakterületeken (adó-, költségvetési-, mezőgazdasági politika).

Új pártok

A manapság divatos zöld fordulat és a magyar rendszerváltás óta újra és újra előkerülő, zöld párt iránti igény összekapcsolódni látszik: 2009 elején előbb a Lehet Más a Politika[22] (LMP) nevű szervezet alakult párttá, majd pedig megszületett a Zöld Baloldal[23] választási párt. A Zöld Baloldal „Vezérelvei" között találhatjuk meg az Európai Zöld Párt Kongresszusa által elfogadott kiáltványt, Zöld New Deal Európa számára[24] címmel. A kiáltvány alapvetően a zöld politikaszervező logikára (paradigmára) épít: „Hiszünk abban, hogy egy Zöld New Deal-re van szükség ahhoz, hogy úrrá legyünk azokon a pénzügyi, gazdasági, erőforrás-, energia- és éghajlati válságokon, amelyekkel szembesülünk. A Zöld New Deal jelentős mennyiségű beruházást jelent a fenntartható ágazatokba, az élet minőségét helyezve előtérbe és biztosítva több millió 'zöld munkahely' létrehozását." Az LMP agendájában (Kezdeményezésünk céljai)[25] alapozta meg a zöld politika elméleti szempontú megközelítését. Emellett szakpolitikai alapokkal is megtámogatta zöld attitűdjét: a Compass Közpolitikai Intézettel közösen tanulmányt készített Zöld költségvetési élénkítés – Egy fenntartható kiút a válságból[26] címmel, amely bemutatja a zöld élénkítési

[20] http://www.levego.hu/letoltes/kiadvanyok/zoldkolts_2008.pdf
[21] http://www.levego.hu/letoltes/kiadvanyok/zoldkolts_tan_2008.pdf
[22] http://www.lehetmas.hu/nyitolap
[23] http://www.zoldbaloldal.hu/
[24] http://www.zoldbaloldal.hu/vezerelvek
[25] http://www.lehetmas.hu/img/lehetmas_agenda.pdf
[26] http://compasspolicy.hu/zoldelenkites/sajtoanyag.pdf

program elméleti alapjait, valamint a hazai megvalósítás lehetőségeit. A dokumentum konkrét költségvetési javaslatokat is bemutat: a munkahelyteremtés, a klímavédelem, egy átfogó energiaadó-reform, illetve ökológiailag fenntartható közösségi befektetésekre.

A régi pártok zöld arcéle

Az MSZP már hosszú ideje küzd a belső megújulás problematikájával. A párt szociáldemokrata alapérték bizottsága által elkészített *A Magyar Szociáldemokrácia és a XXI. század kihívásai*[27] című dokumentumban (amelyet Hiller István mutatott be) szerepet kapnak a zöld értékek. *A zöld gazdaság és a szociáldemokrácia* című fejezetben tárgyalják az energia, víz, élelmiszer, valamint a környezetvédelem témaköreit. A dokumentum (s ez általában igaz az egész szövegre) nem szakpolitikai megoldásokat ad: felméri a legfontosabb (így környezeti) kihívásokat, s azokhoz mérten igyekszik megfogalmazni a szociáldemokrata álláspontot. Nem szakpolitikai, sokkal inkább ideológiai megfontolást tükröző gondolatok együttese, amely a párt belső reformját hivatott szolgálni.

2009. március 28-án mutatták be a Fidesz *Felelősséggel a környezetünkért – Magyarország Környezetvédelmi Stratégiája*[28] című környezetpolitikai anyagát. A munkaanyagot bemutató konferencián[29] előirányozták a zöld Széchenyi-tervet, a zöld beruházásokat finanszírozó hitelintézetet („zöld hitelintézet"), valamint javasolták az egyoldalú energiafüggőség csökkentését. A Fidesz környezetvédelmi stratégiája több ponton is illeszkedik az ellenzéki párt kommunikációjába: egyrészt a programalkotással – mint árnyékkormány – bizonyítani igyekszik kormányképességét (a potenciális kormányprogram „csepegtetése" egyébként a „Stratégiával" és a Jövőkép[30] című könyvvel vált intenzívvé); másrészt a világban lezajló zöld forradalomra reagálva, követni kívánja a nemzetközi trendeket is. A környezetvédelmi stratégia négy fő részre oszlik: alapvető célok, környezetbiztonság, folyamatok, valamint a végső konklúziók – mindegyik részben konkrét szakpolitikai javaslatokkal. Magáról a stratégiáról és a környezetpolitikáról szólva kifejtik: *„Magyarország Környezetvédelmi Stratégiája alapdokumentum, mely a természeti kincsek tekintetében a takarékosságra, a megelőzésre és a hatékonyságra fekteti a hangsúlyt. Természeti erőforrásainkra alapozott programunk elkészítésével, s majdani megvalósulásával, olyan lehetőség nyílik meg, mely az ágazati politizálás felett képes a kormányzati rendszert összetartani és cselekvésre ösztönözni. Minden közpolitika, szakpolitika keze önmaga felé hajlik. A környezetpolitika most az ágazatok felé nyújtja a kezét. Nem segíteni akar, hanem*

[27] http://www.polhist.hu/letoltes/mszocdem21szazad.pdf
[28] http://fidesz.hu/download/kvi_pr_nyomdaba_090318_04_01.pdf
[29] http://www.greenfo.hu/hirek/hirek_item.php?hir=21158
[30] http://www.jovokep.hu/letoltes/jovokep2009.pdf

összetartani. Olyan vezérelv, sőt vezérelv-rendszer kíván lenni, mely nem kötelez, hanem belülről mozgat."

A két nagy párton túlmenően az MDF zöld arculatáról érdemes még szót ejtenünk, amelyet szinte kizárólagos (ám korántsem elhanyagolható módon és szinten) a párt európai parlamenti képviselője testesít meg. Olajos Péter mind európai, mind hazai szinten a „zöld New Deal" elkötelezettje: a képviselő által vitt legfontosabb témák[31] környezetpolitikaiak. Olajos így írt[32] a zöld fordulatról: *„... nagyon fontos a Zöld New Deal gondolata, amely az egykori állami intervenció gyakorlatát összeköti a technológiai innováció iparfejlesztő, majd később keresletélénkítő hatásaival. Ezért is beszélhetnénk Keynes fogalmi rendszerében egy olyan öko-keynesianizmusról, amelyben a klímaváltozásra, az energiaválságra, az ipari nyersanyagok szűkösségére adott technológiai válaszok – amelyek már most alapjaiban változtatják meg a gazdaság termelési feltételeit – szerves módon kapcsolódhatnak össze a többletkereslet növelésére tett állami (ismételten intézményesülő beavatkozó) intézkedésekkel."*

A hazai zöld New Deal megjelenése, jellege, kapcsolódó dokumentumok

A zöld fordulat megjelenése/Párt, alakulat	„Régi párt"	Új párt, választási alakulat	Civil szereplő
Csak elvi, eszmei megalapozás	MSZP [*A Magyar Szociáldemokrácia és a XXI. század kihívásai*]	Zöld Baloldal [Európai Zöld Párt: *Zöld New Deal Európa számára*]	
Elvi és ehhez kapcsolódó szakpolitikai (public policy) megalapozás	Fidesz [*Felelősséggel a környezetünkért – Magyarország Környezetvédelmi Stratégiája*] MDF	LMP [*Kezdeményezésünk céljai; Zöld költségvetési élénkítés – Egy fenntartható kiút a válságból*]	Levegő Munkacsoport [*A zöld államháztartási reform; Az államháztartás ökoszociális reformja*]

[31] http://www.olajospeter.hu/index.php?id=7

[32] http://nol.hu/lap/forum/lap-20090211-20090211-2

A világban egyre több helyen próbálnak tehát a zöld iparágak, illetve a gazdaságpolitika zöld reformja útján kilábalni a válságból. Ebben a válságkezelési módszerben összpontosulnak a különböző szakpolitikai (gazdaság-, környezet-, szociálpolitikai) szempontok. A világ más részein elvégezték már a „zöld New Deal" elvi-eszmei, valamint az ehhez kapcsolódó közpolitikai megalapozást: itt tehát többnyire a politics típusú időszak, a közpolitikai elképzelések gyakorlati megvalósításának időszaka van hátra. Magyarországon a politikai megalapozás is többlépcsős fázisban halad: egyes politikai és társadalmi csoportok már kidolgozták az új zöld politikai elméleti-eszmei alapjait, s most gyakorlati szakpolitikai megoldásokon fáradoznak, mások pedig csupán az elméleti megfontolásaikat tették közzé. Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy Magyarországon is megvan a „zöld New Deal" számára az elméleti és szakpolitikai kiindulópont, amelyre a politikai cselekvés szférájának kell ráépülnie (egyre inkább kibontakozóban vannak egyébként az ilyen tendenciák: pl. RENEXPO),[33] ahol lehetőség van a politikai szereplők „alkalmi nagykoalíciójára".[34]

2009.04.21.

PÁRTFRAKCIÓ VAGY FRAKCIÓPÁRT

A pártnak van frakciója, vagy pedig a frakciónak pártja? – tehetnénk fel a kérdést Torgyán József nyomán. A rendszerváltás óta eltelt parlamenti ciklusok megmutatták, hogy egy párt parlamenti frakciója önálló hatalmi tényezőként (szinte „frakciópártként") viselkedik az adott párton belül, sőt gyakran a párt létét is befolyásolhatják a képviselőcsoporton belüli feszültségek, végső soron pedig a frakció felbomlása. Egy másik megközelítés szerint a pártban lévő nézeteltérések képeződnek le a frakcióban. Nagyjából ezeket a következtetéseket vonhatjuk le a 2009-es őszi parlamenti ülésszak nyitányán az SZDSZ vonatkozásában is. Retkes Attila megválasztása olyan bomlási folyamatot erősített fel a párt képviselőcsoportjában, amely önmagában korántsem mondható példa nélkülinek. Ugyanakkor a rendszerváltás utáni parlamentarizmus két fő frakciószakadási mechanizmusának tapasztalatai nem kecsegtetnek semmi jóval az SZDSZ számára.

A frakciószakadások sajátossága, hogy kialakul egy hatalmi centrum az adott képviselőcsoportban, amely nem ért egyet a párt politikájával, s ez szem-

[33] http://www.renexpo-budapest.com/hu/vasar.html

[34] http://www.zoldtech.hu/cikkek/20090420-politikusok-a-megujulo-energia-politikarol

befordítja a frakció többi tagjával is. A szakadásokat annak mentén lehet tematizálni, hogy a frakciószakadás együtt jár-e pártszakadással (másként: a pártszakadás leképeződik-e a frakció bomlásában), illetve hogy a renitens képviselők egy másik párt képviselőcsoportjába lépnek-e be.

Pártszakadás és frakciószakadás

Egy pártban lévő ellentétek ahhoz vezethetnek, hogy a pártszakadás frakciószakadásként is megnyilvánul. Ez történt 1992-ben az FKgP-vel, valamint 1993-ban és 1996-ban az MDF-fel. 1992-ben az FKgP kilépett az MDF-fel kötött koalícióból, a párt 44 parlamenti képviselője közül 36 (az antallista „36-ok") a kormány támogatása mellett döntött. A szakadás itt egyértelműen a frakció felől indult, s az FKgP-ből kizárt kisgazdák új pártot alapítottak Egyesült Kisgazda Párt néven, amely hamarosan eltűnt a politikai süllyesztőben. Hosszabb életű volt az 1993-ban Csurka István által alapított MIÉP és az 1996-ban létrejött Magyar Demokrata Néppárt (MDNP), mind a kettő az MDF frakciószakadásának eredményeként jött létre. 2005-ben az MDNP visszatért az MDF kebelébe, s bár a MIÉP mind a mai napig létezik, már nem bizonyul jelentős politikai erőnek. Láthatjuk tehát, hogy a párt- illetve frakciószakadás eredményeként előálló formációk hosszú távon nem mondhatók életképesnek. Megjegyezhetjük továbbá, hogy a frakció szerepe akkor domináns a bomlásban (akkor beszélhetünk „frakciópártról"), amikor a frakcióban feszülnek olyan indulatok, amelyek frakció és/vagy pártszakadáshoz vezetnek.

Átülések

A másik fő frakciószakadási mód az egyes frakciótagoknak a politikai versenytársakhoz való átülése. Ennek jellemző példáját adta az MDF frakció egy másik, 2004-es, valamit a KDNP frakció 1995-től bekövetkező erodálódása. Az MDF frakció 2004-es botrányos kizárás-sorozata, valamint 7 képviselőjének a képviselőcsoportból való távozása eredményeként nem csupán a frakció szűnt meg, hanem a Lakitelek Munkacsoport köré szerveződő politikusok megalapították a Nemzeti Fórum Egyesületet is. Ez 2005 óta együttműködik a Fidesszel, s a kizárt, illetve kivált volt MDF-es frakciótagok közül néhányan át is ültek annak padsoraiba. Valamelyest lágyabb módon, de hasonló átszivárgási hullám indult meg szintén a Fidesz felé a KDNP irányából. Az 1995. január végén elnökké választott Giczy György radikális programját a párt parlamenti képviselőinek többsége nem fogadta el, s ennek eredményként kizárásokra és átülésekre került sor. Összességében ma mind a két alakulat (Nemzeti Fórum, KDNP) a Fidesz részévé vált, képviselőik ott ülnek a legnagyobb ellenzéki párt

képviselőcsoportjában. Az átüléses frakciószakadás sajátja, hogy többnyire éppen amiatt következik be, mert a pártot, illetve a frakciót a versenytárs irányába mozdító erők bomlasztják.

Tanulságok

A fentiekből leszűrhetünk néhány következtetést. A pártokon belüli viszályok és szakadások természetszerűleg megjelenhetnek a párt frakciójában is, sőt kiindulhatnak onnan is (amint az FKgP és a 2004-es MDF szakadás esetében láthattuk). A frakciószakadások eredményeként előálló új alakulatok (még ha a frakciószakadás pártszakadással kapcsolódott is össze) önmagukban többnyire életképtelenek, szükség van egy befogadó politikai versenytársra (amely egyébként lehet a párt/frakciószakadás előidézője is). A szakadások kisebb, illetve közepes nagyságú jobboldali pártoknál következtek be, s jelentős volt a „befogadó" Fidesz szerepe az átülések alkalmával.

A SZDSZ, s annak leképeződéseként a párt parlamenti képviselőcsoportja a permanens szakadás állapotában van. Az elnökváltás utáni kilépések előre vetítették egy skizofrén helyzet kialakulását, amelyet a Szabadelvű Polgári Egyesület (SZPE) megalapítása tetőzött be. Az SZPE alapítói között van Magyar Bálint és Kuncze Gábor, valamint az egyesület elnökségének tagjai, Hankó Faragó Miklós, Sándor Klára és Világosi Gábor – valamennyien SZDSZ-es országgyűlési képviselők. Magyar Bálint (aki kilépett az SZDSZ-ből, azonban parlamenti mandátumát nem kívánta visszaadni, ellentétben Fodor Gáborral, aki lemondott, de nem lépett ki a pártból) kijelentette: *„ha kiderül, hogy van igény arra a politikára, amit az SZPE önállóan vagy más polgári középerőkkel együtt tud képviselni, akkor lesz érdemes pártot alapítani."* A frakció egy részének a pártról történő leválása már korábban megkezdődött: Fodor Gábor előző SZDSZ elnök hajlandónak mutatkozott Gyurcsány Ferenc megbuktatására, azonban ehhez nem sikerült megnyernie az SZDSZ-frakciót. Ugyanez a helyzet játszódott le Retkes Attila esetében is, aki konzekvensebb politikát kívánt folytatni a Bajnai-kormánnyal szemben, azonban ez is a frakció zátonyára futott.

Az SZDSZ képviselőcsoportjában kialakult tehát egy „frakciópárt", amely következménye az SZDSZ-ben megtalálható törésvonalnak. Ezek alapján egyértelmű, hogy a liberális pártban lejátszódó frakciószakadás a fent leírt pártszakadás-frakciószakadás tipológiáját követi, méghozzá azt a változatot, amikor a frakcióból törnek fel azok az erők, amelyek kihatnak a párt egészére. Az SZDSZ helyzete azonban több szempontból is sajátos (s éppen ezért egy vegyes frakciószakadási alakzattal állunk szemben): az MSZP, s még inkább a Bajnai-kormány részéről is fellépnek az SZDSZ-frakciót bomlasztó erők – meg kell jegyezzük azonban, hogy itt korántsem az átülés lehetősége lebeg

a liberális képviselők szeme előtt, hanem sokkal inkább egy szakpolitikai-válságkezelő attitűd.

Az eddigi hazai tapasztalatok a törésvonalak mentén kialakuló új politikai erő (legyen az az SZPE vagy más alakulat) megalakítását valószínűsítik. A hazai liberálisoknak azonban mindenképpen figyelemmel kell lenniük arra, hogy a pártszakadás-frakciószakadás útján előálló új alakzatok hosszú távon nem voltak életképesek.

2009.09.15.

CSIZMADIA ERVIN

ELŐREHOZNI VAGY BÉKÉN HAGYNI?

Magyarországon két és fél éve erőteljesen egymásnak feszül két álláspont, amelyek közül az egyik (az ellenzéki) következetesen előrehozott választásokat akar, míg a másik (a kormányoldali) semmi okot nem lát erre. Nem megyek most bele a két oldal indítékaiba; miért akar (hol lanyhábban, hol szenvedélyesebben) előrehozott választást a Fidesz, és miért tiltakozik (akár többségben, akár kisebbségben) oly hevesen az MSZP. A meglepő nem is az álláspontok divergálása (mutasson nekem valaki a világban egy ellenzéket, amely az ismert történések után nem követelné az előrehozott választásokat), hanem az, hogy a pártpolitikai dimenzióban kifejtett és unalomig szétcsócsált álláspontok mellett egyébfajta (szakértői, értelmiségi, közvéleményi) álláspontok milyen kevéssé lettek ez idáig kifejtve. Be kell érnünk azzal, hogy a kormányfő szerint például a kormány – ahogyan a HVG-nek nyilatkozta – nem nyithat utat *„olyan politikának, amely – a Fidesz jelenlegi nyilatkozatai és gyakorlata alapján – a fundamentalista konzervativizmus és a szociális populizmus közötti térben helyezkedne el".* (Kiemelés – Cs.E.) Vagy azzal, hogy az ellenzék imamalomszerűen a „hazug és hiteltelen" miniszterelnök lemondásáról szónokol, és számos politikusa, háttérembere az EP-választásokkal egy időben megtartott országgyűlési választásokat szorgalmaz. A rigid álláspontok némi árnyalásaképpen persze elhangzik olykor, hogy a Fidesz valójában nem is akar előrehozott választást, hiszen – szól a perdöntőnek szánt érv – miért is akarná átvállalni a mostani kormánytól a piszkos munkát.

A téma égbekiáltóan fontos, az eredmény lehangolóan szegényes: Magyarországon évek hosszú sora óta nincs komoly nyíltszíni vita arról, hogy mi történjék akkor, ha egy kormány nem pusztán kisebbségbe kerül, de vele szemben az átlagosnál jóval nagyobb társadalmi ellenérzés halmozódik fel, és az ellenzék ennek nyomatékkal hangot is ad. A „mi történjék akkor" természetesen nem azt jelenti, hogy valakinek erre a kérdésre kész válasza volna vagy lehetne. Éppen az a lényeg, hogy beszélni kellene róla, hogy majdan, egyszer – a magyar demokrácia konszolidálódása érdekében – legyen valamilyen közösen elfogadható válaszunk. Amíg nincs ilyen válasz, illetve fel sem vetődik, hogy keresni kéne a válaszokat, addig a mostanit és az ehhez hasonló helyzeteket túl lehet élni, de belőlük építő tanulságot gyaníthatóan nem lehet levonni. S pontosan ezt hangsúlyozandó írom ezt a szöveget.

Tudniillik az előrehozott választásokról szóló pártpolitikai vita eddigi karrierjében egy alapvető jelentőségű mozzanat teljesen elsikkadt. Mégpedig az, hogy itt most nem egy egyedi dologról van szó, a jövőben ugyanis bármikor, bárkivel megtörténhet, hogy a ciklusidőn belül elveszíti a többségét, sőt a társadalmi közhangulat is szembefordul vele. Természetesen

még ekkor is lehet kormányozni, azonban nem mindegy, hogy az érintettek és a szélesebb közönség felismeri-e, hogy itt a demokratikus jogállamnak egy precedensértékű ügyéről van szó, amely nem a mostani MSZP-Fidesz konfliktusözön egy részletkérdése, hanem jóval több annál. Az, hogy milyen válaszok és reflexek alakulnak ki az első eset felmerülésekor, nagyban meghatározza majd, mi lesz később, a második vagy a sokadik esetben (már ha feltételezzük, hogy máskor is lesz ilyen helyzet). Ha tehát most beletörik a bicskánk, ha belefúlunk az aktuálpolitikai dagonyába, akkor várhatóan a későbbiekben is bekövetkezhet ez, s egy újabb területtel gyarapodhat a hazai politikai szféra kudarcainak köre.

Az, hogy az elmúlt években a probléma exponálása megrekedt a már említett pártpolitikai klisék és ellenklisék szintjén, megítélésem szerint azzal függ össze, hogy a három, elvben rendelkezésre álló értelmezési keret egyike sem hozott semmilyen eredményt. Az előrehozott választások problémakörében nem kaptunk támpontokat a hatályos alkotmányból, nem segített hozzá a tisztánlátáshoz az őszöd után elemi erővel kirobbanó utcai-mozgalmi politizálás, és alig volt hatással a kérdés értelmezésére (a kibontakozásról nem is beszélve) a hazai reprezentatív közvélemény. Vegyük ezeket sorra röviden.

Nehéz kérdés annak eldöntése, hogy a hatályos alkotmánynak kellene-e bármiféle útmutatást tartalmaznia a mindenkori kormányok ciklus közbeni mozgásaival kapcsolatban, mondjuk a tekintetben, hogy mi történjék akkor, ha többségük leapad, vagy ha a társadalmi közhangulat jól artikulálódva ellenük fordul, horribile dictu: még a pénzügyi válság is tetőzik. Nyilvánvalóan az ilyenfajta részletes szabályozás idegen egy alkotmány szellemiségétől. Ám ha valaki elolvassa az Alkotmány V. fejezetét, abban a kormány szerepének lényegében olyan statikus ábrázolásával találkozik, amely – látható módon – nem igazán adekvát egy demokratikus jogállam mindennapi gyakorlatával. Nem ismétlem meg, mert a Méltányosság Politikaelemző Központ számos alkalommal foglalkozott már az Alkotmány problémáival (ld. http://www.meltanyossag.hu/?q=node/222). Témánkra vonatkoztatva csak annyit jegyzek meg, hogy a mostani alkotmányszöveg két értelemben definiálja a kormány szerepét: egyrészt technikai útmutatókat állapít meg a kormány működéséhez, másrészt – ugyancsak technikai értelemben – leírja, hogy mikor és hogyan következhet be egy kormány megszűnése. Ám ezek a passzusok nyilvánvaló módon a demokratikus politikai szisztéma hajnalán kerültek a szövegbe, ily módon nem reagálhatnak a menet közben (éppen napjainkban) előálló új helyzetekre. Még egyszer hangsúlyozom: az nem várható el egy alkotmánytól, hogy részletesen szabályozással álljon elő, mondjuk egy a mostanihoz hasonló szituáció megoldására, azt azonban igenis el lehet várni tőle, hogy érzékeny legyen a demokratikus periódusban bekövetkezett változásokra. Épp ilyen okokból gondoljuk úgy, hogy égetően hiányzik egy új alkotmány. Ez a mostani ugyanis, sajnálatos módon ilyen érzékenységet nem mutat, s ezáltal nem

csodálkozhatunk azon, hogy az előrehozott választás új „fenoménjéről" alkotmányos nézőpontból, az alkotmányból levezetve semmiféle igazán érdemi nézetütköztetés nem zajlott le az elmúlt években.

Másodszor: elvben lett volna lehetőség egy másfajta diskurzus megindulására is, amely – ha tetszik: a képviseleti és a részvételi elv demokráciabeli lehetséges új felfogásáról szólhatott volna. Ez fontos ügy; egész Nyugat-Európában ekként is kezelik. Csakhogy ennek a vitának a megindulását az őszödi beszéd nyilvánosságra kerülése után teljesen lehetetlenné tette, hogy a Fidesz lényegében rászerveződött az utcai megmozdulásokra, s nem tudta világosan elmagyarázni, hogy véleménye nem esik egybe mindazokéval, akik az addig Magyarországon nem ismert utcai randalírozó szubkultúra hordozói. Elvben lett volna lehetőség arra, hogy az előrehozott választásról – már amennyire lehet – higgadt vita folyjék, csakhogy 2006 őszén és még 2007 jelentős részében is az utcai politizálás olyan mértékben elhatalmasodott, hogy az a baloldalt teljesen „bezárta" bármiféle vita vagy értelmezési diskurzus előtt. Ma már a Fidesz is belátta, hogy a „kormánybuktatás az utcáról" logika kontraproduktív volt, ugyanakkor – úgy hiszem – messze nem mérte fel ennek a korai és hibás stratégiának a következményeit. Amikor tehát a Fidesz ma (hasonlóan 2006-hoz) kormánybuktatásról és előrehozott választásról beszél, sokan ehhez hozzáképzelik azt, amit Orbán Viktor anno mondott az „elzavarandó" (értsd: az utca által elkergetett) kormányról.

Harmadszor: jöhetett volna a vitára felszólító ajánlat a közvélemény különböző szegmensei, értelmiségiek, szakértők, különféle szervezetek képviselői felől is. A nyugati demokráciák története felhatalmaz bennünket arra, hogy ilyesfajta, nem feltétlen pártpolitikai mozgásokkal is számoljunk, különösen a politikai közösség akut problémái közepette. Ám egy-két esetet (például Hajós András nyilatkozatát) leszámítva az ilyen megnyilatkozások is elmaradtak: máig nem lehet tudni, hogy a magyar társadalom mértékadó, reprezentatív személyiségei és szervezetei valójában mit gondolnak a kialakult helyzet megoldásáról. Azt tudjuk, hogy akik a nyilvánosság előtt megszólalnak, mit mondanak (általában dodonai mondatokat fogalmaznak meg), ám az előrehozott választás nem vált a politikai közösség nyilvános beszédének részévé, nem születtek mértékadó, a táborlogikát tömegesen keresztbe szelő állásfoglalások. Mondhatnánk persze Stumpf István kollégámmal: *„háborúban nincs helye a józan beszédnek"* (Magyar Narancs, 2008. december 4.), ám magánkörökben – tapasztalatból is tudhatjuk – háborús helyzetben is elhangzanak olyan mondatok, amelyek azonban a nyilvánosság előtt nem köszönnek vissza. Mintha egyáltalán nem esne egybe a magánbeszéd és a közbeszéd ebben a mindannyiunk számára rendkívül fontos ügyben. S talán az is megkockáztatható, hogy a politika háttérszférájában működő értelmiségiek sem olyannyira egyoldalúak, táborszemléletűek magánbeszélgetéseikben, mint amilyenek a nyilvánosságban. A tény azonban ettől még tény marad: a közvélemény egyet-

len képviselője sem tudta kimozdítani ezt a rendkívül fontos ügyet a holtpontról, és nem tudott belőle országos vitatémát csinálni.

De az következik-e mindebből, hogy akkor ezzel kész, kifújt, leszerepeltünk? Távolról sem. Ha az első „próba" nem is sikerült, számítanunk kell arra, hogy az előrehozott választások igénye a jövőben bármikor felvetődhet. Ezt feltételeznünk talán (az európai példákat is tekintetbe véve) nem oly nagy merészség. Ha ez idáig el is maradtak a viták (mert az egyik félnek ez nem volt érdeke), mit kezdjünk a jövőben a jelenlegihez hasonló helyzettel? Már most érdemes ezt végiggondolni.

Semmiképpen sem adhatjuk rá a korábban sokszor ismételt választ: az előrehozott választás a kormányzó pártok eszköze hatalmuk stabilizálására. Meglehet ez korábban (válság híján) így volt, de messze nem így van ma. Ma bizony az a kötelezettség terhel mindannyiunkat, hogy keressük a módját, hogyan lehet majd ezt a demokratikus eszközt beiktatni a hazai jog- és szokásrendszerbe anélkül, hogy ez felkorbácsolná az (amúgy is sok ok miatt létező) félelmeket. Azt kellene tehát rövidesen belátni, hogy itt messze nem egyedi dologról, a Fidesz ármánykodásáról van szó, hanem arról, hogy tudunk-e valamit kezdeni a demokrácia egy procedurális lehetőségével. Vagy megtanulunk ezzel a jogállami eszközzel bánni, vagy ismét eljutunk oda, hogy „nemszeretem" módon elsumákoljuk, akik pedig beszélni akarnak róla, azokat pártszócsöveknek, vagy hóbortos alakoknak tüntetjük fel. Elkerülni javaslom ezt az utat. Jobb volna inkább idejekorán szembenézni a problémával, és esetleg – mint egy lehetséges demokratikus opciót – az előrehozott választás intézményét is szakmai és politikai diskurzus tárgyává tenni. Tudom persze, hogy ennek semmi aktualitása, de most épp azért nincs aktualitása, amiért évek óta soha nem volt: mert elijedünk tőle. Van, aki rövid távú politikai érdekből, van, aki más okból, nem tudom. Abban azonban bizonyos vagyok, hogy ez az ügy van annyira komoly, hogy a jövőben (hangsúlyozom: a jövőben, mert a hajót most elmenni látom) ne ad hoc módon, hanem valamiféle kiszámítható „algoritmus" alapján dőljön el.

S bizony itt – új demokratikus alkotmány hiányában – valamiféle „permanens alkotmányozásra" is szükség lehet, amikor a demokratikus gyakorlat által felvetett legfontosabb tanulságokat integrálni kívánjuk a létező joganyagba és szokásrendszerbe. Megítélésem szerint az elmúlt két évtizedben nem is csak a jogrendszer, de a szokások terén is nagyon kevés új elem rögzült, ami azért probléma, mert az előrehozott választást (mint láttuk) alkotmányosan igen nehéz szabályozni. Nem úgy a szokások szintjén! Ha megnézzük például a sokat és „kedvvel" előrehozottan választó Ausztriát, nagyon masszív szokásjogot találunk, s ennek segítségével „kezelik" is a kormányválságokat. A „kezelés" (a félreértések elkerülése végett) nem azt jelenti, hogy az addig kormányzók kezelik más eszközökkel magukat, mondjuk, kisebbségben. A „kezelés" ott azt a belátást jelenti, hogy a politikában bármikor előállhat a kormányzásképte-

lenség állapota, amikor új konstellációra van szükség. Az ilyen belátás pedig az esetek nagy részében nem csak a (többnyire nagykoalíciós) kormány bukását jelenti, hanem előrehozott választásokat is. Az persze egy sajátos osztrák unikum, hogy egy megbukott nagykoalíciós kormány az előrehozott választások kiírása és lebonyolítása után gyakorta változatlan pártösszetételben (igaz, komoly vezetőváltásokkal) kormányoz tovább.

Magyarországon azonban sem az idő előtti kormánybukás, pláne nem az idő előtti választás nem része a szokásrendszernek. Mindez azért baj, mert a szokásrendszer valójában a kialakult politikai mechanizmusok tudomásulvétele és elfogadása. Ha nincsenek ilyen mechanizmusok, nem alakulnak ki a demokratikus (félelemmentes) reflexek, ezáltal pedig szegényedik az ország, amellett, hogy folyamatosan önkörében forog, és gyanút táplál a politikai riválisok iránt. Ezt a „rossz kört" kellene minden rendelkezésre álló eszközzel megtörni.

Hogy erre ki lesz képes vagy alkalmas? Messze nem pártellenességből mondom, de úgy gondolom: a pártok a maguk rövid távú érdekeivel bizonyosan nem. Talán a „hiányzó" közvélemény? Ausztriában elég volt, de nálunk!? A hazai közvéleményről, annak szerveződési módjáról édeskeveset tudunk, és mégis benne kell a legjobban bíznunk, hiszen mégiscsak rajta áll vagy bukik az új mechanizmusoknak, s ezáltal szokásrendnek a kikényszerítése.

Azt javaslom tehát, hogy amikor túljutunk ezen a fiaskón (azon a procedúrán, ahogyan előrehozott választás nem lett), sürgősen latolgassuk magunkban a következőt: rendben, az MSZP-vel szemben nem lehetett előrehozott választás, de mi van, ha (netán ellenzékben) az MSZP akarja majd egyszer a Fidesszel szemben? Akkor sem lehet majd? Azaz tegyük fel azt a kérdést, hogy a mostani precedensből gyakorlatot akarunk-e csinálni?

Ha nem, akkor érdemes lesz ezt az egészet (mármint a gondolkodás szintjén) elölről kezdeni.

2009.02.10.

A BOKROSI TEENDŐK ÉS A POLITIKAI ÁTTÖRÉS

Azóta, hogy az Élet és Irodalom 2009. január 23-i számában Bokros Lajos *A reformok kritikus tömege* címen közzétette hatoldalas, komplex helyzetelemzését, sok víz folyt le a Dunán. Egy hónappal az első dolgozat után megszületett A reformok kritikus hiánya (Népszabadság, február 28.) is; a két publikáció között pedig kiderült, hogy Bokros 2009-es nyilvánosságbéli „reinkarnálódása"

korántsem öncélú, hiszen a volt pénzügyminiszter jó eséllyel pályázik az MDF EP-listájának élére.

Az MPK nevében társszerzője voltam annak az írásnak, amelyben – még az MDF-Bokros-sztori előtt – kimerítő kritikában részesítettük (ld. http://www.es.hu/?view=doc;22201) Bokros első írását. Nem azért bíráltuk a dolgozatot, mert az abban foglaltakat ne találtuk volna imponálónak szellemi vagy gazdasági racionalitási értelemben. Elmondtuk, hogy a reformok tartalmával egyetértünk, de úgy ítéltük meg, Bokros a valóság (s különösen a politikai aktorok) szerepét sok vonatkozásban nem kellő súllyal taglalja, noha „meglepetéssel" konstatáltuk a szerző jócskán megnövekedett politikai érzékét korábbi írásaihoz viszonyítva. Nem ismerve még a későbbi fejleményeket, rámutattunk arra is, hogy a dolgozatot Bokros Lajos politikai önátpozícionálása részének tekintjük, és ma azt gondolom, nem fogtunk mellé. A füst felszállása után már érteni véljük: a dolgozatban Bokros nem csak önmagát pozícionálta át, de egyúttal be is „pozícionálódott" az MDF-establishment számára szóba jöhető politikai és gazdasági megmentők közé.

Bokros tehát vitán felül jó irányba mozduló gazdasági reformer, ám váltig állítom: a gazdasági reformok önmagukban nem hozhatják meg a kívánatos eredményeket, ha nem kapcsolódnak össze a társadalmi dimenzió megváltoztatására irányuló erős és szimbolikusan is kódolható ajánlattal: nevezetesen a társadalmi kohézió növelésének vagy helyreállításának programjával. A „régi" Bokros ezt még értette, a „mai" Bokros (legalábbis írásai érvelési irányából ítélve) már nem annyira. A 90-es évek közepén, pénzügyminisztersége idején Bokros sokat beszélt erről a belső társadalmi kohézióról, arról, hogy a nyugati demokráciákat éppen ez a tulajdonságuk tette sikeressé. Ez a gondolata azonban már akkor is elsikkadt; a politikai közegben ő csak egy „megszorításai" miatt elhíresült pénzügyér volt, ami ha változott is valamelyest mára, alapjában megmaradt. Szándékai átfogó jellegével összevetve a programokban megtestesülő javaslatokat, megállapíthatjuk: Bokros sem akkor, sem most nem foglalkozik eleget egy társadalmi kohéziós program kidolgozásával. Tudja, de valamiért nem teszi. S ez itt a gond. Volt és van egy következetes gazdasági rekonstrukciós terve, amelyből azonban hiányzik valami. S nem feltétlen az, hogy ő maga személy szerint kiszámolja a reformok társadalmi hatásait. Hanem az, hogy több legyen pusztán gazdasági ajánlatnál. Azaz nem azt kifogásolom, ami Bokrosban benne van, hanem ami kimaradt belőle.

Azt is elmondtuk említett írásunkban, hogy a bokrosi reformattitűdöt nem lehet önmagában szemlélni, és éppen azért kell történeti keretek között mérlegre tenni, mert a magyar történelemben a mai korántsem egyedülálló. Mindig is álltak a hazai politika előtt súlyos reformkihívások, és ezeknek igyekezett is megfelelni. De ebből a történelmi példatárból korántsem az a legfőbb tanulság számunkra, hogy – mint Bokros írja hatoldalas És-beli írásában – a 90-es évek végén zárult le a 20. századi magyar reformok kora. Ennél fonto-

sabb tanulság is kínálkozik, mégpedig az, hogy vajon lehet-e hatékony az önmagában vett gazdasági reform egy olyan országban, ahol tartósan két politikai közösség létezik. Megkerülhetjük-e ezt az alapkérdést, amikor például ma az ország gazdasági megújításáról gondolkodunk? Mert hiszen azt látjuk ma is, hogy a politikai közösség egyik része (tág értelemben ide sorolható a hazai közgazdászok és pénzemberek nagy része, a nagyvállalkozók jelentékeny hányada és a parlamenti pártok háromötöde) azt gondolja, hogy a gazdaság megújítható a mostani politikai keretek között is, míg a közösség másik része (ide sorolhatók népes társadalmi kategóriák, kisvállalkozók, valamint a parlament kétötöde) mindenfajta gazdasági változást, reformot csakis egy új politikai elrendeződés mentén tud elképzelni. Ez utóbbiak szószólójaként Orbán Viktor naponta ki is nyilatkoztatja: a válság nem gazdasági, hanem politikai természetű. Orbán és a Fidesz magatartására persze megadhatjuk a szokásos és sehová (értsd a közösség kohéziójára biztosan nem) vezető választ: színtiszta populizmus ésatöbbi. Mi is következik ebből a logikából? Reformot a Fidesz ellenében. De éppen Bokros jogosít fel bennünket arra, hogy megkérdezzük: és kohéziót? Azt is a Fidesz ellenében? Vagy az így a 21. század elején egyáltalán nem is lényeges?

Elismerem, nem népszerű ilyesmikről beszélni, különösen akkor, amikor növekvőben a reformlendület, formálódik egy újfajta – Bokrostól a Reformszövetségig, az SZDSZ-t és az MDF-et is magában foglaló – reformtengely. Ilyen körülmények között visszahúzásnak tűnhet (micsoda képtelenül anakronisztikus kifejezés) mindenfajta figyelmeztetés: lehet, hogy az ország fele a gazdasági reformok nyelvén beszél, de a másik fele egyszerűen nem érti a Bokrostól a Reformszövetségen át az MDF-ig és az SZDSZ-ig terjedő új tengely nyelvezetét. Az igazán bokrosi teendő – nézetem szerint – ebben a helyzetben nem az, hogy akkor a „tudatlanok" méltatlannak bizonyuljanak a reformvilágba való bebocsáttatásra, hanem az, hogy érthetően és programszerűen ki legyen fejtve a bokrosi program rejtett pillére: a társadalom rekonstrukciójának programja. Ez pedig – a tévedések elkerülése végett – nem kevesebb, hanem több reformot, vagy a reformot jelenti. Amikor tehát Bokros azt írja: *„Az ördög mindig a részletekben, néha az egészen aprónak tűnő részletekben búvik meg"*, csak egyetérthetünk, de egyúttal kérdezünk is: csakis a gazdasági reform-tervek részleteiben? Ha fontos részletkérdés – Bokros szövegénél maradva –, hogy egy majdani reformban 5 avagy 10 százalékponttal csökkennek-e a munkaadók közterhei, akkor nem lenne-e ugyancsak fontos „részletkérdés" arról is szót váltani lassan, hogy akkor most mely politikai erőknek milyen új interakciós formákat kellene meghonosítaniuk azért, hogy a gazdasági reformok ne megint – mint történelmünkben oly sokszor – változatlanul hagyják a politikai és a társadalmi miliőt.

Érzi mindezt szövegeiben Bokros is, hiszen olykor-olykor beszél – mint végső célról – a társadalmi kultúra, a magatartásformák megváltoztatásáról.

Sőt egyes nyilatkozataiban az ország morális válságáról is. Beszél, de messze nem eleget, nem eléggé konkrétan. Mintha nem lenne itt elegendő mondanivalója, holott láttuk: a társadalmi kohézió programja vastagon ilyen mondanivaló lehetne. Csakhogy egy ilyen program következetes kifejtése a magyar közéletben tabu. A két politikai közösség fenntartása ugyanis a politikai közéletben vetélytárs nélküli „program": ezt akarja, vagy legalábbis ennek jegyében cselekszik mind a két nagy párt. Gyurcsány ugyan évek óta kísérletet tesz rá, hogy valamiféle „új" új közepet hozzon létre (az MSZP, az SZDSZ és az MDF részvételével), ez azonban – érzésem szerint – alkalmatlan irány egy kohézív közösség megteremtésére. A gazdasági reform egy alapjaiban másfajta politikai miliőben képzelhető csak el, aminek létrehozatala – érdemes ezt világossá tenni – azoknak a felelőssége, akik reformokat szeretnének. Ezért mondjuk mi azt, hogy a „több reform" nem csupán a gazdasági reformok maximalizálását jelenti, hanem a gazdasági reformok környezetének teljesen újszerű politikai megközelítését. Egyszerűen fogalmazva: az MSZP és a Fidesz közötti új korszaknyitást. Ha ez elmarad, ha a két nagy tömb továbbra is abban lesz érdekelt, hogy erőiket végletekig egymás ellehetetlenítésére fordítsák, akkor ebből a legnagyobb jó szándék ellenére sem lesz az ország egészét megmozdító tartós reform.

Bokros Lajost arra buzdítjuk: ne álljon meg félúton. Ha már újra politikára adja a fejét, akkor vázolja végre fel nyomokban eddig is felfedezhető, a program szintjére azonban soha nem emelkedő társadalmi-politikai elképzeléseit is.

2009.03.03.

VAN-E PROGRAMJA A FIDESZNEK?

Időről időre fellángol a vita a hazai közéletben, hogy van-e gazdaságpolitikai programja a kormányra készülő vezető ellenzéki pártnak. Az ellenfelek szerint nincs, a Fidesz szerint (természetesen) van. De vajon mit mondhatunk akkor, ha a Fideszre kívülről, sem nem politikai ellenfélként, sem nem lekötelezett hívőként nézünk rá? Vajon igazolhatja-e egy elfogulatlan elemzés az ellenfelek vádjait, miszerint a Fideszre azért nem lehet bízni az ország irányítását (értsd: azért nem lehet előrehozott választást tartani), mert hatalomra kerülve fogalma sem lenne arról, hogy mit csináljon?

Mielőtt megpróbáljuk a Fidesz gazdasági programjával kapcsolatos véleményünket előadni, tegyünk egy összehasonlítást Nagy-Britanniával, már csak azért is, mert ez az ország sok tekintetben minta a hazai politikusok szá-

mára. Minta volt Gyurcsány Ferenc ex-miniszterelnök számára – elsősorban a harmadikutas szociáldemokrata irányvonal hazai adaptálásában. És – kevésbé kimondottan – minta a Fidesz számára is, amely régóta beszél a pártrendszer „leegyszerűsítéséről", s egy brit típusú kvázi-kétpártrendszer szükségességéről.

Nagy-Britanniát más miatt is érdemes tanulmányoznunk. Többek között a tavaly ősszel kirobbant válság és annak „kezelésmódja" miatt. Nem a válság eredményeképpen, hanem az íratlan szokásjog alapján a mindenkori brit ellenzék nem csupán bírál, de kvázi árnyékkormányt is működtet, amiből logikusan következik, hogy a közönség nem csupán a hivatalban lévő *Prime Minister* álláspontjára kíváncsi, de az árnyék-miniszterelnök, sőt az árnyék-pénzügyminiszter gazdasági és pénzügyi programjára is. Mindez az elvárás csak erősödik válság idején, és láss csodát: a brit konzervatívok árnyék-miniszterelnöke, kormányfő-jelöltje, David Cameron 2008 őszén, a válság kezdetén szükségesnek érezte, hogy komoly programot (ld. http://www.meltanyossag.hu/?q=node/523) tegyen le az asztalra. Náluk tehát, ahol lényegében kétpártrendszer van, a pártrendszer mindkét mérvadó pártja kötelességének érzi, hogy elképzeléseiről folyamatosan tájékoztassa a nagyérdeműt, sőt akár még az a furcsaság is előfordulhat, hogy az ellenzék vezére is önkritikát gyakorol (ld. http://www.meltanyossag.hu/?q=node/596) maga fölött. Magyarországon, ahol a Fidesz erőteljes akarata nyomán gőzerővel haladunk a kétpártrendszer felé, nem látunk ilyen típusú ellenzéki „önbemutatást". Első ránézésre egyet kell értenünk a kritikusokkal: a Fidesz valamiért nem tartja fontosnak, hogy gazdaság- és pénzpolitikai elképzeléseinek minden részletét „kibontsa".

Azazhogy legyünk jóindulatúak, és ismerjük el: a Fidesz vezetői és gazdaságpolitikusai gyakran beszélnek a párt gazdasági elképzeléseiről, az azonnali és nagymérvű adócsökkentésről, a távlatokban tíz évre tervezett (egymillió főt munkába vonó) munkahelyteremtésről, illetve a gazdasági növekedés beindítása érdekében szükséges lépésekről. A hívószavak megvannak tehát, ahogyan a megoldási receptek is, csak éppen valami mégis hiányzik: a problémák állhatatos lajstromozása és a kezelésükre javasolt lépések komoly, rendszerszerű számbavétele. Érteni vélem a hiány okát: a Fidesz annyira biztos abban, hogy komolyabb gazdaságpolitikai elemző munka nélkül is választást nyer, hogy lemondani látszik gazdaságpolitikai tervei explicit bemutatásáról. Holott tudnia kellene: a gazdaság világa „terra incognita" a magyar választók számára. Éppen, mert bonyolult és szakismereteket magában foglaló témáról van szó, nagy tér nyílik arra, hogy egy párt értő módon, mégis újszerűen beszéljen a választókhoz. A Fidesz problémája, hogy a hívószavak szintjén ezt meg is teszi, ám – félreértve a választók „tűrőképességét" – az elemzés szintjén lemond erről. Az ellenfél makrogazdaság-centrikus elemzésével szemben nem állít mást, mint a maga hívószavait, megspékelve ezeket a bizalom visszaszerzésére irányuló (egyébként jogos) igénnyel. Tagadja a baloldali ihletésű, számokra,

százalékokra és kulcsokra épülő válságkezelést, ám a helyébe csak a „remény visszaszerzését" ajánlja. Ez azonban szemmel láthatólag frusztrálja magát a Fideszt is, amely így éppen a nemzetközi befektetőknek (mint a kormányzáshoz szükséges fontos célcsoportnak) nem tud érdemi alternatívát kínálni.

Vagy mégis?

A nemrégiben megjelent, Matolcsy György és Céfalvay Zoltán által szerkesztett *Jövőkép. Megújított szabadelvű és szociális piacgazdaság Magyarországon* című kötet hosszú idő óta az első, amelyben a jobboldal környezetében lévő gazdasági szakértők állást foglalnak a mai teendőkről. A könyv átfogó értékelésére egyelőre nem vállalkozom, noha jelzem, hogy egy komoly országban ilyen esetben érdemi kritikák özönének kellene megfogalmazódnia. Mindössze azt hangsúlyoznám, hogy – már az alcímből ítélve is – a sokat kárhoztatott „neoliberális" gazdaságpolitika ellenében a Fidesz-közeli szakemberek a „szabadelvű piacgazdaságot" látják gyógyírnak. Ha azonban valóban ez a véleményük, még inkább jogosan vethető fel az a kérdés, hogy vajon miért nem törekszenek nézeteik megismertetésére, a hívószavak tartalommal és levezetésekkel való megtöltésére. Különösen azért lenne ez fontos, mert nem is olyan régen a plebejus gazdaságpolitika jelmondata volt az irányadó, amely – nyilván ők is belátták – nem aratott osztatlan elismerést sem itthon, sem a szemeit a Fidesz kormányzási előkészületeire függesztő külföldi közvéleményben.

Pillanatnyilag a legnagyobb gond tehát nem az a Fidesszel, amivel ellenfelei vádolják, hogy ti. politikailag radikális, s nem pedig européer párt. Hanem az, hogy valamilyen okból nem veszi a fáradságot, hogy egy kvázi-kétpártrendszerű országban (amelyet nem kis részben a Fidesz szándéka vitt el efelé) megfeleljen az ellenzéktől elvárható (fentebb a brit példával jelzett) követelményeknek. Nem állítom persze, hogy ne történnének kísérletek. Ám mégis azt mondhatjuk, hogy a szlogenek mögötti elemző-munkába, a gondolatok mélyrétegébe, a követendő gazdaságpolitika részletkérdéseibe a Fidesz nem avatja be a közönséget. Nézzünk csak két, egyébként ezzel ellentétes példát. Matolcsy György egy interjúban a következőt mondja Magyarország versenyképességének visszaeséséről a baloldali kormányok idején: *„Ennek igazi oka az ellenreformok 2002 után elindult sorozata, amikor lényegében visszavonták azokat a gazdaságfejlesztési, gazdaságirányítási reformokat, amelyeket a Fidesz hajtott végre. ...Vagyis nemhogy nem valósultak meg reformok 2002 óta, de ellenreformok jellemezték ezt az időszakot."* (Népszabadság, 2009. április 20.) Boros Imre pedig azt állapítja meg, hogy *„Az ellenzéki körökben egy olyan új gazdaságpolitikai irány körvonalazódik, amely nem a mostani roncs toldozgatását-foldozgatását célozza, hanem gyökeresen szakít az eddig követett módszerekkel."* (Magyar nemzet, 2009. április 25.)

Az első idézetben mellbe vágja az olvasót, hogy Matolcsy megfordítja a szokásos képletet, amelyben az MSZP az „örök" reformer, míg a Fidesz az „örök" ellenreformer. A másodikban – hasonlóan Matolcsy érveléséhez – Boros Imre

azt magyarázza, hogy a Fidesz valójában a radikális változtatás pártja, míg az MSZP ezzel szemben egy gazdaságpolitikailag konzervatív-állagőrző erő.

De ha mindez így van, és ez ilyen egyértelmű, hogyan lehetséges, hogy mindebből szinte semmi nem jön át a Fidesz „hivatalos" kommunikációjában? Elvégre igazán sokat hozhatna a Fidesz konyhájára, ha a párt egy a mainál lényegesen szofisztikáltabb érveléssel igyekezne bebizonyítani: nem a Fidesz, hanem az MSZP van a valódi reformok ellen, sőt az MSZP egyenesen az „ellenreformok pártja", miközben a Fidesz a „valódi" reformer párt.

Mi tagadás, ez nagy gondolati és propagandisztikus innováció lenne, aminek jeleit egyelőre nem tapasztalni. A jelekből ítélve a Fidesz politikusainak zöme s föltehetőleg szavazóinak többsége eredendően ódzkodik a reformoktól, sőt a reform szó puszta hallatától is. Ugyanakkor mégsem biztos, hogy a Fidesz jó úton jár, ha a nyilvánosság fórumain tapasztalható teljes reformellenesség hangján szólal meg, hiszen kormányra kerülve kezdenie kell majd valamit a reformokkal – s nem csak kedvenc terepén, a mikro-vállalkozások szférájában. Vajon nem kellene elkezdeni feloldani az itt-ott már tapasztalható cizelláltabb fogalmazásmód és a nyilvánosságban tapasztalható echte reformellenesség ellentmondását? Megítélésem szerint igen. A helyzet ugyanis az, hogy ha egy pártnak állítólag formálódik a programja, s abban a programban *szabadelvű piacgazdaságot* ígér, azaz valami merőben újat a mostanihoz képest, akkor annak a pártnak minden rendelkezésre álló eszközzel segítenie kéne egyrészt saját elemzése népszerűsítését, másrészt a társadalom érdeklődő csoportjainak szembesülését ezzel a programmal. Pillanatnyilag úgy tűnik, hogy erre irányuló komolyabb szándék nem tapasztalható, ami baj, mert az állampolgároknak, csakúgy, mint az elemzőknek bemondásra kellene elhinniük, hogy a Fidesz szlogenjei jobbak, mint a válságkezelő kormány tervezett lépései. De mi van akkor, ha mi nem bemondásra, hanem az elemzések és a levezetések súlya alatt szeretnénk meggyőzetni?

Akkor persze még nagyobb a probléma, ha a szabadelvű piacgazdaság nem is a Fidesz körvonalazódó programja, hanem pár tucat jobboldali értelmiségi magánvéleménye. Ez esetben hamarost kéretik ezt rögzíteni a félreértések elkerülése végett.

2009.04.28.

A MAGYAR KAPITALIZMUS ÚJRAGONDOLÁSA

A rendszerváltás óta eltelt húsz évben nem vagyunk elkényeztetve magára az egész rendszerre rákérdező művekkel. A hazai közéleti viták két véglet között őrlődnek: az egyik oldalról „új rendszerváltást" sürgetnek, és megállapítják, hogy az egész rendszer úgy rossz, ahogy van; velük szemben a másik oldalról szintén nem kevesen kijelentik, hogy – döccenőkkel bár, de – az 1989-ben létrehozott alkotmányos rendszer működik, s semminemű komolyabb alkotmányos változtatásra nincs szükség.

A Közjó és Kapitalizmus Intézet *Jelentés a magyarországi kapitalizmus állapotáról* című, 2008-ról szóló értekezése egészen más medret váj: nem a politikára, még kevésbé (mint ahogyan ez a hazai közéletben uralkodó tónus) a pártpolitikára, de még csak nem is (mint ahogyan a „Jelentés" címe alapján várhatnánk) a gazdaság dimenzióira kérdez rá, hanem egy harmadik tényezőre. Arra, mely a stáb szerint a kapitalizmust (pontosabban a nyugati világban sikeresnek vélt kapitalizmusokat) működteti: a kapitalizmus emberi dimenzióira; az intézményekre és a normarendszerre.

Szögezzük le máris, hogy ezt a nagyon is innovatív megközelítést egyáltalán nem kísérik párt-, politika-, vagy gazdaságellenes felhangok. A szerzők félreérthetetlen módon ki akarják tágítani a demokratikus magyar köztársaságról való gondolkodás kereteit, s ennek jegyében elutasítják a mindent uraló pártpolitikai megközelítéseket, de kritikájuk legfeljebb áttételes és semmiképpen nem bántó. A szövegben sehol nem szerepel pártok bírálata, s a politikai elit felelősségét is csak rendkívül tapintatosan említik meg. Az erőteljesebb kritika feltehetőleg nem azért hiányzik, mert a „Jelentés" szerzői ne lennének tisztában a hazai pártpolitika negatívumaival – nagyon is tisztában vannak, hiszen a magyar kapitalizmus egyik rákfenéjeképpen éppen a mindenoldalú bizalmatlanságot és az együttműködés hiányát határozzák meg. Ám a divatos elit- és politikaellenes nézetekkel szemben a „Jelentés" nem csupán a kapitalizmus emberi dimenzióira fókuszál, hanem rögzíti azt is, hogy a bizalmatlanság nem csupán vertikálisan (az elit és a társadalom viszonylatában), de horizontálisan (a társadalmi csoportokon belül) is létezik.

Ez a kiindulópont azért is fontos, mert a „Jelentés" szerzői a kapitalizmust döntően kétféleképpen: mint intézményes rendet, és mint normarendszert definiálják, s nyilvánvalóan az a véleményük, hogy sem az intézmények, sem pedig a normák kialakítása és működtetése nem bízható csupán az államra vagy a politikára. Ez a szemléletmód a dolgozat nagy részére jellemző, még akkor is, ha találkozhatunk olyan kitételekkel is, mint például: *„A vállalkozók nagyjából annyira érzik sajátjuknak az állam teremtette szabályozói környezetet, mint amennyire egy megszállt ország állampolgárai azonosulnak a megszálló hatalommal és an-*

nak képviselőivel." Mielőtt azonban azt hinnők, hogy a jól ismert „*idegenszerű hatalomra*" történik itt utalás, megnyugtathatjuk az olvasót: a túlságosan is erősre vett hasonlat csak annyit akar mondani, hogy a magyar állam képtelen kapitalista (értsd: a társadalom tagjainak tetsző, a társadalom normáinak megfelelő) viselkedésre.

A „Jelentés" szerzői önmagukat konzervatívnak tekintő társadalomkutatók, akik igyekeznek eloszlatni a konzervatívok állam-barátságával kapcsolatos előítéleteket. A tankönyvekből is tudhatjuk, hogy a konzervatívok nem túlságosan barátai az államnak, noha Magyarországon minden másképpen van, mint a tankönyvekben. Ám a szóban forgó dolgozat szerzőit valójában – mint mondottam – az emberi, a társadalmi dimenzió érdekli. Az, hogy miért nem tud úgy működni a társadalom, ahogyan szeretne, és mit tehetne az állam, hogy a társadalom úgy működhessen, ahogyan az neki jó. A szerzők úgy látják: „*A kapitalizmus, a kereskedő társadalom akkor erős, ha intézményeivel nemcsak hogy nem gátolja, de kifejezetten elő is segíti a kölcsönös és előnyös cseréket.*" Alapvető konzervatív posztulátum: nem az állam, hanem a társadalom hoz létre intézményeket és normákat; az állam szerepe mindössze annyi (s ez nem kevés), hogy ne béklyózza meg a kölcsönösen előnyös cseréket. Olyan lesz tehát a magyar kapitalizmus, amilyenné a társadalom értékrendje formálja – vonják le a szerzők a zavarba ejtő következtetést, mert hiszen válságban megviselődött társadalmunk úgy tudja: a magyar kapitalizmus jövőjét nem mi és pláne nem a társadalom értékrendje, hanem a tőlünk független folyamatok szabják majd meg. Ezzel a közkeletű megállapítással szemben a „Jelentésben" azt olvashatjuk, hogy „*A magyarországi kapitalizmus jövőbeli medrét nagyrészt a társadalom által vallott legfontosabb értékek jelölik ki.*" Ezen kitételükön persze a szerzők is meghökkennek, hiszen ugyancsak ők mutatják ki, hogy a magyar társadalom nagy része a biztonságot és a kockázatkerülést, azaz nem az echte kapitalista erényeket részesíti előnyben.

Hosszasan foglalkozhatnánk még itt a szöveg különféle megállapításaival, de egy rövid – inkább csak figyelemfelkeltő – írás keretében ez szükségtelen és lehetetlen is. Maradjunk annyiban: a „Jelentés" valami olyasmiről beszélt, amiről húsz éve érdemben senki. Véleményem szerint van azonban három hibája, amelyeket úgy a kibocsátó intézetnek, mint a szerzői stábnak célszerű lesz végiggondolnia – már ha azt szeretnék szellemi termeküket komoly szakmai dialógus kiindulópontjára helyezni.

1. Először is a dolgozatban a kapitalizmus fogalma túlságosan is evidenciaként van kezelve. Magyarországon kapitalizmus lenne? Most hallom először. Nem az a baj a magyar kapitalizmussal, hogy hiányosak és deformáltak az intézményei s csökevényesek a normái, hanem az, hogy magyar kapitalizmusról (a szó nyugatias értelmében) valójában nem is beszélhetünk, hiszen például a kapitalista gazdasághoz alapfeltételnek számító tőkemozgás enyhén szólva is korlátozottan van csak jelen – hogy egyéb hiátusokról ne is

beszéljek. A szerzők tovább bonyolítják a dolgot, amikor különbséget tesznek rossz (a mai) és jó (a remélt jövőbeli) kapitalizmus között, de nem reflektálnak az elmúlt húsz évre, amikor is a magyar társadalom korántsem a kapitalizmus gondolkodási terminusaiban határozta meg önmagát. Nem ártott volna tehát sokkal behatóbban megvizsgálni magát az alapfogalmat, s nem elégedni meg azzal, hogy a mai Magyarország a „rossz" kapitalizmus megtestesítője.

2. Egy ilyen igényű és mélységű dolgozattól elvárható lett volna a problémák történeti kontextusának legalább a felvillantása. Természetesen nem egy komplex történeti vizsgálatot vártam volna el a döntően szociológiai-közvéleménykutatási szemléletmódú szerzőktől. Ám arra mégis kísérletet tehettek volna a társadalmi bizalom- és együttműködési hiány rendszereken átívelő okainak feltárására. Ráadásul azért is, mert kijelentik: a bizalmatlanság „nem ezeréves átok", azaz megváltoztatható. Ám már 150 évvel ezelőtt élő elődeink is látták a magyar társadalom bizalmi állapotának gyengeségét, a munkakultúra problémáit, azaz végső soron az intézmények és a normák diszfunkcionális működését. Mégsem sok minden változott. A magyar kapitalizmus állapotfelmérése tehát nem kecsegtet teljes és átfogó magyarázattal pusztán a jelenből, hiszen éppen az a legérdekesebb kérdések egyike, hogy vajon a rendszerváltás utáni rövid „kivételes" periódustól eltekintve miért tértek vissza az elmúlt évszázadban mélyen szervesülő mentális és strukturális tendenciák, mint például a társadalmi atomizáltság, a nepotizmus, a korrupció, a szervilizmus, az állami pazarlás, a politikai felelőtlenség, a paternalizmus – és még sorolhatnánk.
3. Vitatható az a döntés is, hogy a „Jelentés" szerzői – ha már témájuk a kapitalizmus – semmit nem mondanak korunk globális kapitalizmusáról és annak hatásáról a magyar kapitalizmus természetére. Mindez azonban nem véletlen: a globális kapitalizmus és a globalizáció inkább baloldali vagy liberális tematikának számít, a szerzők pedig konzervatívok, akik ettől teljesen eltérő módon igyekeznek pozícionálni önmagukat. Ebben a pozícionálásban egyszerre két dolog is megjelenik. Egyrészt az, hogy van értelme a hazai kapitalizmust önmagában vizsgálni (szemben a másik oldal véleményével, amely szerint mi legfeljebb csak követjük a nemzetközi trendeket); másrészt az, hogy létezik értékelvű kapitalizmus-szemlélet (szemben a globalizáció pragmatikus-értékmentes baloldali-liberális szemléletével). Figyelvén a hazai baloldali és liberális gondolkodók ez irányú munkásságát, nem állíthatjuk, hogy ez a megközelítés teljesen légből kapott. Ám a globális tendenciák teljes kihagyása csökkenti az elemzés érvényességét.

Mindezek a kifogások azonban nem csökkentik a 2006-ban létrejött intézet és a „Jelentést" készítő stáb érdemeit, hiszen egy olyan témát dobtak a köztudatba, amelyről az elmúlt húsz évben még szemérmesen is alig esett szó. A kapitalizmus-tematika diskurzusra bocsátása tehát kifejezetten üdvözlendő

egy olyan országban, amely eddig csak az államgazdaság és a piacgazdaság sajátos keverékét bírta kivajúdni magából anélkül, hogy egy cseppet is érdekelték volna a kapitalista intézmények és normák. Talán majd most.

Mindazonáltal a dolgozat óhatatlanul fölvet egy történeti párhuzamot. A reformkorban Magyarország polgárosodni készült – polgárok nélkül. Ma kapitalizálódni akarunk – kapitalisták nélkül? De ez a megjegyzés nem pikírt. Személy szerint örülök, hogy 20 év után eljutottunk ehhez a fogalomhoz.

2009.05.26.

A KÉTFAJTA CIVIL TÁRSADALOM

A fejlett nyugat-európai és a fejlődőben lévő közép-európai demokráciák különbsége lemérhető a szabadság fogalmának átélésében, abban, hogy az emberek mennyire érzik szabadnak magukat ott és itt. Európa fejlett demokráciáiban a civil szféra tagolt, öntudatosan él a jogaival, s miközben gyakran tüntet és demonstrál jogai mellett, alapvetően tisztában van vesztenivalóival, és épp ezért ab ovo önkorlátozó. A fejlődésük elején tartó demokráciák civil társadalmai ezzel szemben sokszor Marx proletariátusára emlékeztetnek: csak a láncaikat veszíthető embereket látunk, akikre a legkevésbé sem jellemző az önkorlátozás.

Persze a nyugati kapitalizmus hosszú idő alatt tanulta meg és hordta ki az önkorlátozó és alulról jövő mozgalmakat, s ennek köszönhető, hogy az alattvalókból főszereplők lesznek, akik vagyont halmoznak fel, önálló házba költöznek, jó autót vesznek, s tulajdonosi jogaik mellé „társadalmi" jogosítványokat is szereznek maguknak. A sokoldalú polgári öntudatot csak egy hosszú folyamatban lehet elsajátítani, s ebben a folyamatban nagyon fontos, hogy ne legyenek látványos törések.

Abban a régióban, amelyhez Magyarország is tartozik, először is soha nem volt igazi kapitalizmus, ezért az időről időre megjelenő demokratizálási kísérletek nem tudtak ráépülni a kapitalizmus által életre hívott valódi civil társadalomra. Hiába beszélt Bibó István oly meggyőzően a „méltóság forradalmáról", naivitás azt hinni, hogy ez pusztán csak etikai elv. A méltóságnak van valamilyen nem etikai, hanem gazdasági fundamentuma, s ez éppenséggel a gyarapodás „gazdaságtana". Ha nincs gyarapodás, ha az alattvalókból nem lesznek állampolgárok, ha az emberek nem élhetik át a tulajdonhoz való hozzáférés egyenlőségét, akkor könnyen alakulhat ki egy a nyugatitól eltérő „másfajta" civil társadalom, a rendszer elleni elszánt lázadók, a vesztesek, a megszomorí-

tottak, a tulajdonnélküliek, a munkából kiszorulók társadalma, a nem szabad, mert a szabadság élményét nem ismerő emberek világa.

A Magyar Gárda feloszlatása kapcsán lezajlott minapi tüntetések éppen a fentiek miatt tarthatnak igényt a figyelmünkre, hiszen az események (a szó szoros értelmében) fehéren-feketén mutatják meg nekünk a magyar valóságot, Magyarországnak ezt a sajátos öntörvényekkel rendelkező, „lázadó" társadalmát. Hiába is keresnénk lámpással itt a nyugatias önkorlátozás jegyeit, ez a „társadalom" mindent akar, totális harcmodort alkalmaz, s ehhez az érvanyagot az szolgáltatja számára, hogy Magyarország – szerinte – mindenoldalú csődben, népessége pedig teljes elnyomatásban leledzik.

Ilyen típusú mozgalmak számára nem különösebben számítanak a világban rólunk alkotott vélemények. Aki elnyomottnak érzi magát, nem tud mással foglalkozni, csak azzal, hogy megszabaduljon elnyomóitól. Az önmaga szabadságnélküliségét megélő emberek számára a makrogazdaságnak, a komparatisztikának nincs jelentősége. Holott éppen most jelent meg egy Magyarország gazdasági szabadságára vonatkozó kedvező nemzetközi vélemény. Kibocsátója a híres Heritage Foundation és a Wall Street Journal, az anyag pedig évente kiadott Index of Economic Freedom. A legfrissebb összehasonlító adatok szerint 179 vizsgált ország közül Magyarország gazdaságilag a 44. legszabadabb ország, a 43 európai országból pedig a 22. Érdekesség, hogy az összesített listán Szlovákia a 36., Csehország a 37., de például Lengyelország a 82., Szerbia 109., Horvátország pedig a 116.

A gazdasági szabadságra vonatkozó statisztikák azonban – különösen Európának ebben a régiójában – nem esnek egybe a társadalmi és politikai szabadságra vonatkozó szubjektív érzetekkel. A volt francia köztársasági elnöknek, Valéry Giscard d'Estaing-nek van egy idevágó mondata: *„míg a hatalom mérhető, a hanyatlást csak érezni lehet."* A Magyar Gárda tagjait vagy az alattvalóságát nap mint nap megélő embereket nyilvánvalóan a legkevésbé sem hatják meg ezek a Magyarország viszonylag kedvező megítélésére vonatkozó adatok. Ha egy országban a civil társadalom jelentős részének hagyományos létmódja a szabadság- és gyarapodás-hiány, semmit nem lesz képes méltányolni, ami túlmutat a szubjektív érzeteken.

Mindebből oda szeretnék eljutni, hogy a Magyar Gárda ügye nem csupán arról szól, amiről sokak szeretnék, ha szólna. Ez nem pusztán a törvények betartásáról vagy be nem tartásáról szóló történet, ezért egy kriminalizált értelmezési keretben soha nem fogjuk megérteni, nem is beszélve a megoldásáról. Természetesen senki nem óhajtja elvitatni, hogy egy hatályos másodfokú ítélőtáblai döntésnek egy jogállamban érvényt kell szerezni. Azt is hozzá kell persze tennünk (s ezt nálamnál jóval hivatottabb alkotmányjogászok már elmondták), hogy a döntésnek kristálytisztának és megindokoltnak kell lennie, épp azért, hogy mindenki számára világos legyen, miről is van szó. Ám még a legtisztább és – vitathatatlanabb bírósági döntéssel sincs letudva a dolog po-

litikai, társadalmi és etikai vetülete, ami már nem feltétlen a jogról, hanem a szabadságról és a civil társadalom hazai minőségéről szól. Arról, hogy miért olyan gyenge az egyik féle, és miért olyan militáns a másik fajta civil társadalom, hogy miért olyan gyönge a hazai középosztály, miért olyan népszerűtlen a kapitalizmus, és miért nem „hatolt le" a vidéki Magyarországig. Arról, hogy az elmúlt húsz év miért nem tudott úrrá lenni a korábbi, demokrácia előtti rendszerek számos ellentmondásán.

A demokratikus közösség szokásos mozdulata, a kirekesztés itt nem elég, illetve nem eléggé produktív eljárás, hiszen azzal is szembe kell néznünk, hogy éppen társadalomszerkezeti okokból táplálkozik nálunk ez a „másfajta" civil társadalom. Például abból, hogy a nyugati értelemben vett civil szféra nem elég erős maga sem, s ezért nincsenek eleven mintái, amelyek hatékony alternatívát jelentenének a totalizáló, önkorlátozással nem élő mozgalmakkal szemben.

2009.07.14.

AZ IDEIGLENESSÉG VÉGLEGESSÉGE?

Magyarországon a hatályos Alkotmánnyal nem az a gond, hogy ne lenne eléggé demokratikus (nagyon is „vulgárdemokratikus"), hanem az, hogy egyáltalán nem liberális és korántsem következetesen parlamentáris. Ily módon éppen arra nem képes, amiért létrehozták: alkotmányos gondolkodás és társadalmi kohézió kiváltására. Megérett az idő arra, hogy a politika osztály érvényt szerezzen az Alkotmány preambulumának, amely szerint az 1989-ben létrehozott alaptörvény átmeneti alkotás.

Egy nem is olyan régi köztársaságban – mint amilyen a magyar – nincs fenyegetőbb veszély, mint a pragmatikus (legtöbbször makrogazdasági) kihívásoknak való megfelelés jelszavával lemondani a társadalom szövetét illető, azt megerősítő kérdések megoldásáról vagy pusztán csak felvetéséről. Nem állíthatjuk persze, hogy egy világgazdasági válságra egy ország vezetésének ne kellene legjobb tudása szerint reagálnia, ám azt sem, hogy a „jó" makrogazdaság-politika, a „jó" válságkezelés" azonos volna azzal a tágabban vett „jó" politikával, amely egy országon belül a társadalmi együttélés, a belső kohézió megalapozója s valójában a demokrácia minőségének fokmérője.

Ha máshonnan nem, Barack Obama „*Vakmerő remények*" című nemrégiben megjelent könyvéből tudhatjuk, hogy a „jó" politika kialakításában milyen kitüntetett szerepe van az alkotmánynak, az alkotmányos gondolkodásnak. Nem véletlen persze, hogy Obama oly hosszasan fejtegeti ezt könyvében; az

Egyesült Államokban az 1776-os függetlenségi háborút követő 11. évben, 1787-ben szövetségi szinten megalkották az alkotmányt, amely azóta is (persze módosulásokkal) érvényben van, és valóságosan is orientál, olyannyira, hogy az emberek ténylegesen is hisznek benne. Alkotmányos gondolkodáshoz tehát elsősorban is az alkotmányba vetett bizalom kell, ehhez pedig sűrű pozitív történelmi tapasztalat és érzék. Beszámolók rögzítik, hogy a 18. század végén az amerikaiak a Biblia mellett az új alkotmányt is magukkal vitték, ha bárhová mentek, és erőt merítettek belőle, merthogy az alkotmánynak az emberi együttélés napi kérdéseire is volt válasza.

Az alkotmányos gondolkodás igénye tehát az, ami éppen augusztus 20-án kötelez bennünket némi ünneprontásra, még akkor is, ha ilyenkor a hatályos Alkotmány üdvösségéről szokás is elmélkedni. Sajnos azonban meg kell állapítanunk, hogy az 1989-ben elfogadott Alkotmány nincs dicsérhető állapotban, azaz egyáltalán nem orientál és nemigen meríthető erő belőle. Aki nálunk az alkotmányból akarja kiolvasni azt, hogy „mi a teendő", aki – Obama nyomán – arra számít, hogy az Alkotmány segít eligazodni egyén és közösség egymás mellett élésének alapkérdéseiben, az csalatkozni fog. Holott – s ez lesz mondandónk veleje - a hatályos magyar Alkotmánynak van egy passzusa, mindjárt az eleje, amely nagyon magasra állítja a mércét saját magával, illetve reménybeli utódjával (az új Alkotmánnyal) szemben, s éppen emiatt kell végre komolyan foglalkoznunk vele.

Az 1989-ben elfogadott Alkotmány preambuluma ugyanis kimondja, hogy ez az alaptörvény valójában átmeneti alkotás, amelynek korlátozott feladata van csak: Magyarországot békésen át kell segítenie a demokráciába. Ez az Alkotmány tehát eleve ideiglenesnek szánt dokumentum, s az abban foglaltak csak az „új Alkotmány" elfogadásig érvényesek. Tekintve azonban, hogy 2009-ben sem rendelkezünk új alkotmánnyal, logikusan vonhatjuk le a következtetést: az ideiglenesség és az átmenetiség nem múlt el, azaz az alkotmányozók várakozásai nem teljesültek.

Az, hogy Magyarország alaptörvénye továbbra is átmeneti, pontosan a gazdasági válság(kezelés) korában nyer új értelmet, hiszen ilyenkor megnövekszik a hajlam, hogy minden kérdést a bevezetőben említett pragmatizmus logikája mentén nézzünk. Az alkotmány(osság) problémája azonban nem rangsorolható a gazdasági válságkezelés mögé. Nem mondhatjuk, hogy előbb megoldjuk a válságot, aztán majd utána foglalkozunk egyéb dolgokkal is. A lényeg pontosan az, hogy végre az Alkotmánynak az őt megillető helyre kellene kerülnie, ami azt jelenti, hogy érvényt kellene szerezni az 1989-es szellemiségnek és haladéktalanul hozzákezdeni egy új alaptörvény megfogalmazásához.

Sokak szerint persze minderről fölösleges beszélni, hiszen az 1989-es alkotmány(módosítás) lényegében eltörölte és újraírta a sokat bírált (sztálinista típusú) 1949-es alapszöveget. Csakhogy egy szigorú összehasonlító szövegelemzés ennek az ellenkezőjéről győzhet meg bennünket. Való igaz, hogy az

1989-es Alkotmány XV fejezetből áll, míg az 1949-es csak XI fejezetet tartalmaz (szemmel látható a terjedelmi és tartalmi gazdagodás), s tény az is, hogy az átmenet idején megalkotott alaptörvény frazeológiájában, szellemiségében a korszellemnek megfelelően demokratikus. Csakhogy azt sem felejthetjük el, hogy a kiindulópont – amelyből rengeteg szó szerinti átvétel van – mégis az 1949-es. Mondhatjuk persze, hogy így van ez az amerikai, a francia vagy a belga (hogy csak néhány példát mondjunk) alkotmányokkal is: az eredeti alkotmányszöveg jó néhány megfogalmazása, sokszor a legtöbbje ma is tovább él. Ám az 1989-es magyar Alkotmány mégis csak azzal a korábbi alkotással áll leszármazási alapon, amely preambulumában ez olvasható: *„A nagy Szovjetunió fegyveres ereje felszabadította országunkat a német fasiszták igája alól, szétzúzta a földesurak és nagytőkések népellenes államhatalmát, megnyitotta dolgozó népünk előtt a demokratikus fejlődés útját."* Ez a mondat persze nem ismétlődik meg az 1989-es szövegben, azonban ezernyi helyen a régi alkotmány megfogalmazásai köszönnek vissza. Csak érdekességként említem meg, hogy az 1949-es szövegben még az *„országgyűlés gyakorolja a népszuverenitásból folyó összes jogokat"* (kiemelés – Cs.E.), míg 1989-ben már nincs szó „összes" jogokról: az országgyűlés „csak" a népszuverenitásból eredő jogait gyakorolja. Az összehasonlítás azért is tanulságos, mert megmutatja: az 1949-es Alkotmány szűkkeblű az ún. népi kezdeményezésekkel kapcsolatban, nem úgy, mint 40 évvel későbbi utóda, amely a nép közvetlen hatalomgyakorlásáról több helyütt részletesen is beszél.

Például a sokat idézett 2. § 2. bekezdésben: *„A Magyar Köztársaságban minden hatalom a népé, amely a népszuverenitást választott képviselői útján, valamint közvetlenül gyakorolja."* 1949-ben még minden hatalom a „dolgozó" népé volt: *„A város és a falu dolgozói választott és a népnek felelős küldöttek útján gyakorolják hatalmukat."* Azaz a 89-es szövegben több a „közvetlen" elem, míg a 49-es szöveg (hiszen maga a nép van hatalmon) nem beszél a nép közvetlen akcióiról. Természetesen a „megosztott" hatalomgyakorlást illetően az 1989-es magyar Alkotmány korántsem egyedülálló, hiszen például az 1946-os francia alkotmány 3. cikkének 1. bekezdése szintén „megosztja" a hatalmat a „képviselet" és a „népszavazás" között.

Mondhatnánk persze, hogy a nép közvetlen hatalomgyakorlására való többszöri hivatkozás csak retorika az 1989-es Alkotmány szövegében, amit azzal is bizonyíthatnánk, hogy összevetjük a képviseletre és a közvetlen hatalomgyakorlásra vonatkozó passzusok mennyiségét. Ha ezt tesszük, rögvest szembetűnik, hogy míg a XV fejezetből álló Alkotmány II. fejezete hosszasan szól az Országgyűlés szerepéről, addig a nép közvetlen hatalomgyakorlását az alaptörvény legfeljebb csak emlegeti. Kétségkívül létező aránytalanságról van szó, ám ez hasonlóképpen kimutatható a 40 évvel korábbi alkotmányszövegben is. Akárhogyan is: az 1989-es alkotmány kontextusát három tényező együtthatásában rajzolhatjuk ki: a/ igyekszik felhasználni az 1949-es alapszö-

veget, ami rengeteg helyen szó szerinti átvételeket jelent. Nyilvánvalóan ennek az 1989-es hatalmi konstrukció adja a magyarázatát; a régi alkotmányt egészében ekkor még nem lehetett felfüggeszteni; b/ az alkotmányozók számba veszik a demokráciába való átmenet feladatait, s ahol csak lehet, helyet adnak a demokratikus szemléletnek és értékvilágnak; c/ tisztában vannak kompromisszumaik határaival és ezért maguk is átmenetinek tekintik művüket, ám nem jelölnek meg új alapelveket egy majdani alkotmányozás számára.

Ahhoz képest, hogy a húsz évvel ezelőtti alkotmányozás a fenti ellentmondásos közegben és eredményekkel jött létre, meghökkentő, hogy a mai olvasatok túlnyomó többsége nem lát komolyabb kivetnivalót a létező Alkotmányban, sőt azokat, akik az új alkotmány szükségességét felvetik, igyekeznek marginalizálni. Komoly érvet azonban nem hallottam az új alkotmánnyal szemben. Az ellenérzések jórészt aktuálpolitikaiak, amelyek a mai status quót akarják szentesíteni. Magam három érvet említenék. 1. Akik az alkotmányozás ellen vannak, elfelejtik, hogy az 1990-es évek közepén a politikai osztályon belül is evidens volt az, amit ma lehetetlennek vagy inkább szükségtelennek tartanak. 1994-1996 között számos alkotmányozási kísérlet történt, s bár való igaz, hogy ezek kudarcot vallottak, ez nem ok arra, hogy a téma végérvényesen lekerüljön a napirendről, s Magyarország ismételten az ideiglenesség véglegességének országa legyen. 2. Az alkotmányozás ellenzői elfeledkeznek a már említett preambulumról, amely egyenesen előírja (ha kötelezővé nem is teszi) a majdani alkotmányozást. Azon persze lehet vitatkozni, hogy mikorra írja elő (jótékony homályban hagyja), de úgy tenni, mintha ez a passzus nem lenne ott az elején, súlyos vakság, és lefegyverzően arról tanúskodik, hogy azok, akiknek ez dolguk lenne, nem igazán ismerik fel az alkotmány(ozás)ban rejlő – és Obama könyve kapcsán emlegetett – kohézív energiákat. 3. De az alkotmányozási moratórium álláspontja a legnagyobb kárt az elvek tisztázatlanságában okozza. Mert nyilvánvaló, hogy az 1989-es helyzetben az Alkotmányt nem lehetett egy következetesen liberális vagy parlamentáris alapra helyezni. Nem sorolom fel, mi minden következik abból, hogy bár a rendszerváltó Alkotmány túlhangsúlyozta a demokratikus elemet, alulpreferálta a liberálisat és a parlamentárisat. Talán leginkább a köztársasági elnök pozíciójának, feladatkörének kijelölésében érhető tetten ez a bizonytalanság, amiből rengeteg gyakorlati kár származott az elmúlt két évtizedben (gondoljunk csak a parlament-felosztási jog „elvételére" a magyar köztársasági elnököktől, ami pedig a legtöbb nyugati parlamentáris rendszerben elnöki jogosítvány).

Márpedig ha egy alkotmánynak nem tisztázottak az elvei, azt megsínyli az egész politikai közösség. Egy ilyen helyzetre pedig nem az a válasz, hogy mindez „nincs napirenden", „nem ez most a legfontosabb kérdés" és „különben is: az Alkotmány, úgy ahogy van, jó". Az ilyen vélekedés egy lényeges tapasztalattól fosztja meg az embereket, attól, amiről szintén Barack Obama ír: *„Az alkotmány kerete kijelöli azt a módot, ahogyan a jövőnkről vitatkozunk... s*

arra szolgál, hogy párbeszédre ösztönözzön, egy 'megfontolt, tanácskozó demokrácia' megalkotására, amelyben minden állampolgár a külvilággal szembesítve próbálhatja ki az ötleteit".

S talán itt a lényeg. Az alkotmányos gondolkodás serkentése elválaszthatatlan a jövőről való közös gondolkodástól, egész egyszerűen szólva attól, hogy az életünk berendezéséhez közünk van. Amennyiben viszont az alkotmányt valamiféle „szent tehénnek", amolyan politikai „munkaköri leírásnak" (nem pedig az eleven és változó életre normákat adó szabálygyűjteménynek) képzeljük el, akkor az nem tudja megnyitni az elvekről szóló vitát, aminek következményei beláthatatlanok, tudniillik folyton visszanyom bennünket a pragmatikus (makrogazdasági) kérdések körüli elfogadások vagy elutasítások terepére. Egy ilyen vita teljesen újradefiniálhatná például a nép vagy a közvetlen részvétel fogalmát is. A mai, rossz alkotmány ebben a tekintetben zavarosan deklarálja a nép demokráciabeli státusát. Egyáltalán nem véletlen, hogy sokan a hatályos Alkotmányból igyekeznek levezetni az „utcai politizálást", sőt az intézmények elleni szórványos lázadást is. Érdemes lenne lassan nyilvánvalóvá tenni: a fejlett világ jócskán előbbre tart, ott ugyanis – a tanácskozó típusú demokrácia kapcsán – arra keresik a választ, hogy a tömegek „lázadásával" szemben hogyan lehet a tömegek (kompetencián alapuló) „bölcsességére" apellálni és azt intézményesen a demokrácia fejlesztésére fordítani.

Minderről a magyar közönség vajmi keveset tud, s ez nem kis mértékben annak köszönhető, hogy az alkotmányos vita lehetősége egyáltalán nem nyílt ki előtte. Egyszerre kellene tehát arra törekedni, hogy az alkotmányos gondolkodás elveiről vitát folytassunk, és ugyanakkor belássuk végre, hogy egy új, következetesen parlamentáris alkotmány segítségével talán jobban élhetnénk az életünket, mint a mostani „vulgárdemokratikus" alapszöveggel.

2009.08.18.

A HITEL STÁDIUMAI

Magyarország átfogó reformjára a modern korban először 1846-ban báró Eötvös József tett ajánlatot, aki Reform című tanulmányában „bokrosi" lendületű passzusokban fogalmazta meg, hogy *„hazánk nem maradhat jelen helyzetében… a reform szükségét bizonyítgatni merőben fölösleges."* Talán majd egyszer lesz valaki, aki összehasonlítást tesz az eötvösi és a bokrosi reformok (elvetélt) szellemisége és iránya között, s kimutatja azt is, hogyan jutottunk el a „merőben fölöslegestől", a mindenki számára „nyilvánvalótól", a reform evidenciájától egy

olyan gazdaság- és pénzpolitikai irányhoz, amely minden csak nem reform, ám ugyanakkor sokan mégis amolyan „megváltóként", a bajok orvoslásának egyetlen módszereként tekintik.

Ezt a bűvös valamit ebben az írásban makrogazdasági egyensúlyteremtésnek, vagy röviden csak „makrósításnak" nevezzük. Belepirul persze az ember, ha Eötvös munkáját olvasván arra gondol, a reformhoz 163 év után sem vagyunk közelebb, mint az ő korában, ellenben kormányaink és pénzügyéreink pontosan ugyanolyan makro-logikában kezelik a (pénzügyi) válsághelyzeteket, mint ahogyan modern Magyarország történetében mindig.

Mindennek megállapításában persze semmi kárhoztató szándék nincs. Egy országnak az a hagyománya, ami, s a lehetséges reagálásmódokból azt lehet előhívni, ami történelmileg a legtöbbször volt kipróbálva, és ami a legbeváltabbnak tűnik. Az államháztartás reparálásának szándéka, a sürgős kölcsönfelvétel vagy a csődelhárítás ilyen reagálásmód. Bajnai Gordont és kormányát nem méltányos pellengérre állítani azért, amiért a 2008. évi őszi válság nyomán ehhez az eszközhöz fordult. Ám azzal is fölösleges érvelni, hogy itt valami merőben újszerű kormányzati és pénzpolitikai eljárással állunk szemben. Dehogyis. A makrogazdasági mutatók javítására fixált válságkezelés, a „makrósítás" a magyar politika állandója, még akkor is, ha nincs tudomásunk róla, vagy egyetlen viszonyítási pontunk a Kádár-rendszer.

Magyarországon a közhiedelem szerint először a Kádár-rendszerben vesznek fel hiteleket, ez azonban – fájdalom – teljes tévedés. A hitelfelvételeknek nálunk szép hosszú történetük van; Széchenyit kicsit átvariálva ezt a láncolatot nevezhetjük a hitel(felvételek) különböző stádiumainak. Hitelek, államháztartási hiányok, államcsőd-közeli helyzetek végigkísérik a hazai gazdaság- és politikatörténetet. Egyszer – ha majd úgy istenigazából konszolidálódik itthon a helyzet – bizonyosan végig kell gondolnunk, hogy a „makrósítást" a Habsburg-Magyar Monarchiától örököltük. Aki nem hiszi, olvasson – hogy egy igazán közismert és vonzó nevet mondjak – Kerkápoly Károlyt! Hogy nem tudjuk kicsoda ő? Hát megmondom: a kiegyezést (1867) követő korszak egyik első pénzügyminisztere, aki saját levelei és a kortársak egybehangzó beszámolói szerint mással sem töltötte idejét, minthogy bécsi és egyéb külföldi bankoknál kilincselt, s a 70-es évek elején azt írja (hátrahagyott irataiban elolvasható), hogy ha az ország két héten belül (!) nem kap hitelt, az államcsőd elkerülhetetlen. Egyik másik „közismert" etalon, Oláh Gyula 1903-as könyvében pedig így fogalmaz a dualizmus első éveiről: *„Magyarország hitele az államadósságok folyamatos szaporítása és a deficit folyamatos emelkedése következtében a külföldi nagy pénzcsoportok előtt folyamatosan hanyatlott."* Hihetetlen! Netán emlékeztet valamire? S, ugye, nem csodálkozunk, ha az államcsődöt minden valamire való politikus el akarta kerülni, s ugye az sem meglepő, hogy eleink politikai rivalizálására alapvető hatással volt a katasztrofális nemzetközi megítélés. A vészharangokat megkongatták, s Magyarország államcsődjének árnyékában

oly nagy lett a katarzis, hogy az akkori politikai riválisok egymás felé fordultak, sőt egymás keblére is borultak, amelynek eredményeképp 1872 és 1875 között a pártpaletta átrajzolódott, s 1875-ben a kormánypárt és a vezető ellenzéki párt fuzionált egymással, több évtizedre megteremtvén Magyarország kormányzó erejét. S vele a makrogazdaságra fixált gazdaságpolitikát is!

Bármennyire is fájdalmas tehát ez sokak számára, mégis egyszer majd ki kell mondani: a Kádár-rendszernek sok köze mindehhez nincs. Kádárék legfeljebb kései leszármazottai egy nagyon korán masszívan kialakult trendnek, amelyben a gazdaságpolitika sajátos váltógazdálkodásra: elbaltázásra, majd utána a makrogazdasági-pénzügyi rendteremtésre épül. Kádárék tehát epigonok, s az MSZP örökös-párt, de nem csak az MSZMP-é, hanem mindazoké a régi magyar kormánypártoké, amelyek valójában (saját magukon belüli pénzügyi váltógazdálkodásukkal) önmagukat szanálták.

Bajnai tehát a legkevésbé sem az Eötvösök, hanem a Kerkápoly Károlyok utóda, s ezt az összefüggést nem árt tudatosítani, ha Magyarországon valaha is meg akarjuk érteni azt a helyzetet, amelyet azután meg kívánunk változtatni. De persze a dolognak van egy másik oldala: nem csak a makrogazdaságban gondolkodók logikáját kellene egyszer komolyan mérlegre tennünk, hanem az ő mindenkori ellenfeleikét is! Mert hát (lássuk be végre) a Fidesz sem csupán – mint vulgár-baloldali okfejtésekben hallani – a 30-as évek örököse, s olyan párt, amely valójában radikalizmusba hajlik, sőt radikális is. Ez így túl szimpla lenne, nemde? Egy ellenzéki politikus 1879-ben elhangzó költségvetési hozzászólásában például ezt olvassuk: *„A kormány megszorításokat akar. De elérhető-e ezen az úton igazán segítség, elérhető-e az eredmény – pénzügyeink gyökeres rendezése – melyért egyedül vállalhatjuk magunkra azt a lelkiismereti felelősséget, hogy új terhet rakjunk a nép vállára?"* Mikor és milyen ellentételezések mentén léptethetők életbe a megszorítások? Mikor várható el, hogy a „makrósítás" eredményt is hozzon, ne csak oktalan lemondást? – fordíthatnánk le a képviselő szavait. S hogy még valamivel alátámasszuk azt a tételt, hogy a „makrósítás" témája már akkor sem vitán felüli, utalhatunk arra, hogy ugyanebben a beszédében a képviselő már, mint közismert kórról beszél a nemzet „közgazdasági patológiájáról", s parlamenti bizottság felállítását javasolja annak megállapítására, hogy a deficitek, a deficitek részleges leszállításai és az újabb deficitek miért és milyen okok következtében követik egymást.

1879-et írunk.

Az azóta eltelt 130 év sem volt azonban elegendő, hogy ennek a „patológiának" – már persze ha van – a természetét jobban megismerjük. Így viszont a „makrósítás" karriertörténete töretlen, bár a Fidesz 2010-re új csodaszert ígér – a mindent visszavonás stratégiáját.

2009.09.22.

KONCENTRÁCIÓ ÉS DÖNTÉS

Az őszi parlamenti szezon kezdetén a pártpolitikának egyetlen komolyabb kérdése megválaszolatlan csak: megállítható-e az 1990-ben létrehozott többpártrendszer eróziója, avagy elkerülhetetlen, hogy az 1989-90-es rendszerváltás nagy pártjai végleg elbukjanak, s a parlamentből való kiesésükkel egy új, eddig még nem volt (alig több mint) kétpártrendszer jöjjön létre. Habár az európai parlamenti választások nagyon különbözőképp érintették az MDF-et és SZDSZ-t, a soron következő parlamenti választáson az EP-be képviselőt delegálni tudó MDF sem lehet biztos a dolgában, nem is beszélve az SZDSZ-ről, amely az elmúlt hónapokban csak még tovább osztódott, s mára egészen vigasztalan képet mutat.

Elemzésünkben azonban – ha dicsérni nem is, de – nem temetni jöttünk a kis pártokat. Ezeknek a kispártoknak a mostani helyzetét és vergődését, épp úgy döntések eredményezték ugyanis, mint azt, hogy a Fidesz 1994 után parlamenti küszöbpártból a 2000-es évekre nagy néppárttá vált. A Fidesz 1994-et követően (ismerjük el, a maga szempontjából profi módon és hatékonyan) megcélzott egy „méretbeli" növekedést, s attól kezdve mindent ennek a fő célnak rendelt alá. Amíg a Fidesz (1988 és 1994 között) kis párt volt, könnyedén vállalhatta magára a „belgaság" szerepét „flamandok" és „vallonok" között egyensúlyozva. Lehetett polgárpukkasztó és szubkulturális párt, odamondogathatott Antall Józsefnek a parlamentben (s ráadásul ettől a népszerűsége csak nőtt), ám ezekben az években a Fidesz valójában nem is volt még párt. Úgy látszik kellett neki az 1994-es választások irtózatos pofonja (egy évvel az után, hogy a választások toronymagas esélyesének számított), amelynek hatására kigyógyulhatott a korai évek amatőrizmusából.

A Fidesz 1994-ben döntött: egy csapásra felülvizsgálta addigi „zsákutcás" politikáját, s a polgárpukkasztás helyébe egy vaskemény szervezeti életet állított, néhány év alatt beletörve ebbe a korábbi hierarchiamentességben „edződött" pártkádereket. Pusztán ezzel az egy döntéssel, s az ennek szellemében létrejövő új szervezetrendszerrel máris versenyelőnybe kerültek, mert olyasmit kezdtek csinálni, amit ellenfeleik nem tudtak vagy mertek felvállalni: központosították a pártpolitikát, a szervezetrendszerben rejlő energiákat állították az átalakítás szolgálatába. Nem kell szeretni, csak tárgyszerűen elemezni a Fideszt, hogy mindezt észrevegyük.

Mint ahogy ugyancsak tárgyszerűen látnunk kell, hogy a 90-es évek közepén a mostanság létükért küzdő két kispártnak is voltak döntései. Az SZDSZ például 1994-ben bevitte a koalícióba a maga 18%-nyi mandátumát. Erre látszólag nem kényszerítette semmi (a parlamenti aritmetika bizonyosan nem), tehát nyugodtan maradhatott volna ellenzékben is. Ám a párt egész múltjától,

politika-felfogásától nem állt távol egy másik párt „lelkiismeretének", vagy „a reformok következetes prófétájának" szerepe. Nem gondolom, hogy ez a döntés ne lett volna védhető, mint ahogy azt sem, hogy ne lett volna felsorolható a döntés ellenében számos ellenérv. Csupán arra utalok, hogy ahogyan a Fidesz, úgy az SZDSZ is ekkor került egy máig ívelő „döntési pályára". Ám míg a Fidesz döntését visszaigazolta az idő (mármint a népszerűség-növekedés), addig az SZDSZ döntése lenullázta a pártot, s nem véletlenül. Az SZDSZ döntése ugyanis nem rajzolt ki pártkénti jövőképet, ha magában is foglalt egy „ország jövőjéért érzett felelősséget". Természetesen az ország jövője alapvető, de egy párt mégsem engedheti meg magával szemben azt a luxust, hogy magával mint párttal szemben ne legyenek elvárásai. Márpedig az SZDSZ a reformokat választotta és nem a pártépítést. Nem tudjuk, összekapcsolható lett volna-e ez a kettő. Csak azt látjuk, hogy ennek az egyszeri döntésnek az árát éppen 2009-ben fizette meg, talán véglegesen az SZDSZ.

Az MDF ugyancsak döntött 1994 után, csak még nem eléggé markánsan. Nem túlságosan jó szívvel, nagy választási vereségétől sújtva, önmaga lelkiismeretét is nyugtatgatva fokozatosan átengedte az akkor még liberálisnak tűnő Fidesznek a jobboldal újraszervezésének mandátumát. Generációs és más okokból fakadóan nehéz volt azonban elviselnie, hogy a Fidesznek sikerült az, ami neki nem: a néppárti terjeszkedés. 1998-ban az MDF beállt ugyan a Fidesz mögé, de az együttműködés már akkor is kényszerű, 2002 után pedig egyenesen semmilyen. Ellentétben az SZDSZ-szel, amely – mint láttuk – egyszeri döntésének a fogja mindmáig, az MDF 2002 után hozott egy másik, és ezúttal már markánsabb döntést: kinyitotta magát a másik (a baloldali) irányba is. A döntést elvben nem érheti bírálat, hiszen Magyarországon 1990 óta nincs „szabad vegyértékű" párt, s ez a „mérleg nyelve párt" miért is ne lehetett volna az MDF. Csakhogy ez a második döntés miközben népszerűvé tette az MDF-et a baloldal körében, ellenszenvet váltott ki a jobboldalon. Az a különös helyzet állt elő, hogy miközben az MDF időközben a magyar konzervativizmus egyetlen autentikus képviselőjének tekinti magát, a „konzervatív" Fidesz néppárti közönsége az MDF-et a baloldalhoz sorolja.

Mit akarunk mindezzel mondani? Azt, hogy miközben a Fidesz (népszerűségi okokból), az MSZP pedig (belső merevsége és mozdíthatatlansága okán) nincs döntési helyzetben, a két kis párt akár előnyére is fordíthatja a mostani helyzetet, mert 1994 után lezárhatja történetét egy másfél évtizedes korszakát, és új döntéseket hozhat. Természetesen botorság volna, ha a mostani sanyarú helyzetben elérhetetlen célt (például középpárti státus) tűznének maguk elé. A döntésben most a túlélésre kell koncentrálniuk, s ehhez a legjobb kiindulópontot megtalálni. Jó kiindulópont pedig itt – érzésünk szerint – csak egy van: a szervezeti. Ennyiben a mostani döntési helyzet mégiscsak emlékeztet az 1994-esre, amikor a magyar pártok utoljára foglalkoztak szervezeti kérdésekkel. Szervezeti értelemben mindkét párt harmatgyenge, ezért – a maguk

szempontjából – akkor járnak el helyesen, ha az ideológiai kérdéseket szinte mellékesnek tekintik (úgyse figyel most rájuk senki), és kigondolják, hogy milyen szervezeti innovációra érzik magukat képesnek. Ha jól érzékeljük, az MDF hivatalos vezetősége és az SZDSZ-ből kivált vagy kiválni készülő politikusok egyike-másika immár valamiféle „szervezeti koncentrációt" is el tud képzelni. Ez a túlélés érdekében valóban szóba jöhető opció, mint ahogy az is, hogy a két kispárt emberei az MSZP listáján induljanak. Ilyen történt már a környezetünkben: a parlamentből kikerülő lengyel liberálisok közül néhányat baloldali „segédpártok" vittek vissza a parlamentbe. A szervezeti koncentráció sem csodaszer, hiszen nyilvánvaló, hogy 2010-ben a kispártok, ha (közösen) át is viszik a küszöböt, nagy erőpotenciállal nem rendelkeznek majd. De 2010 még messze van, s ha meg akarnak menekülni, akkor nem biztos, hogy kiút ott van, ahol az SZDSZ megmaradt része, a „hivatalos" párt keresi: az ideológiai megújulásban és az új középtávú programban. Az ideológiának majd akkor lehet szerepe, ha a szervezet elég erős lesz hordozni és népszerűsíteni ezt az ideológiát.

Kénytelenek vagyunk tehát azt mondani: a döntés a politikában súlyos következményekkel jár és nagyon nehezen korrigálható. Ugyanakkor soha sem késő, hogy a korábbi, károsnak bizonyuló döntéseket egy párt (akár válsághelyzetben is) felülvizsgálja. „A szervezet minden, az ideológia csak ezután jön" – mondhatnám bölcsen, ha bölcs lennék. De tényleg nem az.

2009.10.06.

BÜSZKESÉG ÉS A BAL ÍTÉLETE

Október 23-án a Fidesz elnöke, országzászlót avatva Nagytétényben mondott beszédet, egy héttel később pedig a volt miniszterelnök tartott szónoklatot az MSZP húszéves jubileumán. A két beszédben váratlan módon ezúttal látszólag több hasonlóság is mutatkozott. Formai értelemben például mindkét szónok szokatlanul emelt hangot használva bizonygatta a politikai ellenfele által megtestesített, vélt vagy valós veszélyeket. Orbántól megszokhattuk az emelt hangú szónoklást, ám a politikától fél éve visszavonult Gyurcsány a korábbiakban nem mondott ilyen tónusú, ennyire felsrófolt frekvenciájú beszédet. Tartalmi értelemben – az elsődleges szinten legalábbis - mindketten a *harc* motívumára helyezték a hangsúlyt, noha Orbán a harcot inkább védekezésként, Gyurcsány inkább támadásként definiálta.

Ami a Fideszt illeti, érthető, hogy megengedheti magának a „védekezés" luxusát, vagy másképpen: a harcra való *felkészülést*. Érdekes módon a Fidesz elnöke beszédében nem is a választásokig tartó küzdelemre, mint inkább az azt követően megvívandó harcra fókuszált, nyíltan azt sugallván ezzel a beállítással, hogy a választásoknak igazából már nincs is tétje, az hónapokkal a választások előtt már eldőlt. Ugyanakkor Orbán nem mulasztotta el, hogy felhívja hallgatósága figyelmét a választások *utáni* éberségre, arra, hogy vigyázni kell: az MSZP egyáltalán nem nyugszik majd bele hatalmi pozíciójának elvesztésébe, s a Fidesznek egy roppant kemény ellenzékkel kell számolnia. Ezzel a retorikával Orbán egy korábbi, épp elégszer bírált szlogent melegített fel: az egészpályás letámadást. Emlékezzünk csak: a baloldal ezt arrogáns terjeszkedésként, az állam politikai célú felhasználásaként értelmezte, miközben a Fidesz – nem kis fricskát mutatva – a baloldali túlhatalommal szembeni védekezésként aposztrofálta. Most dettó. Ha a választásokon – sugalmazta Orbán – a baloldalnak nem is marad kormányzati hatalma, de marad neki számos egyébfajta hatalma, s ezzel az informális (a Fidesz előszeretettel mond hálózatit) hatalommal szemben a Fidesznek továbbra is védekeznie kell.

Nyilvánvaló, hogy a még Gyurcsány miniszterelnöki idejében kialakult koreográfia szerint a volt miniszterelnök beszéde (megint csak első ránézésre) Orbánéra rímelt. A politikába hosszú idő után – de úgy tűnik, nem végleg – visszatérő ex-kormányfő két ponton (s éppen azokon, amelyeket az imént kiemeltünk) támadta elsősorban Orbán beszédét: először azt a tételt, hogy a Fidesz csak védekezik; másodszor azt, hogy a választás már eldőlt. Nyilvánvaló, hogy a maga szempontjából mindkét támadási pont kiválasztása jogos: hogyan is ismerhetné el egy kormányzó párt azt a diagnózist, amit az ellenzék vezére ad? Ráadásul akkor, ha az ellenzék vezére e megjegyzésekkel a „futottak még" kategóriába akarná sorolni a baloldalt? Jogos tehát a rá való reagálás, de egyáltalán nem mindegy, hogy milyen lesz a cáfolat.

Először: a Fidesz védekezéséről szóló orbáni tétel cáfolatára Gyurcsány az itt és most végveszélyt jelentő, agresszívan, sőt ragadozó módjára támadó Fidesz képével operál. Benyomásunk szerint az elmúlt hónapokban a Fidesz eléggé vigyázott arra, hogy ne kövessen el olyan hibát, ami agresszívnak vagy támadónak tünteti fel. Természetesen a Fidesz csípőből mindent kontrázott, amit a kormány(párt) javasolt, de ez még távol van a ragadozástól. A csípőből tüzelő, ám azért kiszámítható és a ragadozó (értsd: antidemokratikus és részben antiszemita) Fidesz közötti ellentmondás feloldására a szónok érdekes verbális eszközt választ: a Fideszt sok-sok ezer Molnár Oszkár potenciális pártjaként festi le, felvázolva a minimum sajátos megállapításokat tevő képviselő meghatványozódásából fakadó veszélyeket a demokratikus politikai közösségre. Másodszor: egy ilyesféle módon kreált Molnár Oszkár Párttal szemben megszületik a „demokraták, ébresztő" felszólítás. A felszólítás célja, hogy Orbánnak a

választások utánra irányuló diskurzusát megtörve a diskurzust a választások előtti térbe vigye vissza, és erről meg is győzze az MSZP csüggedő táborát.

Néhány elemző felhívta már a figyelmet egy ilyen hangvétel és tartalom MSZP-re irányuló kockázataira, például arra, hogy a nem túlságosan népszerű ex-miniszterelnök mostani szónoklata tovább radikalizálhatja a Fidesztől jobbra álló, Gyurcsány nélkül sem túlságosan békés radikáljobboldalt. Meglehet, hogy Gyurcsány Ferenc „visszatérése" kiváltja ezt a hatást, de ama másikat, a Fidesz radikalizálódását bajosan. Orbán Viktor pártja jó ideje nem veszi fel az eléje dobott kesztyűt, sőt az elmúlt időszakban számos alkalommal elhatárolódott a Jobbiktól. Más kérdés, hogy a Fidesz ez irányban tett lépései nem elégítik ki a baloldalt, amelynek immáron egyik fő támadási fegyvere a Molnár Oszkár Párt „szörnyeteg" mivoltának bizonygatása.

De mielőtt elmerülnénk a két beszéd egymásra rímeléséből fakadó tanulságok sorolásában, tételezzük fel, hogy Gyurcsány beszédének ezúttal mégsem az a fő üzenete, ami elsőre annak látszik. Azaz bármennyire is csábító, mégsem a „demokraták, ébresztő" felhívás a fősodor. Ahhoz, hogy erre a másik üzenetre ráleljünk, szempontot kell váltanunk, és Gyurcsány mostani beszédét nem Orbáné, hanem saját őszödi beszéde mellé kell állítanunk. Ha ezt tesszük, sok minden más megvilágításba kerül, s előtűnik a mostani beszéd uralkodó tónusa: az *önkritika*.

A tévedések elkerülése végett korántsem olyasféle önkritika, amit az ellenzék elvárt volna tőle. Gyurcsány – érthető okokból – nem saját kormányzati teljesítményéért kért elnézést, hanem teljes őszödi helyzetértékelésért. Nem idézzük ama beszéd unalomig ismert, az MSZP-t nem éppen rózsaszínben feltüntető passzusait. A „hazudtunk", „böszmék voltunk" stb. akkori helyzetértékelésével szemben kifejezett önkritikának kell felfognunk a szónok mostani helyzetértékelését, amely szerint az MSZP-nek ma *büszkének* kell lennie elmúlt 7-8 éves kormányzati teljesítményéért. Valamelyik nem stimmel: vagy az őszödi, vagy a mostani. Ha már Őszödön is büszkének kellett volna lenni, miért záporozott olyannyira a kritika a „balfékek gyülekezeteként" kezelt hallgatóságához? Ha viszont Őszöd értékelése ma is megáll, miképpen lehet – s éppen Gyurcsánynak – az MSZP büszkeségről beszélnie?

Az ellentmondásnak azonban van feloldása, s talán éppen ez vezet el Gyurcsány jövőbeli szerepének értelmezéséhez. A közélet e tekintetben eddig találgatásokra hagyatkozott: egyik része szerint a volt kormányfőnek végleg befellegzett, a másik ellenben úgy vélte, hogy csak tudatosan kivár. A beszéd orientáló ennek az össznépi kitalálósnak az eldöntésében. Logikailag nézve, ha Gyurcsány Ferenc valamikor vissza akar térni a politika első vonalába, tabula rasát kell csinálnia, mert már nem lesz elég neki a 2004-2006 közötti – valóban kolosszális – teljesítmény megismétlése. Akkor Gyurcsány nagyon vert helyzetből egy második ciklusra is hatalomban tartotta a pártot, s ez a tényleg komoly teljesítmény roppant erős legitimitást adott neki. Nem feltétlenül min-

denkit, de azért uralni tudta a rendkívül szerteágazó, érdekektől szabdalt párthierarchiát. Csakhogy az őszödi beszéd nyilvánosságra kerülésével, majd az azt követő időkben a párthierarchia visszatámadott, s megakasztotta egy karrier felívelését. 2006 nyara óta Gyurcsánynak két választása van: vagy elfogadja, hogy csakis a párthierarchián keresztül vezet az út, vagy új pártot alapít.

Látható módon az utóbbit nem akarja, marad tehát számára az előbbi, amihez a nyilvános vezeklésen keresztül vezet az út. A Fidesz ostorozása, az ellene való harci kürtök megfújása mögött tehát egy sokkal mélyebb, egyúttal távlatosabb üzenet húzódik meg: az ex-miniszterelnök „megtanulta" az MSZP-t, s beismeri, hogy 2006-ban súlyosat hibázott. Úgy látszik, hogy a „büszke baloldal" az a dobbantó, amelyről elrugaszkodhat. A „ragadozó jobboldal" ehhez csak kellően nyomatékos ellenpont.

2009.11.03.

A VALÓSÁG SÚLYTALANSÁGA ÉS A HISZTÉRIA

Bár Berlin csak 800 kilométerre van a Budapesttől, az embernek sokszor az az érzése, hogy a szellemi távolság ennél jóval nagyobb. Egy berlini értelmiségi, különösen, ha magyar származású, ha magyar, vagy ha erősen érdeklődik Magyarország iránt, általában igen negatív véleménnyel van Magyarországról, legfőképpen persze az ország radikalizálódásáról. Ha valaki berlini – akár ad hoc – társaságokba jár, az pontosan tudja, miről beszélek: az ottaniak képtelenek felfogni, hogy a magyar politikai osztály demokratikus erői miért nem emelnek torlaszt a szélsőségesekkel szemben, és egyáltalán miért olyan a politika nálunk, amilyen.

Egy nyugat-európai multikulturális csúcsközeg felől nézve Magyarország valóban egy csődtömeg. Hol van már az idő, amikor a határnyitás élménye Magyarországot elismerésre és dicséretre méltóvá tette a németek szemében! Be kell látnunk: a német értelmiségi és hovatovább a német politikai elit sem ért minket, s azt kérdezi tőlünk, Berlinbe látogató magyaroktól: hogyan lehet Magyarországon élni? Íme, a tömör válasz: hisztériában.

Aminek nyilvánvaló történelmi okai vannak, s ezt a németek, akik 1945 után olyan drasztikusan szakították múltjukkal, nem nagyon érthetik. S éppen mert nagyon nem könnyű elmagyaráznunk nekik, miért nem úgy élünk, ahogyan ők szeretnék, nekünk kellene megértenünk a „hisztériacsökkentés" német útját. Ha jól érzékelem, legalább három alapvető dolog kell ehhez. Az első a politika erőteljes társadalmi beágyazódása, ami azt jelenti, hogy ott

a pártoknak igen eleven kapcsolatuk van a választókkal. Nem úgy, hogy a kampányban – ó, milyen szép szó is ez – „üzeneteket" küldenek az általuk egyébként madártávlatból sem ismert választókhoz, hanem úgy, hogy standard társadalmi csoportokat képviselnek. Ha a német pártok közül most csak a szabaddemokratákat nézzük, rögtön szembetűnik, hogy parádésnak is mondható, 14% fölötti választási eredményükhöz ez az erős, az alkalmazotti, sőt a munkásrétegekhez is elérő „valóságpolitika" kellett. Bármennyire is zavarja olykor a politikát a valóság, Németország pártjai eleven cáfolatok a politika valóság-ellenességére.

A második az oktatás, pontosabban a politikai nevelés. Az, hogy ma Németország és azon belül Berlin a liberális demokrácia szentélye, kiemelten fontos szerepet játszik a demokráciának, mint minden mást megelőző autoritásnak az elismerése az 50-es évektől kezdődően. Mindez arra utal, hogy egy minden szempontból tragikus és sötét múlt, a hitlerizmus után is van megújulás, sőt igazából ez a múlt nagyon komoly inspirációt jelentett abban, hogy a demokrácia kifejlődésének teljes intézményrendszerét az állampolgári szocializációban is létrehozzák. Végül a harmadik a közelmúlt élményagát feldolgozó művészet. A sok élő példa közül ezúttal a filmművészetet említeném, s azon belül A mások élete című, itthon is nagy sikerrel vetített filmet, amely az 1980-as évek besúgói hálózatáról ad nem csak megrázó, de gyógyító hatású képet is. Erős társadalom-centrikus pártpolitika, tudatos politikai nevelés és erkölcsi tisztulást segítő művészet – ezek azok a pontok, amelyeken keresztül a németek meghaladták saját múltjukat, és egy hisztériamentes politikai világot építettek fel. Talán nem is csoda, hogy nem értenek minket, akik – Cseh Tamással szólva – *„benne maradtunk a régiben"*. Vagy mondhatnánk úgy is – ismét Cseh Tamással –, hogy „valóság nevű nagybátyánk" a rendszerváltás rövid intermezzója után egyszerűen elpártolt tőlünk, hogy azután jöjjön a „virtuális valóság", a „fikció reálpolitikája" és a többi, a nagy nyugat-európai, észak-amerikai marketing- és imázsformáló cég gyorstalpalón átültetett valósághelyettesítő stratégiája. Amelyek azonban a lényegen nem tudtak változtatni: képtelenek voltak a hisztériát csökkenteni és a politika valóságfedezetét növelni.

Több mint elgondolkodtató: a kelet-közép-európai új demokráciákban nem léteznek nagy politizáló csoportok. Százezres nagyságrendben az emberek utoljára az MSZMP tagjai voltak. Ma az összes magyar pártnak alig százezer tagja van, de ők is inkább virtuális tagok, vagy léteznek, vagy nem. A néhai MSZMP tagjai egyszerűen felszívódtak, a többi pártnak meg soha nem is volt komoly tagsága, csak választórétege. A tagsághiányos politikai küzdőtér szabályai azonban nagyon mások, mint azoké a klasszikus demokráciáké, ahol a pártoknak nem csak választói, de tagjai is vannak. Hogyan lehetne ilyen körülmények között közelebb lépni a valósághoz? Csodálkozunk, hogy a magyar politika – mert hát hol máshol – virtuális térben zajlik?

A fentiekből is következően a magyar politika egyik legnagyobb kihívása ma nem a deficit, az adósság és az államháztartási hiány, hanem: a valósághiány. De ez korántsem mai probléma, sőt: ez a magyar politikatörténet egyik legnyomasztóbb tradíciója. Egyszerűen nincs nálunk olyan párt (pláne liberális), amely mondjuk az alkalmazottak és a munkások pártja lenne, és nincs más párt sem, amely a többi társadalmi réteget képviselné. Ez a társadalmi hátország-hiány pedig nem pusztán csak azért probléma, mert így Magyarország ellenkező pályán fut, mint a klasszikus demokráciák, hanem azért is, mert a pártok szerveződés-módja (hogy úgy mondjam: strukturálisan) lehetetlenné teszi az olyannyira kívánatos nagyreformokat, többek között az egészségügy és az orvoslás reformját. Hiszen a reformszándékkal fellépő kormányok mögött alig található társadalmi támogatás, sőt ha valami van, akkor az inkább ellenállás. Nem csoda, ha belátván ezt a történeti örökséget és jelenbeli szituációt, a kormányok maximum a felvilágosult abszolutista reformpolitikában hisznek, mert másban nem is hihetnek. Az persze megint más kérdés, hogy a felvilágosult abszolutizmus (a nép nyelvén szólva: „népnyúzás") megszüli a már említett hisztériát. S a kör – anélkül, hogy bármi is változna – máris bezárul: hol hisztéria van, ott hisztéria van.

A hisztéria – hogy némileg Bibó István frazeológiáját használjam – egy adott közösség képtelensége arra, hogy a valóság talajára álljon, és úgy politizáljon. Nem azért van tehát hisztéria, mert ez egy bárki által is jónak tartott (vagy akár elismert) dolog, hanem azért, mert ez egy bekalkulált (megtanult, szocializált) működésmód. Egyszer azonban tényleg érdemes lenne szembenézni vele, és – gyógyítani.

A német példa is erre ösztönöz: a mérvadó pártok társadalmi beágyazódása, a tudatos politikai nevelés és az irodalmi-művészeti gyógyító munka segítségével Németország jórészt túllépett a korábban létező megosztottságán. Magyarországon azonban a rendszerváltás óta a hisztéria mennyisége nemhogy csökkent volna, de látványosan növekedett. S miért? Mert a hisztérikus jelekre, az úgynevezett radikalizálódásra, az új szubkultúrák jelentkezésére a politikai osztály nem csekély része hisztéria-növeléssel válaszolt. Nem mondom persze, hogy könnyű megtalálni a helyes választ, de a politikai osztály és a politikai közösség szinte teljesen elfeledte Bibó rendkívül plasztikus gondolatát: *„A közösségi hisztéria* – mondja Az európai egyensúlyról és békéről c. művében – *az egész közösség állapota, s hiába választjuk el a hisztéria látható hordozóit, ha közben a hisztéria feltételei és alaphelyzetei megmaradnak"*. Majd tovább: *„Hiába pusztítunk el minden „gonosz" embert, a hisztéria téveszméi és hamis reakciói békés családfőkben, hatgyermekes családanyákban, a légynek sem vétő szolid emberekben és nemes, magasztos, emelkedett szellemű egyénekben fognak tovább élni, s a közösség egy nemzedék alatt újból kitermeli a hisztéria őrültjeit, haszonélvezőit és hóhérlegényeit"*.

Mi a „gonoszok" elpusztításánál tartunk, és fogalmunk sincs, hogy (például a radikális pártok és mozgalmak kezelése ügyében) az egész közösség állapotáról van szó újra. Nem mondom, hogy ez túl megnyugtató felismerés, de hogy megkerülhetetlen, abban biztos vagyok. S talán érdemes volna észrevenni: a közösségi hisztéria megszüntetése egy ország teljesítő- és versenyképessége (két manapság bűvösnek tekinthető szó) szempontjából a legfontosabb. Hisztérizált, önmagával nem rendben lévő ország roppant nehezen tehető versenyképessé. Kénytelen vagyok tehát eszköztelennek látni a hazai politikát, mert nem rendelkezik valóságalapú stratégiával és hisztéria-gyógyító kapacitással. Valery Giscard d'Estaing, néhai francia elnök írja a Franciák című könyvében: „*A valóság súlytalansága következtében vad ideológiák kelnek lábra*". Ez így van. Csakhogy nem mindegy, ilyenkor a politikai osztály miképpen reagál. Ahogy elnézem, borzasztóan haragszik a „vad ideológiákra", a bibói „gonosz" emberekre, de semmilyen szava nincs a valóságot illetően. Így azonban – nem nehéz megjósolni – minden maradni fog a régiben, s még akkor sem lesz „új kezdet", ha ezt bizonyos politikusok egyenesen kőbe is vésik, és átszellemült arccal a szemünkbe is mondják.

2009.11.11.

GYENE ISTVÁN HUNOR

A TÁTRAI TIGRIS TITKAI

Magyarország Európa problémás országa – írta hazánkról szóló tudósításában a The New York Times. A tekintélyes amerikai lap arról számolt be, hogy bár hazánk korábban a nyugati befektetők kedvenc célországa volt, mára súlyosan eladósodott. A cikk szerzője szerint, amíg a magyar kormány az elmúlt időszakban a devizahitelekből főként saját kiadásait fedezte, addig más országok, például a szomszédos Szlovákia, a kölcsönöket saját exportjának bővítésére és a hosszú távú versenyképességének növelésére használta fel. A ránk nézve lesújtó, északi szomszédunkra nézve viszont hízelgő sajtópélda csak egy a sok közül. Napjainkban az uniós tagországok közül Szlovákia gazdasági növekedése az egyik legnagyobb; az ezredfordulón az elemzők által leírt ország neve mára egybeforrt a „gazdasági csodával".

Az alábbi elemzés azt kívánja bemutatni, hogy a szlovák recept titka éppen „drasztikus" egyszerűségében keresendő, ugyanakkor arra is felhívjuk a figyelmet, hogy a sokak által irigyelt sikerességet számos negatívum is megkérdőjelezi.

Korszakváltás – a Dzurinda-kormány hatalomátvétele

Bár Szlovákia gazdasági sikereinek babérjait most a Robert Fico vezette kormány aratja le, mégis fontos hangsúlyoznunk, hogy már egy évtizede elkezdődtek azok a reformfolyamatok, amelyek eredményei ilyen fokú növekedést tettek lehetővé. Tíz évvel ezelőtt, 1998-ban került hatalomra a Mikuláš Dzurinda vezette Szlovák Demokratikus Koalíció (SDK), amely három másik párttal – köztük a Magyar Koalíció Pártjával – karöltve jobboldali kormányt alakított. A kormányalakítás után az új kabinet szinte azonnal költségvetési kiigazításokba kezdett, amelyekre azért volt nagy szükség, mert a korábban hatalmon lévő Vladimír Mečiar vezette nacionalista koalíció „nómenklatúra-privatizációval" fűszerezett gazdaságpolitikája csupán látszatstabilitást eredményezett. 1999-ben lépett életbe az új kormány stabilizációs programja, amely számos adóemelést és költségvetési megszorítást tartalmazott. A kormány mindeközben a privatizációt is felgyorsította; a korábban főleg a mečiari klientúra birtokába került állami vagyont – annak fokozatos visszaszerzése után – külföldi befektetőknek adták el újra (2000-ben került a *United States* Steel tulajdonába a Kelet-Szlovákia gazdaságában meghatározó jelentőséggel bíró Kassai Vasmű is, amely később Pozsonyba tette át székhelyét, tovább gyengítve ezzel a kassai kerület amúgy is gyenge gazdasági versenyképességét). Az ország gazdasági mutatói ugyan

még az ezredfordulóig tovább romlottak, de 2001-ben már csökkenni kezdett az államháztartás hiánya.

Miként itthon a rendszerváltozást követően először a szocialista-liberális koalíció tudott négyéves kormányzást követően 2006-ban ismét választást nyerni, Szlovákiában ugyanez a Dzurinda-kabinetnek sikerült 2002-ben – köszönhetően a választási évben követett osztogató politikának is, melynek eredményeképpen a GDP-ben mért hiány a 2001-ben mért 6,5%-ról a választás évében 7,7%-ra ugrott. Az átfogó reformok bevezetését Szlovákiában is csak az ismételt győzelmet követően kezdte el a kormány. Tette ezt bármiféle politikai vagy társadalmi konszenzus nélkül: az ellenzék és a szakszervezetek ugyan hevesen ellenezték a reformjavaslatokat, a csekély kormánypárti többség azonban megszavazta a stratégiai ügyeket.

Szlovákia nem ismert szent teheneket

A szlovák reformcsomag több lépésből állt ugyan, de ezek mindegyike egy átfogó koncepció részét alkotta. Miközben az életbe léptetett reformprojekt a legnagyobb társadalmi ellátórendszereket is érintette, a kormányzati politika komoly erőfeszítéseket tett az államháztartás konszolidációja, a külföldi tőke beáramlása, és a munkaerőpiac dinamizálása érdekében. A szlovák átalakítások közül ugyan többet is élénk magyar és nemzetközi sajtóvisszhang övezett, a legnagyobb figyelem talán mégis a 2004-ben bevezetett egykulcsos adórendszert kísérte. Az adóreform nyomán 19% lett a társasági adó, a személyi jövedelemadó, és az ÁFA kulcsa is. Sok kisebb adót és járulékot eltöröltek (pl. az örökösödési adót), viszont megszűnt szinte minden szja-kedvezmény is. A nagymértékű egyszerűsítés átláthatóbbá tette a rendszert, nehezebbé vált az adóelkerülés, ugyanakkor könnyebbé vált az adók behajtása. A reformok másik nagy hulláma az egészségügyi és a szociális rendszert érintette. Az egészségügyben a politika teret engedett a magánbiztosítók megjelenésének, a két állami mellett így négy magánkézben lévő biztosító kezdte meg működését az országban. Sok kórházat és rendelőintézetet bezártak, a szakrendelők és a kórházi szolgáltatások egy részét privatizálták, és bevezették az azóta eltörölt vizitdíjat.

A reformok központi elemét jelentette az állam szociális kiadásainak alapos megkurtítása. Az akkortájt magas munkanélküliséggel küszködő országban a segélyezés gyakorlata helyett a munkakeresés ösztönzésére tevődött át a hangsúly. A 30-50%-kal csökkentett szociális segélyek mellett a kormány jelentős mértékben mérsékelte a rokkantnyugdíjak összegét is. Az említett szociális elvonások legfőképpen a sokgyermekes roma családokat sújtották. Az intézkedések a fejlődés által érintetlenül hagyott, elmaradottabb keleti országrészben

tiltakozó megmozdulásokhoz, éhséglázadásokhoz vezettek, amelyeket a kormány példátlan módon a rendőrség mellett a hadsereg bevetésével vert le.

A munkahelyteremtés szándékát egyébiránt további rendeletek is elősegítették. 2003-ban jelentősen egyszerűsítették a foglalkoztatási szabályokat, a munkáltatók adminisztratív terhei csökkentek, és enyhítettek az elbocsátás szabályain is. A 25 éven aluli munkanélkülieknek adott segélyeket szinte teljesen megszüntették, így kíméletlen módon ugyan, de ezt a réteget is rákényszerítették a mobilizációra. A kormányzat súlyos áron meghozott, a munkanélküliséget csökkenteni igyekvő intézkedéseinek végül az lett az eredménye, hogy 2004 és 2007 között 270 000 fővel nőtt a foglalkoztatottak száma, a korábban 20% körüli munkanélküliség így 8,5%-ra süllyedt. Más kérdés, hogy csaknem százezren, azaz szinte minden harmadik új munkavállaló külföldön találta meg a boldogulását (a legtöbben az Egyesült Királyságban, Csehországban, Ausztriában és hazánkban).

A „csoda" árnyoldalai

Kétszámjegyű gazdasági növekedés, az államadósság GDP-hez viszonyított 30%-os aránya, 2%-ot alig meghaladó államháztartási hiány, felére csökkent munkanélküliségi ráta, az euró 2009-es bevezetése – a szlovák gazdasággal foglalkozó elemzések hajlamosak csupán a „csoda" ezen gyümölcseire hangsúlyt fektetni, és megfeledkeznek a gazdasági makroszámok mögött megbújó, igencsak húsbavágó reformok hátulütőiről, noha legalább öt ilyen lényeges pontot lehet megfogalmazni az átalakításokkal kapcsolatban.

1. Mindenekelőtt érdemes rámutatni: Szlovákia kétségkívül impozáns növekedési mutatói részben annak is köszönhetőek, hogy a gazdaságnak komoly hátrányt kellett ledolgoznia. Az ország *alacsony bázisról* kapaszkodott fel, hiszen az ezredfordulón az államháztartási hiány még súrolta a 12%-ot, az infláció pedig meg is haladta ezt az értéket. Az államadósság 2000-ben tetőzött a GDP 49,9%-ával, ami negatív történelmi csúcs volt északi szomszédunk 15 éves önállóságának történetében. Szlovákia 8-9 éve tehát ugyanolyan súlyos gazdasági nehézségekkel (az államcsőd rémképével és a nemzeti fizetőeszköz összeomlásával) küszködött, mint ahogyan sajnos ezt manapság Magyarország teszi.
2. Ha az utóbbi években az *állami kiadások drasztikus csökkentését* és az adóreform bevezetését a költségvetés kiadási oldaláról vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy ez GDP-arányosan mindössze néhány év leforgása alatt igen jelentős mértékben, több mint 10%-kal csökkent, s tavaly a szlovák GDP 37%-át tette ki – összehasonlításképp, nálunk ez ma a nemzeti össztermék felét jelenti. A szociális háló megnyirbálása, a segélyezési rendszer kíméletlen, konszenzus nélküli leépítése, a közszolgáltatások piacosítása, az állami

támogatások megcsappanása nem meglepő módon vezetett a létminimum alatt élők ellenállásához, még ha az országos méretű sztrájkok, tüntetések – a fiatal állam demokratikus tapasztalatainak hiányában – el is maradtak.

3. A változások nyomán Szlovákia *gazdasági kettészakítottsága még inkább elmélyült.* A fő nyertes egyértelműen Pozsony, illetve a pozsonyi kerület, amelynek fejlődése örvendetes módon néhány nagyszombati magyarlakta járásra nézve is kedvezően hat. A fővárosban már évek óta munkaerő-hiány jelentkezik, míg a középső és keleti területek továbbra is gazdasági elmaradottsággal küszködnek. Míg (dél)nyugaton alacsony a munkanélküliség, jó színvonalú az infrastruktúra, és ide érkezik a legtöbb külföldi befektető, addig az ország keleti részén továbbra is kevés a fejlesztés, magas a munkanélküliek száma, és elmaradottabb az infrastruktúra állapota is. A növekedés tehát nagyon eltérő mértékben jelentkezik az ország egyes vidékein: a termelékenység, a bérek, és a lehetőségek szintjén hatalmasak az országon belüli különbségek.
4. További kritikaként fogalmazható meg az is, hogy a gazdasági növekedésből és az ebből származó előnyökből a társadalom 7-8 százalékát kitevő *romák és a létminimum szintjén élők semmit nem érzékelnek,* noha a szociális segélyek, a rokkantnyugdíjak és a családi pótlék csökkentése következtében kialakult jövedelemcsökkenés ezt a réteget érintette a legérzékenyebben. A kormánynak a munkahelykeresést ösztönző törekvése köreikben nem járt sikerrel: integrálásuk a munkaerő-piacra, valamint a képzésükre indított programok többsége kudarcot vallott. Ezeknek a társadalmi csoportoknak az amúgy is rendkívül alacsony életszínvonala a reformok bevezetése óta tovább süllyedt.
5. S végül: a szlovák gazdaság *növekedése egy fő forrásból,* az autógyártásból táplálkozik, aminek hosszú távon *kiszámíthatatlan vonzatai* lehetnek. Bár az egy főre jutó gépkocsigyártásban Szlovákia ma már világelsőnek számít – 2007-ben a járműexport a szlovák export 40%-át, a GDP 20%-át adta –, az egy lábon állás könnyen megbosszulhatja magát: a szlovák bérek növekedésével, a keletebbre fekvő országok infrastruktúrájának javulásával a három autóóriás, a Volkswagen, a Peugeot-Citroen és a Kia könnyűszerrel továbbállhat. Ez esetben pedig felvetődhet a kérdés: vajon hosszú távon milyen motor tudja majd hajtani a szlovák gazdaságot?

***

A Dzurinda-kormány a fent ecsetelt reformok bevezetésekor tisztában volt azzal, hogy az intézkedések a kormány népszerűségét jelentős mértékben aláássák majd, és a jobboldal nagy valószínűséggel elveszíti a következő választásokat. Ez 2006-ban be is következett, de Robert Fico kabinetje – a reformok elutasítása, valamint a szociális állam és a szolidaritás jelszavának állandó

hangoztatása ellenére – néhány szociális látszatintézkedésen túl nem vitt véghez komolyabb visszarendeződést. Szlovákia helyzete mindazonáltal sajátos. A kormányfő és pártja a közvélemény-kutatások szerint kényelmes helyzetben van, a válság előtt szárnyaló gazdasággal azonban a Fico-kormány szociális és nemzeti demagógiával bőven vegyített bel- és külpolitikája párosul. A szlovák miniszterelnöknek még két éve van arra, hogy eldöntse, kivel és milyen (gazdaság)politikai választ ad a jövőben a „hogyan tovább" kérdésére.

2008.11.03.

BÉNA KACSA AZ UNIÓ ÉLÉN

A mintegy fél éve kirobbant gazdasági válság politikai hatásai Európában is egyre élesebben éreztetik hatásukat. Bár a fenyegető kilátások az első pillanatban a kormányok megerősödését hozták, azonban az elhúzódó dekonjunktúra néhány országban mára már komoly politikai „áldozatokat" követelt.

A viszonylag gyorsan bekövetkezett izlandi államcsőd után a válság hatására előbb Lettország miniszterelnöke távozott posztjáról, majd a magyar miniszterelnök ajánlotta fel lemondását. Érdekes kivételt jelent Csehország, ahol a múlt héten egy bizalmi szavazást követően bukott meg Mirek Topolánek kabinetje. Az általa vezetett hárompárti jobboldali kormány bukása azonban elsősorban nem a válságnak, hanem a hosszú ideje tartó belpolitikai harcoknak köszönhető.

A miniszterelnök lemondásához vezető zavaros ügy azzal kezdődött, hogy egy szociáldemokrata képviselő több millió koronás állami támogatást kapott egyik üzleti tervének megvalósításához. Mikor kiderült, hogy a kiadások kimutatásában súlyos hibák vannak, a képviselő kilépett a pártból, egyben felajánlotta parlamenti támogatását a minimális többségű polgári demokrata-néppárti-zöld kormánynak arra az esetre, ha tisztázza őt a korrupció vádja alól.

Az egész folyamatról tényfeltáró riport készült, melynek bemutatását megakadályozandó Topolánek legfőbb tanácsadója pénzt ajánlott a riporternek. A felvétel készítői titokban a vesztegetési kísérletet is rögzítették, így került adásba a film a közszolgálati televízióban. A szociáldemokraták azonnal támadásba lendültek. Korrupcióval, az alkotmány és a demokrácia szabályainak megsértésével vádolták a kormányt. A legnagyobb ellenzéki párt elérte, hogy a képviselőház is foglalkozzon a kérdéssel, ahol azután a kommunista frakció

immár ötödik alkalommal kezdeményezett bizalmi szavazást az egyfős parlamenti többséggel bíró kormány ellen.

Az ellenzék kísérlete eredménnyel zárult, mivel 101 képviselő – közöttük négy független, akik korábban a koalíciót erősítették – a kormány ellen szavazott, így a Topolánek-kabinet mindössze hat nappal a riport levetítése után megbukott. A miniszterelnök elfogadta a szavazás eredményét, egyben azon reményének is hangot adott, hogy a köztársasági elnök ismételten őt, mint a legerősebb párt vezetőjét fogja felkérni kormányalakításra.

A cseh alkotmány a jelenlegi helyzetben szabad kezet biztosít az EU-kritikus államelnöknek, aki két lehetőség közül választhat: vagy kinevez egy új miniszterelnököt, vagy előrehozott választást ír ki, melyre a cseh törvények szerint legkorábban öt hónap múlva kerülhetne sor. Klaus kifejtette, hogy az új kormány megalakításakor három elvre kíván támaszkodni. Amellett, hogy szerinte az uniós elnökségre és a gazdasági válságra való tekintettel a megoldást gyorsan meg kell találni, nem engedhető meg a mostani helyzet hosszú fennmaradása, azaz elfogadhatatlan a lemondásban lévő kormány hivatalban maradása.

Klaus harmadik feltételként szabta, hogy csak olyan politikusnak ad kormányzati megbízást, aki többségi támogatással bír a 200 tagú alsóházban. Az elnök egyébként azonnal szóbeli fricskát adott a kormányfőnek, amikor kijelentette, egyáltalán nem katasztrófa kormányának bukása. Topolánek azzal vágott vissza, hogy kormányának megbuktatása mögött személy szerint Klaus, valamint a szintén polgári demokrata prágai főpolgármester áll – a kormányfő szavait alátámasztotta a Szenátus elnöke, illetve a Zöldek vezetője is. A szócsata felerősítette a Topolánek és Klaus között feszülő ellentétet. Az államfő múlt év végén lépett ki az általa alapított kormányzó Polgári Demokratikus Párt (ODS) soraiból, mivel nem értett egyet a miniszterelnök politikájával.

Jelzésértékű volt az elnök látogatása a Szociáldemokrata Párt két héttel ezelőtti tisztújító kongresszusán, ahol bár hosszú beszédet mondott, aktuálpolitikai témákra nem tért ki. Más kérdés, hogy az évek óta pengeélen táncoló kormány bukása csupán idő kérdése volt.

Az egészségügy, az adórendszer, és a nyugdíjrendszer átalakítására vonatkozó kormányzati intézkedések felemásra sikeredtek. A vizitdíj bevezetése, majd részbeni megszüntetése például éles nézeteltérést váltott ki a hárompárti koalíción belül. Ha ehhez hozzávesszük még a tervezett amerikai radarállomás és a lisszaboni szerződés elfogadása körüli vitákat, a miniszterelnök-helyettes Jirí Cunek korrupciós ügyeit, a sokszor arrogánsan viselkedő kormányfő konfliktusait a sajtóval, valamint a tavaly ősszel lezajlott helyhatósági választásokat, amelyeken a szociáldemokraták abszolút győzelmet arattak, akkor szinte evidenciának tűnik, hogy a belső ellenzékkel is küzdő koalíciónak nem volt esélye a négyéves kormányzati ciklus teljes kitöltésére.

A sikeres bizalmi szavazás után azonban meglepő módon Jirí Paroubek, a Szociáldemokrata Párt vezetője nem követelte a kormány távozását, hanem azt javasolta, hogy a kabinet folytassa a munkát egészen az uniós elnökség végéig (azaz június 30-ig), azt követően pedig alakuljon szakértői kormány, amely a jövőre esedékes parlamenti választásokig vezesse az országot.

Paroubek később immár az előrehozott választásokat favorizálva kizárta azt a lehetőséget, hogy pártja egy újonnan felálló szakértői kormányban szerepet vállalna. Topolánek elvetette Paroubek elképzeléseit, s ő is előrehozott választásokat javasolt arra az esetre, ha Klaus nem őt kérné fel ismételt kormányalakításra.

A kormányválság jogilag nem, politikailag viszont annál érzékenyebben érinti a már említett cseh soros uniós elnökséget. Topolánek ugyanis parlamenti támogatás hiányában sem Csehország, sem az EU szempontjából nem számít már releváns vezetőnek. Brüsszelben és berlini kormánykörökben nem is annyira az uniós elnökségi munka megtorpanása, sokkal inkább az uniós reformszerződés további sorsa miatt aggódnak. A kormány bukása miatt hónapokat csúszhat Csehország jóváhagyása, amely döntő hatást gyakorolhat a korábban már nemet mondó írek ratifikációs hajlandóságára.

A jövővel kapcsolatos várakozások szerteágazóak, a cseh közvélemény most az államfő lépését várja. A legvalószínűbb forgatókönyvnek jelenleg az előrehozott választás tűnik, viszont arra érdemes felhívni a figyelmet, hogy a szociáldemokraták kormányra kerülését a piac aligha értékelné pozitívan, hiszen a baloldal kevésbé konzervatív a költségvetés terén, s a további reformok sorsa is megkérdőjeleződne. Csehországban egyébként hatalmas, 1,3 milliárd eurónyi hiányt kell a költségvetésben pótolni, amely a befektetői bizalom hosszú távú elvesztésével fenyeget, s lényegesen kitolhatja az eurózónához történő csatlakozás időpontját. Topolánek megroggyanása a politikai instabilitás mellett gazdasági bizonytalanságot szült Csehországban, ami egyben hozzájárult a kelet-közép-európai régió politikai kockázatának további növekedéséhez is.

2009.03.31.

GÁRDA-KÖRKÉP

A Magyar Gárda két évvel ezelőtti megalakulása óta hazánk számos alkalommal került a nemzetközi sajtó látóterébe a mozgalommal kapcsolatos – és sok esetben felszínes ismereteken alapuló – hírek miatt. A magyar közvélemény talán hajlamos azt hinni, hogy a Gárda kivételes képződménynek számít térsé-

günkben, hiszen hozzá hasonló szervezetek létéről, illetve ezek tevékenységéről a hazai sajtóban csak elvétve hallani. A helyzet azonban az, hogy a Jobbik által 2007 augusztusában életre hívott szervezet semmiképpen sem tekinthető valamifajta egyedülálló kezdeményezésnek Közép- és Délkelet-Európában, sőt, tágabb térségünkben Magyarország szinte az utolsó állomásnak számít a gárda-alapítások sorában. Az alábbi elemzésben leginkább a szlovák példa bemutatásán keresztül próbálunk választ találni arra a kérdésre, hogy kik keltették életre ezeket a szervezeteket, milyen politikai és társadalmi tényezők segítették megszervezésüket, mi jellemzi történetüket, jelenlegi működésüket, célkitűzéseiket, s milyen közös, illetve eltérő jellemvonásokat mutatnak a Magyar Gárdával.

A 2006. évi szlovákiai választások után a Robert Fico vezette baloldali populista Smer, és Ján Slota szélsőséges Szlovák Nemzeti Pártjának koalíciós megállapodása következtében szinte előre látható volt, hogy a nacionalista retorika – mint közös kormányzati nevező – hívószóként fog hatni, így bizonyos szlovák szélsőséges csoportok még inkább aktivizálódnak. Északi szomszédunk egyébként sem szűkölködik ultranacionalista csoportosulásokban, gondoljunk csak az alig leplezetten fasiszta nézeteket hirdető Szlovák Testvériségre (Slovenská Pospolitost'), a Magyar Koalíció Pártja betiltásáért 2004-ben aláírásgyűjtésbe kezdő Szlovák Megújhodás Mozgalomra (Slovenské Hnutie Obrody), a hitleri bábállamot vezető Jozef Tiso-t „első és egyetlen" szlovák elnöknek tartó Új Szabad Szlovákia nevű szervezetre (Nové Slobodné Slovensko), vagy a fiatalok körében ugyancsak népszerű Szlovák Fiatalság Egyesületére (Jednota slovenskej mládeže). A négy fenti egyesülés közül kiemelendő a Szlovák Testvériség nevű szervezet, amely még 1995-ben alakult meg Marian Kotleba középiskolai tanár „vezérségével". Az utóbbi néhány évben igen aktív, félkatonai jellegű egyesület tagjai évekig a Hlinka-gárda egyenruhájához kísértetiesen hasonlító uniformisban masíroztak, de felvonulásaik, akcióik ellen néhány szlovák zsidó vezetőn kívül senki sem szólalt fel. A főügyész csupán 2006-ban indított vizsgálatot a Testvériség ellen, amikor az – immár pártként bejegyezve – választási szövetséget kötött a szélsőséges Szlovák Néppárttal. A vizsgálat végül a szervezet betiltásával végződött, érdekes módon azonban nem az egyesület akciói miatt, hanem a választási szövetség egyik programpontja folytán, amely a választójog korlátozását tűzte ki célul.

A Szlovák Testvériség megalapítása kissé meglepő módon eltér más gárdaszerű csoportosulás létrejöttének körülményeitől. A legtöbb térségbeli országban ugyanis már a szervezetek életre hívása is politikai pártokhoz köthető, így Magyarországon a Magyar Gárda megalapítása a Jobbikhoz, Bulgáriában a Bolgár Nemzeti Gárda a Bolgár Nemzeti Unióhoz, Csehországban a cseh Nemzeti Gárda a Nemzeti Párthoz, stb.

Magyarország, Csehország és Bulgária példája egyébként nemcsak ebben a mozzanatban mutat hasonlóságot, hanem abban is, hogy mindhárom gárdát

2007 nyarán hozták létre, és azóta saját gárdájának megszervezéséből mindegyik párt komoly politikai tőkét kovácsolt. Az pedig már mindegyik térségbeli gárda közös jellemzője, hogy a rendpártiságot, a közbiztonság megerősítésének garantálását hirdeti, cigány- és globalizáció-ellenes, tagjai egyenruhát viselnek, és katonás rendben történő felvonulásokat tartanak. Úgy gondoljuk, hogy ezek a pártok, s a velük szimbiózisban élő gárdák az ok-okozati összefüggésben már csupán az utóbbi szerepét töltik be, hiszen létrejöttükkel a társadalomban valóságosan létező, a politika által sokszor kényesnek tekintett, megoldatlan problémákra adnak hangzatos és leegyszerűsítő válaszokat, és nem kétséges, hogy életerejük a megválaszolatlan társadalmi igények halmozódásával arányosan a jövőben is növekedni fog. Más kérdés, hogy ezek a szervezetek fellépésükkel, cselekedeteikkel, verbális kommunikációjukkal sok esetben a végletekig kiélezik a problémákat, akár annak árán is, hogy mindez fizikai erőszakhoz vezet. Az sem véletlen, hogy a gárdák Európa ezen régiójában születtek újjá, hiszen a rendszerváltozás után a térség politikai és társadalmi klímája tökéletes táptalajául szolgált a radikális pártok térnyerésének. Gondoljunk csak a demokráciából történő általános kiábrándultságra, a sok esetben az apáskodó államhoz szokott, annak védelmét kereső embereknek az állami intézményrendszerrel való elégedetlenségére, az erkölcsi normák szabályozóerejének csökkenésére, az erőszakszervezetekkel szembeni bizalomvesztésre, a közbiztonság általános romlására, a mostani válság során felerősödő anyagi és egzisztenciális létbizonytalanságra, és az ennek nyomán újabb impulzusokat kapó társadalmi feszültségekre.

Utóbbival kapcsolatosan elmondhatjuk, hogy az említett országok mindegyikében központi kérdésként vetődik fel a cigány-nem cigány konfliktusok rendkívüli felerősödése, melynek természetesen több oka is van, de talán a legfontosabb tényező a cigányság köreiben hatalmas méreteket öltő munkanélküliség, az ebből fakadó mélyszegénység, az ezzel járó szociális problémák megoldatlansága, és a felemelkedést jelenthető oktatás kérdésének rendezetlensége.

Mára az is teljesen világossá vált, hogy ezekben az országokban a társadalmi integrációs kísérletek vakvágányra futottak, és a kisebbségekkel szembeni pozitív diszkrimináció (mint például a segélyezési politika) a legtöbb esetben csak félmegoldásokhoz vezet, hiszen hosszú távon növeli a kisebbség állami kiszolgáltatottságát, a többség szemében viszont a társadalmi igazságtalanság érzetét kelti, és ellenszenvet szül.

Bár a térségbeli radikális-szélsőjobboldali pártok, és egyenruhában masírozó gárdáik cigányellenes attitűdje nyilvánvaló, a társadalmi feszültség kezelésére adandó „válaszaik" – főleg „akcióik" – mégsem említhetőek egy lapon. A bolgár gárda saját létrejöttének legfőbb okát például a cigány zavargások további megakadályozásában, és magában a „cigányterrorban" jelölte meg. Megalakulása óta Bulgáriában több erőszakos, halált is okozó cselekményre

is sor került a náci SA-éhoz hasonló egyenruhát viselő gárdisták és a velük szemben létrehozott cigány gárdák között. Csehországban a helyzet hasonló, itt ugyan nem a Nemzeti Gárda, hanem az ultranacionalista Munkáspárt militáns alakulatának voltak véres összecsapásai – legtöbbször a rendőrséggel. Litvínov városának egyik negyede tavaly ősszel egy ilyen összetűzés alkalmával valóságos utcai csatatérré vált, több tucat ember súlyosan megsérült, néhány gépkocsit fel is gyújtottak. Az ehhez hasonló események természetesen óriási médianyilvánosságot kapnak, a gárdák így médiafelülethez jutnak, ezzel a mögöttük álló pártok politikai érdekei teljesülnek.

A kisebbségekkel kapcsolatos hasonló nézeteiken túl egyébként a szervezetek célkitűzései meglepően sok közös elemet tartalmaznak. Erre a következtetésre juthatunk akkor is, ha a Magyar Gárda programját vetjük össze a három éve még betiltott, ám civil szerveződésként továbbra is tevékenykedő, napjainkban pedig újra a párttá alakulás gondolatát fontolgató Szlovák Testvériség céljaival. Papíron természetesen mindkét egyesület támogatandó célokat fogalmaz meg (a kultúra ápolása, lelki és fizikai egészség növelése, szociális segítségnyújtás, stb.), de valójában mindkettő a hazaszeretet köntösébe bújtatott öncélú nacionalizmus szolgálatában áll.

A Magyar Gárda alapító nyilatkozatában ezt olvashatjuk:

„A Magyar Gárda Mozgalom a következő feladatokat tűzi maga elé:

- A felesketett gárdisták fizikai, lelki és szellemi képzése és önképzése, hogy feladataikat példamutató hatékonysággal, kellő erővel, céltudatossággal és alázattal hajthassák végre.
- Ápolja a magyar kultúrát és történelmünk emlékeit, adja tovább a felnövekvő generációk épülésére.
- Aktívan vegyen részt katasztrófa-elhárításban, rend- és polgárvédelmi feladatokban.
- Karitatív és szociális missziók támogatása és szervezése.
- Rendkívüli helyzetben a nemzeti önvédelem erősítése.
- Része vagy gerince kíván lenni a majdan felállítandó Nemzetőrségnek”.

Ezzel szemben – helyesebben ezzel összhangban – a szlovák gárda céljai a következők:

- Támogatni a tagok testi- és lelki épülését, elmélyíteni a szlovákság és a szlávok történelméről, szokásairól való ismereteket.
- Hirdetni a szláv együvé tartozást, a szláv kultúrát és a tradíciókat.
- Együttműködni a Matica Slovenskával, a Štúr-társasággal és egyéb, köztük határon túli szlovák szervezetekkel.
- Védeni a közerkölcsöt és megakadályozni az alkohol, a prostitúció, valamint az uzsora terjedését.
- Védeni a szlovák természetet.
- Segíteni a műemlékvédelemben és a régészeti kutatásokban.

- Kulturális- és sportesemények rendezése.
- Folyóiratok, könyvek, hang- és képhordozók publikálása, főként a szlávság témakörében.

Látható, hogy a papíron lefektetett szándékok nem sokban különböznek egymástól, és a magyar-szlovák jelzők felcserélésével szinte ugyanazt a dokumentumot kapjuk. Egyvalamiben azonban mégis bizonyosan eltér a Magyar Gárda a térség hasonló csoportosulásaitól. Ez a szegmens pedig nem más, mint a magyarok „társtalansága", hiszen a szlovák, román, szerb szélsőséges szervezetek kiterjedt külföldi kapcsolatrendszerrel rendelkeznek, s ennek az ideológia-baráti viszonyrendszernek egyik legfontosabb alkotóeleme a magyarellenesség.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a gárda-szervezés nem egyedi magyar sajátosság, a környező országok szinte mindegyikében találunk hasonló ideológiájú és célú tömörüléseket – Lengyelország kivételnek számít, ott viszont erős a radikális jobboldal parlamenti képviselete. Amiért a Magyar Gárda mégis kissé kilóg a sorból, az az „anyapárt", vagyis a Jobbik pártpolitikai sikere, a térségben ugyanis ekkora társadalmi támogatottsággal hasonló szervezet nem rendelkezik, ezért félő, hogy a magyar párt eredményei láttán a többiek vérszemet kapnak, s még nagyobb hevülettel uszítanak – többek között a magyarok ellen. Azt érdemes még leszögeznünk, hogy e mozgalmak esetében a betiltás sem jelent automatikus megoldást, hiszen a tapasztalatok azt mutatják, hogy a jogerős bírósági döntés ellenére vagy tovább működnek, vagy pedig illegális keretek között, még inkább radikalizálódva folytatják tevékenységüket. A gárdák eltüntetésére egyetlen mód van: a jó és hatékony kormányzás, amely nem kikerülni, hanem megoldani igyekszik a társadalomban komoly feszültségeket keltő problémákat, és amelyeknek további elkendőzése régiónk fiatal, könnyen sebezhető demokráciáira nézve beláthatatlan következményekkel járhat.

2009.09.01.

HALASI ENDRE

A KÉTSZINTES KÜZDŐTÉR

Az SZDSZ és a vidék

Az EP-választás eredményének magyarázatára számos elmélettel álltak elő az utóbbi hetekben a magyar politikusok, szakértők, publicisták. Az okfejtések nagy része szakmai szempontból jórészt érdektelen, egy közülük azonban rendkívül figyelemre méltó. Az SZDSZ újonnan megválasztott elnöke, valamint több politikai elemző szerint a liberális párt hanyatlásának oka abban keresendő, hogy a szabaddemokraták elhanyagolták a vidéket. A kérdés csupán az, hogy ezen valójában mit kell érteni? Az egyik lehetséges válasz szerint az SZDSZ azért vesztette el szavazóit, mert programjában nem szentelt elég figyelmet a vidéket érintő problémákra. Nem szervezett traktoros felvonulást a Kossuth térre, és ráadásul a négyes metrót támogatta a vasúti szárnyvonalak helyett. Nem volt optimális a napirendje. E felfogás alapján az SZDSZ-nek csupán annyit kellene tennie a túlélésért, hogy a vidéki témák felkarolásával összeszed még 3%-nyi támogatót a budapesti liberális törzsszavazók mellé. A másik válasz szerint azonban a helyzet nem ilyen egyszerű.

Két évtizedes adósság

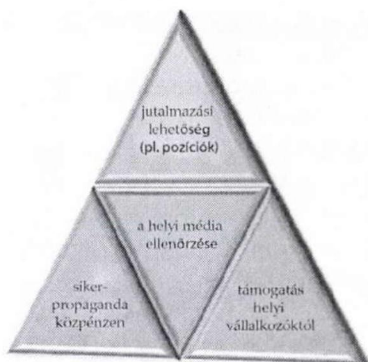
Csaknem két évtized telt el úgy a rendszerváltás óta, hogy a hazai politikatudomány szilárdan hitte: a kis, homogén politikai kultúrájú, unitárius Magyarországon a helyi politika csupán másodlagos, származékos jelentőségű a „nagy" politikához képest. Úgy tűnt, hogy a politikai elemzők, tanácsadók többsége szerint az önkormányzatok iránt legfeljebb a közigazgatás-tudomány érdeklődhet. A magyar politikai szakértők – csakúgy, mint maguk a politikusok – nem fordítottak figyelmet az elmúlt tizenkilenc évben sem a helyi hatalmi viszonyokra, sem a pártok települési-megyei szintű szervezeti erőforrásaira. A magyar politikatudomány nem foglalkozott az országos szint alatti médiamonopóliumokkal, a közpénzen finanszírozott pártpropagandával, de még a választási rendszeren is gyakorlatilag csak a parlamenti választások szabályozását értette. A politikai elitet egyenlőnek tekintette az országos elittel, szinte egyáltalán nem vizsgálta a területi lobbikat. Nem elemez, nem ad tanácsokat, egyáltalán, nem is néz az országos szint alá.

A hagyományos szemléletmód szerint Magyarországon a helyi politika alárendelt szerepet játszik a nemzeti szinttel szemben, hiszen a politika bináris kódja értelmében minden politikai szereplő a központi végrehajtó hatalom megszerzésére törekszik. A harc célja a kormányra kerülés az országgyűlési

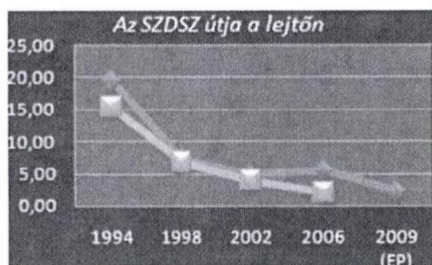
választások megnyerésével, így logikusan következik, hogy a csatamező az országos közvélemény. A győztes az lesz, aki uralja a nagypolitikai napirendet, és a legsikeresebben szólítja meg a medián szavazót.

Politika, két szinten

Az SZDSZ és az MSZP hosszú évek óta tartó válsága azonban immár olyan nehezen magyarázható a hagyományos eszköztárral, hogy észre kell vegyük, Magyarországon nem csak egyetlen, homogén politikai tér van, hanem két, egymástól kölcsönösen függő szint, amelyek bármelyikéről való kiszorulás előre kódoltan az adott erő teljes hanyatlásához vezet. Ha elfogadjuk ugyanis, hogy a küzdőtér kétszintes, akkor azt is be kell látnunk, hogy egy párt sikerességéhez szükség van a helyi/területi és az országos szintű szervezetek hatékony együttműködésére. Egy jól szervezett pártban az alsó szinten az önkormányzatokat vezető politikusok, kihasználva, hogy lokálisan kevéssé érvényesül a hatalommegosztás – nemzeti szinten viszonylag jól működő – alkotmányos eszméje, helyi média-monopóliumokat alakítanak ki, és különleges ösztönzőkkel (akár anyagi juttatás, akár előmeneteli lehetőség), gyakorlatilag közpénzből tartják fenn az emberierőforrás-intenzív kampányokhoz szükséges országos aktivista-hálózatot. Az országos pártszervek mindeközben elsősorban az infrastruktúra finanszírozásának biztosításával és a „politikai franchise" működtetésével (például országosan ismert „politikai sztárok" bevetésével az önkormányzati választási kampányban) támogatják helyi alapszervezeteiket.

A helyi hatalom négy pillére

A két szint egymásra utaltsága következtében az egyiken elért siker vagy elszenvedett kudarc a másikra is közvetlen hatással van, így könnyen győzelmi vagy bukási spirál alakulhat ki. Az országos és a helyi politika kölcsönhatását jól mutatja, hogy az SZDSZ csaknem öt százalékkal gyengébb eredményt ért el az 1994 őszi önkormányzati választásokon, mint a tavaszi parlamenti megmérettetésen, miután a felső szinten koalícióra lépett a szoci-

alistákkal. Az 1994-ben meggyengült helyi szervezeteknek négy évvel később pedig már reményük sem lehetett, hogy a Tocsik- és egyéb botrányok által megtépázott országos szervezetet kihúzzák a bajból. A súlyos vereséget hozó 1998-as országgyűlési választás után a győztes jobboldalhoz húzó szavazók őszre még inkább elfordultak a liberálisoktól, akiknek két megyében egyetlen képviselőjük sem maradt. Az SZDSZ végleg kiszorult a helyi politikából e két megyében, miközben települési/megyei szervezetei mindenütt meggyengültek. 2002-re így már hiába fordult a szavazók bizalma újra a baloldal felé, a vidéken törpepárttá zsugorodott SZDSZ országos szinten nem profitálhatott támogatásukból. Az ügynökbotrány után ősszel hét további megyei közgyűlés alakult meg liberális képviselő nélkül. Az irány azóta is változatlan. A liberálisok (és szakértőik) helyzetük javulását továbbra is az ideológiai küzdelmek megnyerésétől várták, nem szervezeti rendszerük újjáépítésétől.

A Fidesz elsöprő győzelmét hozó 2006-os önkormányzati választások óta eltelt időszak szocialista vesszőfutása pedig bebizonyította, hogy a helyi bázis elvesztése lehetetlenné teszi sikeres országos kampányok kivitelezését. Az MSZP az elmúlt három évben elindult azon az úton, amely az SZDSZ-t másfél évtized alatt a szakadék szélére juttatta. A párt egy olyan ördögi körbe került, amely gyakorlatilag automatikusan vezetett a 2006 óta megtartott összes választás és szavazás elvesztéséhez. A kormánypárt jövője szempontjából nyilvánvalóan kulcsfontosságú lesz a jövő évi önkormányzati választás. Mivel a parlamenti választások megnyerésére jelen pillanatban nem sok esélye van az MSZP-nek, fennáll a veszélye, hogy a párt képtelen lesz kitörni az SZDSZ pályájára egyre inkább hasonlító bukási spirálból, ha 2010 őszén nem tud a 2006-os eredményénél jobbat elérni. A legfőbb kérdés az, hogy egy esetleges súlyos országgyűlési választási vereség után milyen forrásokra alapozhatja az MSZP a későbbi választási kampány finanszírozását, ha állami támogatása a felére apad és még a működési költségek fedezése is csak az ingatlanvagyon felélése árán lesz lehetséges? Ha az MSZP nem tud a 2002 utáni Fideszhez hasonlóan új helyi szervezeti rendszert kiépíteni, akkor a párt számára, a politikai rendszer komplexitását szem elől tévesztő tanácsadók asszisztálásával, a 2006 őszi vereségtől egyenes út vezethet a 2014-es vereségig.

2009.08.18.

AZ AMERIKAI EGÉSZSÉGÜGYI REFORM HÁTTERE

Az utóbbi hónapokban a magyar médiát is elérte az amerikai egészségügyi reform vitájának visszhangja. Az Egyesült Államok belpolitikai eseményeivel ritkán szembesülő olvasókat igencsak meglephette a verbális összecsapások elkeseredettsége. Különös pikantériája volt annak, amikor tanúi lehettünk a vita szellemi csúcspontjának, midőn egyes érdekcsoportok Hitlerhez kezdték hasonlítani Barack Obamát, miközben az elnök terveinek ellenzői már éppen kezdtek megállapodni abban, hogy a Fehér Ház ura a kommunizmus felé vezeti országát. Az egészségügyi rendszer átalakítása persze minden társadalomban heves érzelmeket vált ki, az amerikai polémia hátterében azonban sokkal mélyebb politikai filozófiai ellentétek húzódnak meg, mint amilyenekkel a magyar polgároknak kellett szembesülniük a 300 forintos vizitdíj kérdésében. Európából szemlélve a Hitler-vádhoz hasonlóan meglepőnek tűnhet, de a valóság az, hogy az olyannyira gyakorlatiasnak hitt Egyesült Államokban csaknem 50 millió ember sorsát ejtette túszul az ideális állam kívánatos határairól folytatott filozófiai vita. A kék sarokban Rawls, a pirosban Noczik.

A vita első szintje: Obama reformtervei

Az államelméleti vita katalizátora az amerikai egészségügyi rendszer problémáira kínált terápiák körül kialakult szakpolitikai harc. Az amerikai egészségbiztosítási modell komoly válságban van, abban az egészségügyi biztosítók és szolgáltatók lobbiját leszámítva minden politikai szereplő egyetért, hogy az ellátórendszer átalakítása elkerülhetetlen. A reform kívánatos módjával kapcsolatban azonban már erősen megosztott a társadalom, egyetértés csupán abban érhető tetten, hogy valamit tenni kell. A vita fontosságát jelzi, hogy a demokrata szavazók a tavaly őszi elnökválasztás idején az egészségügy új alapokra helyezését a második, míg a republikánusok a negyedik legfontosabb politikai kérdésnek tekintették.

Az amerikai egészségügy minősége persze semmiképpen sem tekinthető ugyan rossznak, azonban hatékonysága a legrosszabbak között van a világon. Mint az közismert, az Egyesült Államokban nincs egységes szövetségi egészségügyi biztosítási rendszer, a sokszereplős (magán, munkahelyi, tagállami, katonai) modell a világon a legköltségesebb, csaknem 2300 milliárd dollárt emészt fel évente, miközben az ellátórendszeren kívül tart 45-50 millió (másodrendű?) polgárt. Jellemzően feketéket, ázsiaiakat, indiaiakat és latinokat. Jellemző az is, hogy egy WHO-tanulmány a népesség egészségügyi állapota alapján a 72. helyre sorolta az egészségügyre legtöb-

bet költő országot. A gyermekhalandóság és a születéskor várható élettartam tekintetében az USA-nál csak kettő, illetve négy fejlett ország teljesít rosszabbul (az egyikük mindkét esetben egy tízmilliós, kárpát-medencei állam). A gazdasági világválság tükrében ráadásul egyre nagyobb problémának bizonyul, hogy a biztosítottak 60%-a munkahelyén keresztül tagja a rendszernek, így az elbocsátások hatására rohamosan nő az ellátottak köréből kiszorultak száma.

A lakosság egyetemes ellátásának biztosítása felé már a 20. század elejétől, Theodore Roosevelttől kezdve történtek lépések, Truman idején pedig megvalósítása az adminisztráció egyik legfontosabb célja volt. Az erőteljes ellenállás hatására eddig azonban minden kísérlet megbukott, így legutóbb a Bill és Hillary Clinton-féle 1993-as reformjavaslat is. Obama elnök most a gazdasági válság tudatformáló hatását kihasználva igyekszik keresztülvinni a demokraták régi törekvését. Reformja keretében a teljes ellátottság eléréséhez egységes, mindenkire kiterjedő, részben törvényileg kötelezővé tett, részben pénzbüntetéssel, anyagi motivációs rendszerrel (2,5% különadó megfelelő biztosítás hiánya esetén) vonzóvá tett, az állam aktív részvételével megvalósuló, új biztosítási szisztémát kíván kialakítani. Ennek a rendszernek kulcsmomentuma, hogy egy adókból támogatott, alacsony díjakkal működő állami biztosító is belépne a jelenleg magáncégek által uralt piacra, miközben az új biztosítási felügyelet garantálná, hogy a biztosítók mindenkivel szerződjenek, tekintet nélkül egészségi állapotukra, és tiltaná, hogy a biztosítás díját kor és egészségi állapot függvényében állapítsák meg.

Szakpolitikai szempontból Obama egészségügyi tervezetének legtámadhatóbb pontját a várhatóan továbbra is növekvő kiadások jelentik. Az elnök szerint a reform az adófizetőknek 50-60 milliárd dollárba fog kerülni, amit a gazdagokra kivetett adók emeléséből fognak fedezni. A gazdasági elemzők nagy részének konszenzusa szerint azonban a program költségei 100 milliárdnál is nagyobbak lehetnek, miközben a többletadóból származó többletbevételek mindössze 20-30 milliárd körül alakulhatnak. Eközben a republikánusok McCain kampányának folytatásaként továbbra is a piac önszabályozó erejére hivatkozva érvelnek az egészségügy „államosítása" ellen.

A vita második szintje: a (jóléti) állam importja

Szakpolitikai kérdésekben viszonylag ritkán fordul elő, hogy olyan egyértelműen ki lehet jelenteni egy modellről, hogy rossz, mint jelen esetben, az amerikai és az európai egészségbiztosítási rendszerek összehasonlításakor. A két modell közötti kirívó hatékonyságbeli különbségek fényében az óvilágból nézve nehezen érthető, hogy a tengerentúlon miért van annyi védelmezője annak a rendszernek, amely egyszerre sokkal drágább és (össztársadalmi szinten)

sokkal kevésbé eredményes, mint a már évtizedek óta ismert, széleskörűen alkalmazott alternatívája.

A merev elutasítás okát persze nem is a konkrét szakpolitikai ellenvetésekben kell keresni, hanem abban az „államellenes" politikai kultúrában, melynek tipikus megnyilvánulásaként a polgárok jelentős része sokkal jobban aggódik a TB-kártya tervezett bevezetése miatt, mint a költségvetés egyensúlyáért. A személyi igazolványt nem alkalmazó Egyesült Államokban a TB-kártya bevezetésével ugyanis története folyamán először férhet majd hozzá az állam minden polgárának adataihoz. Sokak szemében ez már maga a totalitarizmus, így lesz Obamából előbb kommunista, majd náci diktátor az ellenzéki médiában.

És, mi tagadás, abban bizony igazuk van az elnök bírálóinak, hogy az amerikai politikai-társadalmi rendszert alapjaiban formálná át csomagja. A jóléti állam kialakítása felé tett újabb lépéssel végleg a múlt ködébe merülhetne a Huntington által archaikus modernségként, vagy állam nélküli államként jellemzett rendszer. Az állam által működtetett, teljes körű egészségbiztosítási rendszer sikere esetén ugyanis a '80-as években még oly erős, a gazdasági világválság hatásai által azonban már így is jócskán megtépázott republikánus „negative state" (ld. Reagan: az állam nem a megoldás, hanem a probléma maga) eszmerendszer döntő vereséget szenvedhet a demokraták „positive state" megközelítésével szemben.

Bár a „grassroot" társadalmat valószínűleg nem fogja teljesen a saját képére alakítani a Wohlfahrtsstaat, mégis úgy tűnik, hogy Washington nagy lépést fog tenni az állam határainak európai mintára történő újrarajzolása felé. Aztán, néhány száz évvel később, már talán arról írnak majd a történészek, hogy az Egyesült Államokban akkor alakult ki a modern állam, amikor az európai országok külön-külön már a poszt-modernt építették, együtt azonban még csupán a rendiség korszakában tartottak.

2009.08.25.

PÜSPÖKI KÖRLEVÉL AZ ÚJPOGÁNYSÁGRÓL

A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia szeptember 20-i körlevele az elmúlt egy hónapban hosszú ideje nem látott (ön)értelmezési küzdelmekhez vezetett a jobboldalon. Az EP-választás idejére visszavonhatatlanul két külön zászló alá felsorakozó „keresztény-nemzeti tábor" konzervatív/keresztény-szocialista szárnya politikai stratégiája megerősítéseként hirdeti az egyházi állásfoglalást, míg a veszteségeik minimalizálására törekvő rendszerellenes erők igyekeznek

pusztán vallási iránymutatásként beállítani a főpapok üzenetét. Az „újpogányság," a „Jézus, pártus herceg-elmélet", és a „pogány ősmagyar vallás újraélesztése" ellenében írt szöveg látszólag a radikálisok értelmezését igazolja, hiszen egyes „hagyományőrző mozgalmak" elítélésén kívül – a liberalizmus szokásos bírálatától eltekintve – nem szerepel benne közvetlen politikai véleménynyilvánítás. Kibocsátásának előzményeit, illetve visszhangját megvizsgálva azonban már sokkal inkább úgy tűnik, hogy a körlevél kiadása nem véletlenül lett a választási kampány felvezetéséhez igazítva.

2002-es és 2006-os választási körleveiben a püspöki kar gyakorlatilag teljesen nyíltan biztosította támogatásáról a Fideszt, miközben az alsóbb szinteken a papság igen hatékonyan mozgósította a templomba járó szavazókat. Az utóbbi években azonban csökkent az egyház politikai aktivitása, így feltehetőleg sok jobboldali választóban felvetődhetett, hogy a katolikus vezetés elbizonytalanodott a Fidesz támogatását illetően. Részben valószínűleg így is történt. A két, egymást követő, súlyos választási kudarc, illetve az azokat kísérő kemény kormánypárti támadások mellett alighanem az is közrejátszhatott a távolságtartásban, hogy a Jobbik az emlékezetes adventi fakereszt-állításoktól kezdve egy ideig hasznos kiegészítő, esetleg potenciális alternatív szövetségesnek látszott a fogyasztói társadalom elleni harcban. Ahogy az első gárdaavatást övező botrány is rávilágított, a hívek túlnyomó többségéhez hasonlóan kezdetben az egyház vezetői sem igazán láttak komoly veszélyt a radikálisok megerősödésében.

A Jobbik fokozatos megerősödése, illetve erőszakos rendszerellenességének felszínre kerülése azonban idén tavaszra nyilvánvalóvá tette, hogy a párt immár veszélyt jelent az egyház politikai céljainak megvalósulására. Sőt, hamarosan az is egyértelmű lett, hogy a Jobbik, kiterjedt kulturális szövetségi rendszerén keresztül, már az egyház világnézeti-vallási tekintélyét is fenyegeti. Ebben a környezetben nehéz nem a Fidesz melletti elkötelezettség látványos megerősítéseként tekinteni a legutóbbi körlevélre, különös tekintettel arra, hogy a legnagyobb ellenzéki párthoz köthető médiumok már hetekkel a levél kiadása előtt elkezdték a Püspöki Kar által kifogásolt pontok alapján támadni a szélsőjobb vezető erejét. Szeptember 20-a után pedig ugyanezek a médiumok gyorsan és hatékonyan gondoskodtak arról is, hogy a templomba nem járó szavazók minél szélesebb köreihez is eljusson az üzenet: a Fidesz nincs egyedül kétfrontos harcában.

Mindennek fényében a körlevél joggal tekinthető fontos politikai állásfoglalásnak, ennek kapcsán azonban rögtön újabb kérdések vetődnek fel. Először is: várható-e, hogy a püspökök és a papság ezúttal is a négy vagy nyolc évvel ezelőttihez hasonló aktív szerepet fognak játszani a kampányban? Tavaly, amikor a szocialisták és a liberálisok zuhanórepülésének tartóssága már nyilvánvaló volt, a Jobbik viszont még nem mutatta meg erejét, a legtöbb elemző valószínűleg nemmel felelt volna erre a kérdésre. Ma azonban már úgy tűnik,

hogy az egyháznak jövőre legalább olyan határozottan kell majd latba vetnie befolyását a szélsőjobb, mint korábban a liberális baloldal ellen. Az egyházszervezet politikai mozgósítására ezúttal azonban elsősorban nem is a Fidesznek lesz szüksége, hanem magának az egyházi vezetésnek. Az egyház politikai befolyásának alapja ugyanis hosszú távon kivételes mozgósítási potenciáljában rejlik. Az egységes fellépés képességének elvesztése viszont jelentősen meggyengítené a szervezet érdekérvényesítési képességét. A politikailag esetleg két részre szakadó egyház alkuereje pedig bizonyosan nem lenne nagyobb, mint egy átlagos magyar szakszervezeté.

A második kérdés ezek után az, hogy van-e még ennek a látszólag csupán a jelenlegi ellenzéki erőket érintő játszmának tétje a baloldal számára? A válasz ezúttal egyértelműen igen, hiszen az egyház pártoló semlegessége megfizethetetlen segítség lenne a majdani ellenzéki pártok számára a 2010-et követő években, amikor a baloldal a helyi szervezetek elsorvadásával amúgy is menthetetlenül kiszorulóban lesz a vidéki politikai életből. Az önkormányzati többségnek teljesen kiszolgáltatott helyi média ugyanis a magyar demokrácia jelenlegi helyzetében semmiképpen sem lehet képes a központi és a lokális hatalmat esetleg egy kézben egyesítő többségi párt befolyásának ellensúlyozására, így a választók elérésének egyetlen számottevő független csatornája a legtöbb helyen újra az egyházi infrastruktúra marad. E szervezetrendszer (mely sok helyen a kommunizmus négy évtizede alatt is folyamatosan képes volt az alternatív valóság fenntartására) azonban a korábbi „antiklerikális" támadások következményeként még jó ideig biztosan nem fog megnyílni a baloldal számára.

A harmadik kérdés ebből következően nem is lehet más, mint az, hogy a baloldal egyáltalán megpróbál-e valamit javítani egyházi kapcsolatain? A válasz nem, sőt, megállapíthatjuk, hogy a kormány, mindössze fél évvel a választások előtt(!), még inkább maga ellen fordítja az egyházakat az 1+1%-os finanszírozási rendszer felfüggesztésével. E megszorítás a katolikusok esetében mintegy 1,5 milliárdos elvonást jelent, a teljes megtakarított összeg pedig valószínűleg 3 milliárd forint alatt marad. Politikai költség-haszon-elemzés tehát valószínűleg nem készült a tervezetről, hiszen erősen megkérdőjelezhető, hogy a kabinet szempontjából érdemes volt-e felvállalni egy olyan konfliktust, amely a költségvetési egyensúlyt érdemben nem befolyásolja, az érintetteket viszont elég súlyosan érinti ahhoz, hogy a jelenlegi többséggel való bármiféle együttműködést újabb hosszú évekre lehetetlenné tegyen. A szakértői kormány imázsának további csiszolása mindenesetre biztosan nem érte meg ezt az áldozatot.

2009.10.27.

JESKÓ JÓZSEF

AZ ÚJ ÚJKONZERVATIVIZMUS

Programalkotó ellenzék Nagy-Britanniában

Gazdasági, politikai válság idején a parlamentáris demokráciákban a kormányképes ellenzéknek szinte minden esetben kettős dilemmával kell szembenéznie. Egyrészt: csábító lehetőségként vetődik fel a „minél rosszabb, annál jobb" elv alkalmazása, vagyis: érdemben nem támogatni a kibontakozást, hiszen annak megoldása a kormányon lévő riválist segíti. Vagy minden lehetséges eszközt megragadni a helyzet megoldására, hiszen egy ponton túl már a párt jövendőbeli kormányzati politikája is veszélybe kerülhet, nem is beszélve az ország érdekéről. A másik dilemma a programadás-programnélküliség kérdése. Az első esetében ugyanis előfordulhat, hogy olyan terveket kell nyilvánosságra hozni, amely az adott párt választóinak érdeksérelmével jár, vagy az esetleges megoldásokat a kormányon lévők „lenyúlhatják" és sajátként használhatják fel. Világos tervek hiányában a kormánypártok számára óriási támadási felületet hagy a programmal nem rendelkező ellenzék, mégpedig azzal, hogy nem tud reális alternatívát nyújtani a krízis kezelésére. Jelen tanulmányunkban azt vizsgáljuk, hogy a közvélemény-kutatásokon régóta vezető angol konzervatívok, hogyan próbálják megoldani a fent vázolt dilemmákat.

Az utóbbi hónapokban a brit belpolitikára is a recesszió nyomta rá a bélyegét. A tavaly ősszel kirobbant hitelválságnak a befektetésekre és az ingatlanpiacra gyakorolt hatása szinte felfoghatatlan veszteségeket okozott a gazdaságnak. A RAB Capital pénzügyi elemző intézet számításai szerint az ingatlan- és értékpiaci árfolyamveszteségek miatt eddig együttesen 1200 milliárd font vagyon veszett oda, amely megfelel az ország egyéves GDP-jének, ez azt jelenti, mintha minden egyes adófizető 40 000 fontot vesztett volna.[1] Az ősz végén azonban még úgy tűnt a Gordon Brown vezette munkáspárti kabinet képes uralni a helyzetet, amely a népszerűségi mutatókon is meglátszott. A párt felére csökkentette hátrányát a közvélemény-kutatásokon a konzervatívokkal szemben.

A tory párt kétségkívül még így is fölényesen vezetve igyekezett kormányzati alternatívaként feltüntetni önmagát, David Cameront és árnyékkormányát pedig úgy beállítani, hogy bármikor képesek átvenni az ország irányítását. A brit politikai hagyományban – ellentétben például Magyarországgal – bevett szokás az árnyék-kabinet intézménye. Az ellenzék vezetője ugyanúgy árnyékkormánya élén áll, mint a Prime Minister a másik oldalon. Mindketten pártjuk vezetői, parlamenti vezérszónokai és a kormány/árnyékkormány vezetői is egyben, ők tartják a kulcsbeszédeket a párt eseményein, nemzetközi konfe-

[1] http://www.guardian.co.uk/business/2009/jan/25/credit-crunch-recession

renciákon, a médiában is elsősorban a két vezér juttatja el pártjuk politikáját a közvéleményhez. A perszonalizáció tehát a brit közéletben is erőteljes. A szigetországi konzervatív politika utóbbi hónapokban bekövetkezett változásait is elsősorban maga Cameron jeleníti meg.

A toryk új politikájának a kezdetét is Cameron a 2008 októberi pártkongresszuson elmondott beszéde jelentette,[2] amely egyben véget vetett a válság hatására a kormány és az ellenzék között létrejött „fegyverszünetnek". Cameron a beszédben, kijelentette: *"Én vagyok az ember, akinek programja van,*[3] *az országnak pedig nem a Munkáspárt által emlegetett tapasztalatra, hanem erős karakterre és döntési képességre van szüksége."* A beszéd ugyanakkor leszámolás azzal az illúzióval, hogy az ellenzék kormányra kerülésével a krízis könnyem és fájdalommentesen megoldható, a hosszú távú jövő érdekében rövid távon fájdalmas intézkedéseket helyezett kilátásba, annak érdekében, hogy a Labour által önmagától megörökölt hatalmas hiányt és gazdasági felfordulást megoldják. A beszéd egyik újdonsága az volt, hogy ez az első alkalom, amikor a nehézségekért nem csak a külső körülményeket, hanem Brown pénzügyminiszterként és miniszterelnökként elkövetett hibáit tette felelőssé, s kijelentette, hogy a változó világban a jobboldali párt vált a szociális igazságosság, az állami egészségügy pártjává, amely a progressziót képviseli konzervatív eszközökkel. A Cameron-beszédre a kormány részéről úgy reagáltak, hogy az nem több meleg szavaknál, és felelőtlen populizmusnál, reális alternatívát nem tartalmaz. Érvelésük azonban igencsak gyenge lábakon áll, hiszen egyrészt a tory program meglehetősen sok gazdaságilag indokolható pontot tartalmaz, másrészt a Munkáspárt kísérletei eleddig hatástalannak bizonyultak.

A beszédben meghirdetett elképzelések a néhány nappal korábban „Reconstruction – Plan for a strong economy"[4] címmel napvilágot látott gazdaságpolitikai program elemeire támaszkodnak. Ebben a toryk, a rövid távú válságmenedzselésen túl, hosszú távú terveiket is közzéteszik: eltörölnék a korábban hitelességüket vesztett fiskális szabályokat, lényegében felszámolnák az adósságra épülő növekedés lehetőségét és szigorítanák a banki hitelezés feltételeit. Független Költségvetési Hivatalt hoznának létre, amely ellenőrizné a közfinanszírozásokat és a kormány költségvetési politikáját; nagyobb szerepet adnának a Bank of England-nek a pénzügyi folyamatok ellenőrzésében és átalakítanák a hitelbírálat mechanizmusát. A párt szabályozná a menedzserszférában kifizetett óriási prémiumokat is, mert azok a kockázatos befektetések táptalajává váltak; eltörölnék a Brown adminisztráció államadóssággal kapcsolatos azon törvényét is, amely kimondja, hogy a GDP-hez mért államadósság arányának

[2] http://www.conservatives.com/News/Speeches/2008/10/David_Cameron_Conference_Speech_2008.aspx

[3] http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/politics/7645053.stm

[4] *www.conservatives.com/~/media/Files/Downloadable%20Files/Reconstruction_-_Plan_for_a_strong_economy.ashx?dl=true*

40% alatt kell maradnia. Olyan törvényt hoznának, amely a kormányt az államadósság fokozatos csökkentésére kötelezné. A program azonnali segítséget ígér a leginkább érintett családok számára, köztük olyan intézkedésekkel, mint az üzemanyagárak stabilizálása vagy a számlákat fizetni nem tudó családok megsegítése. A bajba jutott kisvállalkozások számára kedvező módon írnák felül a csődeljárást, 250 000 font alatti ingatlanvásárlás esetén eltörölnék az illetéket, az első ingatlanjukat vásárolók számára. Hosszabb távú terveikben az oktatás terén a képességfejlesztést helyeznék előtérbe, és 100 000 új szakmunkásnak adnának lehetőséget a tanulásra. Támogatják a zöldberuházásokat, a környezetbarát energia minél szélesebb körű felhasználását, illetve a szubszidiaritás elvének széles körű alkalmazását a közigazgatásban. A nagyobbik ellenzéki párt tehát a kormánnyal párhuzamosan és attól függetlenül igyekezik saját programot megalkotni a hosszú- és rövid távú problémák megoldására. Fiskális szigor, állami felelősségvállalás, a nehéz helyzetbe került családok megsegítése, új szakpolitikák irányába történő nyitás áll a konzervatívok politikájának középpontjában.

Ezeket az igényeket nemcsak a párt válságra adott válaszaként, hanem szélesebb keretek között kell értelmeznünk. A thatcher-i neokonzervativizmus 90-es évekbeli meghasonlásával és a piacbarát „New Labour" megje-lenésével a párt ugyanis egy ideológia vákuumba, lépéshátrányba került a Munkáspárttal szemben. A 2000-es évek elején erre válaszként született meg a „konzervativizmus *és-ideológiája*"[5], amely az amerikai „együtt érző konzervativizmussal" mutat párhuzamokat és a köztudatba Ian Duncan Smith korábbi konzervatív pártvezér vezette be. A mozgalom lényege a hagyományos konzervatív gondolkodást ötvözni olyan, elsősorban liberális és szociális mozgalmakhoz kötődő célokkal, mint a globális felmelegedés, a szegénység, a bevándorlás kérdése. A gondolat a konzervativizmus 21. századi kihívásokra adott korszerű válaszadási kísérletének tekinthető. Az ideológiát Cameron is átvette és beültette a párt programjába: a hagyományos családi kötelékek támogatása mellett a konzervatívok támogatják a melegek örökléshez való jogát. Megnövelnék a hadsereg kiadásait, de az aktívabb fegyveres beavatkozások célja a harmadik világban dúló vérontások megakadályozása (elsősorban az egykori brit gyarmatbirodalom területén). Kemény büntetéseket szabnának a visszaeső bűnözőknek, de támogatást a börtönviseltek gyermekei számára. Szembenézést hirdetnek a terrorizmus iszlám gyökereivel, de célul tűzik ki moszlim állami iskolák alapítását.

A toryk, a 2000-es években létrehozták a Social Justice – Társadalmi Igazságosság – Központot, Ian Duncan Smith vezetésével, kinek mozgalomelméleti alapvetése pedig az általa és Danny Kruger által írt „Good For Me, Good For My Neighbour" (Jó nekem és a szomszédomnak is) című munka lett, amelyben

[5] http://conservativehome.blogs.com/dictionary/2005/08/and_theory_of_c.html

tömören összefoglalja ennek a politikának a lényegét: „A konzervatívok politikája helyes a bevándorlás és a bűnözés terén, helyes a politikánk az egészségügyben és a családpolitikában, jó úton járunk az adók terén... de ez nem elég. A szavazó olyan pártot akar, ami jó neki és jó a szomszédjának is. Ők egy olyan konzervatív pártot akarnak, amely erősebbé teszi és összekovácsolja a nemzetet. A konzervatív politika lényege, hogy megadja a választás lehetőségét és az utcák biztonságát Britannia legszegényebbjei számára is."[6]

A konzervatívok tehát nem kizárólag a gazdasági válság kirobbanására adott reakcióként fordultak új irányba, de ez a fajta politizálás a krízis hatására csak tovább erősödött. Cameron példaképének azt a Disraelit jelölte meg, aki a 19. század vadkapitalista korának kihívására kereste a konzervatív választ,[7] illetve a közelmúltban a Labour „jóléti államgurujának" tartott David Freud csatlakozott a torykhoz. Freud korábban a Munkáspárt tanácsadója volt, ő dolgozta ki a magánszektor jóléti rendszerbe történő belépésének programját.[8] Erről a folyamatról tanúskodik Cameron Davosban, a világgazdasági fórumon elmondott beszéde is. Ebben a pártelnök kiállt a kapitalizmus mellett, hiszen az teremt innovációt és megélhetést a családok számára, azonban szerinte a kapitalizmusnak erkölcsi keretekre van szüksége, hogy mindenki a siker részesének, tulajdonosnak érezhesse magát, hogy a piacgazdaság legyen az emberekért, ne fordítva.

A 2009-es év első felében Brown politikája kifulladt, a 2008-as utolsó negyedéves adatok azt mutatták, hogy a brit gazdaság soha nem látott válságba került: a pénzügyi rendszer összeomlásának megakadályozására újabb bankmentőcsomagot kellett végrehajtani, a munkanélküliség emelkedett, a brit jegybanki alapkamat pedig olyan alacsony – 1,5% –, mint még soha az intézmény 1694-es megalapítása óta. A nehézségek miatt a közvélemény egyértelműen a korábban sikeres válságmenedzselőnek tartott kormányfőt és pártját okolja. A Guardian január végi adatai a kormányfő és pártjának tragikus népszerűségvesztéséről árulkodnak, de nem lehetnek elégedettek a konzervatívok sem, mert előnyük nőtt ugyan, ám összességében az ő népszerűségük is 2 ponttal csökkent.[9] A helyzet kritikus voltát jellemzi az idegengyűlöletre, bevándorlás-ellenességre építő szélsőjobboldali Brit Nemzeti Párt megerősödése, amely a londoni helyhatósági választásokon először delegált képviselőt a városházára, és reális eséllyel indulhat legalább két helyért az európai uniós választásokon.[10] A Times konzervatív napilap publicistája joggal figyelmezteti Cameront, legyen

[6] http://www.centreforsocialjustice.org.uk/client/downloads/pressSpeech01.pdf

[7] http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/1537995/Cameron-%27heir-to-Disraeli-as-a-One-Nation-Tory%27.html

[8] http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/politics/7891213.stm

[9] http://www.guardian.co.uk/politics/interactive/2008/jan/29/polls

[10] http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/alarm-over-rise-of-bnp-1628227.html

résen, mert a választást még nem nyerte meg.[11] Bár a kormánypárt megosztott, a népszerűségi listán lemaradt és a miniszterelnök is elvesztette a választói bizalmat – talán már csak ő az egyetlen, aki hisz abban, hogy képes kezelni a helyzetet –, a siker nem jön automatikusan. Cameronnak: nemcsak a Labourt kell politikailag legyűrnie, hanem reális alternatívát kell adnia. Érdekes párhuzamot von a szerző Barack Obama és a toryk változásra építő kampánya között. Fontos megállapítása, hogy Obama sikerét annak is köszönheti, hogy szinte teljesen új emberként friss impulzusokat tudott adni a politikának, míg az Egyesült Királyságban az ellenzéki vezér már meglehetősen „elhasznált" arc, az ellenzék vezérének megválasztása esetén nem számíthat az új amerikai elnök beiktatását jellemző lelkesedésre.

Nagy-Britanniában a 2008-as pénzügyi krízis nagyon gyorsan súlyos reálgazdasági válságot okozott, olyannyira, hogy még az IMF kölcsön lehetősége is felmerült az ország számára. Az események súlyosan megingatták a már régóta kormányzó baloldal népszerűségét és – különösen a miniszterelnök – hitelességét is. Az ellenzék az adott helyzetben személyében és programjában reális kormányzati alternatívaként kíván fellépni, ideológiáját a helyzetnek megfelelően alakítani. A korábbi években a konzervatív politika megújítására tett kísérletek a válság hatására még erőteljesebben jelentkeznek. Az ellenzék Nagy-Britanniában tehát a programalkotás útját járja. A párt nem ígér könnyű és fájdalommentes kibontakozást, azzal együtt elképzeléseinek egyes populáris elemei kétségkívül a Munkáspárt által elveszített szavazóknak szólnak és a miniszterelnök felelősségének erőteljes hangsúlyozásában is felfedezhetünk szavazatszerzésre irányuló törekvéseket. A konzervatív párt vezet a közvélemény-kutatásokon, azonban az innovációnak, az ideológiai megújulásnak sikerét csak a megnyert választások igazolhatják.

2009.03.03.

VAN-E ÉLET BUDAPESTEN KÍVÜL?

A népi-urbánus ellentét a magyar politikatörténet egyik legrégebbi törésvonala. Az utóbbi években ez a vita mintha kikopott volna a közbeszédből, holott elég egy pillantást vetnünk az MTA által készített, rendkívül szemléletes Magyarország „jövedelemarányos" térképére, hogy lássuk: Budapest és vonzáskörzete mennyire kiemelkedik az országból a jövedelmek tekintetében. Némi-

[11] http://www.timesonline.co.uk/tol/comment/columnists/guest_contributors/article5780619.ece

leg lemaradva áll mögötte a Közép- és Nyugat-Dunántúl, míg az ország többi részén meglehetősen alacsony az átlagjövedelem. Szinte ugyanezt a megoszlást tapasztalhatjuk, ha a településszerkezeti típusokra pillantunk, a leginkább városias térségek – néhány egykori szocialista iparváros kivételével – megegyeznek a legmagasabb jövedelmű térségekkel, a városiasodottság mértékének csökkenése az ott lakók jövedelmének csökkenésével jár együtt. Leghátrányosabb helyzetű kistérségeink is szinte kivétel nélkül mind vidéken találhatók. A vidékről, a vidéki Magyarországról azonban nem beszélhetünk fogalmi tisztázás nélkül. Az OECD besorolása szerint a 120fő/km^2 alatti népsűrűségű települések számítanak vidékinek, és akkor beszélhetünk *vidéki térség*ről, ha a *vidéki település*eken élők aránya meghaladja az 50%-ot. E kategória szerint az ország területének 87%-a vidéki település, ahol a népesség 47%-a él. A vidéki népesség nagy része azonban nem mezőgazdasággal foglalkozik, a 15 éven felülieknek mindössze a 15%-a dolgozik az ágazatban. Vagyis a vidéki Magyarország problémái és a mezőgazdaság helyzete között nem tehető egyenlőségjel, mint ahogy a népi-urbánus ellentétpár is inkább nagyváros-vidék megosztottságként jelenik már meg.

Az agrárium helyzete

Az agrárium helyzete azonban így is meghatározó a vidék szempontjából. A mezőgazdaság és az élelmiszeripar rengeteg problémával küzd, amelyet a világgazdasági válság csak tovább tetézett. Egészségtelen a birtokszerkezet: nagyon magas a piaci termelésre nem alkalmas törpebirtokok aránya, (ugyanakkor számos esetben ezeket a földterületeket tulajdonosaik nem hivatalosan bérbe adják a ténylegesen gazdálkodóknak – tehát a statisztika meglehetősen csalóka). Ez az elaprózottság az egyik oka a multinacionális élelmiszer áruházláncokkal szembeni érdekképviselet hiányosságainak. Emlékezetes kép a híradókból, amikor az elkeseredett gazdák a bevásárlóközpont előtt törték össze a teherautónyi dinnyét, vagy legutóbb az egész Európai Uniót érintő tejválságban a felesleges alapanyag utcára engedése. Ráadásul a visegrádi országok közül is idehaza a legalacsonyabb a hazai tulajdonú kiskereskedelmi egységek aránya. Emiatt – valamint az olcsóságot előtérbe helyező sajátos magyar fogyasztói kultúra következményeként – az előző miniszterelnök által meghirdetett kezdeményezés, amely a magyar áruk 80%-os részarányát irányozta elő a nagy kereskedelmi láncokban reménytelennek tűnik, különösen annak fényében, hogy a hazai élelmiszeripar teljesítménye 2004 óta mintegy 15%-kal csökken, illetve az ötlet szembemegy az EU versenyre vonatkozó szabályozásával.

Komoly problémát jelent a forráshiány, az önerő megteremtése sokszor akadálya a sikeres uniós pályázatnak. A pénzügyi krízis pedig a banki hitelezés lehetőségeit is jelentősen szűkítette, a magyar agrárium egy része – különösen a

kis-középbirtokosok egy lefelé tartó spirálba kerülhetnek, hiszen modern eszközök beszerzéséhez nincsen anyagi fedezetük, az elavult gépek működtetési költsége és alacsonyabb hatásfoka még inkább gyengíti a gazdaság életben maradási esélyeit. A mezőgazdaságra, az idénymunkákra különösen jellemző a fekete munkások magas száma, illetve a termények „nem hivatalos" értékesítése, a piacokon vagy a kiskereskedőknél. 2011-ben a jelenlegi szabályozás értelmében megszűnik a külföldiek földvásárlási tilalmára vonatkozó moratórium, amely szintén komoly kérdéseket vet fel a jövő szempontjából. Az uniós választásokon győztes Fidesz mindenesetre programjában ígéretet tett az időszak meghosszabbítására. A mezőgazdaságban gazdasági szempontból is sajátos módon jelenik meg a korábbi években meglévő megosztottság, ami a két nagy párt gazdaságfilozófiai elképzeléseit tükrözi. A családi gazdaságokban dolgozók egyértelműen a Fidesz vidéki bázisát jelentették, míg az utóbbi évek gazdaságpolitikája nyomán a mezőgazdaságban is a nagyberuházások kerültek előtérbe.

A vidék speciális problémái

Amikor a vidék problémáiról beszélünk, érdemes külön szót ejteni a leghátrányosabb helyzetben lévő kistérségekről, hiszen ezekben a máshol is meglévő nehézségek sokkal hatványozottabban jelentkeznek. A szegénység, a kilátástalanság, az etnikai feszültségek, a megélhetési bűnözés az emberek mindennapjainak részévé váltak. A helyzet azért egészen riasztó, mert nem elszigetelt zárványokról van szó, Borsodban, Nyírségben, a Hajdúságban és a Dél-Dunántúl egyes részein összefüggő területek vannak, amelyek felzárkóztatására vajmi kevés az esély. A mezőgazdaság az itt élők számára nem kínál elég munkalehetőséget a megélhetéshez, ráadásul a munkakultúra hiánya miatt alig folytatnak valamilyen háztáji termelést, a legtöbben segélyekből élnek. Az ipar és a szolgáltatás területén munkalehetőség nincs, vagy csak megközelíthetetlenül távol, ráadásul az iskolázottság is alacsony, hiányzik a szakértelem, így tovább csökkennek munkavállalási esélyeik. A hanyatlás jelei nyilvánvalóak: akadozik a tömegközlekedés, az oktatás színvonala süllyed, aki teheti, elvándorol, a helyi értelmiség eltűnik, a nagypolitikának pedig ötlete sincs, mit tehet mindez ellen, sőt jellemzően a pártok csak néhány ígérettel könnyen megszerezhető szavazatokat látnak az itt élő emberekben.

Az ország többi kistérsége is, ha nem is ilyen mélységű, de hasonló problémákkal küzd: az aprófalvas településeknél és a tanyák esetében az elöregedés és az elvándorlás mellett komoly gondot okoz a közösségi intézmények: iskola, posta, jegyzőség, polgármesteri hivatal fenntartása. Az önkormányzati rendszerből adódóan a legtöbb falunak saját igazgatása van, amely igyekszik megtartani a helyi intézményeket, vagy éppen a vasúti szárnyvonalat. Gyak-

ran politikai felhangoktól sem mentes véget nem érő vita, hogy a körzetesítés, az iskolák hivatalok összevonása vajon színvonal-emelkedést jelent-e, vagy inkább fenn kell tartani a kisiskolákat, az apró helyi intézményeket, amelyek valószínűleg nem túl magas szinten képesek az igényeknek megfelelni. Az utóbbi évtized pártpolitikai megosztása itt is érződik, a szakmai érvek helyett, gyakran politikai vita tárgyát képezik ezek a döntések.

A vidék érdekképviselete a politikában

A magyar politikatörténetben – természetesen az egypártrendszer korszakát kivéve – komoly szerepet játszottak a vidék pártjai, amelyek között mindenféle politikai színezetű tömörülést találunk: bal- és jobboldali parasztpártok, agrárius mozgalmak, kisgazdák, földbirtokos konzervatív pártok, egyesületek. Utoljára a Torgyán József-féle Független Kisgazdapárt képviselte – legalábbis névleg – kimondottan a vidéki érdekeket. Ez a folyamat számos okra vezethető vissza: a mediatizált, perszonalizált politikában az egyes társadalmi érdekek specifikus képviselete háttérbe szorul, beletagozódik a nagypártok programjába. Másrészt a rendszerváltás utáni magyar pártfejlődés, a két nagy párt meghatározó szerepe, illetve a már említett népi-urbánus vita elhalványodása is hozzájárult ehhez. Az európai uniós választások nyomán tapasztalt átrendeződés ebből a szempontból is érdekes lehet. Az SZDSZ mostani kudarca nem különösebben érinti a vidéket, a párt vidéki bázisa már korábban erodálódott, liberális vezetésű önkormányzatok szinte kuriózumnak számítanak. Az MDF szavazótáboráról nehéz biztosat mondani, azonban a párt mára egyértelműen távol került az egykori lakitelki népi hagyományoktól, de az Antall-féle keresztény-konzervativizmustól is.

Az MSZP vidéken elsősorban a keleti-megyékben volt erős, vagyis ott, ahol a legelmaradottabb kistérségek vannak. A párt egyes erőcsoportjai sajátos vidéki érdekeket is megjelenítenek. Elsősorban Karsai József battonyai polgármesterhez és Gráf József agrárminiszterhez köthetők ezek a törekvések. Karsai az MSZP frakció sajátos színfoltja, részt vett a tavalyi „dinnyeháborúban", búzaégetésben, és nem szavazta meg annak idején az egészségbiztosítási törvényt sem. Személyében a baloldali-agrárius hagyományok folytatását fedezhetjük fel. Gráf kinevezése szakmailag jó döntésnek bizonyult, a szocialistáknak sikerült olyan politikust találniuk a földművelésügy élére, akinek munkájával még a jobboldali szavazóbázis is többé-kevésbé meg van elégedve, nem véletlenül merült fel a neve tavasszal lehetséges miniszterelnökként. A párt népszerűségének mélyrepülése az uniós választásokon azzal is járt, hogy korábban bázismegyeként kezelt területeken vidéki szavazóikat is elvesztették. Ráadásul a szocialisták jelenleg belső problémáikkal, generációváltással, a miniszterelnök-jelölt személyének kiválasztásával vannak elfoglalva, a vidéki

szavazók megszólításának, visszaszerzésének kérdése egyelőre meg sem jelenik az identitásválságban lévő pártnál.

A vidéki Magyarország az elmúlt évtizedben azonban elsősorban a Fidesz szavazóbázisát jelentette, azon belül a vidéki középosztály a párt egyik legerősebb hátországa lett. A párt a vidéki életre, a családi gazdaságra, mint megőrzendő értékre tekint, annak társadalmi hasznosságát egyértelműen a gazdasági érdekek elé helyezve. A jobboldali párt ideológiájában központi szerepet kap a vidéken erősebb hagyományos vallásosság is, amely a jövőben törésvonalként jelentkezhet a Jobbik környéken jelentkező neopogány kultúrával szemben. A jelenlegi, hatalmas duzzadt Fidesz szavazótáborban a nagyvárosi-polgári és az vidéki elemek egyaránt megjelennek, ezek összeegyeztetése nem kis feladat ellenzékben sem, azonban esetleges kormányra kerülés esetén ez minden bizonnyal óriási kihívást jelent majd.

A politikába az uniós voksolással szinte berobbanó Jobbik programjában a rendszerváltást és az uniós csatlakozást csalódásként megélő vidéki embereket kívánja megszólítani. A párt a „fogyasztásközpontú dekadens liberalizmussal" szemben az idealizált vidéki családot helyezi, ennek megvédését tűzi ki célul. Ez erősen emlékeztet a Fidesz felfogására, a baloldali szavazókat ugyanakkor rendpárti ígéretekkel próbálják elcsábítani. A roma kérdés, a romló közbiztonság, a multinacionális bevásárlóláncok monopolhelyzete, a magyar föld megvédése a külföldi felvásárlással szemben, mind-mind olyan kérdés, amely a vidék valódi problémáival foglalkozik, azonban a párt megoldásai rendkívül leegyszerűsítők, antidemokratikusak. A Magyar Gárda megjelenése a falvakban a tényleges rendőrhiányra reagál, de az állami erőszak-monopólium kisajátításával, önbíráskodással fenyeget. A Jobbik sikerei ráadásul a romák és magyarok közötti ellentéteket tovább élezhetik, hiszen minden bűncselekményből, gyilkosságból a felek faji kérdést csinálnak, amely a körülmények további romlásával fenyeget.

Összességében leszögezhetjük, a mai magyar politikában a korábban jellemző népi-urbánus ellentét eltűnőben van, hiszen a vidéki lakosság nagy része nem mezőgazdasággal foglalkozik, ugyanakkor számos jel arra mutat, hogy ez a megosztottság a vidéki-nagyvárosi szembenállásnak adhatja át a helyét. A vidéki Magyarország életét ezzel együtt meghatározó mezőgazdaság és élelmiszeripar már a világgazdasági válság előtt nehéz helyzetbe került, problémáinak megoldása rendkívül fontos nemzeti érdek. A vidéki Magyarországon emellett - térségenként eltérő mértékben – súlyos társadalmi problémák vannak, ezek feloldását a nagypolitika az utóbbi években elhanyagolta, vagy rosszul kezelte. A parlamenti politizálásban a speciális vidéki érdekek artikulációja megszűnt a keletkező vákuumban pedig megjelenhetett a Jobbik.

2009.06.29.

A JOBBOLDAL ÉVTIZEDE?

Az EP-választások eredményei alapján nem nagy nóvum a jobboldal áttöréséről beszélni. Orbán Viktor először Tusnádfürdőn, majd a Magyar Nemzetben fejtette ki, hogy az áttörésnél is többről, új európai jobboldali korszak kirajzolódásáról van szó. Írását a Népszabadságban Lendvai Ildikó igyekezett cáfolni, de a legérdekesebb vitakérdés továbbra is adott: vajon tényleg konzervatív korszak elé nézünk vagy Orbán Viktor szokásos túlzásáról van szó?

Ha a legutóbbi EP választások eredményét vizsgáljuk, azok megerősítik Orbán megállapításait. A baloldal még ellenzéki pozícióból sem tudta szinte sehol sem megnyerni a voksolást, az elmélyülő válság és az európai választásokra oly jellemző proteszt magatartás sem segített, a szocialista, szociáldemokrata pártok ellenzéki vagy kormányzati pozíciótól függetlenül szinte mindenhol vereséget szenvedtek. Tovább árnyalja a képet, ha a legfrissebb brit, német, francia, olasz vagy akár spanyol közvélemény-kutatási eredményekre pillantunk: az MSZP mélyrepüléséhez hasonló alacsony mutatókat meghaladja ugyan Európa baloldali pártjainak a népszerűsége, de így is szinte mindenhol elmaradnak a riválissal szemben. Holott a legnagyobb jóindulattal sem beszélhetünk a válságkezelés valamely egységes jobboldali stratégiájáról. Már maga a megnevezés is nehézkes, hiszen konzervatívoknak, kereszténydemokratáknak, jobboldaliaknak, polgári demokratáknak is nevezik ezeket a pártokat, politikusokat. A híradásokból nap mint nap tapasztalhatjuk, hogy gyakran mást gondolnak a gazdaságélénkítésről, a monetáris stabilitásról vagy a növekvő társadalmi egyenlőtlenségek kezeléséről. Sőt, a David Cameron vezette brit toryk jelenlegi formájában még az Uniót is elutasítják, elképzeléseikben pedig partnerre találtak a cseh polgári demokratáknál és a Kaczynski-ikrek Jog és Igazságosság erőinél, megalakítva az EP-ben, az Európai Néppártból kiválva, saját euroszkeptikus frakciójukat. A konzervatív politikát folytató vezető jobboldali politikusok habitusában sem találunk sok hasonlóságot, ami magyarázatot adna arra, miért mégis ők maradtak a felszínen a válság áradatában, vagy ha úgy tetszik, Silvio Berlusconi és Angela Merkel személyisége sem hordoz túl sok közös vonást.

A megoldást alighanem egy politológiai fogalom, az adaptivitási képesség környékén kell keresgélni. A fogalom tulajdonképpen a pártok – tágabb értelemben vett – külső környezethez való alkalmazkodását jelenti. Ebben a versenyben egy évtizeddel ezelőtt a baloldal hatalmas előnyt élvezett: az brit „New Labour", a német „Neue Mitte" határozta meg az európai politikát. Bár a jobboldali pártok sikerei mögött nyilván az is ott van, hogy ez a fajta szociáldemokrata gondolatiság kifulladt, illetve neoliberális elemekkel telítődött, mégis a jobboldal reneszánsza mögött élesen kirajzolódnak az alkalmazko-

dás érdekében tett aktív cselekedetek is. Szervezeti szinten jó példa a francia jobboldal egységesítése az évtized elején, ideológiai téren az angol toryk új konzervatív értékeket megfogalmazó politikája, a kormányzati hatékonyságot tekintve kiemelhetjük a német kereszténydemokraták rugalmas koalícióképességét is. Az európai jobboldali pártok megtalálták a – modern politikában elengedhetetlen – karakteres vezetőiket is: Tony Blair, Gerhard Schröder helyett ma Angela Merkel, Nicolas Sarkozy vagy Silvio Berlusconi határozza meg az európai politikát. A pénzügyi krízis kezeléséhez szükséges rugalmasságot is inkább az alapvetően kevésbé ideologikus, egyfajta magatartásformát, világhoz való viszonyt megjelenítő konzervatív gondolkodás hordozza. Bár a válság nyomán több európai politikus, köztük Orbán Viktor is, egy új világ megszületését vizionálta, mégis úgy látjuk, az európai jobboldal valójában az elöregedő kontinens krízisbe került hagyományos gazdasági, társadalmi, kulturális értékeinek felvállalásával került lépéselőnybe az egyre inkább piacosító, multikulturális értékrendszert hirdető baloldallal szemben.

A magyar pártrendszerre tekintve számos, az európai trendekhez hasonló folyamat tanúi lehetünk. A magyar baloldal az adaptivitás minden területén rendkívül rosszul teljesít. Gyurcsány megkísérelte a rendkívül sok platformot, erőcsoportot egyesítő szocialista párt egyközpontúvá alakítását, amely ahhoz elég sikeresnek bizonyult, hogy a vezér távozása szervezeti káoszt idézzen elő. Ezzel hirtelen eltűnt Orbán ellensúlya, a baloldalon nincs és úgy tűnik egyelőre nem is lesz egyértelmű vezér, aki a médiában, a társadalom számára megjelenítené a párt politikáját. (Tudományosan megfogalmazva a párt perszonális adaptivitása is rendkívül alacsony szinten van.) Az ideológiát tekintve is teljes a káosz, a brit Munkáspárttól importált harmadikutas szocializmus valójában soha nem vált az MSZP sajátjává, a Bajnai-kormány intézkedéseinek ellensúlyozására egy-egy prominens politikus megpendíti ugyan a hagyományos baloldali értékekhez való visszatérés igényét, azonban e mögött sem szilárd politikai akarat, sem anyagi fedezet nincs. Kommunikációs szempontból a párt nagyon régóta komoly hitelességi problémákkal küzd, nem is kell feltétlenül Őszödre gondolnunk, ott vannak az elmúlt évek botrányai: a Zuschlag-ügy, Hunvald György letartóztatása vagy a gigaberuházásokhoz köthető visszaélések. Ezek az elemek együttesen oda vezettek, hogy az MSZP úgy tűnik, középtávon elbukta az alkalmazkodási versenyt, egy lefelé tartó spirálba került, lassan nemcsak a Fidesszel, hanem már a Jobbikkal szemben is. Igazságtalanok lennénk azonban, ha a Fidesz sikereit kizárólag a riválís mélyrepülésének tudnánk be. A Fidesz már korántsem ugyanaz a párt, amely elveszítette a 2002-es választásokat. Szervezeti értelemben – a polgári körök révén – megtörtént egyfajta társadalmi beágyazódás, a pártalkotmány 2006-os módosítása egy monolitikus szerkezetű, de rendkívül hatékony struktúrát biztosít a jobboldali szövetségnek, amelynek élén egy megkérdőjelezhetetlen vezető áll. Orbán népszerűsége ráadásul az utóbbi időben nemcsak saját táborában, hanem

az egész közvéleményt tekintve növekszik. A párt komoly erőfeszítéseket tett, hogy javítson nemzetközi megítélésén és elvegye a baloldaltól az européer szerepkört, uniós parlamenti képviselői rendkívül aktívak, Schmidt Pált a minap választották meg a testület egyik alelnökének. Összességében a két egymást követő ellenzéki ciklus nem telt haszontalanul a Fidesznél, alkalmazkodási képességük jelenleg messze meghaladja a szocialistákét.

A címben feltett kérdésünkre, hogy a jobboldal évtizede lesz-e a következő, természetesen teljes biztonsággal nem adhatunk választ sem Európát, sem Magyarországot illetően. A rengeteg kockázati tényező miatt a Fidesz elnökének sommás véleményét a baloldal teljes eltűnéséről nehéz elképzelni, újraformálódására van esély, elég csak az alapvetően ehhez a táborhoz köthető zöldpártok megerősödésére utalni. Azonban tény, a világgazdasági válság, a vén kontinens mélyülő demográfiai és politikai problémái olyan kihívások elé állítják a politikai erőket, amelyeknek megfelelni csak rugalmas és határozott válaszokkal, ha úgy tetszik, adaptív képességekkel lehet. Megítélésünk szerint ebben a jobboldal jelenleg hatalmas előnyt szerzett, részben saját teljesítménye, részben a baloldali politika ideológiai, kormányzati ballépései miatt. Magyarországon – mivel a szociálliberálisok gyakorlatilag teljes zsákutcába kormányozták önmagukat – ezek a jelenségek hatványozottabban jelentkeznek, az SZDSZ végnapjait éli, az MSZP számára pedig a lefelé tartó spirálból úgy tűnik csak egy valóban mély, a pártélet minden aspektusára kiterjedő újjáalakulás jelenthet kiutat. Ráadásul a politikai váltógazdálkodás 2006-os megtörése is – a magyar politikai élet többpártrendszerű szakaszára egyébként oly jellemző – elnyúló ciklusok bekövetkeztét vetíti előre.

2009.08.04.

LAKATOS JÚLIA

A PANNON PULI HÓDÍTÁSA

Magyarország a térség országaihoz képest komparatív előnyökkel rendelkezik a gazdasági hatékonyság tekintetében. Amennyiben az ország megfelelő stratégiával, kellő nyitottsággal válaszol a gazdasági válság okozta változásokra, akár az átrendeződő erőviszonyok győztese is lehet.

A gazdasági szabadság és politikai szabadság összefüggéseit vizsgálva jelen elemzés arra keresi a választ, hogy miben szükséges eltérni a jelenlegi gyakorlattól ahhoz, hogy a gazdasági válság nyomán átrendeződő erőviszonyokból Magyarország a térséghez képest megerősödve kerüljön ki.

Gazdasági szabadság és versenyképesség

A Heritage Foundation és a Wall Street Journal éves elemzéséből kiderül, hogy Magyarország, világviszonylatban is szabad gazdasággal rendelkezik. Ami ennél is fontosabb – mivel nem csak gazdaságilag szabad – ideális terep a külföldi befektetők számára. A potenciális beruházók elsősorban nyitott, befogadó gazdaságokat és stabilitást keresnek, egyszerűés átlátható befektetési feltételekkel, vállalkozásbarát bürokráciával. Az imént felsorolt tényezők fejlesztésével Magyarország kiútja a gazdasági válságból a gazdasági szabadság további növelése lehet.

A 2009-es *Index of Economic Freedom* felmérése 183 országot vizsgált, ebből 179-ről áll rendelkezésre értékelhető adat. A gazdasági szabadság mértéke 100 pontos skálán tíz faktor alapján mérhető. A vizsgált tényezők az üzleti, a kereskedelmi, valamint a fiskális szabadság, az állam mérete, a monetáris szabadság, a befektetési szabadság, a pénzügyi szabadság, a tulajdonjogok, a korrupciómentesség és a munkaerő szabadsága. Egy gazdaságilag szabad országot a munkaerő, a tőke és a javak szabad áramlása jellemez, amelyek szabadságát mások szabadságának védelmén túl nem szabályoz az állam. Jelenleg a tíz legnyitottabb gazdaságú ország Hong Kong, Szingapúr, Ausztrália, Írország, Új-Zéland, az Egyesült Államok, Kanada, Dánia, Svájc valamint az Egyesült Királyság. Magyarország a 2009-es Index alapján gazdaságilag a 44. legszabadabb ország. Gazdasági szabadság-mérőfoka 66,8 pont, ami 0,8 pontos visszaesés a tavalyi mérésekhez képest. Ennek ellenére a jelentés kiemeli, hogy Magyarország Európa 43 országa közül a 22. és az összesített eredménye jóval felülmúlja a világ átlagát. A környező országok közül Ausztria 23. helyen áll a rangsorolásban (71,2 ponttal), Szlovákia a 36. és Csehország 37. (egyaránt 69,4 ponttal). Románia 65. (63,2), Szlovénia 68. (62,9), Lengyelország 82. (60,3), Szerbia 109. (56,6), valamint Horvátország a 116.

(55,1) helyen található. Látható, hogy Magyarország a térségben is előnyös helyezést ért el.

A gazdasági szabadságon túl a World Economic Forum globális versenyképességi indexe Magyarországot a 134 vizsgált országból 62. legversenyképesebbnek tartja. Azonban a tendenciákat tekintve, az egyre erősödő államkapitalizmus fényében érthető, hogy a gazdasági szabadság, a versenyképesség nem minden.

Politikai szabadság

A piacgazdaság és demokrácia egymást erősítő, nem kizáró értékek. Amint ez megszűnik létezni gyakran a befektetők is menekülnek egy adott térségből. Rendkívül fontos, hogy miközben a Freedom House felhívja a figyelmet a hazai politikai élet radikalizálódására – szabadnak minősíti Magyarországot. A 2009-es Freedom in the World című jelentésében három fontos tényezőt emelt ki e téren. A kormányzati reformok elutasítása a 2008. márciusi népszavazás során veszélyes precedenst teremtett, ami akár az ország hosszú távú reformképtelenségéhez is vezethetett volna. A gazdasági válság által generált – államcsőd közeli – kényszerhelyzet nélkül, az Európa Parlamenti, majd később a parlamenti választásokhoz közeledve tovább romlott volna az ország gazdasági helyzete a politikai „kiszavazó-show"-k szociális ígéretversenyének köszönhetően. A szélsőjobboldali erők radikalizálódását rasszizmusba hajlónak minősítette, és kiemelte a roma társadalom tagjai ellen elkövetett, több esetben halálos kimenetelű támadásokat. A jelentés legfontosabb eleme azonban az, hogy míg a radikalizálódás aggodalomra ad okot, nem veszélyezteti az ország alkotmányos rendjét, és nem váltott ki elnyomó, antidemokratikus kormányzati intézkedést, amely ellehetetlenítette volna e csoportok létezését vagy a szabad véleménynyilvánítást.

Ehhez képest, a Freedom House által vizsgált országok közül 42 nem felel meg a „szabad" ország követelményének. A nyolc legrosszabb minősítésű országban súlyos jogsértések és elnyomás honol, ez a gazdasági szabadsági indexükben is tükröződik. Észak-Korea a világ egyik legzártabb és legelnyomottabb országa. A 90-es években a marxizmus-leninizmus ideológiáját az „önfenntartó" gazdaságra cserélő ország gazdasági szabadság indexe 2 pont, az utolsó a mérhető országok között. Üzbegisztánban és Türkmenisztánban a civil szféra elnyomott, a média és a gazdaság gyakorlatilag állami irányítás alatt áll. Üzbegisztán 148., Türkmenisztán 169. a gazdasági szabadság indexen. Szudánt a folyamatos erőszak miatt 2000 óta nem pontozzák gazdasági szabadság tekintetében. Szudán a világ tíz legkorruptabb országa közé számít. A kormány tudtával és támogatásával a legalacsonyabb becslések szerint is több tízezer embert öltek meg 2003 óta Darfúrban.

Miközben a hazai híradásokban minden napra jut egy brutális gyilkosság vagy tragikus baleset, a világ e részeiről keveset hallani. Ezen országok ismeretének hiányában a társadalom jelentős része nem rendelkezik megfelelő viszonyítási alappal a hazai viszonyokról. Nem csak a politikai emlékezet rövid Magyarországon, a történelmi is. Húsz évvel a rendszerváltás után a demokráciát, a szabadságot szinte természetesnek veszi a magyar társadalom, ezzel szemben az ideális esetben velejáró gazdasági szabadságra, illetve annak növelésére gyanakvással tekint.

A magyar valóság – következtetések

A rendszerváltás idején a környező országokhoz képest nagyobb szabadságot élvező magyar társadalom gazdasági jólétet áhított, húsz év elteltével még mindig ugyanezt kutatja. A „nyugat" sikerét a szabadság és a gazdasági szabadság feltétlen tisztelete biztosította. Ezzel szemben a nyugat életszínvonalát kívánó Magyarország a felgyorsult világ bizonytalansága elől politikailag a szélsőségek irányába, gazdaságilag a kádári stabilitás „eszményébe" menekül. Egy új piaci szereplő megjelenése a távolsági buszvonalak szolgáltatási szegmensén belül azonnali tiltakozást vált ki az állami busztársaságok egyes érdekképviseleti szerveinek részéről. Az egészségügy piaci alapokra való helyezése csírájában megbukott.

Míg korábban a hazai politikusok az ázsiai kistigrisek mintájára a pannon puma szerepét szánták az országnak, a gazdasági világválságból való kilábalás közepette ma már inkább egy „kitartó és hűséges" „pannon puli" körözhetné le közvetlen gazdasági vetélytársait. Magyarországnak megbízható és stabil, okos partnerévé kell válnia a külföldi befektetőknek. A kérdés, hogyan használja ki az ország gazdasági szabadságának régión belüli jelenlegi komparatív előnyét, és hogyan tud alkalmazkodni a gazdasági válság változó világához?

Magyarország erősségei kereskedelmi, üzleti, tulajdonjogi, befektetési és pénzügyi szabadságában rejlenek. A külföldi tőke közel azonos védelmet és privilégiumokat élvez, mint a hazai. A Heritage Foundation jelentése kiemeli továbbá a jogállamiság erősségét, valamint a korrupció enyhe, de létező jelenlétét. A hazai olvasó számára, aki a 2006 óta zajló utcai megmozdulásokra, a mindenkori kormányok korrupciós ügyektől hangos közbeszerzési eljárásaira vagy a korábbi rendszerből eredő kiskapuk társadalmára asszociál, mindez furcsán hathat. Az efféle elemzések azonban nem csak rávilágítanak az ország erősségeire, gyengeségeire, hanem – ahogyan azt a Freedom House jelentése is mutatja – relativizálják is helyzetét.

A Heritage Foundation által felvetett kihívások a következők: szükség van fiskális konszolidációra (ez az IMF legfőbb követelménye is, csak azután tartják elképzelhetőnek a gazdaságélénkítést), illetve a közpénzek elosztásának

szigorúbb felügyeletére. Magyarország gazdasági problémáinak legfőbb forrása az állam mérete. E tekintetben jóval rosszabb az ország teljesítménye a világátlagnál. Az utóbbi években ugyan jelentősen nőtt a magánszektor szerepe a gazdaságban, mégis az állami kiadások (azaz az állami újraelosztás) tették ki a GDP 51,9%-át. Összehasonlításképp az e téren szintén kritizált Csehországban ugyanez 43,6%, Szlovákiában 37,7%.

Magyarországon vállalkozást indítani viszonylag egyszerű, fele olyan rövid ideig tart, mint a világszerte átlagosnak tekinthető 38 nap, azonban több mint – a világátlagnak számító – 18 engedély, művelet szükséges hozzá. A válság során is láthatóvá vált, hogy a vállalkozások felszámolása sem okoz nehézséget. Ezt azonban egyre többen bírálják Magyarországon, ugyanis a csődbe ment vállalkozók sok esetben azonnal új céget alapítanak.

A munkaerőpiacra vonatkozó jogszabályok rugalmasak, ami (a válságon kívül időszakban) elősegíti a foglalkoztatást és a termelékenységet. Ezzel szemben a munkaerő mobilitása és a munkaidő rugalmatlan, a fizetésen kívüli juttatások tekintetében drága az élőmunka alkalmazása, valamint az alkalmatlan munkavállalóknak való felmondás is rendkívül költséges.

Látható, hogy egyazon területen belül léteznek az országnak erősségei és fejlesztenivalója. Ezek a „fejlesztenivalók" azonban komoly gazdasági veszteséget okoznak, okozhatnak az ország számára.

Demján Sándor 244 millió eurós beruházását – amely a válság kezdete óta a legnagyobb közvetlen külföldi tőkebefektetés a térségben – Horvátországban realizálja. Külföldön – a különböző ösztönzők következtében – ugyanis kedvezőbb feltételek mellett valósítható meg a projekt, mint idehaza. Korábban is mutatkozott külföldi befektetési szándék hazai cégek részéről, azonban finanszírozás hiányában ezt csak a rendkívül tőkeerős cégek engedhetik meg maguknak.

Miközben az ország legfőbb érdeke a külföldi tőke megnyugtatása volna, olyan bejelentések hangoztak el, hogy „megfojtják", „tönkreteszik" a bankokat, amennyiben a bankok nem tesznek meg mindent – az egyébként önszántukból – hitelt felvevők védelmében. A kormány ennél finomabb intézkedéseket tett. Két hónapos moratóriumról szóló megállapodást írt alá a jelentős bankok képviselőivel, ezt követően magatartási kódexet kívánnak létrehozni az egyoldalú szerződésmódosítások megakadályozására.

Tény, hogy a devizahitelek visszafizetése mára sokaknak szinte irreális és teljesíthetetlen kötelezettséggé vált. Nyilvánosan a bankokra hárítani a felelősséget azonban többet árt az ország gazdaságának, mint használ akár a kormánynak, akár az ellenzéknek. E tekintetben nem feltétlen az Egyesült Államok példáját kell követni. A lakossági hitelezést, valamint a beruházások finanszírozását nem szerencsés egy kalap alá venni, főleg nem politikai érdekből.

Van azonban alternatíva. Az első lépés a biztonság légkörének megteremtése, a külföldi bizalom helyreállítása. Az IMF legutóbbi jelentése szerint Ma-

gyarországon végbement a pénzügyi stabilizáció, azonban hosszú még az út a végleges talpra állásig. Akiknek van szándéka és befektetésre szánt pénze Magyarországon, azok számára a jelenleginél is kedvezőbb és átláthatóbb feltételeket kell teremteni, legyenek akár hazai, akár külföldi befektetők. A gyorsaság, a hatékonyság és az átláthatóság ugyanis nem kerül semmibe.

Hosszú távon a biztonságos befektetési környezet hangsúlyozása a jövedelmező, hiszen a lakossági fogyasztás csökkenése következtében kieső adóbevételt a Magyarországra vonzott tőke jövőbeli adóiból lehetne mérsékelni. Magyarország a térségben gazdasági hatékonyság tekintetében rendelkezik komparatív előnyökkel. Amennyiben az ország megfelelő stratégiával, kellő nyitottsággal és innovációval válaszol a gazdasági válság okozta változásokra akár az átrendeződő erőviszonyok győztese is lehet. Hacsak az utóbbi években szinte kizárólag az autógyártás köré felépített, sokat irigyelt szlovák gazdaságot vesszük mintának – a nyúl és a teknős jól ismert meséjéből kiindulva – a gazdasági szabadság bővítésével a puli akár még le is hagyhatja a pumát.

2009.08.04.

SIKERNŐK TITKA

Angela Merkel idén negyedszerre vezeti a Forbes magazin 100 legbefolyásosabb nőjének listáját. Miközben a kancellárnő biztos kézzel kezeli a válságot, egyre többen vélik úgy, hogy, ha több női vezető lenne a világban, maga a világgazdasági recesszió is elkerülhető lett volna.

Egy kínai mondás szerint a nők tartják az égbolt felét. Mégis, csak homályos elképzeléseink lehetnek arról, hogy miben rejlik a sikeres nő titka, amikor a világ jelentős részén a lányoknak még mindig nem az a legfőbb gondjuk, hogy Barbie-s vagy Disney-figurás rózsaszín iskolatáskát válasszanak-e, hanem az, hogy egyáltalán tanulhatnak-e, és amennyiben igen, talán nem épp aznap fogják-e iskolába menet savval leönteni őket.

Míg a 19. század legnagyobb leküzdendő morális kihívása a rabszolgaság volt, a 20. századé pedig a totális diktatúra, napjainkban ez az asszonyok és gyermekek által világszerte elszenvedett brutalitás – írja az International Herald Tribune nőkről szóló különszámában.

Nehezen tagadható, hogy azokat az országokat, ahol a női szerep nem az egyenjogúságon alapszik, feltűnően gyakran jellemzi nyomor és vallási fundamentalizmus. Nem véletlen tartja egyre több politikai, gazdasági szervezet (köztük a Világbank és az EU), hogy a globális szegénység és a politikai, vallási

szélsőségek elleni küzdelemben a nők oktatásával, valamint a gazdaságba, a munkaerőpiacra való bevonásával érhetőek el a legnagyobb változások. Azonban a helyzet nem ilyen egyszerű, hiszen csak a női egyenlőség, egyenjogúság megteremtése után lehet beszélni arról, hogy hogyan lehetne minél több sikeres, befolyásos nő a világon.

Hillary Clinton amerikai külügyminiszter – aki nem mellesleg a 36. helyezést érte el a Forbes 100 legbefolyásosabb nőjének listáján – szerint a női szerepek átalakulása vezethet csak el egy új, világméretűfejlődési folyamathoz. A nők elnyomását az egykori First Lady egyben nemzetbiztonsági kérdésnek is tekinti. Felfogása szerint a fundamentalista csoportok modernitás elleni küzdelmének legeklatánsabb példája az, hogy hogyan tekintenek a nőkre. Mentalitásuk visszatükrözi a változó világ iránt érzett bizonytalanságérzetüket. A televíziót bekapcsolva ugyanis olyan műsorokat látnak, amelyben számukra elképzelhetetlen szerepeket töltenek be az önálló, független életet folytató nők, ami felfogásuk szerint mélységes fenyegetést jelent kulturális értékeikre.

Érdekes kérdés ugyanakkor: ha a nyugati, demokratikus hagyományok segítik elő legjobban a női egyenjogúságot, hogyan lehetséges, hogy például Pakisztánnak vagy Indiának előbb volt női vezetője, mint az Egyesült Államoknak? Ez az ellentmondás kétségtelenül kényelmetlen számos liberális demokrácia számára, ám nem feledhetjük el, hogy e néhány, rokoni kapcsolatai következtében magas pozíciót elért nő sikere milyen távol áll országaik nőtársadalmának valós helyzetétől.

Az élet napos oldala

A világ szerencsésebb felén – szemben a másutt mindennapos jogfosztottsággal, (szexuális) rabszolgasággal, nemi erőszakkal vagy egy életen át tartó fizikai bántalmazással – a női diszkrimináció „legfeljebb" munkahelyi megkülönböztetést, lassabb előremenetelt, alacsonyabb fizetést vagy nemkívánatos fizikai közeledést takar. Ezekkel szemben a kitörési lehetőségek tárháza „nyugaton" szinte végtelen, amit jól mutat a Forbes 100 legbefolyásosabb nőjének listája is. E rangsor nem a népszerűségről szól, hanem a világra gyakorolt befolyásról, hatalomról. Ez egyrészt az ismertségből tevődik össze, amit a médiában való említések száma alapján mérnek, másrészt az általuk vezetett ország vagy vállalat méretéből. Országok vezetőit, vállalatvezetőket, valamint befolyásos civil szervezetek vezetőit vizsgálták.

Életrajzaik áttekintése jelzi, hogy a listán szereplő nők nagyrészt nem arra várnak, hogy hosszú évek kitartó munkája eredményeként fokról fokra feljebb kerüljenek a ranglétrán. Ehelyett a legmagasabb posztokra törnek az üzlet és a politika világában, kipróbálva mind a közszférát, mind a magánszektort. Gyakran radikális, formabontó döntéseket hozva, teljesen más iparágakban,

más profilú vállalatokban mérettetik meg magukat, mint korábbi munkahelyeiken. Számukra a munka világa nem címekről és nem bónuszokról szól, hanem a szakmai és személyes kihívásról.

A sikeres nő egyik védjegye eszerint a kockáztatás, amely versenyképessé teszi, a másik pedig a túlzott, felelőtlen kockázatvállalástól való ódzkodás. Míg a háborúk, fegyverkezés és terrorizmus fogalma hagyományosan a férfi vezetőkhöz kötődik, a kompromisszumképesség, a megértés, valamint mások véleményének fokozottabb meghallgatása, a jó tanácsok, tapasztalatok integrálása inkább a nőkre, a női vezetőkre jellemző. Neelie Kroes versenypolitikai EU biztos – aki az 53. a Forbes listáján – határozott véleménye, hogy ha a Lehman Fivérek „Lehman Nővérek" lettek volna, talán egyáltalán nem lett volna világgazdasági válság, hiszen a nők jobban odafigyelnek másokra, kevésbé hajlamosak azt hinni, hogy mindent tudnak, miközben a férfiaknál jobb csapatjátékosok.

A listán ugyan főként üzletasszonyok jelennek meg, érdekes módon Angela Merkel idén negyedik alkalommal vezeti a Forbes magazin 100 legbefolyásosabb nőjének listáját. A kancellár asszony, szokatlan módon, fizikusi pályáról érkezett a politika világába, és mára a világ legbefolyásosabb politikusnőjeként irányítja Európa legnagyobb gazdaságát, a gazdasági károk helyreállítását. Sokat tett a bevándorlók integrálásáért, be- és elfogadásáért Németországban. Konzervatív politikus létére olyan kérdésekben is el mert térni az egyházi állásponttól, mint az abortusz, az őssejt-kutatás vagy a homoszexualitás. Merkel ráadásul családügyi miniszternek egy hétgyermekes családanyát nevezett ki, aki – amellett, hogy bebizonyította, az anyaság és a munka világa összeegyeztethető – fizetett szabadságot adott az apáknak, hogy ők is otthon maradhassanak gyereket nevelni. Miközben az erőskezű vezető sokszor kerül közvetítő szerepbe az Egyesült Államok és az EU között, férjét csupán „az operaház fantomjaként" emlegetik, ugyanis nyilvános eseményen általában csak a bayreuthi operagálán jelenik meg vele.

Kontinensünkről kiemelt figyelmet érdemel még a 17. helyezett Christine Lagarde is, aki Franciaország gazdasági, pénzügyi és munkaügyi minisztereként az első női pénzügyminiszter a G8 országok körében. A Franciaország várható 3%-os gazdasági csökkenésével küzdő Lagarde korábban díjnyertes szinkronúszó volt, és történelmet írt már a Baker and McKenzie globális ügyvédiroda első női elnökeként is (e cégnél neves munkaügyi és tröszt-ellenes ügyvédként dolgozott egykor).

A világ száz legbefolyásosabb nője közül a listán szereplő politikusoknál a keménység és a határozott vezetés találkozik a kompromisszumok és az együttműködés lehetőségeinek keresésével. Megtalálható köztük számos vezető, aki a gazdasági válság által teremtett komplikált helyzetben vezeti országát, vagy olyan, aki a környezetvédelem mellett kardoskodik, a nap-, szél-, bio- és termálenergia hasznosításáért kampányol annak érdekében, hogy

csökkentse az orosz gázfüggőséget, mint Tarja Halonen, Finnország első női elnöke. Mások, mint Michelle Bachelet, Chile első női elnöke, a szabad kereskedelem és együttműködés elmélyítéséért harcol, ennek megfelelően Chile rendelkezik jelenleg a világ összes országa közül a legtöbb bilaterális és regionális kereskedelmi szerződéssel.

A kiemeltek mellett persze rengetegen vannak, akik nincsenek rajta a listán, de erősen befolyásolják közvetlen környezetük, országuk vagy akár a világ sorsát. Sikeres nők, mint Zahra Rahnavard, az iráni ellenzéki vezető, Mir Hussein Mousavi felesége, aki egy olyan világban, ahol nők nem indulhatnak a választásokon és a jelöltek feleségei hagyományosan láthatatlanok a kampány során, mindenhová elkíséri férjét, s gyakran közvetlenül is szól a tömeghez. Művész, író és politológus, korábban Mohammed Khatami iráni elnök politikai tanácsadója volt, majd később visszalépésre kényszerítették egyetemi vezetői pozíciójából. *„Meg kell változtatni a törvényeket, amelyek a nőket nem egyenlő módon kezelik. Pénzügyi hatalmat kell adni nekik. A nőknek joguk van érdemeik szerint szakmát választani és az iráni nőknek a legmagasabb döntéshozatali testületekben is részt kellene venniük."* – mondja, miközben a perzsa nemzeti öntudathoz hűen azt is hangsúlyozza: *„nem vagyok Michelle Obama, Zahra Rahnavard vagyok."*

A hazai helyzet

Magyarországon nincsenek példaképek, nincsenek sikernők. Vannak ugyan sikeres sportolónők, médiaszemélyiségek, politikusok, üzletasszonyok, ám nincs célzott és tudatos szándék a társadalmi szerepvállalásra. A jelek szerint nagyobb hangsúlyt kell helyezni az oktatásban a karrierlehetőségek sokszínűségének a megismerésére. Ez persze nem csak a lányoknak fontos, de számukra még nagyobb a jelentősége, mint a fiúknál. Ráadásul mindezt sokkal korábban kell elkezdeni, mint jelenleg. Az Egyesült Államokban például 1993 óta létezik a „Take Your Daughters to Work Day", amely az önbizalom növelése mellett a karrierlehetőségek sokszínűségét kívánja bemutatni. A programnak, mely olyan sikeressé vált, hogy 2003-tól a fiúkra is kiterjesztették, kiemelt célja az is, hogy állami gondozásban vagy rossz körülmények között élő gyerekeket hívjanak meg cégek látogatásra, pozitív mintát, példaképeket állítva eléjük. Ha a tengerentúli rendszerhez hasonlóan az általános iskola első osztályától kezdve évi egy osztályfőnöki órát a témára szánnánk, a diákok nem a továbbtanuláshoz érve szembesülnének azzal, hogy fogalmuk sincs, mik szeretnének lenni. Tudatosabb, célirányosabb pályaválasztással megelőzhető volna a „munkanélküli-képző" szakokra történő (túl)jelentkezés. Nem feltétlen az általános iskola első osztályában kell parlamenti látogatásra menni, azonban lehet írókat, művészeket, sportolókat, környezetvédelemmel és különböző tu-

dományokkal foglalkozó személyeket bemutatni a fiatalabb korosztálynak is. A lényeg az érdeklődés felkeltése.

Hazánkban ráadásul a munkába álló nőkről alkotott kép is meglehetősen vegyes. A lányok ugyan azonos oktatásban részesülnek fiútársaikkal, ám a dolgozó nők, anyák megítéléséről a mai napig eltérnek a nézetek. Nézőponttól függően lehetnek önzők, akik nem szentelnek elég időt a gyermekeikre, de lehetnek akár az élet minden terén helytálló szupernők is. Miközben a karrierlehetőségek Magyarországon is egyre bővülnek a nők számára, továbbra sincs megoldva, hogy a munka és az anyaság ne egymást kizáró tényező legyen. Ez egy többszörösen összetett probléma következménye. Egyfelől szükséges volna szembenézni azzal a ténnyel, hogy a gyermekvállalás ösztönzésével sem fordítható vissza a demográfiai csökkenés. A szocpol, a gyes és a gyed „szociális ösztönzők" adottak ugyan a gyermekvállalásra, azonban az állam nem biztosította az intézményi hátterét ezeknek a gyerekeknek a bölcsődei, óvodai elhelyezésére, miközben megváltozott a világ körülöttünk.

Míg egyre több nő szeretne karriert építeni vagy kényszerül munkába állni a kétkeresős családmodell egyeduralkodóvá válása következtében, a nagyszülői generáció tagjai, akik korábban vigyázni tudtak a gyerekekre, az egyre későbbre tolódó szülések következtében sok esetben még maguk is munkaviszonyban vannak, mi több, a nyugdíjkorhatár elkerülhetetlen kitolódásával egyre tovább fognak alkalmazásban állni. Ezt tetézi az a napjainkban mindinkább elterjedő jelenség, hogy a nagyszülők a modern világban nem feltétlen kívánják alárendelni aktív nyugdíjas éveiket az unokák nevelésének. Mindez nem probléma önmagában, azonban úgy tűnik, hogy az egymást követő magyar kormányok megfeledkeztek ehhez intézményileg, infrastrukturálisan alkalmazkodni. Sem az állam, sem a magángazdaság nem tölti ki ezt az űrt, holott mindkettőnek érdekében állna.

Az érem másik oldala ráadásul egy továbbra is „keleti," férfi-centrikus országot mutat. Kapcsolatok, házasságok mennek tönkre, ha egy nő szakmailag sikeresebb vagy többet keres párjánál. Erre az új és a továbbiakban egyre gyakoribbá váló jelenségre pszichológiailag nincs még felkészülve a hazai férfitársadalom, és kevés fórum foglalkozik e kérdéssel. Többek között ezeknek az önértékelési zavaroknak a megelőzését szolgálhatnák a „*Take Your Daughters to Work Day*" típusú kezdeményezések, valamint a hazai „sikernők" példája. Már az iskolában egyértelművé kell válnia, hogy nem a nemi szerepek, hanem a képességek és az ambíció határozzák meg a későbbi előremenetelt.

Ma Magyarországon minden pártnak meg is vannak a női politikusai. Gyakran kiemelkedő népszerűségüket kompromisszumteremtésre való törekvésük, valamint az utóbbi évek politikai állóháborúja helyett a többpárti egyeztetést, megállapodást sürgető kommunikációjuk magarázza. Magyarországnak azonban még sosem volt női köztársasági-, vagy miniszterelnöke. A hazai politikai kultúra jelenleg nem támogatja „ikonikus" női vezetők kiemel-

kedését. Ráadásul a politikusi szakma presztízse, társadalmi megbecsültsége, valamint a politikusok iránti bizalom is olyan alacsony, hogy inkább apátiát generál a politikával szemben, semmint inspirálna a társadalom hivatásszerű szolgálatára.

A parlamenti vitakultúra jellegéből eredően Magyarországon kevésbé képes kibontakoztatni „női" oldalát egy politikus, mint a nyugati demokráciákban. Nem kvótarendszerekre volna ezért szükség a nők parlamenti jelenlétének biztosítására, hanem a női politikusok társadalmi befolyásának növelésére. Arra, hogy merőben eltérő kommunikációt folytassanak, mint férfi képviselőtársaik.

S hogy mindez miért fontos? Ma Magyarországon nincsenek országos szintű vezető női politikusok, nincsenek se Hillary Clintonok, se Angela Merkelek, se Ségolène Royalok. Nem is lesznek, amíg a politika világa a „lenyúlásról" és nem az „adásról" szól. Kérdéses azonban, hogy vajon megváltoztatható-e politikai kultúránk anélkül, hogy felnőne egy generációnyi „sikernő", akik vállalják a megmérettetést? A rózsaszín iskolatáska megvásárlásakor azonban idehaza a lányok ma még nem ilyen álmokat szőnek. Nem azon vitatkoznak az iskolai szünetben, hogy ki legyen játékból miniszterelnök. A helyzet persze nem reménytelen, a világ kevésbé nyitott országaiban sok nő fele karját odaadná Magyarország ki nem használt lehetőségeiért. Azért, hogy orvosok és vállalatvezetők, kutatók és egyetemi tanárok lehessenek. Ők, akik akkor is járnak iskolába, ha leöntik őket savval. ők, akik talán még barátnőiknek sem merik elmondani, hogyha felnőnek, Hillary Clintonok szeretnének lenni.

2009.09.22.

NAGY ATTILA TIBOR

TITKOS KAMPÁNYPÉNZEK, HOMÁLYOS ÜVEGZSEB

A Méltányosság Politikaelemző Központ, más elemző intézettel (Political Capital, Eötvös Károly Intézet) egyetértésben, már évek óta kezdeményezi a jelenlegi párt- és kampányfinanszírozási szabályok megváltoztatását. A témával foglalkozó elemzők között abban is egyetértés szokott lenni, hogy az ezen a téren kialakult helyzet a mutyizás, rosszabb esetben a törvényileg tűrt korrupció fogalmaival írhatóak le. Nemrég az Állami Számvevőszék (ÁSZ) a 2008 elején, Budapest XI. kerületében megtartott időközi országgyűlési választások ügyében hozta nyilvánosságra jelentését, amely során a győztesek kampánnyal összefüggő gazdálkodását ellenőrizte.[1] Nem ez az első alkalom, hogy az ÁSZ-jelentés alátámasztja a kampányfinanszírozás reformjának a szükségességét, az ezzel kapcsolatos szabályok, amelyek megváltoztatására a törvényhozás tagjainak legalább kétharmados egyetértésére lenne szükség, mégis több mint egy évtizede változatlanok.

Egymillió forint

Az egyik leghevesebben támadott az az 1997. évi C. törvényben megállapított szabály, amely szerint a pártok az országgyűlési választások (beleértve az időközi választásokat is) kampányának idején, jelöltenként legfeljebb egymillió forintot költhetnek el kampánykiadásokra. Ezzel alighanem a választóknak akartak kedveskedni a törvényhozók, bizonyítva, hogy a politika saját magát kényszeríti önmérsékletre. Csakhogy az egymillió forintos limit több okból is betarthatatlannak bizonyult. A törvény hatályba lépése óta lassan tizenkét év telt már el, az infláció miatt a költségek pedig csak nőttek. Másfelől, ahogy ezt a már említett ÁSZ-jelentés is kiemeli, nem biztosított a pártok kampánykiadásainak teljes átláthatósága. Már az sem egyértelmű a választási törvények szerint, mi tekinthető kampánykiadásnak. A jogszabályok ugyanis csak a kampányidőszakot határozzák meg, amely jogilag abban a pillanatban veszi kezdetét, amikor a köztársasági elnök kitűzi a választások időpontját (időközi választás idején a választási bizottság teszi ezt meg). Ám bevett gyakorlattá vált, hogy már a hivatalos kampánykezdet előtt kampányjellegű tevékenységbe kezdenek a pártok. Gondoljunk például az MSZP 2005 őszi „imázskampányára", amellyel a baloldal fokról-fokra visszavette a kezdeményezést a Fidesztől,

[1] 0903. sz. ÁSZ jelentés, 2009. február (http://www.asz.hu/ASZ/jeltar.nsf/0/9A3607608E263D75C1257569004C34B1/$File/0903J000.pdf), a mandátumot a Fidesz-KDNP színeiben induló Rétvári Bence nyerte el, az ÁSZ a kampánnyal kapcsolatos gazdálkodást lebonyolító KDNP-t ellenőrizte.

és a folyamat végén ismét elérte a kormányon maradást. Jelenleg a pártok nem kötelesek arra sem, hogy a kampánnyal kapcsolatos pénzmozgásokat külön számlán kezeljék, így, ahogy az ÁSZ-jelentésből is kiderül, összefolyhatnak a működési és kampányköltségek. A pártokhoz közeli civil szervezetek kampányjellegű tevékenységei – például a Magyar Vizsla országgyűlési kampánnyal kapcsolatos kiadásai – nincsenek benne a hivatalos kampánykiadásokban, azokkal nem kell elszámolni az ÁSZ-nak.

Közpénzből folyó propaganda itthon és külföldön

Ugyancsak nem számítanak bele a kampánykiadásba a közvélemény erőteljes befolyásolására alkalmas, kormányok által finanszírozott és immár milliárdos összegre rúgó fizetett hirdetések. Ez a módszer először az Orbán-kormánynak tetszett meg: az „Országjáró" kiadványokat minden magyar háztartásba eljutatták, ezzel pedig az akkori kormányerők értékrendjét propagálták. Bár az akkori szocialista-szabaddemokrata ellenzék hevesen kifogásolta a Fidesz vezette kormányzat magatartását, kormányra kerülve tovább fejlesztette a közpénzen folytatott reklámozást. 2002 óta nem telt el úgy év, amikor ne vonult volna át nagyobb állami hirdetéssorozat a nyilvánosság fontosabb csatornáin (tv, rádió, nyomtatott sajtó, internet). Ha egy fejlett, nyugati demokratikus rendszer kormánya hasonlóan közpénzből fizetett hirdetésekkel próbálná saját népszerűségét növelni, súlyos támadásoknak tenné ki magát, különösen most, a világgazdasági válság idején. A svédországi liberálisok haragját 2005-ben például az váltotta ki, hogy az Apoteket nevű állami gyógyszertár-lánc az állami büdzsét magyarázó brosúrákat terjesztett boltjaiban. Az Apoteket erre rögvest felhagyott a terjesztéssel, mondván, nehogy azt a látszatot keltsék, hogy a cég politikai állást foglal. A nyugati demokráciákban tehát sokkal érzékenyebb a közvélemény arra, hogy a mindenkori kormány ne fonódjon össze túlságosan a pártok világával, még akkor is, ha bizonyos mértékű összefonódás nyilvánvalóan elkerülhetetlen.

Titkos pénzek

Mivel a kampányra fordított összegek nyilvánvalóan jelentősen átlépik a törvényi kereteket, következtetni tudunk arra, hogy egyesek „zsebbe" fizetnek, tehát nem valósul meg a kampányidőszak finanszírozásának átláthatósága. Ha pedig már a politikai osztály is normaszegő, nem lehet csodálkozni a – becslések szerint 800 ezer embert érintő – fekete- és szürkegazdaság ilyen nagy méretén sem.

Kényes kérdés a pártoknak jutatott adományok kérdése is. A pártokról szóló 1989. évi XXXIII. törvény előírja, hogy belföldi jogi személyektől kapott félmillió forint feletti, magánszemélytől kapott százezer forintot nevesíteni kell a párt gazdálkodásáról szóló beszámolóban. Az előírás azonban nem vonatkozik a pártalapítványokra, és ismét utalnunk kell a számla nélküli tevékenységre, azaz a pártoknak feketén nyújtott adományokra. A gyanút fokozza, hogy a pártok gazdálkodásáról szóló beszámolókban nevesítve vannak a pártnak adományt adó magánszemélyek, de befolyásos üzletembereket, cégeket nemigen lehet azokban találni. Ha teljes hitelt adunk ezeknek a beszámolóknak, azt is hihetnénk, hogy a pártok a – megint csak becslések szerint – több milliárd forintba kerülő kampányukat nagyobb összegű adományok nélkül folytatják le, ami nyilvánvalóan képtelenség.

Tőlünk nyugatra fekvő országokban egyértelmű tendencia – már csak a korábbi pártfinanszírozási botrányok miatt is – a pártoknak jutatott adományok átláthatóbbá tétele. Nagy-Britanniában bizonyos összeghatár felett kötelező az adományozók nyilvánosságra hozatala. Németországban a pártok igyekszenek komolyan venni azt az előírást, hogy a 10 ezer euró feletti adományokat nevesíteni kell az éves gazdálkodási beszámolóban. A CDU 2006-s beszámolójából megtudhatjuk azt is, hogy a párt adományt kapott az E.ON-tól, és a Commerzbanktól is.[2] Részletes adatokat tudhatunk meg az adományozók által befizetett összegekről, magáról a kampányfinanszírozásról az amerikai Szövetség Választási Bizottság (Federal Election Comission) honlapján (http://www.fec.gov/).

Következmények és következtetések

Noha az 1997-es választási eljárási törvény óta sokan és sokszor leírták és elmondták – nem olyan régen maga Gyurcsány Ferenc miniszterelnök is –, hogy a pártok a megengedett összeg többszörösét költik a kampányra, mégsem sikerült elérni a törvény megváltoztatását, az ezzel kapcsolatos tárgyalások rendre kudarcba szoktak fulladni. Nem mellesleg, a törvényt annak idején szokatlan egyetértéssel (a jelenlévők képviselők 77%-a) fogadták el az Országgyűlésben 1997. október 14-én. A törvény elfogadásához elég lett volna az akkori MSZP-SZDSZ kormánykoalíció több mint kétharmados többsége, ám a törvényt az ellenzék nagy része is megszavazta. Igennel voksolt a Fidesz összes jelenlévő képviselője, így Orbán Viktor pártelnök is, a kisgazda frakcióból csak egy képviselő szavazott nemmel, az MDF és a néppártiak adtak le tartózkodó szavazatokat.[3] Ez az egyetértés azért is figyelemre méltó, mert akkor még javában tombolt az ellenzék és a kormánypártok között a nagyfokú szembenállás a

[2] http://www.cdu.de/doc/pdfc/080305-rechenschaftsbericht-2006-cdu.pdf

[3] http://www.parlament.hu/szavaz/szavlist/7aem1816.htm

Fidesz földkérdéssel kapcsolatos népszavazási kezdeményezése miatt, egy időre pedig még a NATO-val kapcsolatos népszavazás megtartása is veszélybe került. A pártfinanszírozás körüli egyetértés hiánya azért is jelzés értékű, mert az 1998-as választás kampányának előestéjén egy kiemelkedően fontos jogszabályban, a választási eljárási törvényben viszont széles konszenzus született. A látszat mindenesetre az, hogy a jelenlegi állapotok összességében megfelelnek a politikai osztály érdekeinek. A kampány- és pártfinanszírozás nem eléggé transzparens volta miatt egyes üzleti érdekcsoportok rejtett módon finanszírozhatják a pártokat, amelyektől később szívességet várnak. Ezek lehetnek vissza nem térítendő állami támogatások, adókedvezmények, uniós pályázatok odaítélése, vagy akár önkormányzati beruházások a kampányt annak idején finanszírozó vállalkozóknak való megszavazása a képviselő-testületekben. A jelenlegi helyzetben ezek a pénzek nem nyilvánosak, a választópolgárnak nincs reális képe arról, mely politikai erőt mely üzleti csoportok támogatnak, illetve mely politikai erő mely üzleti erőknek és miért tesz szívességet.

A párt- és kampányfinanszírozásban lévő változatlanság tovább rombolja az egész politikai osztály hitelességét. Mi már többször felhívtuk arra a figyelmet, hogy Magyarországon elkerülhetetlenek a szerkezeti reformok, a válság még inkább aláhúzza ezek szükségszerűségét. Látni kell azonban, hogy a reformokhoz a miniszterelnök által mostanában többször említett és általa szükségesnek tartott társadalmi támogatás nem lesz meg, ha a magyar politikai rendszer továbbra is nagy hitelességi problémákkal küszködik. A hitelességi deficit csökkentését nem segíti, ha a pártok a párt- és kampányfinanszírozás területén maguk mutatnak példát arra, hogyan kell kijátszani a törvényeket, illetve nem betartani azokat. Nem sokkal jobb a helyzet akkor sem, ha arra gondolunk, hogy a pártok képviselői miként hoznak betarthatatlan jogszabályokat, amire nem csak a kampányfinanszírozás egy eklatáns példa.

A gazdasági világválság nemcsak azért érinti annyira érzékenyen Magyarországot, mert a gazdaság már a válság előtt is számos problémával küszködött, hanem azért is, mert 19 évvel a rendszerváltozás után még mindig alacsony fokú a jogszabályok tisztelete. A kialakult morális viszonyokért természetesen nem vonhatók a politikusok egyedül felelőssé, de nekik van a legtöbb lehetőségük a helyzeten javítani. Ha betartható, kikényszeríthető és a jelenleginél nagyobb nyilvánosságot biztosító választási törvényeket alkotnak meg, akkor elősegítik a politika jobb megítélését. Hosszabb távon tehát a politikusok érdekeltek a párt-és kampányfinanszírozási szabályok módosításában, mert – más bizalomerősítő lépések nyomán – megítélésük javulni fog, és jobban el tudják fogadtatni a választópolgárokkal meghozott intézkedéseiket.

Kérdés, felismerik-e ezt, és ha igen, mikor.

2009.03.10.

A NÉMET VÁLASZTÁS MÉRLEGE

A jobboldal Európa-szerte tapasztalható erősödésének újabb mérföldköve lett a szeptember 27-i, 70,8%-os részvétel mellett megrendezett német szövetségi választás, amelyen folytatódott a szociáldemokrácia fémjelezte baloldal évek óta tartó, a nyári EP-választásokra kritikus méreteket öltött visszaesése. Európa legerősebb gazdaságával rendelkező országát ezentúl is a Bundestag-választásokon első helyet megszerző kereszténydemokrata-keresztényszociális CDU/CSU vezetője, a kancellári pozíciót eddig is betöltő Angela Merkel irányíthatja majd, immár azonban a liberális FDP-vel szövetségben. Miközben nem feledhetjük, hogy a mostani választások következményeként folytatódik a német pártszerkezet már két évtizede tartó átalakulása, a domináns néppártok (CDU, SPD) lassú térvesztése, a szavazás legnagyobb vesztesének kétségkívül a szociáldemokrata SPD tekinthető, amely 11 év után veszítette el kormányzati szerepét.

Az uniópártok (CDU, CSU) történelmük második legrosszabb eredményével, a leadott szavazatok 33,8%-ával szerezték meg a választási győzelmet. Majdani koalíciós partnerük, az FDP azonban eddigi legnagyobb sikerét érte el 14,6%-al. Habár a keresztény pártok és a liberálisok együtt sem érték el a szavazatok 50%-át, de a listás és egyéni választókerületek kombinációján alapuló német választási rendszer hozzásegítette őket a törvényhozási többség megszerzéséhez. A CDU például mandátumainak számát 14-el tudta növelni, habár a párt a 2005-ös választásokhoz képest fél százalékpontos szavazatveszteséget szenvedett el. Merkelék nem is lehetnek teljesen elégedettek, hiszen 1983 óta, a 2002-es választásokat leszámítva, ha apránként is, de választásról-választásra csökken a támogatottságuk. Az 1983-as 48,8%-os eredményhez képest mára a választói támogatottságuk 34% alatt van, s ez jelentős visszaesés. Intő jel az is, hogy a CSU Bajorországban csupán 42%-ot ért el, ami a legrosszabbnak számít a tartományt az új német állam létrejötte óta megszakítás nélkül kormányzó párt történetében.

Pártok	Listás szavazatok	Eredmény
CDU CSU	14 655 004	33,8%
SPD	9 988 843	23,0%
FDP	6 313 023	14,6%
DIE LINKE.	5 153 884	11,9%
	4 641 197	10,7%

Az uniópártok gyengülésének okai még a Kohl-kormány idejére vezethetők vissza, s nem függetleníthetők az új szereplők (Zöldek) megjelenésétől, és a liberálisok 1990-es évek második felétől megfigyelhető megerősödésétől sem, akik részben ugyanazt a centrum szavazótábort célozták meg, mint a keresz-

ténydemokraták. AZ FDP 1990 után kezdődött szavazatcsökkenése már 1998-ban megállt, és Guido Westerwelle pártelnök alatt a szabadelvűek mind jobb eredményeket produkáltak, így 2005-re már majdnem elérték a 10%-ot. **A német liberálisok rendkívüli teljesítménye, hogy a mostani választásokon mintegy harmadával még tovább is növelték szavazataik számát.** A német kereszténydemokraták az FDP kitűnő szereplésével érhették el ezúttal legfőbb céljukat: a nagykoalíciót felváltva korábbi szövetségesükkel, a jobboldali liberális párttal kormányozhatnak, miközben legnagyobb riválisaik, a szociáldemokraták kiestek a hatalomból.

Pártok	Képviselők	Mandátumok aránya
CDU CSU	239 (+13)	31%
SPD	146 (-76)	23%
FDP	93 (+32)	15%
DIE LINKE.	76 (+22)	12%
	68 (+17)	11%

Jelentős sikerükkel mind az újmarxista, antikapitalista vonásokkal bíró Baloldal (LINKE), mind a Zöldek jó úton vannak afelé, hogy valamelyikük, kispártiságát elhagyva, hosszabb távon középpárttá váljon. Nem zárható ki az sem teljesen, hogy mindketten elérik ezt a pozíciót, ám ehhez az kellene, hogy a két eddigi néppárt, a CDU és az SPD lesüllyedjen középpárti szintre.

A mostani választások egyik fő tanulsága az, hogy a német szociáldemokratákat ez a veszély komolyan fenyegeti. A szavazatok 23%-ának megszerzésével 1949, tehát az NSZK megalakulása óta a legrosszabb eredményüket érték el, a 2005-ös választásokhoz képest a szavazatveszteség több mint 11 százalékpont. A keletnémet tartományok egyikében-másikában már most komoly riválisuk a feltörekvő LINKE, ami különösen fenyegető az SDP-re nézve, hiszen átfedés van a két párt szavazótábora, célközönsége (munkavállalók, munkanélküliek) között. Mecklenbug-Vorpommern tartományban például a Baloldal 29%-ot szerzett, az SPD ellenben itt jóval az országos átlag alatt szerepelt, 16%-ot ért el. Hozzá kell tenni, *hogy a LINKE már korántsem csak keletnémet párt, az ez év elejei hesseni, és a mostani szövetségi választás is igazolta, hogy a Baloldal a nyugati területeken is képes jelentős számú szavazót megnyerni magának (pl. Hamburgban 11%-ot kapott).*

Az SPD-t az új, keletnémet tartományokban általában is keményebben büntették a szavazók, a párt csupán egy-két északi, iparilag fejlettebb tartományban szerepelt az átlagnál valamivel jobban. Az ország déli, katolikus részén viszont a szociáldemokraták az évtizedek óta fennálló trendnek megfelelően ezúttal is gyengébben szerepeltek.

Kampányelemzés[4]

A nagykoalíció mindkét nagy pártja nehéz helyzetben volt, mert a közös kormányzás megnehezítette számukra, hogy önálló profilt alakítsanak ki. A közvélemény hajlamos volt őket az egymással harmonikusan együttműködő kormányoldal masszájába gyömöszölni. Angela Merkel kancellár (CDU) erre még rá is erősített, mikor visszafogott fellépésével, kompromisszumkereső attitűdjével időben lecsendesítette a két nagy párt között kirobbanni készülő konfliktusokat, így a választók nagy részének nem volt könnyű a két nagy párt között markáns különbséget felfedezni. Érdekes módon ez a kampányban is így maradt, egyik nagy párt sem volt képes kellően kidomborítani a közöttük meglévő programbéli különbségeket, s emiatt kissé unalmasnak tűnt még a szeptember 13-i Merkel-Steinmeier tv-vita is. Ennek következtében a német választók mintegy negyede még a kampány utolsó napjaiban sem tudta eldönteni, mely pártra is adja a szavazatát.

A CDU valamelyest kényelmesebb pozícióban volt szociáldemokrata riválisánál. Nemcsak azért, mert ő adta a népszerű kancellár asszonyt, aki higgadtságával, pártok felettiségével, felkészültségével, nemzetközi elismertségével más pártok szavazótáborában is jelentős rokonszenvpontokat gyűjtött. A CDU kampánya nagyrészt Merkel személyére épült, akinek nyomására a párt gyakorlatilag teljesen lemondott a negatív kampány alkalmazásáról, sőt igazi „kampányellenes kampányt" folytatott: kampány-tevékenysége szeptember elejéig alig különbözött a mindennapokéitól. A CDU/CSU láthatólag erősen bízott a közvélemény-kutató cégek bíztató eredményeiben, kissé „ráült" előnyére, s elsősorban saját szavazóbázisának mozgósítására törekedett a szociális piacgazdaság több évtizedes hagyománya melletti elkötelezettségével, az adócsökkentés és a gyerekes családok támogatásának ígéretével, a vállalkozói szabadság, a keresztény értékek melletti kiállásával – bár az utóbbi az előzőeknél kevésbé volt hangsúlyos. Kampánytechnikai szempontból két hibát biztosan elkövetett a pártszövetség: nem dolgozott ki az egyes rétegeknek szóló, szegmentált üzeneteket, tehát javarészt beérte a kancellár globális üzeneteivel; másrészt nem fordított elég figyelmet szavazótáborának kibővítésére, holott, ahogy azt említettük, bőven akadtak bizonytalan szavazók.

A szociáldemokraták rossz választási szereplésének egyik fő oka valószínűleg abban áll, hogy az SPD a 2009-es kampányig görgette hosszú évek óta meglévő és a mai napig megoldatlan stratégiai problémáját, nevezetesen a munkavállalók, a szociálisan nehéz helyzetben lévők érdekeinek képviseletét az internetes forradalom által folyamatosan változtatott, globalizált világban. Az SPD, nem teljesen függetlenül a clintoni-blairi újbaloldali „harmadik úttól",

[4] A kampány első szakaszának eseményeit lásd a Méltányosság Politikaelemző Központ korábban megjelent írásában (http://www.meltanyossag.hu/files/meltany/imce/int_anemetorszagi-valasztasokelott_090810.pdf).

2003-ban felvállalta a szociális megszorításokat tartalmazó Agenda 2010-et az államháztartás ésszerűsítése és az ország versenyképessége érdekében, ezzel viszont pont hagyományos szavazótáborának jelentős részét, így a szakszervezeteket is magára haragította. Egy másik gyakorlati példa erre a dilemmára: egy multinacionális cég a drága munkaerő miatt áthelyezi üzemét egy közép-kelet európai országba, ahol olcsóbb munkaerőt talál, illetve egy nagy cég ügyfélszolgálatát áthelyezi szintén egy keletebbre lévő államba, ahol az internetnek köszönhetően összekapcsolhatóak a németországi székhely és a közép-kelet-európai országi leányvállalatok informatikai rendszerei. Mit kellene tennie ilyenkor egy szociáldemokrata pártnak? A piacgazdaság híveként tudomásul veszi a lépést, viszont így munkanélkülivé váló potenciális választói érdekei sérülnek megint. Nos, ebből a szempontból hiába alkotott 2007-ben alapprogramot a párt, hiába kormányzott még plusz négy évet, egyszerűen megkerülték ezt a kényes kérdést, és a kampányban is mélyen hallgattak róla, miközben a kötelezően bevezetendő minimálbért propagálták, jókora támadási felületet adva ellenfeleiknek, akik szerint e lépés következtében újabb munkahelyek kerülhetnének veszélybe.

Az SPD sikertelenségének másik oka a már amúgy sem teljesen világos stratégia és pártideológia következetlen végrehajtása volt. A párt vezetése 2008-ig zilált állapotban volt, gyakoriak voltak a vezetőcserék, a már említett diffúz világkép miatt gyakoriak voltak az irányzatok közötti viták. Frank-Walter Steinmeier előtérbe állításával a kampány előtti időpontra lecsendesedett a belső harc, ugyanakkor személye vélhetőleg tovább rontotta a szocdemek esélyeit. Gerhard Schröder egykori kancellár hivatalvezetőjeként ugyanis Steinmeier egyike volt a népszerűtlen Agenda 2010-es keresztülvivőinek, emiatt viszont nem tudott elég hitelesen érvelni a baloldali értékek mellett, amit ráadásul többnyire meglehetősen unalmasan, szárazon is tett. Ha esetleg mégis megpróbált lelkesíteni a karizmaszegény politikus, kevésbé száraznak lenni, tehát nagyon mást mutatni a saját személyiségéhez képest, inkább riasztóan hatott, ugyanis nála az erőteljesebb hanghordozás már-már ordibálásnak tűnik.

A legprofesszionálisabb kampányt vitathatatlanul az FDP hajtotta végre. Üzenetei koherensek és igen egyértelműek voltak: első helyen állt az adócsökkentés, a vállalkozók helyzetjavításának ígérete, s az ebből adódó gazdasági növekedés. Ebben nem volt különbség a CDU-hoz képest, csakhogy a párt jóval frissebben és fiatalosabban kommunikálta. Nagy gondot fordított az egységes kép megjelenítésére, sárga-kék szín uralta reklámjaiból konzekvensen optimizmus és dinamizmus áradt. A CDU-val ellentétben a szakpolitikai alapú negatív kampánnyal számtalanszor élt a párt. Westerwelle pártelnök jó kommunikációs képességgel sokszor maró gúnnyal támadta a nagykoalíciót, így az elégedetlen jobboldali/jobbközép szavazók könnyen otthonra lelhettek az FDP-ben.

A Zöldek kampányüzeneteikben a válságból való kilábalást, az új munkahelyek teremtését a zöld technológiák és a szociális igazságosság előtérbe állításától remélték. Ők is bírálták a nagykoalíciót, de az ő bírálatuk kevésbé sikerült frappánsra. A párt kommunikációs hatékonyságát nem javította az a tény, hogy egy listavezető és két pártelnök továbbította a fő üzeneteket, ám sokak várakozása ellenére ez a „többarcúság" nem vezetett diszharmóniára.

E kampány során is a Baloldal lépett fel a leghatározottabban a kisemberek, az elesettek, a munkanélküliek, a társadalom veszteseinek szószólójaként, s így a gazdasági világválság, a növekvő munkanélküliség, a mind nagyobb jelentőségű szociális kérdések előtérbe kerülése jelentősen megnövelte a párt bázisát. A LINKE kampánya mindenképpen eredményesnek minősíthető abból a szempontból, hogy képes volt a perifériára szorult szavazók megszólítására azzal, hogy a válságért magát a kapitalizmust tette felelőssé. A párt két fő vezető személyisége, Gregor Gysi és Oskar Lafontaine jó kommunikációs képességükkel hatékonyan támogatták a párt üzeneteit. Jellemző egyébiránt a német kampányra, hogy a többi párt nem tette szóvá, hogy éppen Oskar Lafontaine volt az, aki a Schröder-kormány magas beosztású tagjaként és az SPD befolyásos politikusaként hosszú éveken át az általa most már szidott kapitalista rendszer pártján állt, még ha szociáldemokrata alapállásból is. A LINKE-t talán azért sem támadták túl erélyesen a nagy riválisok, mert nem vették komolyan. Tekintve, hogy a párt immáron 76 mandátummal rendelkezik, a következő választásra egészen biztosan változni fog a helyzet.

Következtetések

A minapi Bundestag-választások nem formálták át alapjaiban a németországi mérsékelt, öt pártból álló pluralista pártszerkezetet, de vannak jelentékeny változások. A kisebb pártok (FDP, Zöldek, Baloldal) képesek voltak a mandátumok 40%-ának megszerzésére, a CDU és az SPD egyre kevésbé tekinthető domináns pártnak, akaratérvényesítő erejük választásról-választásra enyhén csökkenő tendenciát mutat. Az 1949 óta fennálló politikai rendszer ezzel együtt is stabilitásra számíthat, az egyetlen rendszerkritikus párt, a Baloldal még mindig kis erőnek számít. Ráadásul, ha a várható CDU/CSU-FDP kormánykoalíció tartós gazdasági sikereket, és ebből adódóan életszínvonal-emelést tud majd felmutatni a következő négy évben, akkor a német politikai berendezkedés hosszabb távon is megőrizheti példás stabilitását.

Az uniópártok előtt most megnyílik az a lehetőség, hogy az eddigi nagykoalíciós kormányzás kompromisszumaitól felszabadulva ideológiailag tisztább profilú kormányzást folytassanak, markánsabban bemutassák a kereszténydemokrata alternatívát. A választás eredménye azonban figyelmeztetés is számukra: ha tovább folytatódik a szavazatcsökkenés tendenciája, a CDU

középpárttá süllyedhet. Ennek elkerülése érdekében szükséges lehet annak áttekintése, miként tudnának a kereszténydemokraták más rétegeket, például a szociális segélyezetteket hatékonyabban megszólítani.

Az SPD-nek már az is jelentős eredmény lenne, ha legalább a saját egykori híveinek bizalmát vissza tudná szerezni, ehhez viszont meg kell oldania stratégiai problémáját, azaz a kissé zavaros ideológiai profil egyértelművé tételét. Az ellenzéki lét ehhez viszonylag nyugodt lehetőséget kínál, ám kevéssé valószínű, hogy a régi vezetőkkel, főként Steinmeierrel és Franz Münteferinggel sikerülhet. A sikerhez az SPD-nek a jelek szerint mielőbb új, hiteles arcokat kellene a közvéleménnyel elfogadtatnia. Nehezíti a párt helyzetét, hogy, európai pártcsaládjának tagjaitól sem várhat sok segítséget. Habár az SPD problémái hasonlóak a legtöbb európai szocialista-szociáldemokrata erő gondjaihoz (így az MSZP-éhez is), eddig azokra nem talált egyik párt sem igazi megoldást.

A magyar politikai rendszer szempontjából alighanem a német liberálisok látványos megerősödése hordozza a választás legfontosabb tanulságát. Az FDP sikere ugyanis világosan mutatja, hogy korszerű, koherens és jól kommunikált mondanivalóval a liberális eszmerendszernek továbbra is komoly jövője lehet Európában.

2009.09.29.

NOVÁK ZOLTÁN

VONZÁSOK ÉS VÁLASZTÁSOK

Az idei újév alkalmával egy fordulatokban gazdag esztendőt hagytunk magunk mögött: egyebek mellett egy rendhagyó népszavazást, egy koalíciós válságot és szakítást, illetve az ebből adódó költségvetési huzavonát, egy – a pénzügyi világválságból – fakadó gazdasági krízishelyzetet, és a pénztártörvény bukásával búcsút intettünk a kormány reformkezdeményezéseinek is. Ami pedig a politikai diskurzus fő gócpontjait illeti, e tekintetben mindenképpen új időszámítás kezdődik. A 2008-as esztendőt az illegitimitási és a cselekvőképességi narratíva uralta, mindkettő az Őszöd-szindróma logikai következménye volt. Az illegitimitási polémia egészen a népszavazásig tartott, majd a koalícióbomlást követő kisebbségi kormányzás hívta életre a cselekvőképességről szóló vitát, és a Fidesz érvrendszerében mind a két problémára az előrehozott választások kiírása jelentette volna a megoldást. Mivel a 2009-es költségvetés elfogadásával és az adótörvények megszavazásával a kormány némileg stabilizálta helyzetét, nemcsak a cselekvőképesség kérdésköre, hanem az előrehozott választások témája is hónapokon belül végleg lekerül a napirendről. Adja magát a kérdés, hogy melyek lesznek mindezek után a magyar belpolitika napirendjét meghatározó vezérmotívumok? Ezen a ponton fontos leszögezni, hogy az illegitimitás és a cselekvőképesség tárgykörében lefolytatott küzdelem nem pusztán egy kommunikációs harc volt. A kormány számos lépése és döntése a legitimitás és a cselekvőképesség erősítésére irányult, miközben az ellenzék akcióinak és reakcióinak zöme a legitimitás és a cselekvőképesség megkérdőjelezését célozta. A kommunikációs térben lezajló elvi pengeváltások tehát döntő hatást gyakoroltak a politikai cselekvés színterére is; egyebek mellett a kormányoldal reformelkötelezettsége e harcnak esett áldozatul. Éppen ezért is húsbavágó kérdés, hogy melyek lesznek az elkövetkező egy év fő tematikai csomópontjai, milyen új frontvonalakat nyitnak a pártok, milyen témákat vetnek fel a választópolgárok megnyerése érdekében, hisz ne felejtsük el, választási év előtt állunk. Júniusban európai parlamenti választások lesznek, ráadásul az év végén minden bizonnyal beindul a 2010-es országgyűlési választások kampánya. Lássuk, milyen lehetőségek mutatkoznak – a pártok számára – a magyar politika kiüresedő témakészletének felfrissítésére.

Permanens válságkezelés

Az elkövetkező egy év legkézenfekvőbb témája: a válság. Az első értelmezési küzdelmek már tavaly lezajlottak, és a reálgazdasági válság újabb és újabb aspektusainak felszínre kerülésével, újabb és újabb retorikai összecsapásokra

számíthatunk. Természetesen az ellenzék érdeke az, hogy a válság negatív következményeiért a lakosság minél nagyobb mértékben a kormányzatot tegye felelőssé. A kormány érdeke pedig az, hogy a válság, mint kívülről érkező hatás (támadás) jelenjen meg, amit a kormányzat képes megállítani vagy mérsékelni. Ebben a mérkőzésben az első csörtét a kormány nyerte: sikerült elhárítania a közvetlen pénzügyi fenyegetést, konszenzuskereső és válságkezelő kormány képét tudta nyújtani, és némileg növelte is támogatottságát (igaz ez mindössze annyit jelent, hogy a Fidesz támogatottsága pillanatnyilag nem két és félszer, hanem „csak" kétszer akkora, mint az MSZP-é). Ugyanakkor, ha rövid távon sikerült is tőkét kovácsolni a válsághelyzetből, középtávon már korántsem kínálkozik túl sok dicsőség a kormányzat számára; a leghatékonyabb válságkezelés sem képes kiküszöbölni, hogy az elkövetkezendő recessziós periódus negatív konzekvenciái a lakosság döntő hányadát utolérje; ez még akkor is borítékolható, ha ezúttal eltekintünk a – Bajnai Gordon által jegyzett – válságkezelési terv hiátusaitól. A kormányzatnak ugyanakkor egy mélyebben gyökerező problémával is szembe kell néznie. 2006-ban a teljes kormányzati stratégiát arra alapozták, hogy az első két év megszorító politikáját követően (melyre a fiskális válság miatt volt szükség) a ciklus második felében a meginduló életszínvonal-emelkedés és az uniós források által biztosított látványos fejlesztések révén képesek lesznek visszahódítani a kiigazítás miatt elveszített szavazókat, és megfelelő klímát tudnak teremteni egy sikeres kampányhoz 2010-ben. Részben saját elhibázott lépései miatt, részben önhibáján kívül négy év válságkezelés jutott a Gyurcsány-kormány osztályrészéül, ráadásul a reformidentitását is feladta, és kisebbségi kormányzásra kényszerült. Ebben a feltételrendszerben nagyon nehéz lesz kitörési pontokat találni, olyan integráló-erejű témákat felvetni, amiket ne koptattak volna el teljesen, olyan mozgásosító erejű ügyeket felvállalni, amelyekre egy offenzív és sikeres kampány építhető. Az elmúlt két év program-kavalkádjában a kormány szinte minden puskaporát ellőtte. A jelenlegi helyzetben reformretorika felmelegítése, vagy a válságkezelő kormány ideájának erősítése egyaránt zsákutcának tűnik, így az MSZP már csak a Fideszben bízhat. Az előző két országgyűlési választást sem az MSZP nyerte meg, hanem a Fidesz veszítette el. Ha és amennyiben a jelenlegi erőviszonyokat vesszük alapul, akkor a Fidesznek jóval nagyobb hibákat kell elkövetnie ahhoz, hogy az MSZP játszmalabdához jusson.

Pozitív és negatív üzenetek

Nem nehéz észrevenni, hogy a legnagyobb ellenzéki párt sem bővelkedik az innovatív és vonzó témákban, de a Fidesz számára e tekintetben sokkal több lehetőség kínálkozik. Egyelőre úgy tűnik, hogy a párt illegitimitási és cselekvőképességi narratíváját a válságretorika váltja föl, ami középtávon biz-

tos receptnek tűnhet, de számos kockázatot rejt. A recesszió okozta életszínvonal-csökkenésre, és a válság negatív társadalmi kísérőjelenségeire alapozva könnyedén meg lehet nyerni az EP-választásokat, de az országgyűlési választásokhoz ez kevés. A válságtematika ugyanis főleg negatív, bíráló-kritizáló megnyilvánulásokra ad majd lehetőséget, az eddigi országgyűlési kampányok tapasztalataiból viszont egyértelműen leszűrhető, hogy kizárólag pozitív, illetőleg kizárólag negatív üzenetekkel nem lehet Magyarországon választást nyerni. Eddig mindig az a politikai erő tudott sikert elérni, amelynek sikerült legalább nagyjából eltalálni a pozitív és negatív kampányelemek megfelelő arányát, és kudarca volt ítélve az a párt, amelyik túlfeszítette valamelyik pólust, és – ilyen értelemben – egyoldalú kampánnyal rukkolt elő. Ráadásul a válságtematika természetes módon egy kiélezett kompetenciaharcot szül majd, amely ingoványos talaj a Fidesz számára, mivel e tekintetben komoly adóságai vannak. A kormányzó- és alternatívateremtő képességet ugyanis csak konkrét tervekkel, programokkal és koncepciókkal lehet erősíteni, ezen a téren pedig a párt mindezidáig nem jeleskedett. A válságkezelésre vonatkozó elképzelései vagy pontra megegyeztek a kormány tervezetével, vagy komoly elutasítást váltottak ki a szakma részéről (IMF-hitel bírálata, drasztikus alapkamat-csökkentés).

A Fidesznek tehát – ha biztosra akar menni – meg kell találnia a maga pozitív előjelű, mozgósító erejű témáit. Ilyen téma lehet például a reformok kérdésköre; e téren komoly fordulat állt be a Fidesz berkeiben. A párt első számú vezetője több fórumon is megjelölt néhány területet, ahol reformok bevezetését tartja szükségesnek. Hovatovább még az is előfordulhat, hogy 2010-ben egy jobboldali reformkampány tanúi lehetünk. Persze a konkrétumok és koncepciók továbbra is váratnak magukra, így hiba lenne túlértékelni az e tárgyú kijelentéseket, de mindenesetre jelzésértékkel bírnak. Ugyanilyen integratív téma lehetne az euró bevezetésének ügye – céldátumostul, ütemtervestül. Ez a téma természetesen a kormányoldal számára is nyitva áll (feltehetően élni is fog vele), de az ő helyzetük e tekintetben ellentmondásosabb, mert épp a Medgyessy-kormány idején tolódott ki a céldátum az évtizeden túlra.

Persze az ideális helyzet az lenne, ha az EP-választások az Unió jövőjéről, a Lisszaboni Szerződés ügyéről, a föderalizáció mikéntjéről szólnának, a 2010-es választás pedig az euró bevezetéséről, a közjogi kiigazításokról, és a kampány a reformkoncepciók versenyévé válna, de erre alighanem csekély az esély.

2009.01.05.

REFORM VAGY BUKÁS

A reformdiskurzus ismét reneszánszát éli. A Nemzeti és Gazdasági Csúcs reform-mantrái után nemrégiben jelent meg Bokros Lajos reformterve, és az elkövetkező időszakban a Reformszövetség javaslataitól lesz hangos a média. Amint a miniszterelnök reformretorikája tavaly – a népszavazás és a Szocialista Párt belső mozgásainak hatására – alábbhagyott, rögtön komoly vákuum keletkezett, és mostanság azok a szereplők is reformokról beszélnek, akik az elmúlt években hallgattak, vagy épp kifejezetten reformellenesnek mutatkoztak. Mostanra egyes közvélemény-kutatások szerint már a lakosság is reformpárti, de többnyire ez is addig tart, amíg konkrétumokra nem kerül sor.

Sajátos fogalomzavar alakult ki a nyilvánosságban azzal kapcsolatban is, hogy voltaképpen mi minősül reformnak; a 2008-as népszavazás idején a szavazók egy jelentős része a leszavazott három részhozzájárulással (vizitdíj, tandíj, kórházi napidíj) azonosította az egészségügy reformját, holott azok inkább a miniszterelnök szemléletformáló célkitűzéseinek jelképes elemei voltak, és nem képezték integráns részét sem az egészségügy ellátórendszerének, sem a biztosítási rendszer reformjának. A Nemzeti Csúcs felszólalásaiban is a reformok igen eklektikus értelmezési változatokban jelentek meg.

E tekintetben Gyurcsány Ferenc a tavaszi ülésszak nyitóülésén felvázolt javaslatai sem teremtenek tiszta helyzetet. A vázolt „programcsomag" tulajdonképpen válságkezelési javaslatok és (szerkezeti) reformelképzelések sajátos elegye, megtűzdelve olyan elemekkel, amelyek egyik vonatkozásban sem relevánsak (pl. kisebb parlament).

A választópolgárok számára ismét beazonosíthatatlan, hogy mely intézkedések szolgálják Magyarország strukturális modernizációjának hosszú távú célját, és melyek azok az intézkedések, amelyeket a rövid távú válságkezelés érdekében kell eszközölni. Ez több szempontból is problémát jelent, és a Gyurcsány-kormány nem először követi el ezt a hibát. 2006-ban is összemosták a reformelképzeléseket (amelyeknek akkor még volt társadalmi támogatottságuk, mivel reformszándékait mind az MSZP, mind az SZDSZ meghirdette a kampányban) a fiskális kiigazítást célzó megszorító intézkedésekkel (amiket viszont elmulasztott megemlíteni a kampányban), azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy a nagy ívű reformlendület mellett eltörpül majd a rapid kiigazító csomag, és minimalizálni lehet a gyors lefolyású megszorítások negatív hatását. Nem így lett. Pont fordítva sült el: a lakosság előtt elhalványultak a választóvonalak a megszorítások és a reformok között, ami megágyazott egy reformellenes közhangulatnak, melynek betetőzése a népszavazás volt.

A válságkezelés és a szerkezeti reformok összemosása ismét komoly kockázatokat rejt. A kormányzat ezúttal abból indul ki, hogy a válsághelyzet a

politikumból kikényszerítheti, a lakossággal pedig elfogadtatja a reformokat. Könnyen előfordulhat, hogy ez az árukapcsolásos stratégia ugyanolyan zsákutcába vezet, mint 2006-ban.

Azon viszont érdemes elgondolkodni, hogy mindkét esetben a közvéleménytől, az ellentétes közakarattól és a negatív közhangulattól való félelem késztette-e a kormányzatot arra, hogy kerülő úton valamilyen fedőkommunikáció keretében vezesse fel változtatási elképzeléseit, legyen szó fiskális restrikcióról, válságkezelésről vagy szerkezei reformokról. Felvetődik a kérdés, hogy indokolt-e ez a félelem, vagy érdemesebb lenne mindent a maga helyi értékén kezelni, nyíltan kommunikálni, és világosan elkülöníteni a kitűzött célokat, egyértelművé tenni a hozzárendelt eszközöket, s így a lakosság is megértőbb és együttműködőbb lenne? Ha az európai példákból indulunk ki, akkor azt kell megállapítanunk, hogy a kormányzat félelme – pártpolitikai és hatalomtechnikai szempontból – nem alaptalan. A mélyreható szerkezeti reformok tekintetében az elmúlt egy évtizedben két modell is kínálkozik Európában az összevetésre; mindkettőben rövid idő alatt (egy ciklus), mélyreható szerkezeti átalakításokat sikerült véghezvinni: az egyik Szlovákia a másik Németország példája.

Bár a két reformfolyamat nagyon eltérő alapállással indult, és nagyon eltérő kormányzati felfogás övezte, a folyamat kifutása rendkívül hasonló volt. A Schröder-kormány hosszú előkészítés után, jelentős társadalmi diskurzust követően, politikai szövetségeseket keresve kezdte meg a reformokat; a Dzurinda-kormány erőből, következetesen – lesöpörve mind a társadalmi ellenállást, mind a politikai oppozíciót – vitte végig a szerkezei átalakításokat; politikailag mindkettő belebukott, és mindkettő kalkulált is ezzel a lehetőséggel (ennek ellenére látott hozzá). Mindkét esetben az utódok folytatták a reformokat, vagy legalábbis nem üresítették ki azokat (kicsit módosítottak csak), és annak gyümölcseit is ők arathatták le. A nagyon eltérő politikai kultúra, az eltérő feltétel- és eszközrendszer ellenére a két modellben azonos a (kódolt) negatív hatalompolitikai következmény (a reformerőt illetően) és a pozitív makrogazdasági következmény (az országra vonatkozóan).

A két példa alapján megállapíthatjuk, hogy két módon lehet reformálni: erőből, **utánunk a vízözön** alapon, vagy politikai szövetségeseket keresve és alkukat kötve. Figyelemre méltó, hogy mindkét esetben a társadalmi faktor ki van hagyva a játszmából, a szövetségesi körből, és leginkább, mint ellenlábas, mint tehetetlenségi erő van jelen (országos sztrájkok, demonstrációk, tüntetések, ellenakciók szervezése).

A miniszterelnök rendkívüli televíziós beszédében gyakorlatilag szövetségre hívta, együttműködésre kérte föl a lakosságot. A szlovák és német tapasztalatok alapján viszont erős kételyek merülnek fel azzal kapcsolatban, hogy egy ilyen típusú együttműködés elvi lehetősége fennáll-e; kiváltképp, ha ehhez

hozzátesszük, hogy a magyar társadalom a végletekig polarizált, a közélet hitvitáktól terhes, és a közösségi szolidaritás igencsak alacsony szinten áll.

Gyurcsány Ferenc és Bokros Lajos nézeteiben egyaránt felbukkan a kultúraváltás és a reformok viszonyának kérdésköre, de nagyon eltérő előjellel és eltérő ok-okozati összefüggésben. A miniszterelnök a kudarcokból azt a következtetést vonta le, hogy nem lehet a társadalommal szembemenve reformokat bevezetni, ezért egyfajta kultúraváltást nevezett meg a reformok előfeltételéül (ld. *Megegyezés*). Ellenben Bokros Lajos elképzelése szerint pont a reformok kritikus tömege kényszerítheti ki a kultúraváltást, kizökkentve a folyamatokat megszokott medrükből. A rövid távú kultúraváltást illetően mindketten tévúton járnak függetlenül attól, hogy előfeltételként vagy következményként aposztrofálják azt. A társadalmi kultúra- illetve szemléletváltás ugyanis jellegéből adódóan több évtizedes folyamat, ezen a téren a legkisebb elmozdulás is évek alatt érhető csak el. Vannak persze bizonyos katartikus helyzetek, amelyekben komolyabb fordulat érhető el, végső soron ilyen helyzet lehetne a világválság is, de a magyar lakosság válságtudata messze nem érte el azt a kritikus szintet (nem utolsó sorban a hamis és felületes politikai diskurzus miatt), amely kimozdítaná vagy felülírná az uralkodó szemléleti kultúrát.

„Reform vagy bukás"; ez volt az őszödi beszéd kulcsmondata, és ez határozta meg az induló kormányzás elvi alapállását és misszióját. Aztán tanúi lehettünk annak, hogy az akadályok és buktatók hatására a kormány hogyan bontja le fokozatosan önnön reformidentitását, és most azt kísérhetjük figyelemmel, hogy hogyan próbálja újraépíteni. Az alapvető probléma a kiindulópontban van. Az európai példák eminensen rámutattak arra, hogy nem a *„reform vagy bukás"* a lényegi dilemma, hanem a fő kérdés az, hogy az adott politikai erő mentálisan el tudja-e a fogadni a *reform és bukás* lehetőségét; tisztában van-e az elindított reformfolyamatok nehezen elkerülhető negatív pártpolitikai következményeivel, ennek tudatában és ennek ellenére képes-e elindítani a reformokat, vállalva ezzel annak minden hatalompolitikai ódiumát. Ezt a kérdést nem sikerült tisztázni a Szocialista Párton belül, és végeredményben ez a belső tisztázatlanság, illetve az ebből fakadó hezitálás és bizonytalanság vált a reformok fő akadályává, és nem pedig bármilyen egyéb külső – társadalmi vagy politikai – tényező. A külföldi példák arra is rámutattak, hogy a sikeres szerkezeti átalakítások nagy részéhez nem társadalmi szövetségesekre vagy széles körű politikai konszenzusra van szükség, hanem szilárd és elkötelezett pártpolitikai háttérre, kormányzati reform-elhivatottságra, és esetenként pártpolitikai szövetségesekre.

2009.02.17.

MENNI VAGY NEM MENNI...

A nyilvános közbeszéd és a politikai zsurnalisztika meglehetősen mostohán kezeli a politika személyi dimenzióját: a politikusok egyéni motivációit, a vezetők személyiségrajzát. A politikai folyamatok értelmezésénél a perszonális tényező vagy teljesen kimarad, vagy végletesen elfogult módon jelenik meg, a cezarománia és a Münchausen-szindróma végtelenül sematikus képében jelenítve meg az ellentábor vezetőjét.

Még az elfogulatlan elemzések is többnyire a kompetenciák és hiátusok, az erősségek és gyengeségek megállapítására szorítkoznak, s úgy tekintenek a személyiségvonásokra és motivációkra, mintha azok statikus és konstans tényezői lennének a politikai életnek. Pedig a mai perszonalizált politikai erőtérben a politikai mozgások értelmezhetetlenek a személyi változók figyelembevétele nélkül.

Az elfogulatlan elemzők és politikai kommentátorok feltehetően nem pusztán azért kerülik a szubjektum vizsgálatát, mert ez egy igen ingoványos talaj, és könnyű belesodródni valamelyik szekértábor narratívájába, hanem azért is, mert ezen a területen az értékelések és megállapítások közvetett következtetéseken alapulnak. Elsősorban azért, mert a pszichés diszpozíciókhoz, hajlamokhoz nincs közvetlen hozzáférésünk, tehát nem látunk bele a fejekbe, nincs mód hosszadalmas feltáró beszélgetésekre, nem lehet a vezető grémiumokban (kormány, pártvezetés) szociometriai vizsgálatot tartani, így az elemző kénytelen a kommunikatív jelek és jelenségek halmazából következtetéseket levonni a személyiségdinamikára vonatkozóan, méghozzá elengedhetetlen szűrőket alkalmazva.

Mindazonáltal számos tudományos irányzat (a politikai pszichológia, a neoinstitucionalizmus, illetve a diszkurzív politológia) nyújt segítséget ahhoz, hogy közelebb kerüljünk az ambíciók, az egyéni megfontolások és a személyi relációk bonyolult szövetéhez.

A két első számú vezető közül ezúttal Gyurcsány Ferenc személyiségét helyezzük a fókuszpontba, elsősorban azt kutatva, hogy jelenlegi helyzete, hibái és erényei milyen szubjektív tényezőkön alapulnak, és milyen folyamat során jutott el idáig.

Jókor jó helyen

Gyurcsány Ferenc a szélesebb közönség számára 1999-től publikált cikkeiben tűnt fel, melyek a Szocialista Párt jövőjéről, a baloldal kívánatos megújulásáról, a jobboldal és a baloldal viszonyáról szóltak. A cikkekben azonnal

kitapintható volt a brit újbaloldali irányzat hatása, s egy engedékenyebb és szofisztikáltabb ellenfélkép rajzolódott ki. Az újszerű gondolatok ellenére a cikkek nem kavartak nagy port, de a szerző stratégaként már aktív résztvevője a 2002-es kampánynak, a miniszterelnök tanácsadójaként pedig a polgári balközép koncepciójának kidolgozója. Ezután miniszteri antréjával hívta fel magára a figyelmet, amikor nyilvános vagyonbevallási bemutatót rendezett, amivel megelőzni kívánta az üzleti hátterével kapcsolatos támadásokat (nem sikerült). Amikor Medgyessy kényszerű távozását követően a vezetőség Kiss Pétert akarta a miniszterelnöki székbe juttatni, jó ütemben lépett közbe, és a párt megyei bázisára támaszkodva csatát nyert az akkori pártvezetéssel szemben. De Gyurcsány Ferenc miniszterelnökké válásában sokkal kevesebb szerepe volt a jó szerencsének, mint azt sokan gondolják, nem arról van szó csupán, hogy jókor volt jó helyen; ez egy tudatos építkezés eredménye volt. Sportminisztersége idején Gyurcsány rengeteget utazott az országon belül, sok megyei és helyi pártvezetővel találkozott, feltehetően a modern hálózatépítés elveit felhasználva, kidolgozott stratégia mentén annyi pártemberrel ismerkedett meg, amennyivel csak lehetett, és a legtöbbel jó kapcsolatot alakított ki (többel, mint előtte bármelyik miniszter vagy pártvezető). Így amikor helyzetbe került, már egy gyors kampánykörúttal maga mellé tudta állítani a tagság nagy részét, és könnyedén győzte le Kiss Pétert.

Egy rendkívül céltudatos és nagy meggyőzőerővel rendelkező vezető került az ország élére, aki tele volt tervekkel és újszerű gondolatokkal, és vissza tudta adni a reményt a (mélyponton lévő) Szocialista Párt számára; olyan vezető, akinek van víziója nemcsak a párt, hanem az ország hosszú távú jövőjére vonatkozóan is, és majdnem olyan jól pengeti az érzelmi húrokat, mint fő riválisa, Orbán Viktor. A párt támogatottsága sosem látott mélyponton volt, és a tagság valóban megmentőjét látta az új miniszterelnökben. Kezdetben másképp bánt az ellenfelekkel is, mint az elődei, megpróbálta riválisként és nem ellenségként kezelni őket, de már viszonylag korán megmutatkozott egyfajta kettősség: a megengedő és empatikus hozzáállás mellett gyakran látható volt a kíméletlen politikai pártharcos is, aki nem vonakodik ráhúzni a vizes lepedőt ellenfeleire, ha az érdekei vagy érzelmei úgy kívánják. Ez a kettősség a mai napig tetten érhető, sőt néha egy íráson vagy beszéden belül is megmutatkozik ez a fajta ambivalencia.

A száz lépés programja tulajdonképpen finomra hangolt előkészítése volt mindannak, amit a miniszterelnök tervezett. Jól beazonosítható volt az az irány, és azok a területek, ahol a változtatásokat tervezte. Ennek ellenére ekkor még nem vált nyilvánvalóvá, hogy a baloldal új vezetője nagyon más nézeteket képvisel, mint a párt többsége.

A 2006-os választás és Őszöd

A Fidesz vezetői úgy vélték, hogy a szocialisták végzetes hibát követtek el, amikor egy milliárdost ültettek miniszterelnöki székbe, és ez a döntés az ellenzék számára a biztos győzelem reményével kecsegtetett. Tévedtek. Az ellenzék számára mindig a „változás" a kézenfekvő központi üzenet, és a Medgyessy által vezetett kormány mélyrepülése megalapozta a választók „változás-igényét". Gyurcsány Ferenc megjelenése azonban átrajzolta az erőtérképet. A 2006-os kampányban a miniszterelnök dinamikus és céltudatos vezető képét mutatta, a korábbi baloldali vezetőkkel ellentétben kiváló szónok és invenciózus debatter volt, és a baloldalon – talán elsőként – ki tudta váltani a baloldali szavazótábor érzelmi azonosulását. Hiába indította el a Fidesz saját *változás-kampányát*, a még csak másfél éve kormányzó Gyurcsány Ferenc maga volt a változás.

A választást követően azonban rögtön kiütköztek a párt és a vezető közti világnézeti különbségek, ennek első megnyilvánulása az őszödi frakcióülés volt, ám ezek a különbségek máig nem csökkentek. A miniszterelnöknek máig nem sikerült (még) saját pártjával (sem) elfogadtatni, a *„harmadik út"* elvi és gyakorlati alapelveit. Bár az MSZP önvédelmi reakciói és saját taktikai lépései mindvégig a felszínen tartották, de Gyurcsány Ferenc számára a kormányzás a pártfrakció, az SZDSZ, az ellenzék és a társadalmi csoportok érdekhálójában való vergődéssé változott.

Az őszödi botrány és a (kampányban előre nem jelzett) megszorítások okozta bizalmi válság ráadásul kétirányúvá vált. Nemcsak a szavazók egy jelentékeny része fordult el a kormánytól, hanem a miniszterelnök társadalomba vetett bizalma is megrendült. Az elmúlt két évben tanúi lehettünk, hogyan próbál szövetségeseket találni tervei kivitelezéséhez és a reformokhoz először a politikai térben, majd a társadalom csoportjai között. Sikertelenül. A miniszterelnök – sok tekintetben – magára maradt, és elindult egy elidegenedési folyamat, amely kihatott a habitusára is: eltűnt az a dinamizmus, amely a 2006-os választási sikerét megalapozta, kommunikációja sokkal visszafogottabb és rezignáltabb lett, helyenként az apátia jegyeit sem nélkülözi.

A szimbolikus, perspektívateremtő víziópolitika terepéről Gyurcsány Ferenc a szakpolitika terrénumába menekült, ahol a baloldal fölénye továbbra is érzékelhető, azonban ezzel elveszítette azt a helyzeti előnyét, amit az emocionális politika területén szerzett. Tulajdonképpen ennek a folyamatnak a szimptomatikus melléktermése a programdömping. A miniszterelnök tudniillik minden egyes belső (érdek-) válsághelyzetben előremenekült, és egy-egy új programtervvel próbálta kimozdítani a kormányzást a patthelyzetből, és dinamizálni a baloldalt. Ez a kényszer-szülte program-kavalkád a hitelesség szempontjából természetesen kontraproduktív volt.

Menni vagy nem menni...

Joggal vetődik fel a kérdés, hogy (elsősorban) Gyurcsány Ferenc szempontjából – hisz ezúttal a szubjektum aspektusait vizsgáljuk – van-e értelme ilyen körülmények között a kormányzás folytatásának?

Ezen a ponton válik valóban döntővé a személyes motivációk és ambíciók bázisa. Itt a fő kérdés tudniillik az, hogy Gyurcsány Ferenc hogyan viszonyul saját politikai jövőjéhez? Másképpen kell ugyanis értékelnünk a helyzetet akkor, ha a miniszterelnök úgy tekint saját politikai pályájára, mint egy epizódra, amely után visszatér az üzleti világba, és másképp, ha hosszú politikai karrierben gondolkodik, függetlenül attól, hogy ellenzéki vagy kormányzati szerepkörről van szó. Az első esetben nyilvánvaló a helyzet: a miniszterelnök abban érdekelt, hogy végig vigye a kormányzást, hisz nincs olyan politikus, aki úgy szeretne leköszönni a porondról, hogy nem képes kitölteni a ciklusát. A második eset már sokkal bonyolultabb.

Ha és amennyiben Gyurcsány Ferenc 2010 után is, akár több ciklusra nyúló politikai pályát képzel el, akkor a képlet már sokkal összetettebb. Ebben az esetben ugyanis már számos racionális érv szól amellett, hogy a miniszterelnök ne folytassa a kormányzást a jelenlegi feltételek mellett, és ellenzékbe vonuljon. Lássuk, melyek ezek az érvek.

A politikusi hitelességgel foglalkozó elméletek és vizsgálatok egyértelműen rámutattak arra, hogy amennyiben egy politikus látszólag érdekeivel ellentételesen cselekszik, magasabb rendű érdekek vagy elvek érdekében, az szinte minden esetben a hitelesség növekedéséhez vezet. A miniszterelnök számára tehát már rövid távon is mód nyílna hitelessége rehabilitációjára, ami hatékony ellenzéki politizálás mellett lehetőséget teremtene arra, hogy újraépítse imázsát, és átpozícionálja magát.

A másik érv, hogy egy előrehozott választással átengedné a Fidesznek a válságkezelés nem túl hálás feladatát, ami már rövid távon erodálná a párt jelenlegi tetemes előnyét.

De a legnyomósabb érv, hogy egy teljes ellenzéki ciklus során – elvben – lehetősége nyílna az MSZP modernizációjára. Minden sikertelenség eredendő oka ugyanis abban keresendő, hogy a miniszterelnök eleve fordítva ült a lovon: nem egy hosszabb ellenzéki rákészülés után vette át a kormányrudat, mint példaképe, Blair, aki a kormányzás előtt úgy átalakította a Labort, hogy rá sem lehetett ismerni. Gyurcsány Ferencnek legelőször is saját pártját kellett volna megreformálni mind ideológiai, mind szervezeti szempontból, és csak aztán nekilátni az államreform különböző szegmenseinek. Egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy az MSZP ideológiai elmozdulása és szemléletváltása nélkül a baloldal sosem lesz képes véghezvinni a szükséges strukturális reformokat.

Igen ám, de ez nem egy egyszereplős játszma. A miniszterelnök hiába határozná el, hogy ellenzékbe vonul és újragombolja a kabátot, ehhez azért a

pártjának is lenne egy-két szava. A Szocialista Párt tagsága messze nem érzi úgy, hogy már nincs mit veszítenie. A hatalmon maradás mindennél erősebb ösztön egy párt számára, és még a hatalomból fakadó előnyökhöz való ragaszkodásnál erősebben esik latba a Fidesz kétharmados győzelmétől való félelem. Ha Gyurcsány Ferenc elszánná magát egy ilyen lépésre, az könnyen visszafelé sülhetne el a saját táborán belül. Az MSZP már egy eldöntött helyzetben is árulásnak tekintette, amikor Medgyessy Péter lemondott, ahelyett, hogy bevárta volna az ellene indított konstruktív bizalmatlansági indítványt, holott az ő szempontjából teljesen érthető volt: nem akar ezen intézmény első számú precedensévé válni. Ha a miniszterelnöknek hosszú távú tervei vannak a politikai pályán, akkor számolnia kell a hatalmon maradás és az ellenzékbe vonulás közel azonos kockázataival.

De nem csak a kormányfő rabja ennek a helyzetnek, hanem a frakció mozgástere is meglehetősen szűk egy esetleges miniszterelnök-csere esetén, hisz ne feledjük el a szocialista frakció kisebbségben van, tehát minden lépéshez külső támogatókat kell keresnie, és figyelembe véve a volt koalíciós partner és az MSZP jelenlegi viszonyát, ez nem volna egy zökkenőmentes feladat.

Gyurcsány Ferencre mindezeken felül is komoly dilemmák várnak (válságkezelés, EP-választás) az elkövetkező egy évben, de nem nehéz belátni, hogy amíg a szereplők kölcsönösen sakkban tartják egymást, igencsak szűk mozgástér mutatkozik számára.

2009.03.17.

A VEZÉR–ASZIMMETRIA

Egy politikai vezéráldozat lehetséges kimenetelei

„Menni vagy nem menni…" című – Gyurcsány Ferenc karakterrajzáról és motivációiról szóló – elemzésünkben azt jártuk körül, hogy milyen döntési alternatívák mutatkoznak a miniszterelnök számára a hatalmon maradás és távozás tükrében. Azt vetettük fel, hogy bizony mutatkoznak racionális érvek a lemondás mellett annak függvényében, hogy milyen szándékok lakoznak benne: ha a politikát csak egy kitérőnek tekinti, akkor a ciklus kitöltése a logikus, de ha hosszú politikai pályában gondolkozik, akkor – a maga szempontjából is – megfontolandó a távozás lehetősége.

Gyurcsány Ferenc rá két napra megadta a választ: lemondott. De nemcsak a távozás ténye, hanem a körülményei is alátámasztják, hogy az ex-miniszterel-

nök hosszú, több cikluson átívelő politikai karrierben gondolkozik, ez még akkor is nyilvánvaló, ha nem minden úgy alakult, ahogy azt eltervezte. A Gyurcsány előtt álló döntési tengely két végpontja ugyanis a hatalmon maradás és ellenzékbe vonulás volt, ő viszont egy köztes megoldást választott: úgy akart lemondani, hogy közben hatalmon marad.

A dolgok azonban kicsúsztak a kezéből, és kénytelen volt még egyet hátralépni, ezzel formálisan kikerült a közvetlen hatalmi centrumból, de nem nehéz belátni, hogy továbbra is a baloldal legbefolyásosabb politikusa maradt.

Az elkövetkező egy év politikai küzdelmeit alapjaiban határozza meg az a tény, hogy a baloldali vezéráldozat és Bajnai Gordon miniszterelnökké választása felborít egy öt éve fennálló kényes egyensúlyt: a vezér-szimmetriát. Orbán Viktor és Gyurcsány Ferenc, bár nagyon eltérő személyiséggel, nagyon eltérő habitussal és eltérő diszpozíciókkal rendelkeznek, néhány fontos dologban nagyon is hasonlatosak; mindketten vezér-karakterek, és képességeik, kommunikatív kompetenciájuk azonos súlycsoportra emeli őket. Mindketten jól pengetik az érzelmi húrokat, de ami a hatalompolitikai játszmában a legfontosabb, mindkét személyiség kiválóan alkalmas a démonizációra. Az ellenfél vezetőjével kapcsolatos félelmek és indulatok felerősítése a fekete PR klasszikus és jól bevált mozgósító eszköze, amit Magyarországon előszeretettel alkalmaznak. Mivel a baloldal feltehetően nem lesz képes – ilyen rövid idő alatt – megújítani politikai mondanivalóját, és nem lesz képes vonzó programalternatívát képezni, a jobboldal pedig a szavazatmaximálás miatt a lehető legkevesebbet fogja elárulni a valódi szándékairól, nem nehéz megjósolni, hogy a negatív kampányelemek – és ezen belül a démonizáció – szükségképpen előtérbe fognak kerülni, és minden eddiginél nagyobb szerepet fognak játszani az országgyűlési választási kampány során.

Éppen az növeli meg a kialakult aszimmetria jelentőségét, hogy a jobboldal elveszítette legfőbb kohéziós és mozgósító tényezőjét: Gyurcsány Ferencet. Ezzel a Fidesz átmeneti lépéshátrányba került, ugyanis Bajnai Gordon megszorító-csomagostul és libáktól övezve sem lesz soha olyan megosztó személyiség, mint elődje volt. Bajnai egész egyszerűen nem vezér-karakter, démonizálhatósága erősen korlátozott. Személyisége és szerepfelfogása nem teszi alkalmassá arra, hogy az iránta keltett indulatok és félelem többszázezer szavazót vigyen az urnák elé. Az ő politikai imázsa sokkal inkább a Medgyessy Péterével paralel. Ő is pártonkívüliségét, technokrata mivoltát hangsúlyozza, mint annak idején Medgyessy, és ezúttal is tetten érhető az outsider, apolitikus attitűd. Medgyessy imázsát az MSZP spin doctorai úgy építették fel a 2002-es kampányban, hogy retorikai és debatteri képességeit eleve alulpozícionálták (nem is tehettek volna mást), és szakmai, szakértői képességeit hangsúlyozták. Olyan küzdelemként állították be a két vezető versenyét, amelyben a szerényebb, konszolidált szakember küzd a tekintélyelvű szóforgatóval, így a 2002-es választás egyszerre volt politikusi karakter-küzdelem és kompetenciaharc.

Sok tekintetben hasonló a jelenlegi helyzet. Személyiségéből adódóan Medgyessy is alkalmatlan volt a démonizálásra, mint ahogy Bajnai Gordon is, a vele szemben álló ellenfél viszont korántsem az. Ez annak ellenére igaz, hogy Orbán Viktor az elmúlt fél évtizedben sokat tett azért, hogy démonizálhatósága csökkenjen, hogy az ellene irányuló indulatok és félelmek vitorláiból kifogja a szelet. 2006-ban komplett arculatváltást hajtott végre, sokat finomított retorikáján és stílusán, és az „új többség" koncepciójához igazította szerepléseit. Természetesen ebbe az új imázs-konstrukcióba is folyamatosan becsúsznak inkoherens elemek (például az őszödi botrány utáni beszédek), ami – többek között – annak köszönhető, hogy Orbán Viktornak egyszerre kell egyben tartani a saját táborát, és otthon tartani az MSZP szavazóit. Ez a két szándék gyakran összeegyeztethetetlennek bizonyul, ami megkönnyítheti a baloldal számára az Orbán-ellenes hangulat rekreációját.

A vezérek egyensúlya tehát felborult, amely sok tekintetben új helyzetet teremt, és átmeneti lépéshátrányba hozta a Fideszt, amely arra kényszerül, hogy támadásainak vezérmotívumait újragondolja és átalakítsa, de a pártversenyben a baloldal előtt sokkal élesebb kihívások állnak. Nem pusztán azért, mert soha nem látott hátrányban vannak legfőbb riválisukkal szemben, hanem mert idő előtt kijátszották adujukat: Bajnai Gordont. Ő volt ugyanis a 2010-es választások miniszterelnök-jelölti posztjának titkolt favoritja. A lehetséges forgatókönyv az lehetett, hogy az országgyűlési választási kampányt Gyurcsány Ferenc mint pártelnök, Bajnai Gordon pedig mint miniszterelnök-jelölt csinálja végig. Ezt a verziót az elmúlt hónap eseményei felülírták, s így a kecske is éhes maradt, és a káposzta is elfogyott. A baloldal vezér és miniszterelnök-jelölt nélkül maradt.

Mindazonáltal Bajnaival mint potenciális miniszterelnök-jelölttel annak ellenére is számolnunk kell, hogy kizárta 2010-es indulását, tudniillik az efféle fogadalmak a politikában gyakran feledésbe merülnek, viszont könnyen előfordulhat, hogy a megszorítások és a válságkezelés során személye olyannyira elhasználódik, hogy jövőre már nem lehet versenyképes kihívója Orbán Viktornak.

Bajnai esetleges 2010-es jelölésének az is előfeltétele, hogy egyáltalán kitöltse a ciklust, a válságkezelésben legalább részleges eredményeket tudjon felmutatni, és a kormányzás a korábbiakhoz képest sokkal gördülékenyebb legyen. Csak ezekkel a feltételekkel mutatkozik némi esély arra, hogy a Szocialista Párt őt jelölje miniszterelnöknek. Ha így lesz, akkor a következő országgyűlési választás nem vezérek csatája lesz (mint 2006-ban), hanem a 2002-es választáshoz hasonlóan, politikusi karakter-küzdelem és kiélezett kompetenciaharc.

2009.04.21.

EUROPOLIFÓNIA

Az EP-választások alapkérdései

Magyarország öt éve az Unió tagja. Az évforduló alkalmából tartott ünnepségek mellett megindult a pártok értékelési és értelmezési versenye arra vonatkozóan, hogyan is ítéljük meg az uniós tagság első öt évét. Ennek az értelmezési versenynek volt az egyik fóruma a parlament, ahol a honatyák ismét nem voltak képesek túllépni saját árnyékukon, és a visszatekintés során az egyik oldal a fekete, a másik oldal a rózsaszín szemüvegét tette föl. Természetesen a vita parttalanná vált, egyik fél sem volt hajlandó letérni arról a kommunikációs ösvényről, amit kijelölt magának. Elmaradt tehát a higgadt számvetés és az összegzés, ami nélkül nagyon nehéz lesz a következő öt évet sikerre vinni az Unió berkeiben.

A parlament plenáris ülésén a napirend előtti pengeváltás során a jobboldal a teljes sikertelenség időszakának minősítette az elmúlt öt évet, a rossz gazdasági mutatókat és a lakosság euro-szkeptikusságának felerősödését hozta fel, s bírálta az uniós támogatások lehívásának gyakorlatát. A kormányoldal pedig épp a támogatások hatékonyságát, a település- és vállalkozásfejlesztési, valamint az infrastrukturális beruházások sikerét emelte ki, mindemellett hangsúlyozta, hogy az uniós segítség nélkül az országot sokkal súlyosabban érintette volna a gazdasági világválság. Kapcsolódási pontok nélküli polifonikus vita volt ez, amelyben a felek a már megszokott módon elbeszéltek egymás mellett. De az elmúlt öt évben – és ezúttal is – egy dologban nagyon hasonló-ak voltak az érvek a parlamenti patkó két oldalán: a képviselők továbbra is – szinte kizárólag – mint pénzkifizető helyről beszélnek az Unióról. Ami tovább erősíti azt a nyilvánosságban tapasztalható tünetegyüttest, amit plasztikusan *fejőstehén-szindrómának* nevezhetünk, és amelynek következtében az Unió – a média szereptévesztéséből és a politikai kommunikáció egyoldalúságából fakadóan – feneketlen pénzosztó központként jelenik meg a választópolgár számára. Holott az EU nem pusztán egy *gazdasági társulás*, hanem egy jogi, kulturális, politikai érdek- és értékközösség is egyben, melynek – ezer oknál fogva – elemi érdeke lenne egy közös európai identitás kialakítása, de ez mindaddig lehetetlen, amíg a politikum és a média ezeket a torz és leegyszerűsítő képzeteket közvetíti feléjük.

Mivel egy kampány kellős közepén járunk – sajnálatos módon – eleve kevés esély mutatkozott a higgadt értékelésre, mert éppen azt felejti el a Tisztelt Ház, hogy ez egy európai parlamenti választás kampánya. Ezért legalább az illendőség kedvéért, pro forma tehetnének néhány említést az EU jövőjére vonatkozó álláspontjukról, Magyarország jövőbeni szerepéről az Unióban, vagy

akár a Lisszaboni Szerződés problematikájáról, a föderalizáció helyzetéről, a szupranacionális válságkezelésről, az eurózónához való csatlakozásról, vagy arról, hogyan kívánják csökkenteni a lakosság euro-szkepticizmusát. A vitát hallgatva a gyanútlan állampolgárban felvetődhetett a kérdés: létezik-e még egyáltalán ez az Európai Uniónak nevezett képződmény, ami apropóján a politikusok összecsapnak, és amelynek parlamentjébe épp most kívánunk képviselőket választani, vagy pusztán egy fejünk fölött lebegő EU-tőgyről szól a vita, amit ha elég kitartóan rángatunk, akkor nekünk is csurran valami?

A kampány

Ha már nem beszélhetünk érdemben az európai ügyekről, és esélyünk sincs a pártok Európa-szemléletét összevetni, lássuk milyen belpolitikai vonatkozásai vannak az EP-választásoknak. Mert tagadhatatlanul van belpolitikai tétje. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy öt évvel ezelőtt – ha közvetve is – a miniszterelnök lemondásához vezetett a rossz EP-választási szereplés.

Ezúttal két tényező fogja lekötni a közvélemény figyelmét. Az egyik, hogy milyen arányban szenved vereséget a magyar baloldal, a másik, hogy hogyan szerepelnek a kis pártok, különös tekintettel a Jobbik.

Az MSZP szemmel láthatóan a veszteségminimalizálásra törekszik, és valószínűsíthető, hogy ezúttal a vereség nem fogja megrendíteni a kormányfő helyzetét. Nemcsak azért nem, mert csupán néhány hete regnál, és folyamatosan távolítani próbálja magától a primer pártpolitikát, hanem azért sem, mert az MSZP eleve kalkulál a vereséggel. Igaz persze, hogy 2004-ben is kalkulált, és hozzá kell tenni, hogy van olyan mérvű vereség, amely felzaklathatja az MSZP jelenleg rendezett sorait, és olyan reakcióhullámot vált ki a párton belül, amely előre nem látható következményekkel járnak. A Fidesz egyértelmű érdeke, hogy olyan vereséget mérjen ellenfelére, mely demoralizálja a párt egészét.

Ami pedig a kis pártokat illeti, három nagyon eltérő kampánymetodikát tapasztalhatunk. Az SZDSZ egy eléggé offenzív identitáskampánnyal rukkolt elő, amelyben sajátos módon a Jobbikkal szemben határozta meg önmagát – megemelve ezzel annak relevanciáját. Olyan alternatív döntési helyzetet vázol fel (plakátokon és hirdetésekben) a választók számára, amelyben ők határozhatják meg, hogy ki legyen a harmadik erő Magyarországon: a Jobbik, vagy az SZDSZ. A Demokrata Fórum perszonális kampánya a személyiségekre helyezte a hangsúlyt. Bokros Lajos előtérbe tolása akár fordítva is elsülhet, de ugyanakkor be is viheti a pártot az Európai Parlamentbe, mindenesetre ennek eléréséhez több kell egy mosolynál a plakátokon. De a legnagyobb érdeklődést minden bizonnyal a Jobbik szereplése fogja kelteni.

Azt talán nem kell ecsetelni, milyen hatással lenne Magyarország megítélésére, ha a Magyar Gárdájáról – mostanra már Európa-szerte – ismert Jobbik képviselőt küldhet az EP-be (ez a hatás annak ellenére is releváns, hogy a Jobbik elvbarátai már régóta ott ülnek a Európai Parlamentben, mert az őket delegáló pártok sem a retorika, sem a tettek szintjén nem mentek el olyan messzire, mint a Jobbik), de a választási eredmény a párt jövőjét illetően is vízválasztó lesz. Ne felejtsük el, hogy a 2006-os választáson a Jobbik a MIÉP-pel együtt is csak 2,2%-ot ért el, és ez az első alkalom, amikor a párt egyértelművé teheti, hogy számolni kell vele, és a küszöb elérése újabb lendületet adhat a pártszervezésnek. A Jobbik kampánystratégiáját két szóban össze lehet foglalni: Magyar Gárda. A Gárda voltaképpen egy marketingeszköz, amivel a pártnak sikerült átlépnie a média ingerküszöbét, és így ismertté, láthatóvá vált.

A Jobbiknak most olyan sok tényező játszik a kezére, hogy ha az EP-választásokon nem képes elérni az 5%-ot, akkor valószínűleg az országgyűlési választásokon sem fogja, és meg van pecsételve a sorsa. Az EP-választás ugyanis – jellegéből adódóan – a kis pártoknak kedvez. Nem pusztán az alacsony részvétel miatt, hanem azért is, mert az EP-választásokon nem játszik akkora szerepet a győzelem-vereség kettős tétje, éppen ezért a szavazók egyéni döntésében nem válik dominánssá a szavazat-racionalizáció elve; ez azt jelenti, hogy a polgár a mérlegelés során kevésbé veszi figyelembe, hogy voltaképpen melyik pártnak van esélye a győzelemre, sokkal inkább hajlamos a közvetlen szimpátiái alapján dönteni. Éppen ezért az EP-választásokon a kis pártok, így a Jobbik is, sokkal nagyobb eséllyel indulnak, mint az országgyűlési választások alkalmával. A Jobbik malmára hajtja a vizet a válság okozta elkeseredettség is, a baloldali kormányzás iránti proteszt hangulat, a közbiztonsági érzület romlása, no meg az is, hogy Morvai Krisztina személyében sikerült egy országosan ismert arcot az EP-lista élére állítani. Tehát mindezeket figyelembe véve leszögezhetjük, ha most nem sikerül a pártnak érdemi eredményt elérnie, akkor soha.

Mindent egybevetve – bár nem ez a rendeltetése – az EP-választás ismét a belpolitikai küzdelmek martalékává válik, tetszik, nem tetszik, a pártok időközi erőpróbája lesz. Így pregnáns mértékben befolyásolja majd a pártok középtávú politikáját, és a szavazati arányok alakulása meghatározza majd a politikai erők 2010-es választásokra irányuló stratégiáját is.

2009.05.12.

EGY KÖVETKEZMÉNYEKKEL TERHELT ORSZÁG

Az EP-választások eredményeit az elmúlt két hétben sokan, sokféleképpen értékelték. Voltak, akik a teljes pártrendszer átalakulását diagnosztizálták, volt, aki visszavonhatatlan jobboldali fordulatról beszélt, és volt, aki a magyar belpolitika végletes radikalizálódását hangsúlyozta. A kategorikus megállapítások persze számos részigazságot tükröznek, de érdemes a választási eredményt a maga helyi értékén kezelni, azon elmozdulások esetében pedig, amelyeket más tényezők is megerősítenek, érdemes egy kicsit mélyebbre ásni. Ha megvizsgáljuk a tendenciák mélyszerkezetében rejlő okok és következmények hálóját, sok kérdésre magyarázatot találunk.

Anélkül, hogy különösebb köröket futnánk az EP-választások és az országgyűlési választások különbségeit illetően (például a szavazói magatartás, a pártmotivációk vagy a választási szisztéma tekintetében), annyit leszögezhetünk, hogy a hatalmi struktúrában – közjogi értelemben – semmilyen változás nem történt, pusztán annyi dőlt el, hogy melyik párt hány képviselőt küld az Európai Parlamentbe. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a nyolcmillió választásra jogosult szavazóból kevesebb mint hárommillió ment el voksolni, ami kis túlzással a fele annak a részvételi aránynak, ami rendszerint az országgyűlési választáson realizálódik. Az EP-választások eredményeire tehát úgy érdemes tekintenünk, mint egy kimerevített pillanatképre, amely – jellegéből adódóan – csak bizonyos megkötésekkel tükrözi a valóságot.

Mindazonáltal egy nagyon fontos pillanatképről van szó, és ha nem önmagában vizsgáljuk, hanem számba vesszük az eddigi tendenciózus – egymást erősítő – jelenségtüneteket, akkor néhány eklatáns következtetést valóban levonhatunk: a magyar pártszisztéma kibillent abból a duális egyensúlyi állapotból, amely az elmúlt tíz évet jellemezte. Nemcsak a jobb-bal erőviszony-egyensúly leng ki, hanem a duális jelleg is csorbát szenved, mivel a Jobbik előretörésével az eddigi kétosztatú politikai térben újabb törésvonal rajzolódik ki, mégpedig a mérsékelt és a rendszerellenes pártok között.

Mindez nem új fejlemény, és ezek a folyamatok nem az EP-választás kapcsán váltak nyilvánvalóvá, a választási eredmények csak ráerősítettek a már meglévő tendenciákra. A jövő szempontjából viszont sokkal érdekesebb, hogy az egyensúly kibillenése és a nemzeti radikalizmus erősödése milyen okokra vezethetők vissza, és milyen mélyebb gyökerei vannak. Ebben a kérdéskörben tudniillik nagyon eltérő magyarázatkísérletek születtek, amelyek többnyire csak a felszínt karcolgatják.

Ahhoz, hogy elkerüljük az egysíkú és felszínes interpretációkat, időben egy kicsit korábbra kell visszamenni, az eredőket illetően pedig egy kicsit mélyebbre kell ásni: állításom szerint ugyanis a jelenlegi állapothoz elsősorban a

nagypolitika kimondatlan konszenzusai vezettek; olyan elhibázott évtizedes kompromisszumok, amelyek gúzsba kötötték a teljes magyar politikai elitet, és a végletekig leszűkítették a cselekvés mozgásterét. Lássuk, melyek ezek:

A jóléti konszenzus

Tulajdonképpen a rendszerváltás kezdete óta él az az idea, hogy a politika egyetlen és kizárólagos feladata a jóléti állam (más megközelítésben: szociális piacgazdaság) megteremtése, méghozzá – függetlenül a körülményektől – mihamarabb, lehetőleg azonnal. Miközben Nyugaton a nyolcvanas években a neokonzervatívok egyértelmű támadást indítottak a jóléti állam koncepciója ellen, a kilencvenes években pedig már a szociáldemokraták is elkezdték lebontani azt (ők úgy nevezték: a jóléti államok modernizációja), a magyar elit ezenközben abszolutizálta a jóléti állam megteremtésének célkitűzését. Ez vált – pártcsaládtól függetlenül – a kampányok és pártprogramok rendezőelvévé, a viták, nyilatkozatok és ígéretek fő mozgatórugójává.

Kimondatlan konszenzus alakult ki tehát a riválisok között a tekintetben, hogy a fő cél a jóléti állam megvalósítása, és a pártverseny arra korlátozódott, hogy ki képes elhitetni a választókkal, hogy hatékonyabban és gyorsabban tudja elérni a hőn áhított célt. Voltaképpen a magyar belpolitika maga hozta létre ezt a szűk ösvényt, amelyről ha később kicsit is letért, a választók kíméletlenül megbüntették. Ez a kényszerpálya okozza a felfokozott ígéretversenyt, és azt, hogy a kormányok – lassan két évtizede – maguk előtt tolják a szerkezeti átalakítások egyre égetőbb feladatát.

Az erőegyensúly kibillenésének okai is a *jóléti konszenzus* talajában gyökereznek. Az MSZP leszakadásának sem a rossz kormányzás vagy az őszödi beszéd az eredője. A Szocialista Párt tetemes hátránya a *jóléti konszenzus* felrúgásának pregnáns következménye. 2006 után a baloldali kormány folyamatos megszorító-politikát folytatott; a ciklus első felében saját hibájából volt kénytelen fiskális restrikciót végrehajtani, a ciklus második felében pedig a válság kényszerítette rá. Nem szabad elfelejteni, hogy a párt támogatottságának meredek lejtmenete már jóval az őszödi botrány kirobbanása előtt megindult, tehát a devalválódás nem írható kizárólag a beszéd számlájára (sőt, a botrány kirobbanását követő zavargások még egy időre meg is állították a csökkenést), és a kormányzásról sem volt még kialakult kép, mikor már a párt támogatottsága a felére zsugorodott. A teljes cikluson átívelő megszorító politikát a szavazók egyértelmű árulásnak tekintették, méghozzá (ha nem is tudatosult bennük) a *jóléti konszenzus* elárulásának. Mára nyilvánvalóvá vált, hogy a választók jobban ragaszkodnak a politikusok által beléjük injektált állam által garantált jóléti konstrukcióhoz, mint bármilyen más politikai ideához vagy eszméhez.

Nagypolitikai elfojtás

A nemzeti radikalizmus növekedése sem vezethető vissza csupán a Fidesz *egy a tábor, egy a zászló* politikájának szellem-kieresztgetős értelmezésére, sem az őszöd-szindróma radikalizáló hatására. Itt is egy sokkal korábbra visszanyúló nagypolitikai konszenzus következményével állunk szemben. A magyar politikai elit húsz éve nem képes szembenézni olyan össztársadalmi problémákkal, mint a romaintegráció vagy a földkérdés. Egyetlen kampányban sem váltak ezek a kérdések témává. Látszatintézkedések és pótcselekvések százait lehet felsorolni, de egyetlen kormány sem volt hajlandó ezeket az ügyeket a kormányzati cselekvés fősodrába emelni. Sőt még csak vitát sem volt hajlandó folytatni ezekről a krónikus konfliktusgócokról, amelyek időzített bombaként ketyegtek az elmúlt húsz évben, és ketyegnek ma is.

Az elfojtási spirálnak természetesen megvannak a következményei: attól, hogy valamit agyonhallgatunk, még nem szűnik meg létezni. A Jobbik voltaképpen nem tett mást, mint tematizálta azt a néhány témát, ami a közvéleményt aggasztja vagy frusztrálja, és amire a nagypolitika nem volt képes választ adni (inkább a szőnyeg alá söpörte), és a könnyű, rapid megoldás ígéretével sikerült több mint négyszázezer embert az urnákhoz vinnie.

***

Magyarország bizony nem következmények nélküli ország, lehet, hogy a stiklik és botrányok konzekvencia nélkül maradnak, de a súlyos hibák, és a rossz kompromisszumok szülte áldatlan helyzetek közép- és hosszú távon súlyos következményekkel járnak. Tévedésben vannak azok, akik azt gondolják, hogy a politika a pillanat művészete.

2009.06.24.

KETTŐS MÉDIAFRONT

A harmadik médiaháború

Az első médiaháború még a monopolhelyzetben lévő közmédiumok feletti ellenőrzésért folyt a kilencvenes évek elején. Bár a kormánypárti erők kerekedtek felül, győzelmük tiszavirág életű volt, mert a választásokat elbukták. A második médiaháború az ezredforduló időszakában csúcsosodott ki, és sokkal

kiterjedtebbé vált, mint az első. A médiaegyensúly megteremtésének égisze alatt indított offenzívát az akkori jobboldali kormány, és az eredmény ezúttal is ellentmondásos volt. A jobboldali kurzus a saját célkitűzéseihez képest jelentős eredményeket ért el a médiaarányok megváltoztatása terén, de a választásokat – ugyan nem sokon múlott – mégis elvesztette. A 2002-es választási vereség feldolgozása során a jobboldali diskurzusban első helyen szerepelt a kudarc okaként, hogy nem sikerült megteremteni az „ideális" médiaegyensúlyt. Ennek szellemében a jobboldal tudatos építkezésbe kezdett, melynek eredményeként ma már nem beszélhetünk baloldali médiatúlsúlyról – nem is beszélnek róla –, sőt bizonyos szegmensekben a jobboldal került előnybe.

A tematikus hírmédia szerepe

Miközben a sajtópiacon az erőviszonyok kiegyenlítődtek, az online hírportálok és a rádiócsatornák tekintetében is nagyjából kiegyensúlyozottak az arányok, van egy terület, egy a politikum szempontjából igen fontos terület, ahol a jobboldal vitathatatlan előnyre tett szert. Ez pedig a tematikus hírcsatornák szegmense. A Hír TV 2002-ben indította adását, és mostanra már számos kábelszolgáltatónál az alapcsomag része. Az Echo TV pedig egy jobboldali médiaholding zászlóshajójaként kezdte meg működését 2005-ben. Mindkét csatorna túl van néhány irányváltáson, de jobboldali elkötelezettsége megkérdőjelezhetetlen, és mára mindkettő országos elérhetőséggel (persze vannak fehér foltok) és országos ismertséggel rendelkezik. A másik oldalon ezzel csak a Magyar ATV állítható szembe, ami viszont nem tematikus hírcsatorna. Bár megháromszorozta híradóinak számát, és főműsoridőben főleg háttérműsorokat sugároz, ennek ellenére az ATV műsorkínálata meglehetősen heterogén; a helyszíni tudósítások, a saját készítésű riport- és magazinműsorok volumenében sem tudja felvenni a versenyt versenytársaival.

A tematikus hírmédiumok szerepe a politikai küzdelmekben azért nagyon jelentős, mert ez az a színtér, ahol a politikai tartalmak közlése gyakorlatilag kora reggeltől késő estig folyamatos, és a legszélesebb fórumot nyújtja politikusok és közszereplők számára. Ez az a terep, amely idő és tematika tekintetében a legszélesebb spektrumot nyújtja a politikai diskurzus számára.

A baloldal hátrányát tovább tetézi, hogy míg az ATV-ben rendre megjelennek jobboldali politikusok is, a Hír TV és az Echo TV képernyőjén egyre ritkábban látható baloldali politikus. Így nem csupán arról van szó, hogy a saját térfél felülete jóval kisebb, de az ellenfél térfeléről is kiszorulnak a baloldali politikusok és közszereplők.

Erről a jelentős térvesztésről a baloldal valószínűleg azért nem vett tudomást, illetve azért nem reagált, mert lefoglalta az őszöd-botrány és annak kísérőjelenségei, majd a koalíciós válság, a kisebbségi kormányzás, a válság-

kezelés, jelenleg pedig a Bajnai-kormány életben tartása köti le figyelmét. De amint kikerül jelenlegi katatón állapotából, valószínűleg felméri majd e hátrány következményeit, és minden bizonnyal megkísérli ledolgozni a lemaradását. Vagy úgy, hogy az ATV-t valódi hírcsatornává alakítja, vagy létrehoz egy új tematikus adót. Ráadásul ha 2010-ben kormányváltás lesz (a mai adatok alapján ennek van a legnagyobb esélye), akkor megindul az ilyenkor már üzemszerű folyamat a közmédiumok felügyeletét illetően, és elindulnak a belső harcok a pozíciók újraosztásáért. Ha más nem, akkor ez lépéskényszerbe hozza a baloldalt, és mindez valószínűleg egy újabb médiaháború nyitányát jelenti majd.

Új harctér, új harcmodor – gerilla-hadviselés

Miközben a klasszikus médiaszíntéren a harc időről-időre újratermeli önmagát, egyre nagyobb jelentőséggel bír a második médiafront, amelynek terepe az alternatív nyilvánosság. Ez a fórumok, blogok, csoportos SMS-ek, directmail-ek, videómegosztók, közösségi oldalak és a Twitter világa.

Egyre pregnánsabb jelei mutatkoznak annak, hogy a nyilvánosság szerkezetében egy újabb paradigmaváltás körvonalazódik, és lassan, de biztosan kezdetét veszi a posztmediatizációs korszak, melyben – a politikai kommunikáció tekintetében – épp ellenkező folyamatok zajlanak le, mint a hatvanas-hetvenes években a mediatizáció során.

A mediatizáció folyamán a hagyományos gépezetpolitikai eszközrendszert („machine politics") fokozatosan felváltotta a mediatizált politika. A tömegmédia megjelenése előtt a *gépezetpolitika elve* alapján a kampány irányítása és bonyolítása a pártgépezet mechanizmusán keresztül történt, a jelöltek bemutatása és az üzenetek eljuttatása többszörös mediációval ment végbe, és a láncolat végén a helyi pártszervezet által kialakított önkéntes támogatói hálózat aktivistája és a választópolgár közötti személyes kapcsolat állt.

A tömegmédiumok megjelenésével és elterjedésével e disztribúciós lánc lerövidült, és a politika súlypontja fokozatosan áthelyeződött az „alsó szintű erőfeszítések" („grass roots") szférájából az országos médiatérbe. A tömegmédia logikája a *one to many* modellen alapszik, így a jelöltek sok befogadót érnek el egy időben, ezáltal a mozgósítás leghatékonyabb módja, ha a kommunikátor a tömegmédia segítségével közvetlenül szólítja meg a választókat. E folyamat a 90-es évekre végleg kiteljesedett. Már nem fért kétség ahhoz, hogy nem az dönti el a választásokat, hogy mely politikai erő rendelkezik kiterjedtebb és jobban működő pártszervezettel és aktivista hálózattal, hanem az, hogy üzeneteivel és tematikájával ki uralja a médiát. Ekkorra már nyilvánvalóvá vált, hogy aki a diszkurzív küzdelmet elveszíti, aki nem képes médiakonform üzeneteket, témákat, programot és imázst felkínálni, az nem nyerhet választást, legyen bármilyen olajozott pártgépezet és önkéntes hálózat mögötte.

A posztmediatizációs korszakban a folyamat visszájára fordult, a médiatér pluralizálódik és atomizálódik, felértékelődnek a helyi médiumok és cyber kisközösségek, előtérbe kerülnek az interaktív és participatív infokommunikációs megoldások, a tömegkommunikáció hagyományos *one to many* szisztémáját lassan felváltja a *many to many* modell. Az elkötelezett aktivisták a virtuális térbe lépve kommunikációs csomópontokká és alacsony – de elvben korlátlan – akció rádiusszal rendelkező véleményvezérekké, médiagerillákká válnak. A klasszikus tömegmédiumok jelentősége lassan, de megállíthatatlanul csökkenni kezd, helyüket fokozatosan átveszi az időben és térben, a korábbinál jóval nagyobb szabadságot nyújtó tartalomszolgáltatás. és a kétirányú információ-transzfert preferáló, horizontálisan szerveződő tartalom-felületek és virtuális kisközösségek.

A jobboldal ezen a terepen is jelentős előnyre tett szert. Kiterjedt aktivista-hálózata már nem plakátokat ragaszt és aláírásokat gyűjt, hanem tagjai egeret ragadtak és cyber-gerillákká váltak. Uralják az internetes vitafórumokat, blogokat hoznak létre, SMS-hálózatokat alakítanak ki, képes és szöveges videó-üzeneteket készítenek és töltenek fel a videómegosztó portálokra, gúnyos grafikákat készítenek és terjesztenek.

Az alternatív nyilvánosság szerepének növekedését jelzi a Fidesz népszavazási győzelme is, aminek aránya sokakat meglepett. Miközben a párt kerülte a tömegmédiumokban közzétett mozgósító erejű, konfrontatív üzeneteket, a posztmodern kampányeszközök széles tárházát alkalmazta az alternatív nyilvánosságban, amivel valóban nem várt részvételi arányt tudott elérni. Ugyanígy a második médiafront jelentőségét erősíti a Jobbik EP-választási sikere, hisz a párt a kampány során szinte teljesen kiszorult a mainstream médiából, és pusztán az alternatív nyilvánosságban folytatott kampányával képes volt majdnem akkora szavazati arányt elérni, mint az MSZP.

***

Ha a soron következő országgyűlési választásokat már nem is befolyásolja, de az azt követő 2014-es választást minden bizonnyal a harmadik, kétfrontos médiaháború fogja eldönteni, és az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy korántsem biztos, hogy a végén az győz, aki a klasszikus médiafronton győz.

2009.07.28.

A PROGRAMTALANSÁG KORA

Miközben a nagypolitika színpadán a pártok látványos pengeváltások közepette ugranak egymásnak minden egyes részletkérdés kapcsán, gyakran elfeledkezünk arról a kellemetlen tényről, hogy jelen pillanatban nincs Magyarországon egyetlen olyan politikai erő sem, amely rendelkezik közép- és hosszú távú programmal az ország jövőjét illetően. A kialakult programvákuum nem csak az érdemi vita lehetőségét szippantja be, hanem tétnélkülivé teszi a politikai diskurzus egészét, ugyanis nyílt terepet biztosít a nyilatkozatok kakofóniájának, az ellentmondásos megnyilvánulásoknak és a rapid nézetváltásoknak anélkül, hogy a következetlenségnek és a porhintésnek bármilyen következménye lenne. Ez a hosszúra nyúlt átmeneti programtalan állapot pillanatnyilag minden politikai erőnek megfelel – más-más okból.

A Szocialista Párt és a Szabad Demokraták ideológiai szempontból talajt vesztettek, és amíg az ideológiai irányzatok törésvonalai mentén kialakult belső harcok el nem dőlnek, addig nincsenek meg az előfeltételei a hivatalos programalkotásnak. A Fidesz, bár rendelkezik alapprogrammal („Erős Magyarország"), de az 2007-ben készült, és többszörösen eljárt felette az idő. Ráadásul az *Erős Magyarország* alapprogram – műfajából adódóan – nagyon kevés konkrétumot tartalmaz, a fő irányvonalait pedig a párt egésze sosem tette magáévá, tulajdonképpen egy belső *zárványprogrammá* vált. Új programmal pedig a pártnak egyelőre nem áll érdekében előállni. Az *új többség* koncepció most van a zenitjén, és az eredményeképpen létrejövő komoly társadalmi bázis eléggé heterogén és nem túl koherens. Ilyen körülmények között egy új program – bármilyen legyen is – mindenképpen a lemorzsolódás kockázatát hordozza magában.

Felvetődik ugyanakkor a kérdés, hogy a 21. század Magyarországán van-e még egyáltalán létjogosultsága a pártprogramoknak? A mai felgyorsult világban egy-egy program akár hónapok alatt is elavulhat, kiindulópontjait, alaptételeit felülírhatják a rohamos ütemben változó gazdasági és társadalmi körülmények. Ezen felül a pártok programjai nagyon sokszor légüres térbe kerülnek. A választópolgárok elenyésző hányada olvas pártprogramokat, nagyon nehezen találnánk olyan polgárt, aki végigolvassa a versengő pártok programjait, és ennek fényében adja le szavazatát. A szavazók többsége a média által közvetített értékelésekre, elemzésekre és programvitákra hagyatkozik. Sajnos ezen a téren sem állunk túl jól. Míg Németországban például egy-egy párt programjának megjelenése után komoly szellemi diskurzus indul el a médiában, háttérműsorok tucatjai nyújtanak fórumot az értékeléshez és a vitákhoz, értelmezések és elemzések százai jelennek meg a sajtóban, addig nálunk korántsem ilyen kedvező a helyzet. A hazai média többnyire csak egyes hírérték-

gyanús elemet ragad ki a programokból és azt cincálgatja, a háttérműsorok többsége pedig féloldalas és belterjes, így nincs mód a vélemények ütköztetésére. A szeriőz újságírás területén egy kicsit jobb a helyzet, de sajnos itt is jelen van az egyoldalúság.

Az éremnek persze két oldala van. A média viszonylagos közönye – részben – fakadhat abból is, hogy a programalkotás minősége hagy némi kívánnivalót maga után. A magyar pártprogramok – nyelvi és tartalmi – színvonala többnyire gyalázatos. Ez persze egy tyúk-tojás probléma: nehéz azt megmondani, hogy azért nem foglalkozik érdemben a magyar média a programokkal, mert azok túlságosan semmitmondóak, sematikusak és önismétlőek, vagy azért nem fordít nagyobb figyelmet a politikum a programalkotásra, mert a pártprogramok az érdektelenség homályába hullnak.

Az elmúlt években felerősödött a kontraprogramok jelentősége, amely kommunikációs fogássá, illetve a belső pártharcok eszközévé degradálta a programadás aktusát. A kontraprogramokat a pártok egyik-másik platformja vagy irányvonala hozza létre, a párton belüli térnyerés céljából. Voltaképpen ez a jelenség szülte az elmúlt évek gyurcsányi programdömpingjét is: minden, krízishelyzetre, párton belüli erőelmozdulásra újabb és újabb programmal reagált az ex-kormányfő. De nem csak a szocialista párton belül születtek ilyen programok, ne felejtsük el Almássy Kornél „progresszív konzervativizmust" hirdető programját, vagy Bokros Lajos programját, amit az MDF adaptált, és ezzel kontraprogrammá vált, és ami végül – Bokros jelölésével együtt – újabb pártszakadáshoz vezetett. Az SZDSZ esetében is találunk példát ilyen típusú programokra, és bizonyos értelemben az *Erős Magyarország* is kontraprogramnak minősül.

A jelenség felerősödése nem tett jót a magyar programalkotási kultúrának. A kontraprogramok jellemzője ugyanis, hogy az esetek többségében rövid életűek, és ha hosszabb távon fennmaradnak is, vagy esetleg hivatalos szintre emelkednek, akkor sem válnak irányadóvá a teljes párton belül. Nem lesznek képesek sem a párt kommunikációját, sem a cselekvési irányát érdemben befolyásolni.

Az elmúlt évek szocialista program-kavalkádjából fakadó óvatosság, a média és a választópolgárok érdektelensége és a taktikai megfontolások jelen pillanatban meglehetősen alulmotiválttá teszik a politikai elitet a programalkotás terén, ezért azok minden bizonnyal nem fognak előrukkolni az év végéig a választási programokkal, miközben a választási kampány nagy valószínűséggel már az ősszel be fog indulni.

A programokkal kapcsolatos választói attitűd többnyire abban merül ki, hogy az egyén úgy gondolja, minek olvasson programokat, ha egyszer a pártok úgysem tartják be azokat. Az európai kutatások is megerősítik e vélekedés alapjait, miszerint a választási ígéretek és programok maximum kétharmadát tartják be a hatalomra kerülő európai pártok, de ez az arány átlagban inkább

közelít az ötven százalékhoz. Mindezek ellenére jónéhány érv mutatkozik a programok fontossága mellett.

Bár a politika konvencionális dokumentumainak jelentősége a mediatizáció során folyamatosan csökkent, továbbra is a politikai cselekvés gerincét alkotják, a programalkotás folyamatában csapódik le a politikai innováció, és a nagy néppártok esetében innen szűrhető le, hogy a szerteágazó társadalmi érdekeket milyen közös nevezők mentén kívánja összeegyeztetni a párt.

A pártprogramok és kormányprogramok nyújtanak lehetőséget a médiakontroll érvényesítésére, ez alapján lehet számon kérni a cselekvés irányát, az ellentmondásos nyilatkozatokat, ez alapján lehet rámutatni a programtól eltérő – az aktuális napirend által meghatározott – szélkakaskodásra.

A programokból lehet a legbiztosabban meghatározni, hogy egy pártnak milyen a szellemi bázisa, és milyen szakpolitikai potenciálja van. Ez nem célok és ígéretek rendszerében ragadható meg (azok úgyis az ideológiai mintázat szerint alakulnak), hanem a dolgok *hogyan*jában, abban, hogy a kitűzött célokat hogyan, mi módon kívánja elérni az adott politikai erő. A *hogyan*ok kidolgozottsága és megalapozottsága a legjobb indikátora annak, hogy a kérdéses párt mennyire kormányzóképes.

A (kormány)programok nagyon fontos üzleti dokumentumok is egyben. A befektetők és a piaci szereplők figyelembe veszik a beruházásoknál, a hosszú- és középtávú tervezésnél a programok tartalmát és irányát.

A politikakutató számára a legfontosabb talán a programok kimondatlan tartalma. A célrendszerből, a nyelvi megformálásból, az érvelés színvonalából és még ezernyi apró momentumból kirajzolódik egy kép, méghozzá annak a képe, hogy a párt milyennek tartja választóit. Voltaképpen ezen keresztül – akarva akaratlanul – megmutatkozik a párt társadalomképe, amelynek ismerete sok esetben eligazít, ha egy adott politikai erő lépéseit és döntéseit mérlegeljük vagy értékeljük.

***

A programok a demokratikus hatalomgyakorlás fontos dokumentumai, és minőségük a társadalom minden szegmensét érintik; a programkultúra hanyatlása nyújtja a legjobb táptalajt a populizmus és a percpolitizálás szárba szökkenéséhez. Legyen bármilyen lekicsinylő véleményünk is a programok jelenkori szerepéről, azért az mégsem ideális állapot, hogy a (nem hivatalos) kampánykezdés küszöbén még fogalmunk sincs arról, melyik politikai erő mit kezdene az országgal, milyen Magyarországot képzel el, és hogyan kívánja azt elérni.

2009.08.25.

A „NEOLIBERALIZMUS" MITOLÓGIÁJA

Miközben a Fidesz retorikájában egyre dominánsabb elemmé válik az antiliberális narratíva, a párt gazdaságpolitikusai – kimondva-kimondatlanul – hitet tesznek a liberális gazdaságpolitika mellett. Ez csak egy azok közül a kirajzolódó ellentmondások közül, ami a Fidesz liberalizmushoz fűződő viszonyában tapasztalható. Érdemes egy kicsit közelebbről is szemügyre venni ezt a viszonyt, mert az ellentmondások feloldásával talán kibogozhatjuk a Fidesz kormányzati szándékait is.

„Európában véget ér a neoliberalizmus korszaka." írja legutóbbi cikkében Orbán Viktor (Magyar Nemzet, 2009.07.25.). A cikk voltaképpen a liberális gazdaságfilozófia európai hegemóniáját vázolja fel, mely minden gazdasági és gazdaságpolitikai döntés rendezőelve volt az elmúlt évtizedekben. A liberális gazdaságpolitika egyeduralmát teszi felelőssé a világválság kitöréséért, és a válságot egy olyan határkőként értelmezi, mely egy korszak lezárultát jelképezi. Az ex-miniszterelnök kiindulópontja alapjában véve megalapozott: a liberális piacközpontú felfogás valóban a mainstream gazdaságszemlélet volt az elmúlt évtizedekben, és minden ezzel szembemenő irányzat margóra került. Az is igaz, hogy a világgazdasági válság sarokpont lehet a kapitalizmus fejlődéstörténetében, de az, hogy fordulópontról lenne szó, hovatovább korszakváltásról, az már egy kicsit elhamarkodott megállapításnak tűnik.

Azt egyetlen mérvadó európai politikus illetve közgazdász sem tagadja, hogy a kapitalizmus jelenlegi szisztémáját újra kell gondolni, sőt a legtöbb releváns politikai erő – ideológiai pártállástól függetlenül – zászlajára is tűzi a kapitalizmus megújítását. Ugyanakkor a tervek, koncepciók és a már foganatosított intézkedések alapján, úgy tűnik, hogy inkább korrekcióról, mint radikális irányváltásról van szó. A rapid válságkezelés intervencionalista intézkedései után az európai államok gazdaságai lassan ismét ráállnak a liberális pályára, és abban csak reménykedhetünk, hogy ez már a korrigált, adekvát keretek közé szorított kapitalizmus pályája lesz.

Elmaradt tehát a sokak által (többek között Orbán Viktor által is) vizionált paradigmaváltás. Végeredményben nincs olyan alternatív, életképes modell, amely egy az egyben felválthatná a jelenlegi szisztémát. Az is igaz persze, hogy az ilyen típusú világméretű irányváltások nem egyik napról a másikra szoktak végbemenni, hanem éves, esetenként évtizedes átmenet eredményeképpen. Már csak ezért sem beszélhetünk jelen pillanatban korszakváltásról.

A „neoliberalizmus" magyar délibábja

A hazai pártpolitika szempontjából sokkal izgalmasabb kérdéseket vet fel az antiliberális narratíva belpolitikai vetülete. A már idézett cikk második felében a szerző így ír: „*... az MSZP radikális neoliberális párttá vált az elmúlt évek során... A neoliberális politika kudarca végül hatalmi, politikai, gazdasági és szociális válságot idézett elő, amely összetalálkozván a nemzetközi pénzügyi válság hullámaival, hajótöréssel fenyegeti Magyarországot.*"

A fenti állítások mögött egy olyan alapvető tévhit húzódik meg, mely tényként kezeli a liberális gazdaságpolitika belföldi rendszerszintű jelenlétét. Holott Magyarországon sohasem érvényesültek tisztán a liberális gazdaságpolitika elvei, az elmúlt húsz év tulajdonképpen a paternalista (osztogató) és a stabilizációs (megszorító) szemlélet vetésforgója volt, melynek üteme a választási ciklusok ritmusát követte. Az állami újraelosztás magas, a piac bizonyos szegmensei túlszabályozottak, bizonyos szegmenseiben pedig hiányoznak (vagy teljesen elavultak) a jogi normák, a szociális háló fenntarthatatlan és kontraproduktív (elavult és nem ösztönöz munkára). Ezek alapján Magyarországon a liberális gazdaságpolitika ellen harcolni valóban délibábkergetésnek tűnik.

Az alapkérdés persze az, hogy a délibábkergetés egy véletlenszerű célponttévesztés-e, amely a Fidesz hibás valóságértelmezéséből fakad, vagy van racionális interpretációja a párt antiliberalizmusának?

A „neoliberalizmus" mitológiája

Ha figyelmesen végigtanulmányozzuk a Fidesz vezetőinek nyilatkozatait, akkor egy olyan következetes és összetett ellenfélkép rajzolódik ki, melynek gócpontjában a „neoliberalizmus" áll (mint igazodási pont), és amelynek bizonyos elemei összeegyeztethetőek a valósággal, de nem mentesek a torzító vadhajtásoktól sem (pl. „*... a magyar baloldalt felvásárolta egy neoliberális tőkéscsoport...*"; „*Eltüntették a befizetett nyugdíjjárulékokat...*"). A Fidesz tehát felépített egy „neoliberális" mitológiát (a neoliberalizmus eredeti jelentését jócskán módosítva és kibővítve), amelybe beemelt minden olyan értéktényezőt, ami ellen harcolni akar, és ebbe a negatív mitológiai keretbe igyekszik ellenfelét pozícionálni.

Az ellenfél átpozícionálása, a mitológiateremtés és a trendalakítás a pártkampányok természetes velejárója, és egyben a pártverseny legnehezebb és legbonyolultabb eszközrendszere, amit a Fidesz per pillanat nagy hatékonysággal alkalmaz – több oknál fogva. Egyrészt jelentős a párt hitelességi fölénye (aminek az ellenfél definiálása és az öndefiníció tekintetében döntő jelentősége van), a másik ok a kormány jelenlegi értékmentes politikája, melynek egyetlen öndefiníciós eleme a válságkezelő identitás (eszközrendszere pedig fiskális

restrikció), ami éppenséggel pont a Fidesz narratíváját erősíti. A harmadik ok, hogy az MSZP jelenleg program, vezető és stratégia nélkül politizál, ami szabad terepet biztosít az ellenfél tematizációjának.

Az antiliberalizmus tehát nem délibábkergetés, nem is zsigeri alapállás, hanem jól felépített politikai stratégia, amit az ellenfél egyelőre nem képes érdemben ellenpontozni.

Szavak és szándékok

Kicsit bonyolítja a képletet, hogy miközben a Fidesz retorikájának fő csapásiránya az antiliberalizmus, eközben a párt gazdasági szakembereinek és a holdudvar közgazdászainak nyilatkozatai, koncepciói és tanulmányai a liberális gazdaságfilozófia forrásvidékéről származnak. Ez még akkor is így van, ha a szóban forgó szakemberek is időnként meg-megpengetik az antiliberális húrokat. Jó példa erre a Cséfalvay Zoltán és Matolcsy György által szerkesztett vitairat (*Megújított szabadelvű és szociális piacgazdaság Magyarországon*), mely – mint ahogy azt már a címe is mutatja – a jóléti állam liberális újrahangolására tesz kísérletet. A tanulmány legfontosabb állítása, hogy a sikeres magyar felzárkózáshoz saját modell kell, mely az angolszász liberális piacgazdaság és az európai szociális piacgazdasági modell – az eddiginél szerencsésebb – ötvözetéből alakítható ki.

A Fidesz politikájában tehát élesen különválik a retorika és a szakpolitika, az egyik a választók meggyőzését, a másik a piaci szereplők megnyugtatását szolgálja; az egyik a kormányra kerülés képességét, a másik a kormányzóképességet erősíti. A pártnak a kampány során egyáltalán nem áll érdekében sem a paradoxonok feloldása, sem a két irányvonal közös nevezőre hozása.

2009.10.13.

A REMÉNY RABJAI

A rosszléti állam árnyékában

Amikor a két pólusképző politikai erő támogatottsága között nagyságrendi különbség van; amikor a választók fele a bizonytalanok táborát erősíti; amikor a szélsőségek felerősödnek, és a társadalmi szolidaritás a minimum-szintet sem éri el, és amikor a közéletben egyszerre van jelen a mély apátia és a hisztéria,

olyankor – ha meg akarjuk érteni a kialakult helyzetet – érdemes a szokásos felszínkarcolgatás helyett egy kicsit mélyebbre menni az okok és következmények szövetében. A jelenlegi erőátrendeződés ugyanis már nem magyarázható az őszöd-szindrómával, az esetlen és esetleges kormányzással, a koalíciószakadással, a miniszterelnök-váltással vagy az egymást érő válságperiódusokkal. Már csak azért sem, mert ezek is csak következmények, egy sokkal mélyebben gyökerező probléma tünetei, melynek gócpontjában a jóléti állam és az ahhoz fűződő viszony áll.

A rendszerváltás legelemibb ígérete a jóléti állam (vagy más megközelítésben: a szociális piacgazdaság) megteremtése volt, mely még a módosított alkotmány preambulumába is belekerült. A harmadik Magyar Köztársaság a jóléti állam igézetében fogant, és annak bűvöletében van mindmáig. Az eddigi választások mindegyikét az döntötte el, hogy melyik politikai erő tudja hitelesebben képviselni a jóléti állam ideáját, ki tudja meggyőzőbben ígérni annak megteremtését, lehetőleg minél hamarabb: pár éven belül, hónapok alatt vagy akár holnapra. Minden más – a szimbolikus politika színterén zajló – vita, a kárpótlás, az ügynökbotrányok, a kettős állampolgárság, a reform-polémia, a korrupciós ügyek, mind-mind csak színes körítés volt; a pártpolitikai erőpróbákat (szinte kivétel nélkül) mindig a jóléti paradigma döntötte el.

A magyar politikai elit tehát már húsz éve a jóléti állam tüze körül járja termékenységi táncát, és a választóközösség döntéseit az az elévülhetetlen vágy diktálja, hogy közelebb kerüljön e tűz melegéhez. Csakhogy ez a tűz már rég kihunyt, mi több, már a parazsak is kihűlni látszanak.

A jóléti állam tündöklése és bukása

A jóléti állam – bár baloldali találmány – a második világháború után konszenzusos célkitűzéssé vált a nyugat-európai országokban, és az is maradt egészen a nyolcvanas évekig, függetlenül az éppen regnáló kormányok ideológiai színezetétől. A nyolcvanas években a neokonzervatívok üzentek hadat a jóléti állam elvének, tagadva annak fundamentumait és létjogosultságát. Annak ellenére, hogy a neokonzervatív támadás elbukott, a kilencvenes évek közepétől már a baloldal is arra az álláspontra helyezkedett, hogy a jóléti állam korábbi keretei fenntarthatatlanok, bizonyos szegmensei pedig a kiéleződdő globális gazdasági verseny körülményei között kontraproduktívak, és gátját képezik a gazdasági növekedésnek. Ezért aztán a baloldali kormányok nekiláttak a „jólé-ti állam modernizációjának", ami végeredményben nem jelentett mást, mint hogy elkezdték fokozatosan lebontani annak pilléreit. Ez a máig tartó folyamat természetesen nem volt zökkenőmentes, mivel a már kivívott jogokról és javakról lemondani komoly traumát okozott a nyugati társadalmaknak.

A magyar társadalom sajátos tragikuma, és az általános közérzület frusztráltságának elsődleges oka, hogy a magyar politikai elit éppen akkor kezdte el hajszolni a jóléti állam ideáját, amikor az már megbukott. A magyar választónak úgy kellene lemondania a nyugati jólét toposzáról, hogy közelébe sem került a megvalósításának. Erre a gyászmunkára pedig a társadalom mind a mai napig nincs felkészülve.

Már csak azért sem lehet felkészülve, mert a politikai elit arra szocializálta a választóközösséget, hogy ha jobban akar élni, nincs más dolga, mint behúzni az x-et a megfelelő körbe, és a politika majd mindent megold helyette, azt sugallva mindezzel, hogy amennyiben a megfelelő politikai döntést hozza, és a megfelelő pártra szavaz, akkor egyéni teljesítményétől függetlenül is előbbre juthat. Persze az éremnek két oldala van, nem lehet a teljes felelősséget az elitre hárítani: a választók ezenközben arra nevelték a politikusokat, hogy amennyiben letérnek a jóléti paradigma által kijelölt ösvényről, akkor pórul járnak, mert az urnáknál megbüntetik őket. Ennek végül az lett az üzenete a politikum számára, hogy: hazudj, ha nyerni akarsz.

Mindezek folytán a magyar össztársadalom saját vágyai és ábrándjai foglyává vált, és egyre távolodik a valóságtól, pontosabban a valóság távolodik tőle. A közéleti valóságdeficit pedig olyan hiszterizált, szürreális közbeszédet teremt, amelyben lehetetlenné válik a valódi problémák kitárgyalása (romaintegráció, szerkezeti reformok, közjogi korrekció).

A választók évtizedeken keresztül azt hallgatták, hogy ennyi és ennyi év múlva utolérjük a nyugatot, csakhogy mára a nyugat-európai demokráciák létfeltételei megváltoztak; központi kategóriává vált az öngondoskodás, a versenykényszer, a szükségszerű társadalmi felzárkózás, a teljesítményorientáció. Az állam által feltételek nélkül garantált jólét már csak nyomokban létezik, és a régi jóléti toposzok bűvöletében élő magyar polgárt a „rosszléti állam" rémképe taszítja ismét a csodavárás állapotába (vagy éppen a teljes apátia posványába).

***

A jelenlegi pártpolitikai erőviszonyok tekintetében is a jóléti paradigma a vízválasztó. Lehet persze a Szocialista Párt mélyrepülését Őszöddel, vagy a megszorításokkal magyarázni, csakhogy ezek is mind a jóléti kényszerpálya eredményei. A ciklus elején végrehajtott megszorításokra ugyanis a jóléti rendszerváltás égisze alatt kivitelezett száznapos programok túlköltekezései miatt volt szükség (és e restrikció utolsó szakaszában érte el Magyarországot a gazdasági világválság), az őszödi beszéd pedig nem volt más, mint az állam jóléti szerepfelfogása kapcsán kiéleződő párton belüli harc első ütközete.

A Szocialista Párt jelen pillanatban a kormány takarásában van, és nem képes hitelesen jóléti víziót közvetíteni (sőt a kormány épp az ellenkező irányba

halad: a válságkezelés jegyében további megszorításokat eszközöl). A Fidesz tehát egyedül maradt a szociális retorika kifutóján, és a párt gazdasági szakemberei – hogy, hogy nem – éppenséggel a jóléti állam megújítását tűzték ki célul (Cséfalvay-Matolcsy: Megújított szabadelvű és szociális piacgazdaság Magyarországon).

A helyzet úgy áll, hogy a jóléti paradigma egy újabb fejezetéhez érkeztünk: az ország egyik fele apátiába zuhant, jelenleg nem remél semmit a politikától, és kivonja magát a közéletből, a másik fele a remény rabjává vált, és egy kisebbfajta csoda végrehajtását várja a szavazatáért cserébe.

Az alapkérdés az, hogy mi jöhet akkor, ha adott esetben a csoda elmarad: a kijózanodás időszaka (mely új, illúziómentes alapokra helyezheti a politikát), vagy még tovább hisztérizálódik és radikalizálódik a közélet.

2009.11.17.

SZENTPÉTERI NAGY RICHARD

A TÖRVÉNYHOZÁS CIKLIKUSSÁGA

Midőn mostanában szinte naponta hallunk az előrehozott választások esélyéről és lehetőségéről, a politikai elemzők is elfeledkeznek arról, hogy korábban éppenséggel milyen keveset beszéltek róla.

A magyar demokratikus átalakulás egyes félresikerült intézményi megoldásai között a hazai elemzők számára mindig is megnyugtató és hazafiúi büszkeségre okot adó körülményként mutatkozott az, hogy nálunk – ellentétben több közép-európai szomszédunkkal is – az egyes parlamenti ciklusok mindig pontosan (vagy – mindenekelőtt az első ciklusra gondolva – majdnem pontosan) négy évig tartottak, és az országgyűlés rendre kitöltötte mandátumát. Előrehozott választásokról időről-időre szó eshetett ugyan, de az elemzők azt nemhogy elkerülhetőnek, hanem kifejezetten károsnak ítélték, és bár jó néhány esetben lett volna éppen alapja, valójában senki sem szorgalmazta komolyan a mindenkori parlament idő előtti feloszlatását és új választások kiírását.

Mindazonáltal különösebb nemzeti büszkeségre ezen a téren igazából nemigen volt okunk. A Magyarország által is választott – bár viszonylag sikertelenül megvalósított – kormányforma, a parlamentáris kormányzati rendszer éppen attól működőképes (és éppen attól parlamentáris), hogy lehetővé teszi a törvényhozási ciklusok lerövidítését. Más kormányzati rendszerekre ez nemhogy nem jellemző, hanem éppen ennek ellentéte a jellemző, vagyis másféle rendszerekben a törvényhozás idő előtt nem oszlatható fel. Az elnöki típusú kormányzati szisztémában jószerivel nincs is olyan személy, aki a feloszlatást elvégezhetné, hiszen az amerikai kontinensen meghonosodott rendszer nem ismeri az elkülönült államfői hatalmat. A törvényhozási ciklusok napra pontosan rögzítettek, a választásoknak mindig ugyanazon a napon kell elkövetkezniük (az Egyesült Államokban például a páros évek novemberének első hétfőjét követő kedden), és a törvényhozás mandátuma el van választva a végrehajtó hatalom megbízatásától, amely ugyancsak napra pontosan fixált.

Nem így a parlamentáris rendszerekben (vagyis Európában gyakorlatilag – Svájcot kivéve – mindenütt, még Franciaországot is ideértve). A parlamentáris rendszer ugyanis azért parlamentáris, mert a kormány a parlamentben megbukhat, hiszen annak (tipikusan az alsóháznak) bizalmán nyugszik, és ha a bizalom elszáll, akkor vele repül a kormány is, ha pedig potens kormány nem alakulhat helyette, akkor szélnek eresztik magát a parlamentet is. Hogy mikor? Bármikor.

Éppen ezért – bár ez elsőre bizonyosan furcsának, s talán meglepőnek is tetszhet – ha a parlamentáris kormányrendszer belső logikájának következetesen meg akarnánk felelni, akkor egyenesen azt kellene mondanunk, hogy

parlamentáris körülmények között nincs is igazán értelme előrehozott választásokról beszélni, mert a klasszikus parlamentarizmus szabályai szerint valójában szinte minden általános parlamenti választás előrehozott választás is egyben. A parlamentáris rendszer tiszteletre méltó logikájának ugyanis – ha következetesek akarnánk lenni – az felelne meg, hogy a hatályos alkotmányban kifejezetten négyévesre szabott időtartamot maximum-időtartamnak tekintsük, és valami olyasmit képzeljünk, hogy a parlamenti választásoknak nem feltétlenül négyévenként, hanem legfeljebb négyévenként kell bekövetkezniük (az alkotmány alapján mindig áprilisban vagy májusban).

A klasszikus parlamentarizmus őshazájában, Nagy-Britanniában a parlamenti ciklus maximumát már jó ideje öt évben szabták meg. Ezen az időszakon belül az alsóház bármelyik pillanatban feloszlatható, nem kell hozzá más indok, csak a miniszterelnök pillanatnyi akarata. Ha a miniszterelnök úgy ítéli meg, hogy egy előrehozott választás kedvezne a pártjának, mert egy gyors választáson több mandátumot tudna szerezni, mint amennyivel rendelkezik (vagy legalábbis annál többet, mint amennyit egy későbbi szavazáskor elérhetne), akkor a maga részéről felkeresi az uralkodót, és formálisan megkéri őt a képviselők házának feloszlatására. E kérést őfelsége természetesen méltóságteljesen teljesíti, és a ház tagjai már mehetnek is kampányolni. A kampány általában nem tart tovább három hétnél, hiszen a következő választást az uralkodó rövid időn belülre (hagyomány szerint egy csütörtöki napra) tűzi ki, és e választások alapján összegyűlt parlament megint legfeljebb öt évre kap mandátumot. Jelezzük, hogy a ciklus megnyitásával a királynőnek ugyancsak nem kell bíbelődnie, mert nem a ciklust, hanem az évadot nyitja meg – minden év őszén, akárkik ülnek (vagy állnak) is a (felső) házban.

Látnivaló, hogy a rendszer eléggé működőképes (mint ahogyan az elnöki rendszer is az), és egy kormányformának általában az tesz jót, ha azokat a szabályokat alkalmazza, amelyek az adott kormányzati rendszerre jellemzőek, és nem vegyíti a különböző formák jellegzetességeit egy logikátlan mixtúrába. Az egyes kormányzati szisztémák nem véletlenül, hanem nagyon is tervezetten és tudatosan fejlődtek olyanokká, amilyenek, és azért tudnak működni, mert olyanok és csakis olyanok, amilyenek – ha fogalmazhatunk így.

Az európai kontinensen az alkotmányok általában négyéves törvényhozási ciklusokat rögzítenek, de ezen az időszakaszon belül a parlamentek többnyire bármikor feloszlathatók. Ezen a ponton kell olyasmit állítanunk, ami valamiért meglepőnek számít a hazai szakértői-elemzői körökben. Azt kell mondanunk, hogy az európai államfők – kevés kivételtől eltekintve – jószerivel ugyanolyan könnyen, rendszerint minden további nélkül, többnyire feltételek és előírások nélkül feloszlathatják országuk parlamentjét (praktikusan a képviselőházat), mint a brit uralkodó. Számos európai országban ehhez nemhogy miniszterelnöki ellenjegyzés, de még miniszterelnöki kérelem, felterjesztés, előterjesztés sem szükséges, és a király, nagyherceg vagy köztársasági elnök akkor oszlatja

fel a házat, amikor csak akarja. Van néhány jogrendszer, amelyben erre a szabad akaratgyakorlásra az alkotmány mindenféle megkötések nélküli kifejezett lehetőséget ad. A parlament feloszlathatósága parlamentáris vonás, és a rendszer működőképességének éppen ez a rugalmasság a biztosítéka, aminthogy az elnöki rendszernek pedig éppen a merevség és a rugalmatlanság, vagyis (mindkét rendszerben) a következetesség.

Magyarországon ezzel szemben következetlenség érvényesül, és nem csak ezen a téren. Hogy túl sokáig ne szaporítsuk a szót, kimondhatjuk: hazánkban az országgyűlés gyakorlatilag feloszlathatatlan. Van ugyan két eset az alkotmányban, amely lehetőséget ad a köztársaság elnökének, hogy feloszlatási jogával éljen, de e két esetről nem érdemes beszélni, mert gyakorlatilag sohasem következnek be. Ám – sajátos módon – ha mégis bekövetkeznék a két eset egyike vagy másika, amely a teljes kormányzati csőd és a kormányozhatatlanság valóságos megnyilvánulásaként értékelhető, a köztársaság elnökének csupán joga és lehetősége, de nem kötelessége a feloszlatás. Vagyis a magyar államfő nem tehet semmit, amíg elő nem áll a permanens kormányválság egyik vagy másik nyilvánvalóan feloszlatás nélkül nem megoldható esete, akkor azonban, amikor az elnök végre cselekedhetne, megteheti, hogy nem tesz semmit.

A magyar alkotmány számos hibája közül nem ez a legnagyobb, de ebből a következetlenségből is származhat számtalan probléma a rendszer működőképességére nézve. Érdekességként utalunk arra továbbá, hogy a magyar alkotmány a folyamatból teljesen kihagyja a kormányt, illetve a miniszterelnököt, és ezzel – mint jeleztük – nincs egyedül Európában, de a magyar alkotmány tartalmaz egy – a kommunizmusból ránk hagyományozott – olyan megoldást is, amelyben sem a kormányfőnek, sem az államfőnek nem szán szerepet, s ezzel különlegessé teszi magát a kontinens régi parlamentáris hagyományokkal rendelkező országai körében.

A magyar országgyűlés ugyanis dönthet úgy, hogy feloszlathatja önmagát. A jelenlegi magyar kormányzati szisztémának ez az első látásra különös jellegzetessége lényegében megfelel annak a de facto helyzetnek, amelyre a nyugat-európai alkotmányok szabályokat írnak elő, és a gyakorlatban egyszer már alkalmazódott is hazánkban, igaz, az az országgyűlés még ötéves mandátummal – nem szabadon – választott „parlament" volt, és a módszerrel a rendszerváltás előtti utolsó órákban nem nyertünk sokat, csak néhány hetet. Hogy azután az akadémiai magasságokban tekintélyeskedő alkotmány és a politikai rögvalóság miért klasszikus szabályok betartásával találkozik egymással Nyugaton, és miért nem így van ez nálunk, az igencsak messzire vezető, de ugyancsak érdekes kérdés, amelyre talán lesz még alkalmunk kitérni.

Mindenesetre az kijelenthető, hogy a magyar országgyűlés természetesen csak akkor oszlathatja fel önmagát, ha egyáltalán ülésezik, és akkor nyilván nem, ha hónapokig nyári szabadágon pihen. De parlamentáris körülmények

között egy kormány is csak akkor bukhat meg, ha a parlament megbuktatja. Ha nincs parlament, akkor biztosan van kormány. A hosszú nyári szabadág alatt a kormány tehát hevesen dolgozhat, mert a bizalmi kérdés csak akkor vethető fel, ha van, aki felvesse.

„A nyár heves, a kasza egyenes", és hazánkban általában jelentős események zajlanak a meleg nyárban. De a kormány addig biztosan nyugodt lehet, amíg az országgyűlés össze nem ül. A parlamentnek felelős kormányzás csak ősszel kezdődik újra, és addig a sajátosan hazai kormányzati rendszer, a magyar parlamentarizmus is a megérdemelt szabadságágát tölti.

2008.07.08.

A CSELEKEDETEK PROGRAMJA

Mióta világ a világ, és Magyarország a demokrácia vidám óráit éli, a magyar kormányok mindig is koalíciós kormányok voltak. Koalíciós kormány volt a 2008 tavaszáig kormányzó kabinet is, azóta azonban nem egyszerűen nem koalíciós, de nem is többségi kormánnyal van dolgunk, egyelőre aktuális kormányprogram nélkül, hiszen ennek az egypárti, kisebbségi kormánynak a napokban készül az úgynevezett „cselekvési programja". E programírásra azért volt szükség, mert a koalíciós kormányt néhány hete látványosan odahagyó SZDSZ néhány hete ugyancsak látványosan megválasztott új elnöke néhány héttel ezelőtt azt kívánta a miniszterelnöktől, hogy a kormány cselekvési programját augusztusra *„tegye le az asztalra"*.

A majdan elkészült programot az SZDSZ idővel áttanulmányozza, és ha elfogadhatónak találja, akkor a kormánynak ennek mentén kell elkészítenie a részletesebb cselekvési programot, amelyre az SZDSZ annak véglegessé válásakor ugyancsak igent vagy nemet mondhat. Ez a taktika annyi előnnyel kétségtelenül jár az SZDSZ számára, hogy addig sem kell csinálnia semmit, vagyis a nyaralás közepette elegendő megvárnia, vajon az MSZP mivel áll elő, mire eljön a parlamenti évadkezdet. Gyurcsány Ferenc természetesen nem tehetett mást, minthogy belement az alkuba. (A kormánynak az a dolga, hogy nyáron is programpontokkal bíbelődjék, elvégre programadásban a Gyurcsány-kormány mindig is túlteljesített.)

Ha azonban rápillantunk erre a ma még el sem készült dokumentumra, különös műfaji problémákkal találjuk szemben magunkat, és aligha tarthatjuk véletlennek, hogy Fodor Gábor – mikor nevet adott a gyereknek – a „cselekvési program" kifejezést használta. A legkevesebb, amit elmondhatunk a cselekvé-

si programról, hogy az nem kormányprogram. Ugyanakkor a legtöbb, amit e dokumentumról elmondhatunk, hogy az maga a költségvetés. A költségvetési tervnek most a cselekvési program az „ünneplős neve" – mint Móricz szerint a bundás kenyér a hajában főtt krumplinak. Ez az, amihez az SZDSZ-nek viszonyulnia kell. Méghozzá nem 2008 telén, amikor a költségvetési törvény végszavazására sor kerül, hanem legkésőbb 2008 őszén, amikor a kormány szándékai világossá válnak.

Ha az SZDSZ – ellenzéki mivoltából adódóan – nemet fog mondani a kormány költségvetési törvénytervezetére, akkor ezt a nemet már az ősszel is kimondhatja, ez ugyanis azt jelentené, hogy a kormány képtelen lesz kormányozni a következő időszakban, és ezt jó, ha minél előbb megtudja. Ha azonban az SZDSZ igent mond a cselekvési programra – amelynek elkészítését maga követelte –, akkor igent kell mondania a költségvetésre is. Méghozzá azért, mert a megállapodás lényege éppen ez: az SZDSZ-nek azért kell tudnia a kormány szándékairól, hogy a kormány számára világos legyen, mi az SZDSZ szándéka.

Mármost az SZDSZ szándéka pillanatnyilag egyetlen célra irányul: pártként – önálló, pólusképző politikai erőként – meg akar erősödni a közvélemény megítélésében. Ez igen tiszteletreméltó és kétségkívül legitim cél, afféle pártérdek, amelyet egy legitim párt teljes személyzete szolgálni szokott, és ez helyes így. Más kérdés, hogy ezen a minden gyanú felett álló pártérdeken túl van-e valami, ami pillanatnyilag párttá teszi az SZDSZ-t, vagyis létezik-e akarat, amelyet az SZDSZ – ha lehetősége nyílik rá – véghez akar vinni.

Ha erre a kérdésre az SZDSZ – mi mást is mondhatna, természetesen – igennel felel, akkor nehéz lesz megmagyaráznia, miért távozott a kormányból. Nem most nehéz ezt elmagyaráznia, midőn világossá vált, hogy programját nem tudja megvalósítani a kormányban – a koalíciós partner gyenge elkötelezettsége miatt, hogy úgy mondjuk –, hanem akkor lesz nehéz magyarázattal szolgálnia, amikor majd – ha eljő az idő – újból a választókhoz fordul.

A magyar választó ugyanis sokat tanult – míg a demokrácia nagykorúvá lett – az elmúlt tizennyolc évben. 1990-ben még parlamentet választott, ma már kormányt. Az első választásokon még az volt a célja, hogy pártja bejusson a parlamentbe, ma az a célja, hogy pártja kormányra kerüljön. Egykoron egy reprezentatív országgyűlést akart, amelyben mások mellett az ő kedvenc pártja is helyet kap, ma egy többségi kormányt akar, amelyet az ő választott pártja irányít. Egykor pártra szavazott, hogy annak képviselői parlamenti képviselők legyenek, ma ugyancsak pártra – és nem egyes képviselő-jelöltekre – szavaz, hogy a párt – nem a választók, hanem a párt által választott – képviselői kormánytagságot kapjanak.

A pártoknak mindezért 1990-ben eszükbe se jutott miniszterelnök-jelöltet állítani, és ezt 1994-ben is csak az SZDSZ kockáztatta meg. A kockázatvállalás sikert hozott – nem azért, mert a jelöltből miniszterelnök lett, hanem azért,

mert a párt e lépés révén (is) kormányra került. A kormánytöbbséghez nem volt rá szükség, ezért normális parlamentáris körülmények között nem merült volna fel, hogy meghívják a kabinetbe, de Magyarország az idő tájt még nem élvezte és unta meg a konszolidált parlamentáris viszonyokat. Az unalom és a kiábrándulás éppen 1998-ra jött el, amikor a megtépázott tekintélyű SZDSZ – beleragadva az elhagyni nem mert kormányba – az MSZP-nek is elvesztette a választásokat. Azokon a választásokon az SZDSZ-nek semmi mondanivalója nem volt a választók számára, hacsak a „tartsuk a jó irányt" és a „valamikor majd csökkentsünk adót, mert a liberálisoknak az áll jól" típusú üzenetek nem számítottak annak.

Az 1998-as „kampány" keserű tapasztalatai két ízben is csodát tettek a párttal: 2002-ben és 2006-ban éppen a jól sikerült kampány vitte be az SZDSZ-t a parlamentbe (legutóbb persze kellett ehhez az MSZP háta is). Így azután az SZDSZ háromszor került kormányra. De nem azért, mert választásokat nyert (az SZDSZ az eddigi választásokon legfeljebb a „második legnagyobb párt" státusáig jutott, újabban persze ettől nagyon távol van: e státust épp tíz éve vesztette el), hanem azért, mert az MSZP nyerte meg a választásokat – mindhárom esetben (emlékeztessünk itt arra, hogy listán 1998-ban is a szocialisták kapták a legtöbb szavazatot, egyébként). Parlamentáris körülmények között teljesen normális, úgyszólván mindennapos, hogy olyan pártok is kormányra jutnak, amelyek rosszul, vagy éppen csak jól szerepeltek a választásokon: ez a parlamentáris kormányrendszer egyik kedves sajátja.

Az is normálisnak tekintendő, ha egy párt igyekszik a programját minél nagyobb mértékben megvalósítani, még ha egy kormányban – mint az SZDSZ mindig – a kisebbik koalíciós partner szerepe jutott is neki. Más kérdés azonban az, hogy valamiféle felhatalmazás mégiscsak kelleni szokott ahhoz, hogy egy pártprogram – legalább részben – megvalósuljon. A választásokon résztvevő párt – ettől párt – a maga pártprogramját „választási javaslatként" a választók elé tárja, akik – jó esetben – felhatalmazást adnak a pártnak, hogy a javaslatot megvalósítsa. Márpedig az SZDSZ – valljuk be – ilyen felhatalmazást teljesen soha, az utóbbi évtizedben pedig jószerivel még csak részben sem kapott. Két éve mégis nekilátott – például – egészségügyi programja megvalósításához, amelyből a választók – mint ez nyilvánvalóvá vált – még részben sem kértek. (Meglehet, a választók tévedésben voltak, és az is meglehet, hogy a megvalósítani kezdett program valójában távol állt az SZDSZ eredeti elképzeléseitől. De a választói verdikt nem lehetetett világosabb.)

Ráadásul az utóbbi években már – részben vagy egészben – megvalósult SZDSZ-programpontok jó részéről is az mondható el: kár, hogy megvalósultak. A kierőszakolt áfa-csökkentés, a diplomás minimálbér vagy a minimálbér adómentességének bevezetése nemcsak hogy nem hoztak hasznot, hanem károkat okoztak, de ráadásul még csak nem is voltak liberális lépések. Ezekért az intézkedésekért nem érte meg kormányra menni.

Most – immár kormányon kívül – az SZDSZ-nek két nagyon súlyos kihívásra kell felelnie. Egyrészt választ kell adnia arra a kérdésre, hogy mi az a program, amit ezúttal képvisel és meg akar valósítani – a választók nemigen szavaznak rá, ha ezt nem közli. Másrészt feleletet kell adnia arra a kérdésre, hogy programját, ha van, mégis hol kívánja megvalósítani: netán kormányon-e, mint minden valamirevaló politikai párt, amelynek céljai vannak, vagy kormányon kívül, mert akkor búcsút mondhat a megvalósítás esélyének (és mellesleg a szavazatoknak is, mert a magyar választó – mint jeleztük – kormányra szavaz, és nem támogat olyan pártot, amely ellenzékben óhajt tevékenykedni).

A választóknak mindkét válaszra szükségük van ahhoz, hogy dönteni tudjanak. Ha rossz válaszokat fognak kapni, akkor nem szavaznak az SZDSZ-re, ha pedig nem kapnak válaszokat, akkor még annyira sem.

2008.08.05.

A VÁLASZTÓ POLGÁR

Mint már mondva volt, a szabad demokraták jeles pártjának napjainkban – immár kormányon kívül – két kihívásra kell felelnie. Egyrészt választ kell adnia arra a kérdésre, hogy mi az a program, amit ezúttal képvisel és meg akar valósítani, másrészt feleletet kell adnia arra a kérdésre, hogy programját, ha van, hol kívánja megvalósítani: netán kormányon-e, mint minden valamirevaló politikai párt, amelynek céljai vannak, vagy kormányon kívül, mert akkor búcsút mondhat a megvalósítás esélyének.

Az első válaszra azért van igény, mert a létükért küzdő kis pártok nem tagadhatják el a programjukat, mint a nagyok, hiszen egy kis pártnak karakteresnek kell lennie ahhoz, hogy a választók észrevegyék. A második válasz azért fontos, mert az SZDSZ azzal az indokkal lépett ki a most regnáló kormányból, hogy programját a szükséges kompromisszumok vállalásával sem tudta megvalósítani.

Amíg tehát az SZDSZ az általa elhagyott kormány „cselekvési programjára" vár, jó, ha lassacskán elkészíti a saját programját is, amellyel a választókhoz fordulhat, ha eljő az általános választások napja. Továbbá végleges döntést kell hoznia abban a kérdésben, hogy kíván-e és tud-e az MSZP-vel együtt kormányozni. Ha ismeri és elfogadja saját támogatóinak szociológiai, ízlésbeli és eszmei-ideológiai hátterét, akkor ez utóbbi kérdésre nem felelhet nemmel.

A karakteres program elkészítéséhez, továbbá az új programnak a pártközvéleménnyel való elfogadtatásához és a választóközönséggel való megismer-

tetéshez azonban idő kell, méghozzá nem kevés idő. E munkához minden pillanatra szükség van, minden nap, minden hét, minden hónap számít: az idő rövidsége az SZDSZ ellenfeleinek kedvez, ám a szárnyas idő messzi röpte a szabad madarak szárnyalását segítheti elő. A pillanat a nagypártoké, a hosszú távú remény a szabaddemokratáké.

Az SZDSZ jelenének megértéséhez ugyanakkor választóinak szociológiai, kulturális, ízlésbeli, érdek- és értékorientációinak felmérésén át vezet az út. Ilyen elemzésre egy néhány ezer karakteres cikk nem lehet alkalmas, de figyelemfelkeltésre a hvg.hu természetesen kiváló terep lehet. Korábbi cikkemben (http://hvg.hu/velemeny/20080731_szdsz_magyarorszag.aspx) éppen ezért mindenekelőtt a magyar választói magatartás néhány jellegzetességét emeltem ki, különös tekintettel azokra az elemekre, amelyek sajátosan az SZDSZ jövőbeni választási sikertelenségére látszanak utalni. Ezekhez a – tetszik, vagy nem tetszik – nyilvánvaló tényekhez nem érkezett hozzászólás, annál inkább néhány formai elemhez és történelmi-ténybeli megállapításhoz.

Bizonyos hozzászólásokra nem kell, nem érdemes, és nem is nagyon lehet reagálni. Az internetes világ fórumozóinak beszólásaira-beírásaira pedig végképp nem. De kivétel tehető akkor, ha egy hozzászólás éppen az eredeti gondolatmenetet viszi tovább, és alkalmas arra, hogy némely állításokat újból megfontoljunk.

A hozzászólások egyike például (aki „politikai tanulmánynak" nevezte írásomat, talán nem tudva, mi az), terjedelmes bejegyzésben (#23) rámutat arra, hogy 1990-ben a MDF-nek, mert hiszen erről a pártról is szó volt, valójában – ellentétben azzal, amit én állítottam – igenis volt miniszterelnök-jelöltje a választási kampányban. Természetesen téved, de érdekes, hogy megállapítását mire alapozza. Nos, arra, hogy a kampány idején a maga részéről látott plakátokat, amelyek Antall Józsefet az emlékezetes támaszkodó pózban ábrázolták. Abból a tényből, hogy a karakteres plakátot több helyen is látta a városban, azt a következtetést szűrte le, hogy Antall József a párt hivatalos miniszterelnök-jelöltje volt. Márpedig ez tévedés.

A jellegzetes választási plakátra természetesen én is emlékszem, de azon Antall József nem miniszterelnök-jelölti minőségében, hanem pártelnöki és listavezetői minőségében szerepelt (Mint tudjuk, e két minőség az SZDSZ esetében kettévált egymástól.) A későbbi miniszterelnök e két „minősége" elegendő okot adott pártjának arra, hogy – sikeresen – az ő arcával vigye a kampányt, de maga a párt tiltakozott volna a leginkább – és tiltakozott is, amikor ez felmerült – a miniszterelnök-jelöltség ellen. Cikkemben éppen arra a jelenségre tettem utalást (ezt a jelek szerint a szóban forgó hozzászóló előtt nem sikerült világossá tennem), hogy a honi pártok 1990-ben nem állítottak kormányfő-jelöltet (az MDF sem), mert a választók akkor még – mint ezt kifejtettem – parlamentet, és nem kormányt választottak, ellentétben a mai választókkal, akik éppen a kormányról, és nem a reprezentatív parlamentről kíván-

nak dönteni a választásokon. (És – mint rámutattam – éppen ez az SZDSZ mai problémáinak egyik oka.)

Emlékeztetek arra a felzúdulásra, amelyet az 1990-es választási tévéműsor egyik műsorvezetőjének kijelentése okozott akkoriban. A második forduló eredményeinek beérkeztekor a párt székházában megjelenő Antall Józsefet a képeket kommentáló Baló György a stúdióból így mutatta be: íme, Magyarország új miniszterelnöke. A kijelentést nemcsak értetlenség, de számos tiltakozás is követte, mint erről az esetleges személyes emlékeken túl több tucatnyi korabeli újságcikk is világosan tanúskodik. A mai választó számára kevéssé érthető mindez, de az akkori választó szemében Antall József még a választások második fordulójának éjszakáján, április 9-én sem volt miniszterelnök-jelölt.

Ugyancsak emlékeztetetek arra, hogy a választásokat hetekkel követően (május 2-án) összeült parlamentben – jóllehet az ideiglenes köztársasági elnöktől hamarosan megkapta a kormányalakítási megbízást – Antall József továbbra sem kormányfő-jelöltként, hanem frakcióvezetőként foglalt helyet. Sokan nem emlékeznek rá, de Antall József még ebben az utolsó pillanatban sem volt hivatalos miniszterelnök-jelölt, ellenben a pártja frakcióvezetővé választotta, és ő ebben a minőségében (is) tárgyalta végig a paktumot az SZDSZ-szel, továbbá folytatta le a kormányalakítási tárgyalások teljes sorát majdnem egy hónapon keresztül, és majdhogynem akkor lett hivatalosan miniszterelnök-jelölt, amikor már szinte miniszterelnökké vált. Ma mindez teljesen másképp menne, de emlékeztetek arra, hogy 1990-ben az MDF új frakcióvezetője, Kónya Imre nem előbb, hanem – írd és mondd – Antall József miniszterelnöki eskütétele napján lépett a frakcióvezetői tisztségbe.

Ami pedig egyes szakpolitikai kérdéseket illet, kénytelen vagyok belátni, hogy az idő múlása felejtőleg hat sokakra, akik kedvelnek egy politikai pártot, ráadásul bíznak egy pártban, különösen, ha az a párt az SZDSZ, amelyet – köztünk szólva – elég méretes tömegek kifejezetten ki nem állhatnak, holott erre nincs sokkal több okuk, mint más pártok esetében.

Hasonlóképpen belátom, hogy nehéz lehet egyes szakpolitikai konkrét lépések megértése, de néhány lépés talán említhető. Helyhiány miatt itt csak annyit szögezhetek le, hogy a kifejezetten hazugságnak (és mellesleg károsnak) bizonyult adócsökkentési program első lépése 2006 elején éppen annyit vett ki a költségvetésből, amennyivel akkor megnőtt a hiány (mintegy 300 milliárdról van szó). A programot a kormány a meghirdetésekor sem vette komolyan (pedig ötéves törvényhozási programról volt szó, amelyet maga dolgozott ki, éppenséggel az SZDSZ választási ígéreteinek látszólagos betartására hivatkozva). Kénytelen vagyok utalni arra, hogy az áfa levitele 20 százalékosra csak azok szemében jelenthette az SZDSZ által iniciált, nagy ívű adócsökkentési program bevezetését, akik ezt hinni akarták, miközben nyilvánvaló volt, hogy a tervet – ha volt is – a hiánnyal küszködni kényszerült kormány nem viheti végig.

Ugyancsak utalnom kell arra, hogy a diplomás minimálbér bevezetését az SZDSZ a maga tekintélyével kormányzati pozícióból nem akadályozta meg, ehelyett a javaslat mellé állt, hogy sajátos pozícióját a – valljuk be, ugyancsak kevés sikert hozó – saját reformlépéseinek véghezvitelére használhassa fel, amint ez gyakorlatilag eléggé nyilvánvaló mindazok számára, akik az SZDSZ igen sajátos (többnyire érthető) kint is-bent is pozíciójának alakulását végigkísérték az elmúlt években. A minimálbér adómentessége pedig – bár sokféle lesújtó jelzővel illethető – lényegében a primer politikai, továbbá a gazdaságpolitikai és a társadalompolitikai kártékonyság kategóriájába tartozik, semmivel sem lehet menteni. Ezt ma már azok is bevallják, akik annak idején kitalálták.

Az SZDSZ tagjai és maradék hívei – valamint azok, akik egy megújult SZDSZ sikereiben érdekeltek – jobban teszik, ha szembenéznek a közelmúlttal, és nemcsak a kormány hibáival (ez történik mostanában), hanem a saját pártjuk nyilvánvaló (sajnálatos) baklövéseivel is tisztába jönnek. A párt szeretete nem pótolhatja a tárgyilagos önvizsgálatot. (Hogy ez mennyire így van, az a Fidesz feltétlen híveinek magatartásán látható.)

A fórum-rovatok általános hagyományainak megfelelően a vita ezen az oldalon is sajátos stílusban, szókimondóan és személyeskedéseket sem mellőzve folyt. Az én ízlésemnek sokszor nem megfelelő nyelvhasználat azonban nem helyettesítheti az önmagunkkal szembeni őszinteséget, amelyet a tárgy fontossága megkíván. Előttünk egy nemzetnek sorsa áll – kis túlzással –, s benne egy párté, mely megérdemli, hogy komoly vitákban találja meg önmagát, amíg nem késő.

2008.08.12.

A LIBERÁLIS AGÓNIA

Mint köztereinken a galambok a turistaszezon alatt, úgy szaporodtak el az utóbbi években a Szabad Demokraták Szövetségét bíráló, végleg leíró, temető, elbúcsúztató megnyilvánulások, cikkek, nyilatkozatok. A galamblelkű publicisták gyakran kifejezett élvezettel hánytorgatták fel az SZDSZ számos hibáját, vesézték ki döntéshozatali mechanizmusát, mondtak ítéletet elhibázott stratégiai és taktikai lépései felett. Az okkal bírálók nemegyszer már a párt temetését is megrendezték, krokodilkönnyeket hullatva álltak a sír körül, amelyben már benne látták a temető közelébe sem ért pártot, és már évekkel ezelőtt is úgy károgtak fölötte, mit a dögkeselyűk.

Ami engem illet, sohasem tartoztam a pártot siratók hadába; nem gondoltam, hogy az SZDSZ számára a történelem rövidebb utat szabott volna meg, mint amekkorát a választói meghatároztak; nem hittem, hogy fennállása első húsz évében ki fog esni a parlamentből, és hosszú publicistai tevékenységem alatt egyszer sem írtam le, hogy az SZDSZ 2010 előtt le fog csúszni a politikatörténet poros színpadáról.

Éppen ellenkezőleg: mindig is azt állítottam, hogy az SZDSZ-nek 2010-ig királyi körútja van a hatalom körül; messze van attól, hogy végleg le kelljen mondani róla, és szóba sem jöhet, hogy idő előtt távozzék a honi közéletből. Biztos voltam abban (és ezt többször, több helyen is megfogalmaztam), hogy a párt mind 2002-ben, mind pedig 2006-ban be fog jutni a törvényhozásba, és alapvetően tévednek azok, akik ennek az ellenkezőjét hiszik. Igazam volt, de a kegyetlenül hömpölygő történelem alighanem most is igazol, amikor az SZDSZ jövőjébe vetett bizalmam alapos okkal való megszűntéről kell tanúságot tennem.

Hiszen amennyire meg lehetett jósolni (én legalábbis megtettem), hogy a vészterhes jelek ellenére a párt bejut a 2002-es és a 2006-os parlamentbe, olyannyira valószínűsíthető (ha kell, akár meg is jósolható, ha úgy tetszik), hogy a következő parlamentbe (legkésőbb 2010-től) az SZDSZ – minden reményt keltő próbálkozás ellenére, hacsak nem fog gyökeresen, alapvetően és lényegét tekintve megváltozni – nem fog bekerülni.

Ennek társadalmi okai vannak. Ha nem társadalmi okai lennének, akkor nem lehetne a fentiekhez hasonló állításokat tenni. Ha csupán politikai okokat látnánk a háttérben, akkor legfeljebb a fogadások és fogadkozások politikailag érdekes terepére tehetnénk a lábunkat, hasonlóan azokhoz, akik ezekről a kérdésekről a jelek szerint másképpen gondolkodnak, mint én (bírálóim mindenesetre ebbe a körbe tartoznak, és ők tudják, miért nem akarnak messzebbre látni).

A következő országgyűlési választások – bármikor legyenek is – azért fognak különös nehézséget – valószínűleg áthághatatlan akadályokat – okozni a honi liberalizmus pártjának, mert a magyar társadalomban egyelőre elfogytak (vagyis az ötszázalékos arány alá estek, vészesen megcsappantak, megfogyatkoztak) azok a szavazók, akiknek az SZDSZ-re szükségük van. Az SZDSZ a következő választásokon nem azért nem fogja tudni hozni a bekerülési eredményt, mert már nem lesz „taktikai szavazás" (ennek értelmezése is megérne egy elemzést), nem lesz Kovács Pisti és nem lesz Kuncze Gábor. Hanem azért, mert nem lesz elegendő megszólítható választó, aki úgy fogja érezni, hogy az SZDSZ törvényhozásbeli jelenléte szükséges lesz. Ennek messzire vezető motívumai vannak, és nagyon megérett a helyzet arra, hogy a politikai döntések mögötti társadalmi mozgásokat végre számba vegyük, hiszen ezt a munkát gyakorlatilag nem végezte el itt senki.

Csak a sürgetően elvégzendő munka mielőbbi elvégzése, a következteté-

sek levonása és az adekvát politikai reakciók megtalálása segítene az SZDSZ-en, hiszen éppen a szembenézés elmaradása, az elemzések elszabotálása, az őszinte tényfeltárás hiánya sodorta a pártot jelenlegi népszerűségi szintjére. Az SZDSZ társadalmi támogatottsága – kisebb-nagyobb hullámokat mutatva – 1990 ősze óta folyamatosan, egyértelműen, tendenciaszerűen, világosan, vészjóslóan és megállíthatatlanul csökken, s ezt nem lehet taktikai hibákkal, rosszul sikerült nyilatkozatokkal, téves helyzetértékelésekkel és rossz válaszokkal, továbbá – bármily lényegesek is – egyes szakpolitikai melléfogásokkal, baklövésekkel magyarázni. Amiképpen ugyancsak nem lehet a sikeresebb periódusokat vagy a parlamenti bekerülési küszöb sikeres, bár önmagában kevéssé meggyőző átlépését hangzatos kampányelemek és kommunikációs hadjáratok sikerével megindokolni.

Hasonlóképpen felesleges a mundér becsületének vak védelme olyan állapotban, amelyben a mélyebb tanulságok figyelmen kívül hagyása a párt történelmi karrierjének végét vetíti előre. Amíg az SZDSZ maradék hívei – továbbá azok az ellenségei, akiknek az SZDSZ egyáltalán számít még valamit (hiszen a párt fontosságának csökkenése vehemens ellenfeleinek megfogyatkozásán is lemérhető) – csak ezen a szinten, a politikai realitások felszínén képesek elgondolkodni a párt státusán és fátumán, addig nem fogják megérteni azokat az alapvető összefüggéseket, amelyek a helyzetet okozták és megoldhatják.

Egy korábban már hivatkozott cikkem (http://hvg.hu/velemeny/20080731_szdsz_magyarorszag.aspx) névtelenségbe és álnevek mögé bújt bírálói között akadt olyan is, aki nevét és titulusát vállalva szállt szembe azzal, amivel nem kellett volna szembeszállnia. Az SZDSZ háttérintézményeként működő Republicon Intézet stratégiai igazgatója mondandóját a jelek szerint olyan fontosnak ítélte, hogy a reagálásra nyitva álló csatornák mindegyikének elhárításával terjedelmes válaszcikkben (http://hvg.hu/velemeny/20080806_szdsz_reform_liberalis.aspx) kívánta álláspontját nemcsak velem, hanem az olvasókkal is megismertetni.

A meglepetést keltett válaszcikk mindenekelőtt azzal vádol, hogy több más szerzőhöz hasonlóan én is abba a sorba állok be, amelyben az SZDSZ-t idő előtt eltemetők időről időre könnyen jósolgatnak és tévednek, majd tévedésüket nem látják be. Ez az állítás természetesen – mint azt az olvasók világosan érzékelhetik – nem igaz, sőt inkább úgy fest, hogy ezt a képtelenséget jeles bírálómon kívül ép ésszel senki sem látta bele a cikkembe. Másodszor a szerző azt a vádat hozza fel ellenem, hogy én egyfelől programtalansággal vádolom az SZDSZ-t, másfelől azt kifogásolom, hogy programját mégiscsak keresztülveri a kormányon.

Ez a vádaskodás természetesen képtelenség; én ilyen marhaságot sem a szóban forgó cikkemben, sem másutt nem állítottam, s már csak az a kérdés, hogy az elemi olvasáskultúrával könnyen cáfolható vádat kéretlen bírálóm honnan veszi. Cikkének további menetéből az derül ki, hogy nem az én cikkemből,

hanem úgy általában különböző cikkekből, amelyeket az utóbbi években másoktól olvasott, s amelyekhez nekem ugyan semmi közöm, sőt azt se kell tudnom, kikre és mikre gondol, de ez nem akadályozza meg őt abban, hogy egy újabb bekezdésben visszatérjen rám, csupán azért, hogy néhány ízléstelen megjegyzéssel nekem rontson. Írása azt a benyomást kelti, mintha olvasta volna a cikkemet, ha azonban vádjait komolyan vesszük, az derül ki, hogy ezt elmulasztotta.

Nem azt írtam, hogy az SZDSZ-nek nem volt programja, és azt kormányra kerülve mégis meg akarta valósítani, hanem azt, hogy volt programja, de nem volt felhatalmazása, most azonban – az ismert körülmények miatt – nincs megvalósítható programja, és részben éppen emiatt nem lesz felhatalmazása, hacsak nem változik meg alapvetően.

Formailag a helyzet a következő. Bírálóm először azt állítja, hogy cikkem iskolapéldája valaminek, aminek valójában nem iskolapéldája, majd azt állítja, hogy cikkemben összehoztam két állítást, amelyek nem passzolnak egymáshoz, holott valójában akár passzolnak, akár nem passzolnak, én nem hoztam össze őket. Ennyi.

Őszintén bizakodom abban, hogy az SZDSZ nincs ekkora bajban. Történelmi léptékkel mérve is súlyos válságában a párt nem engedheti meg magának, hogy ilyen nívón keljenek a védelmére. A liberalizmus politikai képviseletéről világszerte gyümölcsöző vita folyik. Nem kell elfogadnunk, hogy nálunk ebből is csak ennyi jutott.

2008.08.19.

A TÖRTÉNELEM PÁRTJAI

Mint az a magyarországi politikai elemzők gyakori megnyilatkozásaiból kitűnik, a társadalmi törésvonalak nagyhatású elmélete termékeny talajra talált a magyar ugaron. A hazánkban időnként félreértelmezett teória alapját az a felismerés adta, hogy a huszadik század első felének egyes nyugat-európai pártjai gyakorlatilag megegyeztek a század második felének pártjaival, holott a kárhoztatott évszázadban igazán történt egynémely olyan horderejű dolog, amely éppenséggel a pártrendszert is megváltoztathatta volna.

A mozdulatlanság oka a társadalmi törésvonalakban volt keresendő, amelyekre a politikai pártok úgy kúsztak rá, mint vadászgépek a terepre, és az időközben jelentkező újabb társadalmi konfliktusokat azért tudták magukba szívni, mert már a konfliktusok keletkezésekor a terepen voltak.

Ám ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj, és sok ország sok pártja egyszerűen nem fér rá a törésvonalak szabdalta térképre. Az élet nemegyszer bonyolultabb még a legkiválóbb elméleteknél is, és a történelem gyakran hoz felszínre olyan politikai pártokat, amelyek egyes konfliktusok mentén csupán egyes érdekeket, egyes ügyeket, egyes értékeket, egyes elveket, egyes csoportokat képviselnek. E rendszerint nagyon karakteres, regionális, kisebbségi, hivatásrendi, vagy más módon rétegpártoknak általában nincs is az ambícióik között a nagy néppártokra jellemző nemzeti, országos képviselet.

De még ezektől a pártoktól is több szempontból eltér az olyan politikai párt, amelyet történelmi pártnak van szerencsénk nevezni, hiszen az illető párt egy adott történelmi időszak egy adott politikai formációjának tekintendő, amennyiben arra jött létre, hogy az adott korra jellemző némely kihívásokra adjon politikai válaszokat. Ilyen történelmi párt volt például Magyarországon a 48-as, vagy a Felirati párt, amelyek az adott kor viszonyai közepette, az idők során jelentősen átalakulva, a dualizmus közjogi kérdésére rákúszva tartották feladatuknak a korszak elmúltával teljességgel érdektelenné vált konfliktusok képviseletét.

Az ilyen – és más hasonló – történelmi pártok hallatlan fontossággal bírnak egy adott korszakban, de fontosságuk teljes egészében elvész, eltűnik, elillan, mint az ifjúkor, amint az adott történelmi korszak véget ér. Tág értelemben véve természetesen minden politikai párt történelminek tekintendő, csak az a kérdés, meddig tart az a korszak, amelyben az adott párt fontosnak, relevánsnak, érdekesnek, szükségesnek tartható.

Régóta világos, hogy a Magyarországon pillanatnyilag tevékenykedő politikai pártok között jó néhányat kifejezetten történelminek kell tartanunk a szó fenti értelmében, és ugyancsak régóta tetszik úgy, hogy e pártok között a „történelmiesség" fenti értelme leginkább a Szabad Demokraták Szövetségére és a Magyar Demokrata Fórumra jellemző.

A rendszerváltás két legsúlyosabb pártja még egymás ellen vívta ádáz küzdelmét az 1990-es első szabad választásokon, és akkor semmi sem volt fontosabb az ő küzdelmüknél. Az összes többi párt és valamennyi más politikai formáció csak rangtalan kisegítő szerepben nézte végig, amint e két tábor egymásnak esik, és egymást nem kímélve fog össze bárkivel a rivális erő győzelmének megakadályozására.

Mindkét tömb jelentős szellemi előzményeket hozott és cipelt magával az 1980-as évek ellenzéki mozgalmaiból, és mindkét tábor politikai jelentősége évekkel megelőzte az 1989 körüli fordulatot. De mindkét tábor politikai súlya és szerepe jelentősen csökkent, erodálódott, elhalványult és elsatnyult már alig néhány évvel a rendszerváltozás után.

Más pártok, más szellemi erőterek, más hatalomközpontok fejlődtek ki a korábbi jelentéktelenségből, az utolsókból elsők, a törpékből nagyok, majd óriások lettek, az MSZP és a Fidesz eluralta a politikai mező két oldalát, és az

egykori rendszerváltó nagypártok immár legfeljebb csak szövetségesként asszisztálhattak az időközben az ő politikai oldalukra tévedt új nagyok mellett – továbbra is egymás ellen. Ennek az elhúzódó időszaknak ugyanakkor mindkét partnerpárt számára megvolt a maga politikai-történeti jelentősége és szerepe, éppen ezért a nagyok éveken és ciklusokon át érdekükben állónak tartották a hatalomszerkezeti status quo valamilyen szintű és formájú fenntartását, az új kicsiknek pedig nem állt módjukban és erejükben ezen változtatni, továbbá fel sem ismerték, hogy hosszú ideig éppen a változtatás lett volna az érdekük.

Ez a satus quo azonban mára jelentősen, ha úgy tetszik, lassan, de biztosan, mintegy magától, a kegyetlen idő hömpölygő ütemével változott meg. Az MDF és az SZDSZ természetesen továbbra sincs abban a helyzetben, hogy saját jövőjét egyedül meghatározhassa, de a két nagy párt, a Fidesz és az MSZP mára egyaránt abba a pozícióba került, amelyben befolyásolni tudja az egykori szövetséges, a mostanra egyként jelentéktelenné lett kicsiny konzervatív és liberális párt sorsát. A jelek természetesen arra mutatnak, hogy a döntés mindkét esetben – valamivel előbb az egyik, valamivel később a másik párt vonatkozásában – megszületett: volt szövetségeseikre a politikai pólusképző nagyoknak hosszú távon már nincs szükségük.

Megvan a lehetőség az ezen való kesergésre, és van tere a reményvesztettség melankóliájának, sőt a „kétségbeesés méltóságának" is, de minket foglalkoztasson most a történelem kegyetlen ítéletének értéke. Arra a kérdésre kell felelnünk, hogy mindez szükségképpen alakult-e így.

Ha a történelem hegeli értelemben vett cseléről nem veszünk tudomást, továbbá eltekintünk attól a ténytől is, hogy nemcsak a sors ítél, de a sorsról is ítéletet mond a világnézet, és sem a babonák, sem a filozófia, sem a teológia, sem az asztrológia csábító birodalmába nem tévedünk, a politikatudomány szerény eszközeit igénybe véve lehetőségünk van úgy válaszolni, hogy korántsem.

A módszeres politikatörténeti kutatás és az ugyancsak rendszerezett politikatudományi elemzés azt fogja egyértelművé tenni, hogy mind az MDF, mind az SZDSZ saját sorozatos politikai tévedései és hibái nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy e pártok sorsa beteljesedjék, és nem a történelmi fátum, hanem az emberi gyarlóság vezette e pártokat a megszűnés kegyetlen rémének szája elé. Márpedig mindig fennáll a veszélye annak, hogy a nem cselekvő, hivatását nem teljesítő, sorsát befolyásolni képtelen erő éppen erőtlenségében tűnhet el, mint Jónás a cethal gyomrában.

A módszeres elemzés eme tanulságát konstatálva ugyanakkor elhamarkodott volna kijelenteni, hogy mivel e pártok nagyrészt önmaguknak köszönhetik történetük ilyetén alakulását, nincs okunk sajnálkozni afelett, hogy e pártoknak az a sors jutott, amit megérdemeltek. A helyzetet már csak azért is indokolatlan volna ekként beállítani, mert bár voltak idők, amikor a szóban forgó pártokra kevesebb szükség volt, most éppen olyan időket élünk, amikor mindkét párt könnyen találhatna okot magának a létezésre.

A konzervatív politikai mező hosszú ideje lefedetlen, és a hazai politikai erők közül magát a legstabilabbnak állító, mégis sajátosan a legtöbbet változott Magyar Demokrata Fórum nem annyira mai állapotában, mint inkább jövőben remélt formájában – ha nem is képes, de – alkalmas volna az űr betöltésére. Hasonlóképpen van helye a nap alatt egy megújult SZDSZ-nek egy önálló, pólusteremtő, liberális alternatíva markáns megjelenítőjeként – egy darabig.

Még nincs beleírva a történelemkönyvekbe, hogy e két párt parlamenti jelenlétének éppen két évtizedig, az ezredforduló világfordító idején, 1990 és 2010 között kellett tartania.

Ám radikális, országra szóló, nagy változtatás, bölcs erőlelátás és merész kockáztatás nélkül meg fognak semmisülni, mint egykor sokra hivatott, de hivatásukat csak részben beteljesített történelmi pártok. Olyan erők, amelyeknek a história egy meghatározott szakaszában meghatározó szerep jutott, de a korszak végeztével megszűnt az ő szerepük is.

Természetesen az ismert és másutt bemutatott strukturális és a társadalmi nehézségek – mint erről volt alkalmunk többször szólni – nem egyenlően sújtják a két pártot, de ma arra van nagyobb esély, hogy az MDF és az SZDSZ hamarosan egyaránt befejezi történelmi pályafutását, és eltűnik, mintha nem is létezett volna.

Vert hadaiknak ma se erejük, se támogatásuk, se reményük, se bátorságuk, se hitük, se kenyerük.

De holnap már minden az övék lehet. Hogyha akarnak, ha mernek.

2008.11.03.

A PARLAMENTÁRIS MEGOLDÁS

Megint bajban van a köztársaság elnöke, és az ő baja a köztársaság problémája. Fontos intézményeink vontatottan és nehezen működnek, mert az államfő nem gondoskodik működésük alapvető feltételeinek biztosításáról. Így aztán a köztársaság problémája a köztársaság elnöke maga, de még ha az államfő jól látná is el feladatát, a köztársaság alkotmányából akkor is számtalan probléma következnék.

A Méltányosság Politikaelemző Központ és e sorok írója természetesen többször felhívta már a figyelmet arra, hogy államunk működésének súlyos zavaraihoz fog vezetni az a konstrukció, amelyben alapvető közjogi pozíciókra az államfő jelöli, és az országgyűlés választja meg a tisztségviselőket. Ez a

– részben a kommunista múltból örökölt, és parlamentáris körülmények között rendszeridegen – közjogi konstrukció – túl azon, hogy az egykori alkotmányozók ismerethiányáról árulkodik – magában hordozza a megoldatlanság esélyét és terhét, ugyanakkor sem rövid, sem hosszú távon nem kínál lehetőséget arra, hogy a megoldatlanság állapota valamikor is véget érjen.

Elég csak egy olyan köztársasági elnök, aki a feladatát valamiért rosszul értelmezi, és máris létrejön az a kárhozatos helyzet, amelynek feloldására az alkotmányban nincs passzus, holott a patthelyzet esélyét maga az alkotmány kreálta. Más kérdés, hogy egy köztársasági elnök miért értelmezi rosszul a feladatát, azaz – végső soron – az alkotmányt, különösen, ha az adott köztársasági elnökről az a legenda tartja magát legerősebben az országban, hogy bizonyos különcsége, emberi sajátossága, nem mindennapi karaktere, sajátos arcéle lehet ugyan, de az alkotmányt egész biztosan kiválóan érti.

Mégis úgy fest, hogy a jelöltek kiválasztásában körültekintő államfő a jelek szerint kevesebb energiát fordít arra, hogy a köztársaság fontos közjogi tisztségei lehetőleg folyamatosan betöltve legyenek. A jelenlegi köztársasági elnök regnálása alatt már hónapokon át volt betöltetlen a legfőbb ügyészi poszt, majd ugyancsak hónapokon át az általános országgyűlési biztosi poszt, aztán szintén hónapokon keresztül a „zöld-ombudsmani" poszt, és ugyancsak hosszú hónapokon át az adatvédelmi ombudsman pozíciója.

Ez az alkotmányértelmező gyakorlat, közjog- és szerepfelfogás indokolatlan és érthetetlen a politikai alkotmányosság őrzésére hivatott államfőtől, de ez idáig – a magyar nép sokat tűrő fajta – még viszonylag elviselhető nehézségeket okozott a köztársaság életében. Ám az a körülmény, hogy a harmadik államhatalmi ág, a határozatait a köztársaság nevében hozó, a szuverenitás legfőbb attribútumait gyakorló bírói hatalom vezetését sem sikerült megoldani – immáron ugyancsak hosszú hónapokon keresztül –, már megengedhetetlen hiba, amiért elsősorban az alkotmány okolható, de nem kerülhető meg az államfő morális felelőssége sem. A köztársasági elnök rosszul megválasztott és következetesen végigvitt jelölési stratégiája szerepet játszik abban, hogy a Legfelsőbb Bíróság és az Országos Igazságszolgáltatási Tanács elnöki tisztsége még jó darabig legfeljebb ideiglenesen, átmeneti időre lehet csak betöltve.

Mindazonáltal le kell szögezni, hogy a köztársaság jelenlegi helyzetében a bírói hatalom élén indokolt volt a változtatási szándék. Ugyancsak leszögezhető, hogy ez idáig mindkét kiszemelt utódjelölt – ismét: a köztársaság jelenlegi helyzetében – megfelelő választás volt a köztársasági elnök részéről. Éppen ezért sajnálatos, hogy a nemes és jobb sorsra méltó vállalkozást nem koronázta, nem koronázhatta siker. Ezért a kudarcért a közjogi konstrukció objektív tarthatatlansága és a köztársasági elnök szubjektív jelölési gyakorlata egyaránt okolható.

Most az a rövid távú feladat, hogy a Legfelsőbb Bíróság élére a lehető leghamarabban meg kell találni a korábban állított jelöltekhez hasonlóan alkalmas

új jelöltet, és mindent el kell követni annak érdekében, hogy a választás ezúttal végre sikeres legyen. E cél eléréséért a köztársasági elnöknek le kell jönnie az elefántcsonttoronyból, és ameddig olyan az alkotmányunk, amilyen – ismeretes, hogy a köztársasági elnök a maga részéről elégedett az alkotmánnyal –, addig neki egyszer és mindenkorra fel kell hagynia lehetetlen jelölési gyakorlatával.

A hatályos alkotmány ugyanis nem azt várja el tőle, hogy egyeztessen a politikai pártokkal, mint ahogyan azt sem várja el, hogy ne egyeztessen. Azt várja el, hogy legyen megválasztott főbírája a köztársaságnak.

Hogy ezt az államfő egyeztetésekkel éri el, vagy azok hiányával, nyílt vásárral vagy nem nyilvános háttéralkukkal, előzetes esélyfelméréssel vagy megelőző jelölt-szondázással – esetleg arra kérve a pártokat, hogy maguk nevezzenek meg jelölteket, vagy arra utasítva őket, hogy már a jelölés előtt foglaljanak állást –, az már az ő dolga. De intézze el. Oldja meg a feladatát. Végezze el azt a munkát, amit az alkotmány reábíz, és amelynek elvégzésére megválasztották. Neki kutya kötelessége, hogy legyen főbíró. Nem az a dolga, hogy legyen jelölt (bár, tudjuk, hónapokig még jelölt sem volt, mert az államfő egyszerűen nem jelölt senkit). Hanem az a dolga, hogy legyen a tisztség betöltve. Nem az, hogy felháborodjék, vádaskodjék, méltatlankodjék, hanem az, hogy a feladatát csöndben, tisztességesen és végérvényesen elvégezze. Ha nem megy úgy, ahogyan eddig csinálta (márpedig az nagyon nem megy – a köztársaság kárára), akkor csinálja máshogyan. De csinálja már valahogy, végezze el a dolgot végre.

Azt kell mondanunk, hogy pillanatnyilag más – fontosabb – dolga nincs is.

Ha ez a munka egyszer elvégeztetett, akkor kell a jogszabályi hátteret rendbe rakni, hogy többet olyasmi ne fordulhasson elő, ami e mostani államfő hivatali ideje alatt minden egyes esetben előfordult. Az alkotmánynak hosszú távon biztosítania kell, hogy aköztisztségek betöltve legyenek még akkor is, ha ezért a közszereplők nem követnek is el mindent. Az alkotmánynak az a rendeltetése, hogy az állam működését akkor is lehetővé tegye, ha az emberi gyarlóság, méltatlanság vagy alkalmatlanság nyilvánvaló gátjain megakad az alkotmányozó eredeti szándéka. Ennek érdekében az alkotmánynak olyan szabályokat kell felállítania, amelyek biztosítják a folyamatos működést – akár még az egyes alkotmányos szereplők esetleges akarata ellenére is. Erre való egy alkotmány, ez a rendeltetése, ez a létének indoka, ezért, és csak ezért van rá szükség.

A hatályos magyar alkotmány azonban erre a funkcióra nem alkalmas. Maga az alkotmány kreálja ugyanis a problémát, amelyet azután nem képes megoldani. Az államfői jelölés és a parlamenti választás konstrukciója nem jó megoldás, mert idegen a parlamentarizmustól és nem vezet eredményre. E konstrukció megváltoztatására minden használható ötlet hasznos. Különösen az olyan, amely az európai alkotmányosság évszázados tradícióira alapoz.

Nemkülönben azért, mert az európai kontinensen ezt a problémát az alkotmányozók képesek voltak megoldani. Nálunk azonban jószerivel még használható javaslatok sincsenek.

Hack Péter kitűnő cikke a hvg.hu-n (http://hvg.hu/velemeny/20081210_solyom_parlament_egyeztetes.aspx) előremutató, de nem kielégítő javaslatot tartalmazott. A cikknek tökéletesen igaza volt a felvázolt szomorú helyzet megítélésében (sőt, még jótékonyan enyhítette is az értékítéletet, amidőn jóhiszeműen elfelejtette, hogy bizony még a legfőbb ügyész hivatalának betöltésében is több hónapos űr keletkezett 2006-ban), és ugyancsak helyesen állapította meg, hogy a kilábalásnak csak jogszabályi változtatással van esélye. Szintén helyes az általa tett javaslat mögött meghúzódó legfőbb törekvés, hogy a főbíróválasztás sikeres legyen. (Ennek érdekében azt indítványozta, hogy az államfő egyszerre három jelöltet állítson a parlament elé, és az Országgyűlés valakit közülük szigorú eljárási szabályok közepette – legfeljebb három körben – mindenképpen válasszon meg.)

E konkrét jogi megoldás – s ez legfőbb érdeme – kiválóan megfelel annak a legfontosabb követelménynek, hogy biztosítva legyen a köztisztségek folyamatos betöltése, hiszen a vázolt rendszerben a parlament – legfeljebb a harmadik fordulóban – mindenképpen választ érvényesen főbírót, de nem felel meg a parlamentarizmus kikezdhetetlen belső logikájának és az európai szabályozási iránynak, vagyis a javaslat praktikus, de nem parlamentáris.

Márpedig nekünk parlamentáris megoldást kell keresnünk, mert Európa szívében leledző köztársaságunk két évtizede elvileg a parlamentáris utat választotta, és éppen az a baj, hogy sok tekintetben mégsem a tisztán parlamentáris úton indult el. Az a feladat, hogy a rendszert több vonatkozásban is „parlamentarizáljuk", vagyis kiküszöböljük a kommunista múltból eredő következetlenségeket, amelyek több ponton is lerontják a kormányzati rendszert.

A parlamentarizmus mint kormányzati szisztéma évszázados, de fejlődőképes és önkorrekciókra alkalmas kormányforma, amely gond nélkül tudta inkorporálni az idők során jelentkezett új intézményeket, mint például az ombudsmani hivatalt vagy a bírósági önigazgató szervet, honi nevén az Országos Igazságszolgáltatási Tanácsot és más szerveket. Erre azért volt képes, mert az új intézményeket bele tudta illeszteni kikristályosodott belső logikai rendjébe.

Ebbe a rendszerbe nem illik bele a Legfelsőbb Bíróság elnökének Országgyűlés általi választása (mint ahogy sok más, parlament általi választás sem), és bizony távol áll e rendszertől az államfő általi jelölés intézménye is. Parlamentáris körülmények között nem az államfő szokott jelölni, hanem neki jelölnek, és az állami szervek vezetőit nem választják, hanem kinevezik, vagyis nem a parlament választja meg, hanem az államfő nevezi ki őket. Hazánk közjogi kultúrájára sajátosan jellemző, hogy ez az egyszerű alapigazság a továbbgondolkodás irányairól folytatott vitákban általában nem merül fel.

A jelölés jogát ki kell venni az államfő kezéből, a választás jogát pedig az Országgyűlés kezéből, cserébe az államfőnek meg kell kapnia a kinevezés jogát, míg a jelölési jogot a némiképp megváltoztatott összetételű Országos Igazságszolgáltatási Tanácsnak kell adni. A Legfelsőbb Bíróság elnökhelyetteseit a jelenlegi szabályoknak megfelelően továbbra is az államfő nevezné ki – a Legfelsőbb Bíróság elnökének javaslatára.

A vázolt megoldás természetesen egy egész sereg további korrekcióval függ össze az államszervezeti rendszerben – hogy mást ne mondjunk, magával a köztársasági elnök megválasztásának módjával is –, de az alkotmány általános revízióját előbb-utóbb el kell kezdeni.

Ám természetesen csak azt követően, hogy a jelenlegi államfő gyökeresen megváltoztatandó jelölési gyakorlata alapján és – utoljára még a hatályos szabályok szerinti – sikeres választás után a köztársaság Legfelsőbb Bíróságának új elnöke (bárki legyen is az) végre egyszer hivatalba léphet.

2009.01.12.

A KONSTRUKTÍV KORMÁNYPROGRAM

Magyarország különleges ország, ahol egyes fogalmak jó esetben egészen mást jelentenek, mint máshol, rossz esetben pedig nem jelentenek semmit. Ilyen fogalom például a kormányprogram, amely bizonyos esetekben teljesen másképp értendő, mint egy parlamentáris demokráciában, más esetekben pedig sehogy sem értendő.

A kormány programját egy parlamentáris kormányformájú országban a kormány feje terjeszti be a parlamentben (tipikusan az alsóházban), a parlament pedig vitázik és dönt róla. Magyarországon ugyanakkor a kormányprogramot nem a miniszterelnök, hanem a miniszterelnök-jelölt terjeszti be, a parlament pedig úgy dönt a dokumentumról, hogy egyben megválasztja a miniszterelnök-jelöltet miniszterelnöknek (midőn még a kormánylistáról nem is hallott, a kormány összetételét nem ismeri).

Vannak azonban esetek, amikor még erre a miniszterelnök-jelölti programra sincs szükség, mert a szóban forgó jelölt dönthet úgy is, hogy az égvilágon semmit se terjeszt be. Ilyen eset például a konstruktív bizalmatlansági szavazáson megbuktatott miniszterelnök helyett megválasztott kormányfő esete. Neki nem kell bíbelődnie kormányprogramírással. Persze jobban teszi, ha bíbelődik. De erre a magyar alkotmány pillanatnyilag nem kötelezi őt.

Meg kell vallani, hogy ez azért meglehetősen vitatott eset. Az a kérdés, hogy

konstruktív bizalmatlansági indítvány által kezdeményezett kormányalakítás során szükség van-e a kormányprogram elfogadására, mélyen megosztja az ezzel foglalkozókat. A többség – helyesen – azon az állásponton van, hogy a bizalmatlansági szavazással leváltott miniszterelnök helyére ugyanazzal az aktussal megválasztott új miniszterelnök magával a szavazással válik kormányfővé, és kormányprogram előterjesztésére nincs szükség. Politikai értelemben mindenképpen szükséges, hogy a parlament értesüljön az új kormány elképzeléseiről és terveiről, de a közjog a jelenlegi állapotában nem kívánja meg, hogy a kormányfő a kormány programját hivatalosan is bemutassa a Házban, illetve hogy arról formális szavazás legyen.

A közjogászok és politikatudósok egy másik csoportja – ha ugyan foglalkozik a kérdéssel – azt a nézetet vallja, hogy a kormány megalakulásához a kormányprogram elfogadása is szükséges. Ez utóbbi alkotmányos tétel azonban – sajátos módon – általában a ciklus elején megválasztott miniszterelnökkel szemben támaszt követelményt, illetve az olyan miniszterelnökkel szemben, akit a ciklus közben a parlament annak nyomán választ meg, hogy az előző miniszterelnök lemondása vagy halála következtében a köztársasági elnök személyi javaslattal áll elő.

Ezzel a sajátos konstrukcióval a hatályos alkotmány következetlenséget árul el: indokolatlan különbséget tesz az államfő általi jelölést követő miniszterelnök-választás és a konstruktív bizalmi szavazással megtörtént miniszterelnök-választás között. A helyzet azonban még ennél is rosszabb. A probléma gyökere abban a körülményben rejlik, hogy hazánkban a kormányfőt nem az államfő nevezi ki, hanem a parlament választja: vagy az államfő javaslatára vagy – a konstruktív bizalmatlansági indítvány esetében – a képviselők egyötödének indítványára.

A világ parlamentáris berendezkedésű államaiban általában úgy alakul meg egy kormány, hogy az államfő (legyen az király, nagyherceg, vagy köztársasági elnök) kinevezi a miniszterelnököt, aztán a miniszterelnök kinevezteti vele a minisztereket, majd rövid időn belül – rendszerint három nap múlva – bemutatja kormányát az országgyűlésben (tipikusan az alsóházban). Végül bizonyos idő elteltével – rendszerint harminc nap elmúltával – beterjeszti a kormányprogramot, amelyről a parlament formálisan szavaz. Ha a Ház elfogadja a megismert dokumentumot, akkor a kabinet teljes kapacitással vághat bele a kormányzásba, ha pedig nem fogadja el, akkor a miniszterelnök lemond. Ha lemondott, kezdődik a procedúra elölről.

Magyarország – mint jeleztük – nem ilyen ország. Ha igazán hűek akarnánk lenni a parlamentáris fogalmak tisztaságához, akkor azt kellene mondanunk, hogy Magyarországon a szó valódi értelmében vett kormányprogram nem is létezik. Ami a kormány programja címén nálunk van, az gyakorlatilag miniszterelnök-jelölti programterv, vagy tézisgyűjtemény, vagy – reálisan szólva – lózungok rövid sora.

Mármost hogy milyen mélységű és konkrét egy kormányprogram, avagy az absztrakciónak milyen szintjén írja le a valóságot vagy a valóságra vonatkozó terveket, az érdekes empirikus vizsgálódás témája lehetne a világban, de azt biztosan mondhatjuk, hogy ebben a vonatkozásban nemcsak az országok és politikai kulturális hagyományok, hanem az egyes kormányok is nagyban különböznek egymástól.

Figyelmünket azonban nem ennek a körülménynek kell lekötnie. Vigyázó szemünket az előterjesztő személyére kell vetnünk. Azt kell kijelentenünk, hogy Magyarországon az ún. kormányprogramot nem a kormány, de még csak nem is a miniszterelnök terjeszti elő, hanem a miniszterelnök-jelölt, vagyis a kormányprogram – ha igazságosak akarunk lenni a kifejezéshez – nem a kormány programja. Ám még csak nem is miniszterelnöki program, hanem egy olyan ember programja, aki felkérést kapott a kormányalakításra, de a kormányt még nem alakította meg, és ő maga formálisan nincs is kinevezve.

Magyarországon ugyanakkor egy miniszterelnök soha nem lesz kinevezve (hacsak nem egy újjáalkotott majdani alkotmány alapján), ugyanis Magyarországon a miniszterelnököt senki sem nevezi ki. Az államfőtől a kinevezés joga meg van vonva, az Országgyűlésnek pedig – a választás joga – oda van adva: hazánkban a kormányfőt az Országgyűlés választja. Mielőtt megválasztaná, a kormányalakításra felkért személy a „kormányprogramot" beterjeszti a Ház elé, és a parlament az ő megválasztásáról eme „kormányprogram" elfogadásával dönt. Azzal lesz miniszterelnök, hogy az Országgyűlés – e „program" egyidejű elfogadásával – megválasztja őt. Miniszterelnökké választásával tehát már van is „kormányprogramja", pedig kormánya még nincs.

Világos, hogy majd bolond lesz konkrétumokkal teljes, strukturált és végleges programot adni, ha ennyivel is megúszhatja, beérheti. Lesz esze elhallgatni a szakpolitikai konkrétumokat, ha nem akarja, hogy az ellenzék és a nép minduntalan számon kérje tőle. Ráadásul nincs is ideje kormányprogram-írással piszmogni, hiszen az államfői felkérést követően szinte azonnal az országgyűléshez kell fordulnia.

Az nem kérdés, hogy ez nem jól van így, és Magyarországon lassan már az se lesz kérdés, hogy miért van ez ilyen rosszul. De hogy ebből számtalan galiba származik, az biztos.

Ezek közül most csak egyet említve előadjuk, hogy hazánkban (helytelenül) az alkotmány mindenféle törvényhozási ügyben népszavazást enged, de az alkotmány alapján (helyesen) nem lehet népszavazást tartani „a kormány programjáról". Márpedig „a kormány programja" valóságos mibenlétének megállapításakor az Alkotmánybíróság nem tudott másból kiindulni, mint abból a miniszterelnök-jelölti programtézis-gyűjteményből, amely a magyar közjogban „kormányprogram" néven fut, és a hatályos változatának egykori előterjesztője – csak jelezzük – eredetileg Gyurcsány Ferenc volt. Csoda-e, hogy az Alkotmánybíróság e programban nem talált vizitdíjról szóló kidolgo-

zott passzusokat, és csoda-e, hogy ez alapján zöld utat adott a vizitdíjat stb. eltörölni szándékozó népszavazásnak?

Ha csoda, akkor ez igazán magyar csodának tekinthető. A csodálatunkra nem méltó, de csodálkozásunkra számot tartó jelenség kulcsa a kinevezés-választás magyar szabályaiban van.

A konstruktív bizalmatlansági indítvány hazájában, Németországban a kérdést természetesen kiválóan megoldották a német precizitás szerint. A konstruktív bizalmatlansági szavazással megbuktatott kancellár helyére ugyanazon aktussal megválasztott új kancellár hivatalba lépéséhez szükség van a szövetségi elnök általi kinevezésre is – a bizalmatlansági szavazás eredményeképpen és alapján.

Magyarországon mindezekért nem csak az a kérdés, hogy szükséges-e a kormányprogram hivatalos elfogadása a konstruktív bizalmi szavazáson megválasztott miniszterelnök mandátumának keletkeztetéséhez, hanem az is kérdés, hogy mi értelme van egy – a magyar közjog által megkövetelt – „kormányprogramnak" egyáltalán. Világos, hogy a szó klasszikus értelmében az sem kormányprogram, amit az Országgyűlésnek el kell fogadnia, és persze az sem kormányprogram, amelyről az Országgyűlésnek nem kell szavaznia, mert azt senki meg sem írta.

Amikor a magyar közjog előírja a kormányprogram beterjesztését, valójában akkor sem kell nagyon komoly programot írni. Hát még az olyan esetben, amikor a magyar közjog nem is írja elő a kormányprogramírást.

Szögezzük le mindazonáltal, hogy egy konstruktív bizalmi szavazással megválasztott kormányfőnek ugyancsak illik egyfajta kormányprogramot előadnia a Házban. A parlamentnek illendő róla vitatkoznia és döntenie. De nem kell.

2009.04.06.

AZ ALKOTMÁNYOZÁSI PARADOXON

Most már majdnem késő.

A Méltányosság Politikaelemző Központ az elmúlt években kevés fontosabb dolgot tett, mint újra és újra figyelmeztetett: a köztársaságnak új alkotmányra van szüksége, mert a hatályos alkotmány veszélyeket hordoz magában, amelyek a legrosszabb pillanatban fognak megmutatkozni, amikor már késő lesz. És íme, elközelgett az idő, midőn alig lehet már valamit tenni a köztársaság

alaptörvényének megmentése – értsd: megváltoztatása – érdekében, és nagy az esélye annak, hogy az alkotmány kikerülhetetlenül felszámolja önmagát.

Ilyesmire természetesen minden alkotmány képes, de a magyar alaptörvény mintha kifejezetten erre született volna. A hatályos magyar alkotmánynak ugyanis rengeteg rossz paragrafusa van – jószerivel akárhol nyitjuk is ki, pontatlan vagy egyenesen hazug megfogalmazásokkal, rosszul megírt mondatokkal, normatíve értelmezhetetlen kijelentésekkel, üres deklarációkkal és túlírt vagy éppen kifejtetlen passzusokkal találkozunk benne –, ám számos hibája mellett is legfontosabb hátránya, hogy viszonylag könnyen módosítható, átírható, megújítható, megreformálható vagy éppenséggel teljes egészében hatályon kívül helyezhető.

Mindehhez – miként akár egy új alkotmány létrehozásához is – elegendő egy parlamenti kétharmados többség (az összes képviselő kétharmada), és az alkotmányozás előtt szabad az út. A kétharmados többség kell hozzá, de csak az kell hozzá. Ha az megvan, akkor minden megvan. De amíg az nincs meg, addig semmi sem tehető.

Ez a vonása a hatályos alkotmánynak nagyon magyaros vonás. A világ demokratikus államaiban egy ilyen alkotmányos szabály elképzelhetetlen lenne. Magyarországon adva van egy alkotmány, amely nem képes önmaga megújítására, amíg valamely politikai erő meg nem szerzi a képviselői helyek kétharmadát, ha azonban akad olyan erő, amelyik ezt eléri, az előtt semmilyen akadály nem tornyosul: gyakorlatilag azt csinál az alkotmánnyal, amit akar. Mindent és bármit. Márpedig a minden – az minden, a bármi pedig: nem majdnem bármi, hanem akármi. A minden megtehetését csak az önkorlátozás, a jólneveltség és a gátlás akadályozhatja meg.

Rossz az az alkotmány, amely csak működtetőinek gátlásaira apellál. Igaza volt – természetesen – William Gladstone (1809-1898) brit politikai gondolkodónak, akinek híres mondása szerint az alkotmány sorsa azoknak a jóhiszeműségén múlik, akik működtetik azt (ő csak tudta: négyszer volt miniszterelnök). De ha az alkotmány le van írva (mint a világ legtöbb alkotmánya), akkor normatíve korlátoz, és azokat is korlátozza, akik a megváltoztatására törekszenek. Kivéve – mint be kell látnunk – a magyar alkotmányt, amely kizárólag támadóinak jóhiszeműségén engedi magát csüggeni.

Ármost a gátlástalan jelzőnek van egy eredeti értelme: olyasvalakire mondják, aki nem érez gátlást, ha megtehet valamit, és megteszi, amit meg lehet tennie. A mai magyar politikában minden politikai erő szabadon alkotmányozna, ha megtehetné.

Hamarosan lesz egy politikai erő, amelynek lehetősége lesz alkotmányozni: a Fidesznek jó esélye van a kétharmados többség elérésére a következő választásokon. Nem lehet kétség a szándékai felől. A közönség mindig is hihette, egy hete pedig tudja is: a párt élni fog a kétharmados többség adta lehetőségekkel. Márpedig ezek a lehetőségek szó szerint végtelenek. Semmi és senki nem áll-

hat szembe azzal, akinek kétharmada van, és alkotmányozni akar. A magyar közönségnek fogalma sincs arról, hogy mi tehető meg, ha megvan az alkotmányozó többség. A minden – mint jeleztük – azt jelenti, hogy minden.

A rendszerváltozás óta mindig változó demokratikus többségnek húsz év állott a rendelkezésére ahhoz, hogy alkotmányozó többséget építsen maga köré, és megszilárdítsa az alkotmányt: először (!) módosítsa az alaptörvény parlamentarizmus-ellenes szabályait, majd azután (!) bebiztosítsa a köztársaság intézményrendszerét az alkotmánymódosítási szabályok megszigorításával. Erre a demokratikus többségnek a két évtized alatt mindig is változó esélye volt, de akár több, akár kevesebb esélyt adott magának, valójában sohasem élt vele.

Most ahhoz már késő van, hogy egy társadalmi szerződés hozza létre az új alaptörvényt. A társadalmi szerződést az előtt kell létrehozni, hogy a társadalmi szerződés utáni állapotok ismertté válnának. John Rawls, a politikai filozófia nemrég elhunyt hatalmassága híres igazságosság-elméletében a tudatlanság fátylának (vail of ignorance) nevezte azt a függönyt, amely mögött a szerződő felek nem látják jövendő pozíciójukat, és éppen ebben a helyzetükben szerződhetnek egymással, nem tudva, hogy győztesek vagy vesztesek lesznek-e a társadalmi szerződés hatályba lépését követően.

Alkotmányozni csak így lehet. De a magyar alkotmány ezt az alkotmányozást nem teszi lehetővé. A magyar alkotmány a győzteseknek adja az alkotmányozás jogát.

Ám ha valamely csoda folytán most folynék az alkotmány-előkészítés, már akkor is csak a jövő győzteseinek alkotmánya születhetnék meg. Rawls tudatlanság-fátyla a mi esetünkben átlátszó özvegyi fátyol: már most is pontosan tudjuk, milyen győztesek rendezkednek majd be mögötte.

A választások után előre láthatóan berendezkedő győztesek általi alkotmányozás elvileg két úton kerülhető el. A Fidesszel szembeni (politikai kisebbséget reprezentáló) pillanatnyi parlamenti többség vagy azt akadályozza meg – politikai eszközökkel –, hogy a Fidesz kétharmados többséget érjen el a következő választásokon, vagy azt – közjogi eszközökkel –, hogy a Fidesz a kétharmados többség elérése ellenére alkotmányozhasson.

Az első út majdnem teljesen lehetetlen. A második út szinte egészen biztosan lehetetlen.

De még a második út sincs lezárva.

Ráadásul a második út végső soron esélyt adhat az első útnak is.

Aki ennek igazságára ráébred, az kulcsot kap a jövőhöz.

2009.05.09.

A LIBERÁLIS BALOLDAL

Most van itt a búcsú ideje. Egy éve azt állítottuk (http://hvg.hu/velemeny/20080731_szdsz_magyarorszag.aspx), hogy az SZDSZ története a vége felé közeledik, és legfeljebb 2010-ig fog tartani. A párt hívei ezt az állítást akkor még nehezen fogadták. Ma ugyanakkor mindenki ugyanazt a követ fújja, az SZDSZ-t temetni közhelyszámba megy, és a nekrológok legutolsó változatait is mind megírta már az emlékező tisztelet. Vége van immár hát, nincs tovább, bevégeztetett, eldöntetett a sorsa annak, ki egykoron sorsokról dönthetett, sírja fölött zeng az engesztelő szózat. Halottakról vagy jót, vagy semmit.

A kérdés azonban, hogy a szabad demokraták jelentéktelenné válása szükségszerűen következett-e be, mint ahogyan tavaly ilyenkor állítottuk, vagy lett volna lehetőség a megmenekülésre, ma is vita tárgya. Hogy a szükségszerűség súlyos takarója egyre inkább elterül a pártról való közbeszéd komorságán, mint a szürkeség a nyáresti ég alatt, az mindenekelőtt annak köszönhető, hogy egyre többen ismerik fel a nyilvánvaló tényt: maguk az SZDSZ egykori vezetői azok, akik a párt megszüntetésére törnek. Ők azok, akiknek elegük van a politizálásból, az ezt övező vitakultúrából és az ezzel járó mesterséges izgalmi állapotból, és ha nekik elegük van, ne csinálja a dolgot más se. Az SZDSZ nem kívánt gyerek, megunt szerető, kidobott irodaszemét, lomtalanításra váró bútordarab.

De vajon joga van-e az alapítónak felszámolnia a cégét? Elégetheti-e az író a regényét? Feloszlathatja-e a színházigazgató-főrendező a színtársulatot, szélnek eresztheti-e a színészeit, ha már nem velük akarja megvalósítani művészi terveit; ha már nem velük akar megvalósítani valamit is, vagy ha már senkivel sem akar megvalósítani semmit?

A Szabad Demokraták Szövetségének alapítói sajátjuknak tartották a művet, melyet létrehoztak, és elindultak a párttal, melyet útjára indítottak, de nem tudtak lépést tartani vele. Ki előbb, ki később, de egy idő után elfordult a párttól, alábbhagyott az aktivitásából, elmaradozott a menettől és – igazi szabad demokrata sajátosságként – előbb-utóbb nemhogy a pártvezetésből vagy az alapszervezeti munkából, de magából a pártból is kilépett. Az SZDSZ története a kilépések története.

De vajon késznek kellett-e lennie Ábrahám ősapánknak, hogy feláldozza szeretett fiát, Izsákot, mert a Nagy Terv áldozatot kíván? És vajon megváltásunk nem ilyen mérhetetlen áldozat-e? Avagy mondhat-e nemet Jónás a prófétaságra?

A mai SZDSZ-t a még benne ragadt egykori vezetői nem tartják sajátjuknak, ezért halálra adták. Ezzel bevégzik, megvalósítják a tervet, melyet a szabad demokrata szavazókkal együtt készítettek el a születés előtt, s melyre rábólint

a liberális választó, mint fátumra: egy ideje úgyis másnak adja már a voksát, ha adja.

Csak azoknak nem lett szólva, akik e pártban képzelték el politikai jövőjüket; akik személyes ambícióikat a párt szerencséjéhez kötötték; akik ebben a pártban akarták vinni valamire. Rájuk nincs szükség. A párt egykori – némaságba burkolózott – vezetői Kóka Jánost tették meg pofozógépnek, aki ezt a szerepet tiszteletreméltó bátorsággal vállalta, s a párt új vezetői szidják is, támadják is, pofozzák is őt, mintha nem látnák, hogy kit ütnek vele. Vakok, ha nem látják, és gyávák, ha látják. Lányomnak mondom, menyem értsen belőle.

A megújulás ideológiája pedig – mert ideológiára szükség van ott, ahol megújítást hirdetnek – a nemzeti liberalizmus lett, amely hamarosan az egyik legdivatosabb eszmévé válik újra, holott az sem érti, hogy mi az, aki védi, s az sem, aki kárhoztatja. Pedig hazánkban a liberalizmusnak mind a nemzetközi, mind a nemzeti formája ki lett próbálva, és egyik se vált be, finoman szólva. A liberális gyökerű konzervativizmus azonban – jóllehet kézenfekvő lenne, és gazdag eredményekkel kecsegtet – valójában sohasem lett kipróbálva, és most se lesz belőle semmi, mert amit a hazai úgynevezett jobboldal annak hisz, az még annyira sem konzervatív, mint a mai SZDSZ új vezetőinek nemzeti liberalizmusa.

Egy dolognak azonban tényleg vége lett a ma még levegő után kapkodó SZDSZ kifulladásával: az egykor nagy pártnak számító MSZP-t furcsa módon kívülről egybetartó kis balliberális párt küzdelmének a populista népi újjobboldal hatalomtól való távoltartásáért. Aminek végleg befellegzett, az a baloldali liberalizmus magyar változata, azon belül is a balliberális értelmiségi politizálás. Ennek csak közelmúltja van, jövője nincs.

Kár érte? Nos – komolyan játszva a szavakkal – a kár az SZDSZ egykori szavazóit érte, akik viszont ma már nem könnyeznek érte. Elfogadták, hogy egy jelentős párt hajdani szavazóiként jelentős szerepet játszottak a köztörténet jelentős időszakának alakításában, mely azonban véget ért, mint az ifjúkor, és ők már régen más pártok után néznek, olyasfajta szemmel, ahogyan a megcsalt asszonyok néznek a fiatal férfiak után. Találnak-e új pártot a honi horizonton, vagy az SZDSZ megszűntével hű szavazói is néma gyászba burkolóznak, és nem hallatják szavukat a magyar pártvilágban?

Irdatlan verseny indult meg értük. Több új vagy újonnan megreformált párt kezdeti sikereit kifejezetten nekik köszönheti. Értékes szavazók ők, akikre az MDF, az LMP és egy majdani új SZDSZ is igényt tart. Megkezdődött a tülekedés a liberális térben.

De valódi esélye csak annak a pártnak van, amelyik reálisan csillantja meg az esélyt. A liberális szavazatokra rámozduló új erőnek relatíve nagynak kell lennie, különben annyi reménye lesz, mint mára az SZDSZ-nek. Elvesző voksot tudatos liberális szavazó már nem akar leadni, csak akkor megy választani, ha biztosra megy. A lecsurgó szavazatokat pedig felsöpörheti az MSZP és a Fidesz

is. Ezért – csak részben folytatva a szavak játékát – a kár akár a szabadelvű pólus teljes megszűnését is eredményezheti a honi pártéletben, ami az egész pártrendszer, a soha ki nem fejlődhetett hazai politikai kultúra vesztesége is lesz.

Valaki egyszer meg fogja írni, el fogja mesélni a köztársaság unokáinak, hogy a magyar liberális párt miért tündökölhetett éveken át, amikor nem volt rá igazából mérhető politikai igény, miért sütkérezhetett a hatalom napsugaránál valódi társadalmi felhatalmazás nélkül, és miért szűnik meg éppen akkor, amikor a legnagyobb szükség lenne rá. El kell mondanunk az esti lámpaoltáskor, hogy hogyan teltek azok az évek, amelyekben a szélsőjobboldal napról napra erősödött és szemtelenedett, az új barnaingesek egyre hangosabban masíroztak a köztereken, az utcán fényes nappal verték a szabad gondolatot, és a média ontotta a neonáci szennyet, de az újra felágaskodó zsarnokság szörnyű rémétől a szellemében üldözött nem menekülhetett a szabad demokratákhoz. El fogjuk mondani, hogy miért nem maradtak az országban szabad demokraták, akik a veszedelem közepén ne a saját politikai agóniájukkal lettek volna elfoglalva. El fogjuk mondani, ha még élünk, hogy hogyan számolódott fel a köztársaság.

Addig azonban zúg a hangzavar a kis magyar világban, és ma még csak egy politikai párt temetésére hívnak a harangok. Most még csak egy pártot temetünk, amely a legkarakteresebb, legideológikusabb, leginnovatívabb, leginvenciózusabb, leginkább pártként működő és egy ideig a legdemokratikusabb pártformációja volt a harmadik magyar köztársaságnak, melyet maga hozott létre. Megkerülhetetlen – és jelentőségének tudatában lévő –, magabiztos párt volt, amelyre nemes feladatokat rótt a történelem.

A hamvából megszülető utódja biztosan nem lesz a legszavahihetőbb, a legszerethetőbb és a leggyakorlatiasabb. Viszont még lehet átütő, hiteles és sikeres.

De az már egy másik párt lesz.

2009.07.21.

A SZAVAK POLITIKÁJA

Ment-e a könyvek által a világ elébb? S vajon az volt-e a cél, hogy menjen? Avagy a tudomány célja nemde a megismerés, az igazság feltárása?

A természettudósok jól tudják, hogy valamit megérteni és elmagyarázni nem ugyanaz a dolog, és az elmagyarázandó jelenséget magát először is érteni kell. A társadalomtudósok hasonlóképpen felismerték e dialektikát, de képe-

sek az összefüggést fordítva is felállítani. Ez a társadalomtudósok szerencséje és a társadalomtudomány bánata.

Éppen ezért alapvető fontosságú, hogy a szavainkon mindnyájan ugyanazt értsük. Ha például valaki az MSZP-n belüli „törésvonalakról" beszél a tévében, akkor a néző nyugodtan átkapcsolhat egy másik csatornára, mert a beszélő nyilvánvalóan nem ismeri a törésvonal fogalmát. Ha a törésvonalnak mint kifejezésnek van magával hozott értéke és értelme, akkor nem használható egy politikai párton belüli érdekkonfliktus leírására, ellenkező esetben nem volna külön jelentősége a társadalmi törésvonalak jelenségének, amelynek feltárására az elmélet magalkotói e kifejezést alkalmazták.

Hasonlóképpen új oldalt kell nyitni a számítógépen, ha az ember azt olvassa a világhálón, hogy például az alkotmányos monarchia a parlamentáris monarchia történelmi elődje, vagy hogy a parlamentáris köztársaság és a parlamentáris monarchia kormányformája között bármiféle különbség lenne, mert ilyen állítások csak kis magyar világunkban hordoznak „értelmet".

Ugyancsak elnéző pillantással kell nyugtázni, hogy közbeszédünkben a „forradalom" pozitív csengésű kifejezés; hogy a „társadalmi haladásban" magukat jobboldalinak valló közmagyarázók is hisznek, és hogy vannak, akik a megfellebbezhetetlen tudatlanság természetességével konzervatívnak nevezik a hazai „jobboldal" pártjait.

Szintén a Lajtán túli nyelvpolitikai világ öncenzúramentes szabadságára kell gondolnia a szemlélőnek akkor, amikor egykori munkásmozgalmiak tesznek hitet a magyar „polgári oldal" mellett, mintha abban a szabadelvűségnek nem volna helye. Nyugtázni kell ugyanakkor a csínyt, ha a társadalomtudományi pontatlanság szándékos, és nyilvánvalóan közvetlen politikai célokat szolgál.

Ugyanilyenképpen külön elemzést érne meg a napjaink Magyarországán egyre általánosabban hivatkozott ideológia, az úgynevezett nemzeti liberalizmus, amely hamarosan az egyik legdivatosabb eszmévé válik újra, pedig hazánkban a liberalizmusnak mind a nemzetközi, mind a nemzeti formája ki lett próbálva, mindkét változat hagyományai jelentősek, de mindkettő mást jelent, mint amit hazai hívei annak tartanak.

Ugyanígy el kell fordítania a fejét a nyilvánosságra figyelő polgárnak, ha hazai politológusok a nemzeti radikalizmus térnyeréséről értekeznek, mintha a radikalizmusnak jobboldali válfaja is létezne, és ezt az „izmust" nem éppen a baloldal leírására fedezte volna fel magának a klasszikus társadalomtudomány. (Más a helyzet ugyanakkor természetesen a „radikális" jelzővel, amely jobboldali mozgalmak jellemzésére éppúgy alkalmas, mint baloldaliakéra, vagyis a radikális jobboldal és a radikális nacionalizmus éppolyan értelmes szóösszetételek, mint a szélső- vagy extrém jobboldal.)

Külön válfaja a társadalomtudományi hazugságnak, ha a tudománytalanság azzal szolgál olcsó politikai célokat, hogy szemérmességnek mutatja magát, márpedig ha valami az, ami, akkor annak az is a neve.

Az ideológiai képzetlenség ráadásul annak ellenére üli nászát, hogy hazánkban az utóbbi években megszaporodtak a társadalomtudományi tanszékek, amelyek többek között évről évre ontják a piacra az úgynevezett politológusokat, akiknek előképzettsége nemcsak önmaguk, de a tananyag után futó oktatóik jóvoltából is ijesztően hiányos.

Pedig ha a magyar politikatudomány túllépne egyszer azon a nívón, hogy hányszor jelenik meg Iksz vagy Ipszilon vezető politikus a képernyőn, milyen „üzenetet hordoz" a megjelenése, milyen választói csoportokat kíván „megszólítani" és hogyan „kommunikálja" a semmit, akkor jelentős felfedezéseket tehetne. Ha a magyar „politológus" teljes szellemi bázisát nem a hazai napi- és hetilapokból és az ugyancsak hazai tévék kommentárjaiból, továbbá néhány amerikai kampánytankönyvből építené ki, akkor egyrészt megtalálhatna egy nyelvet, amelyen beszélni lehet, másrészt ki tudna mondani olyan dolgokat, amelyeknek holnapután is lenne értelmük. Azzal, hogy még nem tart itt, jelentősen megkönnyíti a magyar populizmus dolgát. S mivel a rivális politikai pártok tanácsadói legfeljebb a politikai kommunikáció terén vannak némileg otthon, sikeresen hitethetik el a megrendelőikkel, hogy amit tudnak, az maga a politikatudomány.

Ez a hit természetesen a választókra is apellál. Ezért a hazai politológushallgató jelenleg jól teszi, ha saját oktatását külföldön oldja meg. A hazai munkaerőpiacon így sem fog tudni elhelyezkedni, vagyis állása nem lesz, de tudása igen, és azzal előbb-utóbb kezdhet valamit. Ha nem magyar politológusokat olvas, akkor még sokra viheti.

A nyugati társadalomtudomány ugyanis egyebek között éppen azért tudott viszonylagos tekintélyt kivívni magának, mert a Lajtán túli elemző általában nem azonosul egy társadalmi csoporttal, ha elemez, vagyis elemzőként lehet meggyőződése, ideológiája, tudományos felfogása, sőt elvei és eszméi is lehetnek, de nincs osztálya, származása vagy nemzetisége, sőt még neme vagy nemzete sincs.

A megkívánt közép-európai társadalomtudományi objektivitás például nem engedhetné meg, hogy valaki egy polgárháború bemutatásakor – mondjuk – *„dicsőséges tavaszi hadjáratról"* vagy valamely forradalom *„hőseiről"* beszéljen, avagy nem láthat valamit máshogyan csak azért, mert valamely nemzetbe született bele. A „kalandozások" kifejezés például elég vidám kifejezésnek tetszik, a „tatárdúlás" pedig elég borzasztóan hangzik, de jogos a kérdés, hogy a két jelenség között mi a különbség.

Ugyancsak okkal merül fel, hogy miképpen vitatkozhatnak egymással – például – szlovák és magyar történészek, ha valamely történész álláspontját már akkor ismertnek kell tartanunk, ha megtudjuk róla, hogy magyar (vagy szlovák). Elfogult társadalomtudománynak, sőt történelemfelfogásnak sincs helye a tudományok templomában, és a nemzeti elfogultság is elfogultság. Nemzeti tudomány nem létezhet, amiképpen „nemzetietlen" kultúra sem.

Ezek az evidenciák azonban a 19. század nemzeti nyelvét használó Közép-Európában nem számítanak evidenciáknak. Ezért van, hogy nálunk az egyértelmű dolgok állandó viták tárgyai, míg a valóban megvitatandó kérdésekről nem folyik értelmes vita.

Mindezek okán politológusainknak is – ha nem is az iskolapadba, de – a könyvtárszobák neonfényei alá kell visszahúzódniuk, mielőtt politikamagyarázatra adják a fejüket, mert nem saját rögeszméik vagy megbízóik érdekei után kellene loholniuk, hanem tudományuk céljait, s ezzel egyben a választópolgárok eligazodását kell előmozdítaniuk. Ebben a nemes értelemben tudományon túli célokat szolgálnak: a demokrácia működtetését segítik elő.

Rendezni közös dolgainkat – ez az ő munkájuk (is), és nem is kevés.

2009.09.01.

ZSOLT PÉTER

BIZALOM A KAPITALIZMUSBAN

A túlzott bizalom problémája

Nem közgazdasági, hanem gazdaság-szociológiai elemzésre vállalkozik az írás, amikor a gazdasági válságot a bizalom témakörének szociálpszichológiája felől közelíti. Ez még nem is volna különleges, mert egyre több olyan tárgyú elemzés lát napvilágot, mely nemzetközi összehasonlítási keretben tárja fel a magyar társadalom bizalmi deficitjeiből származó problémákat.[1] Ezeknek a tanulmányoknak az igazságtartalmát ez a cikk sem vitatja, de arra felhívja a figyelmet, hogy a gazdasági válság épp a magas bizalommal rendelkező társadalmakban robbant ki, s ez választ kíván.

A jelen időszakban zajló pénzpiaci majd gazdasági válság ugyanis ráébreszthet minket ismert és népszerű szerzők gazdaság és bizalom összefüggéséről szóló elméleteinek újragondolására. Az az összefüggés, mely szerint minél nagyobb a bizalom egy nemzetben annál jobb,[2] ebben a formában tévedés.

A háromrészes tanulmány első részében csupán arról elmélkedünk, ami minimális konszenzusnak tekinthető a bankok működéséről, olyan bevezetést igyekeztünk készíteni, amelyet trivialitásként fogadnak el a szélsőséges piac hívei épp úgy, mint az erős szabályozást követelők.

Annyit már tudunk, illetve gazdasághoz kevésbé értők is joggal remélünk, hogy a 2007-ben a bankok körül kibontakozó gazdasági válság nem éri el a 30-as évekbeli összeomlást, de mindez nem pusztán a szerencsének tudható be, hanem annak a 30-as évekből származó tapasztalatnak, hogy a bankrendszert nem szabad hagyni bedőlni. A piacban való bizalom hullámán hajózott eddig a globális kapitalizmus, mostanra pedig átfordulnak a vitorlák a központi ellenőrzés és a szabályozás felé. Gazdaságtörténészeknek való feladvány, hogy ennek az ingamozgásnak a gyakoriságát feltárják, miközben nem szabad megfeledkezni a lélektani mozgatórugókról, a hitekről, és a túlzott bizalom

[1] Több Gallup-jelentés foglalkozik nemzetközi összehasonlításban is az intézmények, a politikusok, a másik vállalkozó stb. iránti bizalommal. Ennek magyar vetületeinek bemutatását ld. A Közjó és Kapitalizmus Intézet kiadványában (http://kozjoeskapitalizmus.hu/files/kapjel2008.pdf) Szepesi 2009. A jelentést az MPK honlapjának hasábjain (http://www.meltanyossag.hu/?q=node/623) Csizmadia Ervin korábban már méltatta.

[2] Bizonyára sokan kitalálják, hogy itt Fukuyama híres *A bizalom* című könyve kerül fókuszba, ezért pontosításul érdemes kiemelni, hogy Fukuyama megkülönböztette, sőt szembe is állította egymással a társadalmi intézményekbe vetett bizalmat a családhoz kötődő bizalommal, tehát nem általában gondolta a bizalmat gazdasági teljesítőképesség növelőnek. A családhoz kötődő bizalom például gátja a multinacionális cégek kialakulásának. Fukuyama 1997. Nem lényeges azonban most számunkra ez a megkülönböztetés, mert csak a piacon megfigyelhető bizalom tézisét gondoljuk tovább.

– legyen az bármelyik modell – veszélyességéről. Most úgy gondolják, hogy az új kapitalizmus nem hagyható magára, s különösen nem a pénzügyi piac. Ezt állítják már az olyan amerikai konzervatívok is, mint a Hudson Institute neves szerzői,[3] jóllehet az amerikai konzervatívok híresek voltak a *láthatatlan kézben* való hitükről.

Azt is tudjuk, hogy négy oka volt/van a válságnak: az első a pénzügyekben lévő egy évtized alatt kialakuló termékek bonyolult megsokasodása, melynek hatásai ismeretlenek voltak. A második a bankrendszer kockázatvállaló hajlandósága, a harmadik a Clinton kormányzat azon szándéka, hogy a hátrányosabb helyzetűek is hitelhez juthassanak (subprime-hitelek,)[4] a negyedik pedig a recesszió.[5] Az első három pont arra utal, hogy nem pénzügyi válság van – a kifejezés igencsak félrevezető –, hanem a fedezetek kerültek válságba. A fedezet témájában pedig ott lapul a túlzott bizalom problémája.

Amit a bankok világáról is mindenki tudhat

A bankok a pénzt kölcsönadják, és a visszafizetett kamatokból nyereségük származik. Felkészülve arra az esetre, ha valaki netán mégsem tudna törleszteni, rendelkeznek egy törzstőkével, ami ahhoz kell, hogy aki viszont a saját pénzéhez akar hozzájutni, mindenképp hozzájuthasson, függetlenül attól, hogy a banki kintlévőség milyen módon folyik be, és egyáltalán befolyik-e.

A bankok első és legfontosabb tevékenysége a betétesek pénzének garantálása, mert ha egyszer is fizetésképtelenséget kell jelenteniük, soha többet nem hozzák oda az emberek a pénzüket. A bizalmat maguk felé tehát meg kell őrizniük. A nyereségből tudják kifizetni az alkalmazottakat és fenntartani saját infrastruktúrájukat, valamint ebből emelik a törzstőkéjüket, ami, mint már mondtuk, arra való, hogy ha valaki bedől, ne okozzon gondot. Azt persze természetesen nem engedhetik meg maguknak, hogy olyan helyre tegyék a pénzüket, ahol kicsi a valószínűsége a visszafizetésnek, vagy másképp, ahol túl nagy a kockázata a nyereségnek, bár a mai válságnak épp az a magyarázata, hogy ezt tették. A jelzálogpiac legkétesebb konstrukciói is irracionális módon magas besorolást kaptak a hitelminősítőktől, akiknek szavában megint mindenki bízott.[6]

[3] Ennek a non-profit, gyakran kormánymegrendeléseket is elfogadó agytrösztnek az egyik szerzője Fukuyama is, de itt konkrétan Irwin Stelzer anyagára utalnék: Stelzer 2008.

[4] Ez olyan hitel, ahol a fedezet értéke alacsonyabb, mint a hitel. Addig ez is rendben van, míg a hitelfelvevő törleszt, s abban a reményben is adják-veszik, hogy törleszteni fog, és így nem szükséges a megfelelő fedezet, vagy mint az amerikai ingatlanpiacon, hogy az ingatlan majd felértékelődik, és a jövőben valódi fedezetté válik.

[5] Duronelly 2008.

[6] Mára kiderült, hogy a hitelminősítők nem voltak függetlenek gazdaságilag az általuk minősítettől, és hogy a rendszer változtatást igényel. Dózsa 2008.

A bankok abban az értelemben is rá vannak kényszerítve a betétesek bizalmára, hogy akkora likviditással nem is rendelkeznek, ami ahhoz volna elegendő, hogy minden betétes pénzét visszaadva is fenn tudják tartani működésüket. Ez is magyarázza, hogy miért a betétesek az elsők, s ha valami gond van inkább saját infrastrukturális költségeiken csökkentenek, vagy alkalmazottaikat küldik el, de a betéteseknek nyugodt és megbízható arcot mutatnak. Ha ugyanis egy betétesnek problémákra hivatkozva nem fizetnének, az láncreakciót indítana be. A bankok és pénzkezelők eljutottak odáig, hogy egymást is biztosítsák, a kormányok pedig addig, hogy még baj esetén sem hagyhatják magukra a bankokat.

A játékszabályok egyik feléhez tartozik, hogy a bankoknak mindig fizetniük kell, de a másik feléhez, hogy a hitelt felvevők sem úszhatják meg. Amikor egy hitelfelvevő tönkremegy, a pénzügyi fegyelmet és a játékszabályokat mindenképp fenn kell tartani. Nem lehet olyan precedenst teremteni, hogy az adósságot elengedjék, mert egy ilyen láncreakció azzal is végződhet, hogy a hitelfelvevők visszaélnek vele.[7] A játékszabályok kikényszerítésében a bankok saját szigorúságuk csapdájában is vannak. Ennek a furcsa kényszernek a törvényszerűségét akkor értjük meg könnyebben, ha nem világbankokra meg csődöt jelentő országokra, hanem uzsorakamatot adó alvilági módszerekre, s aztán az ebből fakadó előzetesen még nem is tervezett agresszióra gondolunk. Az uzsorakamatot adó célja nem az erőszak, de ha nem fizetnek neki, nem tehet mást, mint a megverettetést, s ha ez sem ér célt, megfélemlítésül Molotov-koktélt fognak behajítani az adós ablakán. Nem teheti meg, hogy elengedi az adósságot, és kénytelen megfélemlítést alkalmazni.

Van azonban úgy, hogy az adós semmilyen körülmények közt sem tud fizetni, és a megfélemlítés sem használ, s ilyenkor az alvilágban – avagy a szegénység világában, ahogy arra példát a közelmúltbeli Magyarországról is hozhatnánk[8] – gyilkosság történik, ezzel szemben országok szintjén igazi csapdahelyzet jön létre. Például Mexikóban az 1994-es válság idején a fizetésképtelenséget úgy vették tudomásul, hogy a pénzügyi segítség feltételéül számos megszorító intézkedést kellett bevezetni, olyat is, ami ártott a gazdaságnak.

A fenti leírás csak egy nagyon leegyszerűsített képe a kölcsönt nyújtó/vevő rendszernek, ráadásul egyik bank ma már hitelfelvevő a másik felé, és a pénz nem kézzel fogható, hanem számok halmaza a számítógépben. Az eddig elmondottakkal mégis úgy gondolom, hibát nem vétettem, és konszenzus van a klasszikus liberális *laissez faire* felfogásúak, és a pénzügyi szféra erős kontrollját javaslók között. Mindkét véglet egyébiránt egy túlzott ideológiai elbizakodás állapotában van. Az egyik azt vallja, hogy a szabadpiac a láthatatlan kéz

[7] A mostani válság lehetséges kiútja mégis egyébként az lehet, ha a hiteltörlesztési feltételeken enyhítenek.

[8] Egy ilyen láncreakció esettanulmányát nem gazdasági logika szempontjából elemeztem is: http://www.meltanyossag.hu/files/meltany/imce/doc/ny-mediarepr-081201.pdf

segítségével kialakítja az egyensúlyt, a másik szerint pedig a szabadpiacot el kell törölni, és bürokratikus eszközökkel lehet igazságos társadalmat felépíteni. Ennek a kísérlete volt a szocializmus, melyről ma már tudjuk, hogy a központi irányítás problémája többek közt az, hogy a bürokrácia legfőbb célja önmaga fenntartása. (Az összefüggés a demokratikus országok más alrendszereiben is jól dokumentált.)[9]

A jóléti társadalom és a vadkapitalizmus ingája

A szocializmus bukása elindította azokat a folyamatokat, amelyek nemzetközi szinten is a szabadpiac felé mozdították el a világot. A gazdaságirányításból jobban kivonult az állam és a bürokrácia mint korábban, mely hatékonyságnövelés első látható következményei a kiadások csökkentése mellett a jóléti szolgáltatások csökkenése is lett. Bush politikájára ez épp úgy jellemző volt, mint a magyarországi gazdaságpolitikára.

A jóléti társadalom filozófiájához a közösségi kockázatvállalás modelljei tartoznak (skandináv modell inkább, mint az amerikai), míg a piaci mechanizmusok elsősorban az egyéni felelősségvállalást preferálják, mert a piaci kontroll ebben az esetben érvényesülhet. A közösségi kockázatvállalás (mai véleményem szerint) biztonságosabban működő egészségügyet produkál, de ezen kívül a jóléti társadalomnak van egy másik kevéssé hangoztatott gazdasági előnye is: biztosítja az alsóbb társadalmi rétegek fogyasztásban való tartós jelenlétét. Kornai János írta le a legvilágosabban, hogy az újraelosztó (redisztributív) rendszer amellett, hogy magában hordozza a fenti előnyöket, mégis kontraszelektív,[10] például, mert a rosszul termelőket a *puha költségvetési korlát* alkalmazásával fenntartja a rendszer, ami miatt ezek az idő múlásával csak egyre rosszabbul fognak termelni. Játékelméleti logikával leírható a túlzott redisztribúció egy másik problémája is: a javak elosztásában a bürokrácia túlzott szerepeltetése megnöveli a potyautas stratégiát követők számát, magyarul a korrupciót. A redisztributív rendszerekben a potyautasok kritikus tömegénél bekövetkezik az emberek morális leépülése, s kialakul a társadalmi anómia.

Úgy tűnik fel tehát, hogy a nyugati civilizáció két végpont között ingázik,[11]

[9] Coase Nobel-díjas közgazdász pl. a médiaszabályozás területén mutatta ki ugyanezt. Ld. Gálik 1994.

[10] Kornai 1983.

[11] A rendszerváltás után optimistább voltam, s bár azt hiszem, ma is vállalható komplexitással írtam le a redisztributív és a piaci mechanizmusok variációit, de a kettős racionalitás létrejöttét (ld. köv. lábjegyzet) spontánabb módon tételeztem fel. Kiss 1992. Ha korábbi tanulmányom az optimista elképzelése a vegyes gazdaságú civilizációnak, ez a cikk a pesszimista, hiszen itt az inga oly mértékű piaci kilengésével foglalkozom, melynek során olyan alrendszerek, mint művészet, tudomány, egészségügy komoly károkat is szenvedhetnek. Pl. a modern társadalmak a bürokratikus redisztribúció helyett szponzorációra építik számos tevékenységüket, ám ha a piac

mindig tart a redisztribúcióban előszeretettel alkalmazott puha költségvetési korláttól a kemény költségvetésig, aztán pedig vissza. Az egyik modellben felhalmozódó válságjelenséget a másik modellel lehet enyhíteni, és fordítva, s ennek hitei terjednek, miközben a civilizációs előrelépés nem ez az ingamozgás volna, hanem a társadalmi alrendszerek fejlődése és a gazdasági racionalitással való szimbiózisuk, azaz a „kettős racionalitás".[12]

Az is lehet azonban, hogy a piac és a társadalmi alrendszerek összehangolása épp az ingamozgás közepette zajlik, mert a modellváltások önmagukban is képesek lendületet adni. Margaret Thacher Nagy-Britanniában végül is talpra állította a gazdaságot a privatizációkkal, és háttérbe szorította a szakszervezeteket. Egy kis időnek el kellett telni, mire előjöttek az új modell problémái, és ezért kiábrándultak a privatizációs megoldásokból. Nálunk pedig a 80-as évek végén a redisztributív rendszer által létrehozott egyenlőtlenségen épp a piac, az úgynevezett második gazdaság enyhített. Talán általánosítható is a példákból az a szabály, hogy a piaci torzulásokon a bürokratikus ellenőrzés, a bürokratikus torzulásokon pedig a piac képes enyhíteni. Az inga az adott helyen és időben mindig elmegy a végpontig, mert ezek mögött a mozgások mögött *trendek* vannak. A trendek hiteken alapulnak, egyre több ember érdekét szolgálják, és a másik hiten lévők háttérbe szorulnak. Csak akkor tudnak kibontakozni, amikor már túl sok feszültség halmozódik fel, és a másik modell hívei egyre több megoldást ígérnek, amit aztán az elején sikerrel realizálnak is. A trendszerű jellegzetesség általánosabb dolog, mint maga a gazdaság. (Trendmozgások találhatók például a divatban is.)

Amikor a puha költségvetési korlát kerül divatba – s mint láttuk, ez nem puszta véletlen –, akkor a társadalmi egyenlőtlenségek csökkennek, a vásárlóerő többnyire növekszik, a jóléti szolgáltatások gyarapodnak. Amikor a kemény költségvetés hívei törnek előre, akkor az öngondoskodás veszi át a szerepet a közösségi gondoskodás felett, a jóléti szolgáltatások csökkennek, a társadalmi egyenlőtlenségek nőnek, a piaci tévedésekért kemény árat kell fizetni, de csak a legjobbak maradhatnak versenyben. Hipotézisem szerint az inga végpontján válságok találhatók, s nem pusztán hiteket győznek le az újabb hitek, de

gyengélkedik, a szponzorációk az elsők, amik leállnak, ezek persze meg visszahatnak a piacra és a társadalom egész állapotára.

[12] A kettős racionalitás nem más, mint a piaci racionalitás, és egy luhmanni értelemben felfogott társadalmi alrendszer saját reputációs rangsorának kiépülése, valamint a piac olyan szerepe, amelyben az adott alrendszer logikája nem sérül. Pokol 1988. Pl. ha a tudományos reputáció rangsorát az idézettségi mutató adja, akkor a felsőoktatási intézmények közül a rátermettebbek tudják a jobb tudósokat megszerezni, mert nekik van több pénzük. A pénz tehát felerősíti a tudományos reputáció saját logikáját, az oktatási piac így szelektál. Az ideális modellel szemben persze ma már épp az elmúlt 15 év posztszocialista tapasztalatából tudjuk, hogy a pénz tudásgyár helyett a papírgyári funkciót is szolgálhatja, vagyis nem a piac a garancia a jó koordinációra, de változatlanul állítható, hogy olyan szabályozást kell teremteni, melyben aztán a kettős racionalitás kibontakozhat.

a szélsőséges szabályozás vagy szabályozatlanság hatásaival kell küszködni. Az inga végpontjain a valóság által vissza nem igazolt bizalmak válnak tarthatatlanná, például szemmel láthatóvá válik, hogy az egyik modell csak Trabantot képes előállítani, a másik meg pénzügyi buborékot fúj fel. A gyakorlati következmények mögött megbújó filozófia is bedől, s a korábban elfogadott emberkép elbukik: bízni a közösség szolidaritásában egy bizonyos pont után épp oly naivitás, mint bízni abban, hogy az egyéni érdekek követése közösségi hasznot hoz létre.

Próbáljuk meg ezeket az általános megállapításokat olyan területeken is megvizsgálni, mint az oktatás vagy a hitelezési feltételek szabályozása. Az egyéni érdekek nem teremtik meg az analfabétizmus eltörlését, miközben az analfabétizmus felszámolható. Az oktatás területén társadalmi döntés szükséges arról, hogy meddig tesszük kötelezővé, ennélfogva pedig döntünk arról is, hogy amíg kötelező, addig kivesszük a piaci alapú önfinanszírozásból, és áttesszük a redisztributívba. Magyarországon nemrég tették kötelezővé 18 éves korig az iskoláztatást, s nem sokkal ezelőtt még a 8 általános számított kötelezőnek, sőt, volt idő, amikor egyetlen évet sem kellett iskolában tölteni. Ha valaki áldozni tudott és akart a tanulásra mikor még ezt a közösség nem biztosította, öngondoskodó módon kellett befektetnie, amennyiben a felemelkedés útjára akart lépni, vagy csak jobb társadalmi osztálypozícióját kívánta megtartani.[13] Herbert Spencer szerint például az oktatás minden szintjét öngondoskodásra kell építeni, de még életében elindult az inga a másik oldalra, és nézetével magára maradt. Paternalizmus figyelhető meg viszont az iskolai évek kitolásában, amely párhuzamosan azt is eredményezi, hogy a szolgáltatást egyre kevésbé becsülik meg. A rediszribúciónak rendszerint negatív mellékhatása, hogy elkényelmesíti az embereket, s lassan elfelejtik, hogy társadalmi vívmányról van szó, amely nem magától értetődő. Elvileg elképzelhető, hogy a felsőoktatás is ugyanolyan „kötelező" lesz, mint most a közoktatás, de jelen pillanatban a nyugati és így a hazai tendencia is ellentétes. Az indok az, hogy a felsőoktatásba bekerülő nagy számú népesség redisztributív módon finanszírozhatatlan. S trendekkel szemben nem lehet menni. Olyan környezetben, ahol a világ jó része a felsőoktatás öngondoskodási finanszírozásának pártján áll, aki ennek az ellenkezőjét szeretné megvalósítani, és szociális juttatásként próbálja üzemeltetni, saját gazdaságát a nagyobb adóterhek miatt versenyhátrányba hozza.

Az országok még sem teljesen egységesek például abban, hogy mekkora forrást biztosítsanak az oktatásra. Végül is bízhatnak abban, hogy ez a helyes fejlesztési irány, s a fontosságba vetett bizalom következtében az adott

[13] A gondolatmenet egyszerűsítése érdekében most mellőzzük azt a szociológiai felismerést, hogy tulajdonképpen a szolgáltatások nyújtása sem mobilizálja a társadalmat, s továbbra is a család a meghatározó a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelésében, s hogy az iskola ezt csak felerősíti és legitimálja.

alrendszerben fel is puhulhat a költségvetés, a túlköltekezést az állam pótolja, s egyre inkább az kerül jó pozícióba, aki bízva a puha költségvetési korlátban túl is költekezik.

Az oktatás pusztán egy példa a folyamatra, mert akár minden alrendszert (egészségügyet, politikát, művészetet stb.) tekinthetnek redisztributív módon finanszírozhatónak. Aligha vitatható, hogy a marxizmus ideológiáját hirdetők körében a piacmentes társadalom hite ne lett volna meg. Az így kialakuló diktatúrák persze rákényszerítették elképzelésüket a társadalmakra, és csak a demokratikus társadalmakban figyelhető meg összhang a társadalom értékrendszere, bizalmi szintje és az inga kilengése közt. Az összhang megtalálása lényeges dolog, ugyanis egyáltalán nem mindegy, hogy milyen társadalomban vagyunk.

Az amerikai a maga szélsőséges piaci mechanizmusaival azért tartható egyensúlyban, mert erős a közösségek hálózata. (Pl. nem lesz akkora tragédia a szociális kiadások alacsonyabb szintjéből, mert az időseket önerőből gondozzák a felekezetek.) A skandináv jóléti államokban pedig nem veri szét a sok szolgáltatás a piacot, mert az emberek munkamorálja magas, és nem élnek vissza az állam által nyújtott lehetőségekkel. Az a vita tehát, hogy piacból vagy bürokráciából kell-e több, valójában tévútra visz minket, hiszen a válasz attól függ, hogy ha kapitalizmusban is vagyunk, épp milyen kultúrában.

A szabadpiaci társadalmi környezetben az, hogy „jó és kell a több bürokrácia", vagy „jó és kell a szabadabb piac, ami okosabb és hatékonyabb" hiteken alapszik. Mennyire kell fizetőssé és öngondoskodóvá tenni az iskolát, az egészségügyet stb.? Mennyire bízhatunk a piacban, hogy megoldja a környezetszennyezési problémákat (externáliák kezelése), miképp tudja maga kezelni az eladósodást, vagy pedig a bürokrácia erejében bízva szabályozzuk ezeket?

Nem csak az oktatás területén képezheti vita tárgyát, hogy mekkora szerepe legyen abban az államnak, de a hitelezés szabályozása is azon áll vagy bukik, miként is vélekedünk arról, hogy az emberek mennyire tudják mi is a jó nekik.

2008 végén a magyar televíziós csatornák olyan reklámot sugároztak, amelyben a szereplő bank egy éven belül azonnali és könnyen nyújtott 200 eFt kölcsönért cserébe 300 eFt-ot kért. Felnőttek közötti szerződés ez, mondhatnánk, miért ne kérne akármennyit? Másfelől viszont az alvilág uzsorakamatai megállítására hoztak törvényeket épp,[14] amiről rögtön a reklámok utáni hírekben hallhattunk, pedig ott is felnőtt emberek állapodnak meg egymással. Mégis, a szabályozás, a bürokratikus paternalista beavatkozás a piaci szerződésekbe gátat szabhat annak, hogy emberek belerohanjanak egyéni

[14] A kormány egyébként a fertőzött területeken felvilágosító kampányokat folytat, s nagyon helyesen, ezzel és az új törvényekkel az uzsorakamatból származó fizikai bűncselekményeket kívánja megállítani. A párhuzamot viszont azért hoztam, hogy lássuk: annak eldöntése, hogy mi uzsora, és mi nem voltaképp egy címkézésbeli kérdés.

csődjeikbe, hitelezők pedig abba a csapdahelyzetbe, ami a hitel behajtásának nehézségekor merül fel.

Az új pénzügyi-gazdasági válság magja az amerikai ingatlanok hitel/fedezet problémájából bomlott ki. Döbbenetes adat, hogy az elmúlt hat esztendőben több jelzáloghitelt vettek fel Amerikában, mint korábban öszszesen.[15] (Az amerikai jelzálogpapírokat pedig a korábbi hasonló jelenségekkel szemben az egész világon értékesítették.) Részben tehát ez egy teljesen új piac, másrészt azonban felnőtt emberek és bankárok együttes butasága, melyet nyugodtan nevezhetünk lufinak, hiszen az ingatlanok messze nem nyújtották a kölcsönökhöz szükséges fedezetet már akkor sem, amikor az ingatlanárak még nem indultak meg lefelé.[16] Hogyan is ajánlhattak a bankok olyan konstrukciókat, amelyek ennyire nem garantálták a pénzüket? Nyilván az adósok pénzügyi fegyelmébe vetett bizalom és a gazdasági növekedésbe vetett hit lehet a magyarázat. (Legalábbis ez inkább valószínűsíthető, mint a féktelen pénzvágy,[17] pénzvágya ugyanis a bizalommal nem rendelkező embernek is lehet.)

A 30-as évek gazdasági válsága után a bankok még nagyon kemény szabályok mellett tudtak csak kölcsönöket adni, ami egyfelől lebénította a banki részvényeket, másfelől viszont biztonságot nyújtott. Akkor az erős szabályozásban bíztak, s ez sokak szerint butaság volt, mert visszafogta a pénzpiacot és a fellendülést, a mostani gazdasági válságban viszont az inga az ellentétes oldalra került, és okozott gondot. Az úgynevezett „nindzsa hitelek" osztogatásának, amelyekben a hitelfelvevőknek „se munkájuk, se jövedelmük, de még komolyabb vagyonuk sem volt", nem volt racionalitása.[18] De miért is gondoljuk azt, hogy a kapitalizmus akármilyen formájában is racionális volna, és nem hiteken alapulna?

Az ilyen irracionális viselkedések magyarázatához már sokkal inkább a szociálpszichológia tud hozzászólni, és nem a hagyományos közgazdaságtan.[19] A résztvevők ugyanis egymásra figyelve lépnek. Soros György ötlete sem több egy szociálpszichológiai megfigyelés gazdasági mechanizmusokra adaptálá-

[15] 11 027,9 milliárd USA dollár volt ez már 2007-ben. Forrás: Soros 2008. 124. o.

[16] Soros könyvét olvasva az embernek az az érzése, hogy a kapitalizmus gazdasága voltaképp olyan, mintha egy bombán ülnénk, ahol állandóan lufik jönnek létre, s a tőzsdézőnek a dolga pusztán az, hogy a lufik elejét észrevegye, ide fektessen, s aztán időben kiszálljon.

[17] A féktelen pénzvágy nem korrelál a csőddel, ellenben a féktelen bizalom igen. Az is gyenge lábakon áll, hogy a mohóság okozta a túlzott kockázatvállalást, ugyanis az ember csak akkor mohó, ha kicsi a kockázat. Megint oda lyukadunk tehát ki, hogy a kicsi kockázati érzetet vagy érzékcsalódást kell magyarázni, ami újfent a bizalom.

[18] Soros 2008. 18. o.

[19] Szinte kötelező itt Kahnemanra hivatkozni, aki az emberek piaci döntéseit nem tartja racionálisnak. Nobel-díját valószínűleg annak köszönhette, hogy elképzeléseit szintén nem közgadász szerzőtársával egy gazdasági lapban publikálta. Maguk nem látogattak gazdasági kurzust sosem. Ami tehát egy pszichológus számára kézenfekvő, az egy közgazdásznak elképesztő. Hámori 2003.

sánál, s ez mégis nehezen jelenik meg a közgazdász szakirodalomban.[20] Azt állítja ugyanis, hogy a fellendülés periódusaiban a hitel/fedezet lazulásakor azt hiszik, a „fedezet értékét nem befolyásolja a hitelezési kedv".[21] Pedig az összefüggés úgy néz ki, hogy minél nagyobb a hitelezési kedv – és ide szúrnám a bizalom jelenségét –, annál kisebb fedezetre van szükség.

Ha jól értem, amit a szerző mondani akar, az történhet ilyenkor, hogy a hitelezni akaró egyre inkább felértékeli a fedezetet, de nem csak ő, hanem a piac is. Saját példával olyan ez, mint amikor egy biztosítási ügynök mindenáron biztosítást akarva kötni velünk, segít abban, hogy egészségesebbnek hazudjuk magunkat, mint amilyenek vagyunk. Mikor a bankvezérek is már hiteleladási lázban égnek, semmi akadálya annak, hogy a fedezeteket egyre inkább felértékeljék, ami a piacon is az ingatlan árának felfutásához vezet, egészen a lufi kidurranásáig. Ha már túl sok ház épül, és mindenki hozzájut a maga ingyen ingatlanához, miért is akarna valaki készpénzért vásárolni? Végeredményben – s ezt Soros már nem említi – a gazdaságban lévő lufik pilótajátékok is, mikor már nincs új belépő a piacra, az ingatlanárak zuhanni kezdenek. Zuhanó ingatlanárak pedig behajthatatlanná teszik a bankok kintlevőségeit azokban az esetekben, mikor az adós bedől. Márpedig bedől, hiszen maga is csak abban bízhatott a túlköltekezésben, hogy az ingatlan értéke felmegy majd, és azt ő el tudja adni. Semmivel sem követ el tehát nagyobb vétséget a kölcsönt felvevő, mint a hitelező. Egymást hitegetik, egymásban bíznak. A spirálmechanizmushoz nélkülözhetetlen, hogy a bankfelügyelet gyengüljön és/vagy olyan hitek jelenjenek meg, melyek szerint a pénzzel jobban tudnak bánni a sor végén lévők, azaz maguk a bankok és ügyfeleik.

A folyamat lassan fut fel, és gyorsan esik össze, mert például az ingatlanok elértéktelenedését fokozza a bankok árverezési hulláma. Az árverezésre a környéki ingatlanok értéke is zuhanni kezd, ez a folyamat már túltermelési válságként is értelmezhető, gondoljunk csak az autóhitelek bedőlése miatt a piacra kerülő eladhatatlan autók özönére.

A szabályozatlan és magára hagyott piacban – ha épp olyanok a környezeti hitek – rendre beindulnak a pilótajátékok, ilyenkor nem az egyensúly irányába tart a piac, hanem a kilengések felé, és ráadásul minél magasabb a bizalmi szint – az egyéntől a bankokon keresztül a kormányokig -, annál gyorsabbak és gyakoribbak is ezek a folyamatok. A maradék hitelfelvevői óvatosságot a bankok például a *teaser* rendszerrel ölik ki, melyben az adósság törlesztésének kezdetével 18 hónapot lehet várni. Nagyobb kockázatot vállalunk ugyanis akkor, ha a következmények távolinak tűnnek, mintha közelebbinek, de végül is ez sem szól másról, mint a jövőbe vetett hitről, mert miért is adna a bank ilyen

[20] Jóllehet a korlátozott racionalitás már bevett (Simon. 1982), s a játékelméletek közül a fogolydilemma is ismert cáfolata a laissez faire-nek (Elster, J. 1995)

[21] Soros 2008. 120. o.

könnyen hitelt, ha nem bízna maga is abban, hogy az ingatlan értéke az eltelt hónapuk után felmegy.

A szociálpszichológiai érzékcsalódás és a konformitási elméletek adnak értelmezési keretet az ilyen jelenségekre. A többségi nyomásra önbecsapások történnek, amelyek elvezethetnek a teljesen abszurd „nindzsa hitelekig". A szociálpszichológia sok emberi abszurd viselkedés megfejtésével foglalkozott már, de a válasz legtöbbször ugyanaz: nem egy ember őrületéről, hanem a közösség önszuggesztiójáról van szó.

A konformitás magyarázata pedig a veszteségtől való menekülés. A bankvezérek nem nyerni akarnak, hanem a többi gazdasági szereplő példájának követésével épp a lemaradástól rettegnek. A konformitás egy olyan jelenség, amelyben azt az ösztönünket követjük, hogy ha azt tesszük, amit a többiek, akkor nagy bajunk nem lehet. S általában ez a magatartás sikerre vezet, de mint láttuk nem mindig. Néha a konform módon viselkedő menekülő csorda beleveti magát a szakadékba.

A szociálpszichológiai kísérletek[22] tanúsága szerint az abszurd ítéletek, szélsőséges cselekvések elérése annak függvénye, hogy miként növeljük a szereplő elköteleződését – például ígéretét kapjuk, hogy végigcsinálja –, vagy miképp teremtjük meg a bizalom légkörét – például szakértők javasolják a cselekvést.

Bizonyára a nyereségvágyra hajtó manipulátorok is a rendszer részesei, a divatkövető magatartásúak is, akiknek csak megtetszik egy tendencia, és lehetőségük van, hogy valamennyit áldozzanak, akár veszítsenek is, csak hogy a közösség csodálatát kiváltsák. A lufi létrejöttéhez tehát különböző lélektani szereplők esetleg együttes cselekvése nélkülözhetetlen, valamint a társadalom gazdaságpolitikájának megfelelő ingaállapotában is kell lennie. A csillagok ilyetén állása esetén indulhat be egy igazi lufi, amely ráadásul csak a centrumban, illetve a feltörekvő új centrumban születhet. A centrumok sajátja, hogy bennük az emberek egymásba vetett bizalma is nagy.

Úgy véljük, hogy a kapitalizmusnak ezt az ingamozgását, és a mögéje felsorakozó hitekből származó két trendjét, valamint a kultúrák közötti eltérésből fakadó lehetőségeit jobban lehet látni kicsit kívülről, olyan helyről, mint például Magyarország. Legalább ennyi előnyünk legyen a gazdasági centrumokhoz képest.

A kapitalizmusban kibontakozó vegyesgazdaságok trendekbe vetett hitéről többet nem írnánk, bár számos szál még kidolgozatlan maradt. Valamivel jobban a végére tudunk jutni azonban a következő részben tárgyalt témánknak, hiszen abban már csak a gazdasági szereplők egymás iránt táplált bizalom témájával fogunk foglalkozni.

[22] Hivatkozhatnék Solomon Asch pálcikás kísérletére a konformitás nyomásánál, vagy Stanley Milgram áramütés-kísérletére a tekintélynél és a beszerzett ígéret hatása kapcsán.

A bizalom szerepe a gazdasági sikerben

Fukuyama sokat idézett könyvében tulajdonképpen Weberig megy vissza. Állításait a bizalom és a gazdasági összefüggésekről az új válságtapasztalatok fényében sem kell elvetni, viszont egy ráncfelvarrás időszerűvé vált, s valószínű a válságtapasztalat során kibontakozó szakirodalomban is eltolódnak majd a kutatói kérdések,[23] Fukuyama vagy Inglehart megfigyelései – mint említettem az első részben még nem részletezve és némileg leegyszerűsítve – arról szólnak, hogy minél nagyobb a társadalom tagjai közt a bizalom, annál nagyobb a gazdasági teljesítmény. Ennek számos oka van, egyik az olajozottság (a beszállítók pontossága), a döntések alacsony szintre tolhatósága, a nyitottság, mely pedig a növekedés feltétele, az ügyleti költségek alacsony szintje stb.

A bizalom anatómiája azonban bonyolultabb, semhogy ez az egyszerű összefüggés mindent leírjon. S most nem a bizalom filozófiai kérdései felé mennék el, mert hisz nyilván a bizalom épp valami bizonytalanságot pótolni szándékozó lelkiállapot.[24] Fontosabbak a szociálpszichológiai tényezők. Egyfelől a bizalom nem valami olyasmi, amit az ember egyszer elért, és attól kezdve mindig megvan, hanem folyamatosan újra létre kell hozni. S ennek jó oka van, ugyanis a vak bizalom igen kockázatos valami.

Az üzletfelek folyamatosan vizsgálják, hogy megbízhatnak-e még a partnerben. Elképzelhető, hogy a vállalati növekedés feltétele éppenséggel pont az, hogy ez a vizsgálgatás finomodik ki,[25] s nem pusztán a vak bizalom terjed. Másrészt a bizalom el is értéktelenedik. Paradox módon, ha valakiben mindig megbízhatunk, őt magát egyre kevésbé értékeljük. Ez a párkapcsolatokban ismert jelenség a munkahelyi viszonyokban is megnyilvánul, a megbízható alkalmazott egy idő után épp azért lesz alulértékelve, mert észre sem veszik, ahogy a bibliai tékozló fiú történetben is voltaképp nem a hűségest, hanem a megtérőt becsülik meg.

A piacon elképzelhető, hogy a mindig megbízható partner alulértékelése úgy történik, hogy egész egyszerűen nem méltányolva az erőfeszítéseit, a megrendelő túlságosan kihasználja, alulértékeli, míg más beszállítóját, aki el tudja fogadtatni saját nehézségeit, jobban megfizeti. Így végső soron a megbízható jár rosszabbul. Ez ellentétes logika, mint amit Fukuyama állít, ő ugyanis úgy érvelt, hogy ha a megbízható beszállító emelni akarja az árait, a megrendelő nem fordul el pusztán azért, mert a piacon olcsóbbat is talál, mert a megbízható-

[23] Értem ez alatt a bizalom túllendülésének vagy újra konstituálódásának, esetleg a szélhámos dezertálók megjelenésének valószínűségének problémáját stb.

[24] Luhmann 1979.

[25] Mondanék egy példát. A multinacionális cégek, melyek egyébként a bizalom nemzetközi intézményei, tárgyalásaikon külön kommunikációs szakembereket foglalkoztatnak, akik pl. az őszinteség nem verbális jeleit figyelik a másik félen. Tehát ez a fajta kutatási irány adott esetben többet elárulhat a sikerről. Az emberi kapcsolataiban sikeres se feltétlen csak a bizalom képessége miatt sikeres, de amiatt is, hogy jól dekódolja, mikor kell „lelépni".

ságot nem éri meg kockáztatni. A kérdés csak az, hogy egy alulértékelt partner mire is hivatkozva tudna árat emelni, különösképp akkor, ha a piacon se szeri, se száma a megbízható partnerek megtalálásának?

A bizalom elterjedésének problematikájában a játékelméleti megközelítések írják le jól, hogy a bizalomra építő rendszer milyen kiszolgáltatottá válik.[26] Egyszerűen megnő a szélhámos stratégia sikerének vonzereje. Rossz stratégia pusztán a szeretet külső megnyilvánulásaira hagyatkozni a döntéshozatalban, mert így épp az a kapcsolat kerülhet háttérbe, amelyik nem kívánja túljátszani a szerepét, míg a szélhámosok előre törhetnek, ahogy ezt a Lear király története is példázza. A piac sem építhet pusztán a bizalom jelei alapján történő üzletkötésre, hiszen a szélhámosok még jobban is ismerik ezeket a jeleket.[27]

A magyar társadalom rákfenéjévé a körbetartozások váltak.[28] Ám érdemes itt is elgondolkodni azon, hogy a körbetartozás oka nem pusztán a váratlan pénztelenség. Ennél egy sokkal komplexebb, tartósabb szociálpszichológiai jelenségről van szó, amely áll a nem fizetőből, a nem fizetőben bízó alvállalkozóból, és a bürokrácia-jogrendszer gyengeségéből. Az alvállalkozó ugyanis nem mer felháborodni, és hamis hiteket táplál a későbbi fizetéspótlásról, meg arról, hogy ha csöndben tűr, nem veszíti el a következő megrendelést sem. A túlzott bizalom, hitegetés és önhitegetés a teljes gazdaságot a tönk szélére juttathatja. Ilyen mechanizmusokra Fukuyama még egyáltalán nem gondolt. A körbetartozásokból való kilábalás egyetlen módja épp ezért a bizalmatlansághoz való visszatérés, a másik fél fizetési fegyelmének múltra vonatkozó megvizsgálása mielőtt egyáltalán szóba állunk vele.

A fentiek közül talán a legérdekesebb a bizalom megtörésének lélektani mechanizmusa, mely épp azt a célt szolgálja, hogy a bizalom magas szinten a megfelelő értékében újrakonstituálódjon. Erre a jelenségre makrogazdasági szempontból vissza fogok térni, de előbb nézzük meg a konkrét válságra vonatkozó jellemzőket.

A hitelpiaci válságban a főáram a hitelkihelyezők adósokban való bizalma. Ugyan azok a bankok, amelyek hiteleiket fedezet nélküli magánszemélyekre bízták, valószínűleg nem tették volna ugyanezt a harmadik világ hitelfelvevőivel. Nem pusztán a gazdasági folyamatokban való bizalom a feltétele egy hitelkihelyezésnek, hanem az adósok fizetési fegyelmével kapcsolatos tapasztalat is meghatározza ezt. A bankok eredetileg arra voltak kíváncsiak, hogy az igazolt jövedelem elégséges-e, s itt paternalista módon jártak el. Másfelől arra, hogy

[26] Ld. pl. Elster: u.o.

[27] Ld. Hankiss Á. 1978. Itt olvashatunk a bizalmat megjátszó szélhámosok stratégiáiról. Korábban említettem, hogy egyre többen foglalkoznak a multinacionális cégeknél a bizalom jeleinek tanulmányozásával. Itt tehát egy külön csata zajlik, mely épp bonyolultsága miatt nem feltétlen a szerepet túljátszókat juttatja előnyhöz.

[28] Néhány esetet is kifejtek egy cikkben, ld. Zsolt P.: Járványos pofátlanság, Népszabadság 2009. ápr. 23. (http://www.nol.hu/velemeny/lap-20090423-20090423-34).

például a közüzemi díjakat az illető rendesen befizette-e, azaz itt pedig arra, hogy egy fizetési fegyelemmel rendelkezővel van-e dolga. A második szemponttal tulajdonképpen a szélhámosokat is valamelyest kiszűrték.

Miután a bankok számára a kockázat elhanyagolhatóvá vált, mert jelentős probléma nem adódott, a kölcsönfeltételeket csökkenteni kezdték. A bizalom tehát bizalmat szül, de végső soron a szélhámosok megjelenését, illetve a pszichológiában az úgynevezett örömelvűek színrelépésének – akik képtelenek kivárni a valós lehetőségeket – rendszerben való feldúsulását eredményezte. Azonban itt egy érdekes kettéválás történik attól függően, hogy egy társadalomban a bizalmi szint jogosan magas-e, és attól, hogy valahol mennyi a szélhámos hajlandóságú és/vagy örömelvű.

Ha például valahol önerő nélkül is autót lehet vásárolni, s ugyanakkor sok a szélhámos hajlandóságú, sokan azt fogják játszani, hogy az autót elviszik a szalonból, miközben eszük ágában sincs fizetni. Használják, amíg lehet. Az ilyen jelenségek visszafogják a bankok bizalmi hitét, és az önszabályozás beindul. A funkcionalista szociológia mindig is pozitív módon tekintett a devianciára.[29] Ha viszont nincsenek deviánsak, avagy olyan kevesen, hogy ez a rendszer számára nem lényegi kockázat, akkor a bizalom magas szintje tovább enyhíti a kölcsönfelvételi feltételeket. Olyanok is bekerülnek a megbízhatatlan hitelfelvevők közé, akik minden igyekezetükkel a morálisan jó adósok közé tartoznának, tehát nem alapvetően a fizetési fegyelem szándékának hiányával van a gond, de még talán az örömelvűséggel sem. A sok résztvevő követésével a konform magatartású nem extra előnyszerzés vágyával jelentkezik, hanem csak az elfogadott viselkedésmintákat használja. Ez a magyarázata annak, hogy Amerikában nem a lecsúszott egzisztenciájúak, hanem a jobb környékek fekete lakosai kerültek bele az adósságspirálba, vagyis azok, akik törleszteni akartak, csak épp nem tudtak. Feltörekvő, képzett, fekete fiatalokat érinti leginkább a válság, s kevésbé a spanyol ajkúakat vagy a fehéreket. A spanyol ajkúakat talán azért nem, mert közülük kevesebben jutottak el a tulajdonosi polgárosodási vágyhoz, a fehér fiatalokat pedig azért nem, mert már úgyis eljutottak, vagy talán mert óvatosabbak voltak.[30]

Paradox módon tehát az a társadalom jár jobban, amelyikben kisebb a bizalmi szint, hiszen itt hamarabb leállítják az esztelen hitelezést. Legalábbis ezt lehet addig elmondani, amíg a társadalmak a pénzügyi áttételeken keresztül nincsenek egymással összefonódva, mert a mostani válságnak épp az a sajátja, hogy össze vannak. Korábban a latin-amerikai, aztán az ázsiai válság idején[31] a folyamatokat régióhatárok között tudták tartani. (Japán példáját lehet párhu-

[29] Ld. pl. Durkheim

[30] Prince George megye a legjobb módú fekete megye az USA-ban. A subprime hiteles lakástulajdonosok 54%-a fekete, 47%-a spanyol, 18%-a fehér, és a legtöbb árverezés is itt történik. Forrás Soros 2008. 192. o.

[31] Japánban például kísértetiesen hasonló módon az ingatlanok felértékelődésében bíztak,

zamba állítani a mostanival, ott is a bizalom túlszaladásának lehetünk tanúi, a mexikói válsághoz a mi modellünk nem alkalmazható.[32])

Inglehart értékkutatása az, ami megerősíti Fukuyama téziseit a gazdaság és a bizalom egyenes arányú összefüggéséről.[33] Inglehart a bizalom szintjét úgy vizsgálta nemzetközi szintű összehasonlító értékkutatásában, hogy azt a kérdést tette fel: *„Ön szerint meglehet-e bízni általánosságban az emberekben?"* Ha 100 ember közül 8 mondta azt, hogy igen, és 92, hogy nem, akkor az adott országban, mint például Törökországban, 8%-nak tekintette a bizalmi szintet. Ezeket az adatokat összevetve a GNP-vel azt találta, hogy létezik egy összefüggés a gazdasági sikeresség és a bizalom között. A 2000-es felmérésben már az elmélet alapján komoly előrejelzéseket lehetett volna tenni Kínára és Indiára vonatkozóan. Kínában ugyanis az emberek közötti bizalmi színt magasabb volt, mint az Egyesült Államokban, és lám, gazdaságilag is folyamatosan erősödik. India bizalmi szintje (40%), megegyezett az USA-éval. India tehát hiába található ma még a legalacsonyabb nemzeti jövedelemmel rendelkezők csapatában, ha igaz az a weberi nézőpont, hogy az értékek határozzák meg a gazdaságot, s ha ennek az egyik legjobb indexe a Fukuyama által kiemelt bizalom, akkor India felemelkedése napirenden van. (Ez persze, ismerve az ország más mutatóit, nem olyan kockázatos jóslás.)

Érdekes, hogy az ortodox államok közül Ukrajna bizalmi szintje a legmagasabb, 30% fölötti. Élen a protestáns országok járnak mind a bizalom, mind a gazdasági teljesítmény szempontjából (Norvégia 65%). Ebben található még a kiemelkedő Japán, amelyet vallásszociológiai szempontból Inglehart konfúciánusként jelölt. A protestáns országok csoportjában beszédes a volt nyugat- és keletnémet oldal. A keletnémetek bizalmi szintje az oroszokéhoz és a magyarokéhoz hasonló, 25% körüli, s jobb gazdasági helyzetüket nyilván nyugati rokonaik segítségének, és nem önerejüknek köszönhetik.

A képlet azonban már a modellen belül sem mindig teljesen egyértelmű. Persze, lehet azt mondani, hogy a bizalom terén néhány százalékos különbség önmagában még kevesebbet magyaráz, mint más változók. De például azt az eredményt már furcsállom, hogy a franciák bizalmi szintje a magyarokéval hasonlatos, hiszen ők szolidárisak egymással a sztrájkjaik során, s éppenséggel vezetőiknek nagy presztízst tulajdonítanak.[34] Módszertani problémára utalhat

majd azok hasonlóképp értékzuhanásba kezdtek. A válság megállítására a mostanihoz hasonló módon kamatvágásokat eszközöltek, s a jegybanki kamat lement a végén nullára. Ozsvald 2003.

[32] Mexikó esetében ország-eladósodásról, nem pedig belső bizalom túlszaladásáról beszélhetünk. Kopátsy Sándor több más szerzőhöz hasonlóan azt írta, hogy Mexikó esetében az IMF liberális kényszerítőereje volt a kártékony (http://www.kopatsy.hu/eg980917.doc). Társadalmi egyenlőtlenséget és munkanélküliséget generált. Az 1998-as írás szerint a folyamatok kedvezőtlen voltát a liberális kényszerek hozták létre. Ez támogatja azt a hipotézist is, mely szerint egy alapvetően laissez faire ingamozgás végpontjába kerültünk 2008-ra.

[33] Inglehart – Baker 2000.

[34] Zsolt 2008.

ez is, meg az is, ha egy ország lakosa kicsit mást ért azon, hogy „bízni valakiben".[35] Egy szituációs példából kiderülhet, hogy a valakiben való bizalom jelentheti a mély barátság elvárásait, a fizetési feltételek betartását, de azt is, hogy rá merjük bízni szerelmünk gumikötelének megkötését, mikor az bungee jumpingolni készül. Vagyis az értékszociológiai vizsgálatokból ismert kritikák bármelyike itt is felbukkan. Nehéz magyarázni például azt is mással, mint a „bizalom" szó alatt érthető különbséggel, hogy a szlovének bizalmi szintje majd 10 százalékkal kisebb a miénkénél, s közben gazdasági teljesítményük jóval jobb. Hátha ők a bizalom témakörében inkább az idegenekre, mi meg inkább a családtagokra asszociálunk. Ki tudja?

Más magyar értékvizsgálatokból tudjuk, hogy a család szerepe nálunk még mindig erőteljes, s egyes vélemények szerint a tartalékok is itt rejtőzhetnek.[36] Térjünk azonban vissza az értékkutatás és a gazdaság összefüggéseihez. Valószínű, hogy a bizalom és a gazdasági siker kapcsolata jóval erősebb még annál is, mint amit Inglehart ki tudott mutatni – noha ő is emellett érvelt -, s hogy a fentebb említett érthetetlen dolgok magyarázata inkább módszertani, s nem az elmélettel van baj.

A 2008-as válság ugyanakkor rámutat valami igen fontos jelenségre, arra, hogy a válság centruma az Egyesült Államok, melynek lakosai azért kiemelkedő bizalmi potenciállal rendelkeznek (majdnem elérik a 40%-ot). Egyéb értékkutatások is kiemelték már az amerikaiaknál a társas kapcsolatok előtérbe helyezését a pusztán anyagi és individuális értékekkel szemben,[37] tehát a 40% más összetevőkkel kiegészítve tovább is emeli az amerikaiak sajátosságait, gondoljunk csak civil társadalmuk fejlettségére, az adakozás intézményrendszerére, vagy a Fukuyama által hangsúlyozottan kiemelt multinacionális cégek létrehozásának képességére.

A mostani válságban a protestáns országok közül érintett svédek vagy németek mind magas bizalmi szinttel bírnak. Ezért is keveredtek könnyen ide a rossz fedezetű részvények. A bizalmi szint túllendülése, a buborékokkal szembeni óvatlanságok magyarázatai. A gazdasági válság egyúttal a magas

[35] Sajnos a közvélemény-kutatók és a politológusok előszeretettel elhessegetik ezeket a problémákat, mondván, hogy a bizalom kutatása végre valami olyasmi, ami független, hogy ki milyen ideológia követője. Balázs Zoltán: A bizalom fogalma c. cikke is azzal nyit, hogy a bizalom kutatása a szociológiában problémamentes. Ez azért nincs így, csak legfeljebb nem akarunk tudomást venni a problémákról (http://www.c3.hu/scripta/szazadveg/24/balazs.htm).

[36] Kopp Mária kutatási eredményei is említhetők itt. Skrabski -Kopp 2008. Érdemes még megjegyezni, hogy a társadalmi tőke kutatásában a bizalmatlanságot is lehet kutatni, és úgy látszik egyáltalán nem mindegy, hogy valaki a bizalmat kutatja-e vagy a bizalmatlanságot. A feltett kérdések is mások, s aztán a pesszimista előrejelzések is fokozottabbak lesznek, ha a bizalmatlanság mérőszámait nézzük. 2002-től Kopp Mária szerint az emberek közti kapcsolat fokozatosan romlik Magyarországon, és ezt könyvében összeveti a halálozási adatokkal is Kopp – Kovács 2006.

[37] Elsősorban Rokeach és az őt követő vizsgálatok emelhetők itt ki, Magyarországon például Hankiss és munkatársaié. Ld. pl. Füstös – Szakolczai 1994.

bizalmi szinttel rendelkezőket veszélyezteti minden olyan esetben, amikor a buborékképződésben az ország lakosainak jelentős része is érintett. Ezek pont a hitelezésekkel, és az ingatlanokkal kapcsolatos ügyletek. A bankok voltaképpen kockázatkerülő magatartást követnek akkor, amikor a többség általi eljárásokhoz alkalmazkodnak. Mikor az országban működő pénzügyi felügyeletek a bankokra hárítják a hitelezési szabályozást szintén egy paradigma, a piac mindenhatóságának paradigmájában leledzenek, ennek igazában hisznek. Hit a jövőben, bizalom az ügyfélben, ennek a két dolognak az együttese a szociálpszichológiai magyarázat arra a kérdésre, hogy miért pont a világ centrumában robbant ki a válság.

Egy ilyen válság természetesen visszaveti a centrum erejét a világgazdaságban, és más olyan területeknek ad felfutást, ahol szintén a bizalom magas szinten áll. Anélkül ugyanis nincs gazdasági és pénzügyi siker. Mivel az értékek általában jóval tartósabbak, szocializációs módon átörökítettek, egyéni tapasztalatok által önigazoló módon többszörösen megerősítettek stb., ezért a válságok ugyan visszavetnek a bizalmon, de mégis az emberek közötti kapcsolat a bizalmi szintnek megfelelő új – vagy régi – formákat keres magának. (Pl. az egyik helyen a cetlire írt ígéret is szerződésnek számít, a másik helyen a többoldalas ügyvédi szöveg sorait is kijátszák. Ezek a viszonyok visszarendeződnek.)

Ezért aztán nem gondolnám, hogy a kisebb bizalmi szinttel rendelkező félperifériák vezető szerepbe kerülhetnének. Egyrészt, mert mint láttuk, a válság őket is sújtja, másrészt, mert a kilábaláshoz kevesebb erkölcsi forrással rendelkeznek. Ha igaz az a tézis, hogy a bizalom határozza meg a gazdasági sikerességet, akkor ehhez a tézishez csupán csak annyit tettünk hozzá, hogy a magas bizalmi potenciálú társadalmak a gazdasági válság során saját korlátaikat tapasztalják meg, s épp a bizalom megtörésével konstituálhatják újra a bizalom fontosságába vetett értékeiket. Például egy ilyen válság után felértékelődik annak a beszállítónak a szerepe, akiről biztosan lehet tudni, hogy teljesíti amit ígér, és leértékelődik a kicsit olcsóbban is felajánlkozó, de ismeretlen.

Arról se feledkezzünk azonban meg, hogy a gazdasági megrázkódtatás ugyanakkor lehetőséget biztosít az új centrumok kialakulásának, mint amilyen Kína vagy a még kevesebb szóval emlegetett India, s vigyázó szemünket mindig tartsuk a makrogazdasági hiteken is. Hinni ugyanis bármiben lehet.

2009.09.22.

A KARAKTERGYILKOSSÁG

A karakter antipatikussá tétele, lejáratása, szisztematikus támadása a magyar politikusokat pszichésen jobban megviseli, mint a nyugatiakat. Ennek okaival, a karaktergyilkosság mechanizmusaival, a fogalom meghatározásával és az elmúlt hetekben történő médiahasználatával, valamint több politikusi példával foglalkozunk.

„Karaktergyilkosság". Ez a gondolatébresztő kifejezés robbant be áprilisban a hazai közéletbe. Korábban csak elvétve találkozhattunk vele, például Kiszelly Zoltán politológusnál, de nem véletlen, mert a nemzetközi szakirodalomban is új fogalomról van szó: 2004-ben Amerikában kezdték el használni a negatív kampány egy egyébként már ismert technikájára.[38] John Kerry demokrata elnökjelölt vietnámi emlékbeszámolóiban találtak egy apró ellentmondást a tények és Kerry szavai közt, s ettől fogva politikai ellenfelei hazugnak nevezték, a hazug karaktert formálták róla.

A karaktergyilkosság személyeskedés, ellen-imázskampány, negatív kampány. Leszűkíthető arra, hogy nem a politikus cselekvésére és szándékaira, üzeneteire, hanem jellemére koncentrál, s ezt igyekszik karikírozni, kiforgatni. Ugyanakkor nyilvánvalóan cselekedetekből és szándékokból ismerjük meg egymást, ezekből vonunk le a jellemre vonatkozó következtetéseket, úgyhogy talán helyesebb általánosabban azt mondani: a *karaktergyilkosság a jellemre vonatkozó megsemmisítő célzatú általánosítás.*

Ez a meghatározás nem mond semmit arról, hogy a jellem, a cselekvő és tervező politikus megérdemli-e, hogy kipécézzék. A humor sem csinál mást, mint sok esetben valakinek a rossz tulajdonságát láttatja meg és bünteti a közösség által. *„Tudod, miért lett hosszabb a nyári időszámítás az idén?"* – mondták a csehek egymásnak az utcán – *„Mert Hitler megígérte, hogy még a nyáron vége lesz a háborúnak."* Hitler alighanem megérdemelte, hogy karakterét elbizakodottként karikírozzák ki, miközben a vicc az összenevető csehek identitását is erősítette, ellenállásukhoz és a diktátor lebecsüléséhez egy könnyed érvet szolgált.

A „karaktergyilkosság" és a „karaktergyilkos" kifejezés azonban nem semleges, mint ahogy egy politikai pszichológia elemzőnek a politikus kigúnyo-

[38] Ismert technika a „priming", amit beetetésnek fordíthatnánk. Ilyenkor a lejáratni szándékozónak egy olyan ügyét kezdik rendszeresen napirendre tűzni, aminek megítélése negatív. Ezáltal, ha sikerül elérni, hogy valóban az emberek számára is napirendileg meghatározó legyen, akkor az átsugárzik a jelölt személyiségének megítélésére is. Ha pl. valaki régen balesetet okozott, és ezt múltjából előbányászva jó sokat tárgyalják, el lehet érni, hogy a balesetokozás ugorjon be mindenkinek, ha ránéz, s ezen keresztül a felelőtlen jellem rajzolódik ki anélkül, hogy felelőtlenként direktben megneveznék. De említhetjük még a framinget (keretezés) is.

lásának technikáját értéksemlegesen illik vizsgálni, s pusztán a körülmények számbavétele után kezdődhet a moralizálás, de nem maga a technika ítélhető el. Ezért aztán a fogalom tudományos használatra nem is túl szerencsés, mert nyilvánvaló, hogy akire a karaktergyilkos kifejezést illesztik, az már önmagában hátrányos helyzetbe kerül, hiszen aki gyilkos, az jó ember nem lehet. Az utóbbi hetekben nyelvpolitikai küzdelem kezdődött el a magyar médiában arról, hogy ki a karaktergyilkos.

Karaktergyilkos a jobboldali sajtó, amely politikai hullákat termel, aki pedig a kifejezést használja, az a baloldali sajtó, az hívja fel a figyelmet arra, hogy Gyurcsány Ferenc utódlásának kérdésében, s vele szemben is eredményes karaktergyilkosságok történtek. A nyelvpolitikai küzdelem lényege, hogy ha én meghatározhatom, milyen kifejezéssel illessük amit te csinálsz, s ha az elnevezést te is kénytelen leszel használni, akkor te magad saját magadat minősíted már a kifejezés használatával. Nem véletlen tehát, hogy a jobboldali sajtóban mostanában a „karaktergyilkosság" kifejezés elvétve található meg. Ez esetben is csak olyan módon, hogy próbálják azt kivédeni, mint például amikor Bajnai Gordonról azt írják, hogy egyáltalán hol itt a karakter, vagy amikor expliciten kijelentik, hogy a baloldali sajtó karaktergyilkossággal vádolja a jobboldalit. Előbbiben a kifejezés kicselezése, utóbbiban direkt visszautasítása történik. Ám mivel a kifejezés jól leírja a jelenséget, voltaképp mindkét tiltakozás kudarcra van ítélve.

Ugyanakkor nem csak a jobboldali sajtó a karaktergyilkos, hanem másfelől az egész média, jobbról, balról és középről egyaránt. Ennek meg az az oka, hogy a hatalommal szemben a sajtó képtelen kritikai potenciálját feladni, s ez rendjén is van. Hírértéke annak van, ha valakinek a füle mögött – aki a hatalomra aspirál – találnak valamit, és ha ez a valami igaz, akkor a támogató sajtó maximum elhallgatni tudja egy darabig, de azzal is csak magának árt, a semleges médiumok pedig épp úgy lecsapnak, mint az elkötelezett üldözők. Nem nehéz tehát megjósolni, hogy a frissen felálló kormány tagjaival szemben az elkötelezett üldözők egy szisztematikus lejárató kampányba kezdenek. A csúcson lévő van a leginkább veszélyeztetett helyen, s miután meglehetősen gyorsan feltárják róla a tényeket, azok igazságtartamát megvizsgálva a kevésbé motiváltak is átveszik majd, s így egy idő után már mindegy lesz az eredeti forrás, csak a tény számít. Ezt nevezik alvó hatásnak, mikor a forrásnak el kell halványulnia ahhoz, hogy az emberek elfogadják az érvet. Ezek a folyamatok igen gyorsan végigmennek, feltéve ha az új kabinet tagjai nem rendelkeznek makulátlan múlttal. Még abban az esetben is, ha a politikus makulátlan, a karaktergyilkos járhat sikerrel, de erre még visszatérnénk. Egy rövid kitétel erejéig néhány szót kell szólni a karaktergyilkosság sajtóetikájáról, azaz nem a politikáról beszélünk, hanem a sajtóról.

Valójában nem a karaktergyilkosságot elkövető újságíró az etikátlan – mi sem tudunk jobb kifejezést erre –, hanem az, aki karaktergyilkos akar lenni.

Ahogy az sem mindegy, hogy valaki önérdekből öl meg valakit, vagy baleset történik. Azzal nincs semmi baj, ha egy újságíró a munkáját végezve feltárja, hogy mit tett Surányi vagy Bajnai. Még azzal sincs gond, ha valaki feltárja, hogy Deutsch Tamásnak házasságon kívüli gyereke is van, s ha ebből következtet az illető a politikus jellemére, jóllehet ez egy magánéleti történés. A baj a hozzáállással van, ha egy újságíró úgy gondolja, neki kell valamiképp megbuktatni Deutschot, Surányit, Bajnait stb. Egyetlen kezdő újságíró sem kezdi azzal a pályáját, hogy oktatói tehetséges karaktergyilkosnak találták, ezért azt javasolták neki, hogy menjen a médiába szerencsét próbálni. Akinek ugyanis hatalmi harcokhoz van erős késztetése, annak a politikában a helye, aki pedig szereti feltárni a személyek érdekküzdelmeit és megfigyelni, hogy az miképp hat a közéletre, az választhatja az újságírást, ez azonban nem egy vállalt rosszindulatú attitűd, hanem nagyon is pártsemleges – elméletileg.

Térjünk azonban vissza ahhoz a felvetéshez, hogy miképp is járhat sikerrel a karaktergyilkos politikai ellenfél még abban az esetben is, ha a másik makulátlan. Két ilyen variáció van. Részben akkor, ha áldozata mögött nincs semmilyen bázis, ez esetben bárki, akit magára hagytak könnyen „meggyilkolható", s abban az esetben is a karaktergyilkos kerül jó pozícióba, ha a politikai elit egészének rendkívül alacsony a presztízse. A nyilvánosságban ugyanis kiélezett helyzetekben mindenki véleményt kénytelen formálni, s ha eleve gyanús az emberek számára jóformán bármelyik politikus, akkor nem lép életbe a bumeráng effektus, mely a karaktergyilkos számára kockázati tényező. Mi magyarok többségében nem szeretjük a politikusainkat, ezért aztán még ha mögöttük van a saját bázisuk, legyen az politikai vagy médiabeli, elfogadjuk a másik oldaltól, hogy a védők csak kollaboránsok, s nem elfogulatlanok.

A karaktergyilkos technikák hazai kockázatnélküliségének oka nem más, mint a politikus alacsony presztízse. Nincs olyan nyilvánosság, amelyik azt mondaná, hogy „ezt azért nem illett volna vele szemben megtenni, ez ízléstelen". Inkább az „úgy kellett neki" káröröm dukál bárkinek a többség részéről. Pedig a hatalom híveket és magas presztízst nyújt, Jézusokat a tömeg csak akkor szokott keresztre feszíttetni, ha nincs mögötte erő. Mi viszont nem szeretjük az egyszemélyes kiugró vezetőinket sem. A karaktergyilkosság márpedig sokkal könnyebb, ha kiugró személyekkel szemben következik be, mintha egy csoporttal szemben próbálkoznak, s ez a perszonalizáció az utóbbi időben felerősödött a pártpolitikában. (Bár arra is akad példa, amikor egy csapattal szemben indul karaktergyilkossági kommunikáció, lásd mikor Kuncze Gábor a Fidesz egészét nevezte papagáj-kommandónak, vagy amikor a jobboldal lekommunistázza a baloldalt.)

A politikai elitünkkel szembeni népharag egyenes arányban van a politikai elit hatalommal való visszaélésével. Általában nincs következménye a tetteiknek, pusztán a hatalom megszerzése a nehéz, de aztán jóval több mindent megengedhetnek maguknak, mint a jobb demokráciákban. Így elszakad egy-

mástól a társadalom és a politikai elit, s a társadalom a szolidaritás megvonásával bünteti azokban az esetekben is a politikusait, amikor talán ildomos volna védeni őket. Ennek ellenére volt már bumerángeffektus nálunk is, ilyennek tartható, a Fidesz „rosszabbul élünk" kampánya, ám ez is inkább azért volt sikertelen, mert nem egyszerűen a másik felet támadta, hanem a lakosságot nézte butának. Az emberek inkább ezt nem fogadták el, nem a baloldal elleni támadást tartották ízléstelennek. A politikai elit társadalmi elfogadottsága már olyan rossz állapotban van, hogy az ellentábor a miniszterek nyugati esetlenkedéseit inkább kárörömmel, mint nemzeti aggodalommal szemlélik.

A karaktergyilkosság sikere voltaképp három összetevőtől függ: egyrészt attól a közegtől, amelyikben kísérleteznek vele, aztán függ attól, hogy aki ellen használják mennyire érdemli meg, s végezetül attól, hogy ki használja. Említettünk is néhány példát ezen összefüggések bonyolultságára, például azt, hogy 1. a magyar társadalom közege kiválóan alkalmas erre, 2. hogy aki ellen használják, az lehet akár Hitler is, s 3. hogy aki használja lehet mégoly szélsőséges is, az alvó hatáson keresztül eredményt érhet el.

Bár nem hinnénk, hogy bárkit azonosítani lehetne Magyarországon Hitlerrel, annyit azonban érdemes átgondolni, hogy elemzőnek és civil embernek egyaránt úgy tűnhet, az utóbbi évek nem képesek kitermelni magukból olyan politikai vezetőt, aki ne lenne a demokrácia szempontjából problémás. Persze, hogy nem volt nehéz karaktergyilkosságot elkövetni Medgyessyn, aki D-209-es ügynöki sorszámot viselt, és csak a megválasztása után derült ez ki. Általánosságban elmondható, hogy az új baloldal a régi politikai tőkével és politikai tőkéjét gazdasági tőkére átváltókból rekrutálódott, s hogy a 90-es évek tőkefelhalmozása során a kísértésben vagy elvéreztek, vagy pedig perifériára kerültek. (Utóbbi esetben nincsenek a politikában.)

Amikor tehát a jobboldali sajtó a baloldali politikusokról, a baloldali pedig a jobboldaliakról rántja le a leplet, voltaképp valódi bűnöket tár fel, így aztán a karaktergyilkosság vagy bármilyen más negatív kampány nem rágalom. Azért is könnyebb tehát a dolga a karaktergyilkos újságíróinknak (melyet mint attitűdöt egyébként a korábbiakban kifejtett okoknál fogva egyáltalán nem tartunk helyesnek), mert könnyen találnak valódi fogást.

Számtalan példát és variációt találhatunk a rendszerváltás utáni történetünkből. Az MDF és Antall József karakterét is a Horthy-féle urizáló, dzsentri karaktergyilkosságnak vetették alá, tulajdonképpen sikeresen, de mára ez mégis átalakult. Ma már pozitív értelemben használják, hogy Antall legalább úr volt, sőt a Horthy korszakot is egyre kevésbé lehet összemosni a fasizmussal, bár Horthyt tévesen a többség még mindig németbarátnak tartja. Boross miniszterelnök karaktere is sokat javult, és tulajdonképp a baloldali média számára is elfogadottá vált.

Horn Gyulára a pufajkás, azaz a tömegbe lövető gyilkos karakterét próbálta a MIÉP, sőt az akkori Fidesz is ráégetni, Horn Gyula az ügynöktörvény ha-

tálya alá került, de ez mit sem ártott neki, karaktere alapján pedig nem gyilkosnak, mint inkább a határokat megnyitónak tartották (bár ez utóbbi érdem is inkább kommunikációs siker). Más karakterjegyek persze kirajzolódtak róla, mint például öntörvényű, kiszámíthatatlan stb., de a karaktergyilkosság nem sikerült. Baloldali utódja, a már említett Medgyessy békés, szerény, barátságos karakterként kezdte, aztán vele szemben a karaktergyilkosság már sikeresnek volt mondható, hiszen nem csak a magyar James Bondnak csúfolták, de gyengekezűnek, azaz erőtlennek, sőt lustának és nem eléggé éles eszűnek is.

Gyurcsánnyal szemben az ideggyenge címke volt talán a legtartósabb és a rendszerváltás utáni politikai kommunikáció talán legdurvább karaktergyilkos kísérlete, ám úgy véljük, ez sikertelen volt. Gyurcsány több személyiségét érintő támadást azzal védett ki, hogy tovább lépett, újabb ötletet dobott be, de természetesen híveire is támaszkodhatott. Később azonban a kreatív homlokzatot az ellenzék lerombolta, s helyette a programjait és ötletrohamait megvalósítani képtelen embert mutatott fel, s ne feledkezzünk meg a lényegről, a hazug karakterről, melyhez Gyurcsány épp maga adta fel a labdát, s amely egyébként nyilvánvaló politikai öngyilkosság volt. Bár nem gondoljuk, hogy Gyurcsány hazudósabb volna, mint általában a politikustársai, akár a nyugatiak is, azt azonban igen, hogy politikailag alulszocializált volt, melyet épp a „jövőben igazat fogunk mondani" ígéretéből lehet levezetni. (Ezt korábban az MPK honlapján meg is tettük.)

Az Orbán Viktorral szembeni politikai karaktergyilkosság sikeres kísérlete pedig az volt, hogy a vele szembeni ellenzék cezaromannak kiáltotta ki, akinek országlásától félni kell. Mint minden karaktergyilkosságnak, itt is kellett találni alapokat, amelyre ez építhető volt. Ilyen, hogy kormányüléseken megkövetelte, felállva fogadják, vagy ilyen volt a magyar korona Parlamentbe hozatala és az országban való körbevitele, konfrontatív politikai pályakezdése, az elkapott jelenet, amikor egy idős asszon kezet csókolt neki. De a cezaromán negatív kampánnyal szemben egy kitartó munka kezdődött, melyben szerepléseit csökkentették, s olyan beállításokat és programokat alkalmaztak, amelyben nem a nép vezére, hanem a társadalom problémái iránt érdeklődő személyiségként tüntették fel. Nem alulról fotózta a kampánystáb, hanem mozgó kamerákkal felülről stb. Mégis a lendületes konfrontativitás hiánya, a Medgyessyvel való óvatossága, vagy a Gyurcsánnyal való defenzív miniszterelnök-jelölti vitája okozhatta a vereségeket. Tehát lehet, hogy a karaktergyilkossággal szembeni munka eredményes volt, de cserébe már két választást is el kellett veszítenie.

Minden politikus – sőt minden másik emberrel szemben – van egy személyészlelésünk, melyben megkülönböztetünk centrális és periferiális tulajdonságokat. Hogy mit tekintünk centrálisnak, az függ az illető foglalkozásától, és azon belüli pozíciójától. A karaktergyilkosságban néha a centrális tulajdon-

ságok arculatát változtatják negatívvá, például a vezéregyéniségből diktátort képeznek, a szerényből erőtlent, néha viszont a periferiális tulajdonságot hangsúlyozzák szintén negatívan megkonstruálva addig, amíg az át nem sugárzik a centrálisra. Például kalapokat hordó nagyasszonynak mondják, pedig egyszerűen csak jól öltözött, s nem is centrális politikai személyiségjellemző, hogy valaki egyébként nőként mennyi gondot fordít a megjelenésére. A felépített homlokzatokat a karaktergyilkosság negatívba fordítja.

2009.04.21.

AZ ÁLLAM DESTABILIZÁLÓDÁSA

Az állam szerepe és aktuális állapota régi slágertéma, bár olykor – mint például a választásokhoz közeledve – más kérdések nyomulnak a közbeszéd homlokterébe. Holott az állami szolgáltatások, az igazságügy, az erőszakszervezetek, a pénzügyi rendszer, sőt: a társadalmi struktúra bomlása csupa olyan tényező, ami az állam destabilizálódását eredményezheti, s ez a választások kimenetelét is befolyásolhatja. Persze a destabilizálódás még nem anarchia, de azért Magyarországon van okunk az aggodalomra.

Valószínűleg nem arról van szó, hogy ha valamelyik alrendszer igen rosszul működik, akkor vége az államnak, hiszen egyik a másikat képes kompenzálni. A balti államokban vagy Ukrajnában a nemzetállammá válás kompenzálja folyamatosan a gazdasági nehézségeket. De a nemzetállammá válás sem mindig elégséges. Oroszország számára a nemzetállammá válás a birodalom bomlása következtében kevésbé tudta kifejteni pozitív hatásait, s ott az oligarchákkal szemben Putyin erőszakos, és nyugati szemmel nézve nem demokratikus fellépése védi meg az államot. A kis népek már csak azért sem járhatják az orosz utat, mert kicsik. Kaotikus államiságuknak a nyelv elvesztése, az identitás megszűnése lehet a következménye, melyektől egy nagy népnek sohasem kell igazán tartania.

Az állami szerep megrendülésének, destabilizálódásának kísérleti laboratóriumává vált Magyarország. Míg korábban a diktatúrából a demokráciába való átmenet egyik kelet-közép-európai laborja volt az ország, jelen pillanatban a széttartó, diszfunkcionális struktúrák iskolapéldája.

A közintézmények szolgáltatásai folyamatosan épülnek le. Nem tudjuk pontosan, hol van a állam szerepvállalásának lélektani és a funkcionális határa, de az bizonyos, hogy az állampolgárok jó része tapasztalja és nagyon elbizonytalanodva éli át ezt a leépülést. Az állami szolgáltatások leépülése azért is frusz-

ráló élmény, mert ezzel párhuzamosan a piaci szereplők szolgáltatásai (pl. ügyfélkapcsolat, kommunikáció, határidők betartása stb.) határozottan bővülnek és fejlődnek. Ezzel együtt az önkormányzatoktól az ügyészségen keresztül az egészségügyig minden hivatallal szemben nő az elvárási szint, nő, miközben a hivatalok teljesítőképessége csökken, nem kis részben azért, mert az intézmények morális válságban is vannak, s egyre nehezebben tudják megindokolni, milyen társadalmi célok szolgálatában is tevékenykednek.

A költségvetési megszorítások még csak tovább fokozzák az állam destabilizálódásának látszatát. Egyetlen példaként a legutóbbi napok fejleményeiből az egészségügyet említhetjük. Az egészségügyi szolgáltatók vezetői az utóbbi években képtelenek költségvetéseiket megtervezni, mert a pénzelvonások állandó meglepetésül szolgálnak a számukra. Minden reform kiszámíthatóság ígéretével kecsegtet, ám valójában pénzelvonást jelent, de állandóan újabb reform következik, ami miatt tovább nő a kiszámíthatatlanság. (Egy konkrét példa, Veresegyháza, ahol a helyi egészségközpont vezetője jó politikai kapcsolatokkal is rendelkezik, ám ennek ellenére képtelen elérni, hogy akkora kapacitást biztosítsanak a kórház számára, mint amennyivel valójában dolgozik. A kormány leállíttatta az évenkénti kapacitás-ellenőrzést, miközben települések növekedtek és csökkentek, betegek vándoroltak. Pedig ez a fajta elosztás nem terheli pluszban a költségvetést, csak megfelelő módon arányosít. Az egészségügyi pénzelosztásban tehát gyakorlatilag az állami adminisztráció leállt az élet követésével.)

Egy-egy helyzet jogszabályokkal történő kezelése akkor is problémát sejtet, ha nem születnek az élet változását követő szabályozások, és akkor is, ha túl sok jogszabály lát napvilágot. Alighanem magasan vezet ez ügyben a parlagfűvel kapcsolatos jogszabálygyártás mennyisége.

Amikor a végrehajtó hatalom tartósan elszakad a jogszabályoktól, az szintén az állam diszfunkcionális működésének a jele. Diktatórikus rendszerekben az ilyesmi akár a társadalom védekezőképességét is fokozhatja, azaz pozitív hatása is lehet, ám egy demokráciában mindennek felmérhetetlenek a negatív hatásai.

Magyarországon a rendfenntartó szervek is elindultak a leépülés útján (pl. korai nyugdíjazás), melynek csúcspontja a televízió 2006 őszi ostroma volt. Az utána következő időszakban a kormány igyekezett biztosítani a működés színvonalának javításához szükséges többlet-erőforrásokat, de miközben ebből a szempontból az állam erősödni látszott, a rendőrségi hibák megerősítették a demokráciát amúgy is fölöslegesnek tartó szélsőjobbot.

Az állam sokak által érzékelhető destabilizálódásában nem csak a végig nem vitt rendőrségi vizsgálatok, az ügyészség és a bírósági munka csúszásai, a közintézmények pénzhiánya, a szakemberek elvándorlása stb., de a politikai kommunikáció is ludas. Aligha nevezhető okos politikai kommunikációnak a tüntetőknek küldött olyan üzenet, hogy csak tüntessenek, aztán ha megunták,

majd úgyis hazamennek. Bár mentő körülményként említhető, hogy a rendszerváltás óta – a taxisblokádot leszámítva – nem volt igazán tapasztalat arról, hogy a kormánnyal elégedetlenkedők felboríthatják a hétköznapi rendet.

Egy ilyen, folyamatosan destabilizálódó, az állam tekintélyveszteségét mutató közegben nem véletlen, hogy megnövekszik a rendpárti irányzatok és politikusok szerepe. Fájdalmas tény – a rendszerváltás idején ezt másképpen gondoltuk –: az állam garantálta biztonságot az emberek többre értékelik a szabadságnál. Ezt mutatta ki egy korábbi kutatásunk is, amely a 2006-os Kossuth téri kordonbontást vizsgálta, és ebből az derült ki, hogy a megkérdezettek Fidesz iránt közepes erősséggel elkötelezett része is az akkori rendőrséggel szimpatizált inkább.

Környezetvédelmi ügyekben se szeri, se száma az olyan történeteknek, ahol vállalkozók vagy akár városvezetők is elkövetnek visszaéléseket, de a fellebbezési és eljárás-újraindítási játékok során az ügyeket sikerül elaltatni. A kiszabott büntetések nincsenek arányban a környezetszennyezés során szerzett egyéni gazdagodásokkal, sőt olyan is előfordul, hogy mivel a hatóság nem indít maga automatikusan bírósági eljárást, nem az fizeti meg a kárt, aki okozta. Például egy város önkormányzata fizet olyasmiért, amit magánszemély követ el. A közösség vagyonával való politikai játszadozások egyéni gazdasági és/vagy politikai haszonszerzést szolgálnak, s ezek megint a közösséget elvileg védeni szándékozó állami szervek gyengeségét bizonyítják.

A pénzügyi rendszer morális válsága, a bankok iránti – talán nem is alaptalan – negatív érzület növekedése (Magyarországon a bankoknak a válság ideje alatt is nőtt a bevételük), a körbetartozások, és a fizetési morál leépülése is hasonló hanyatló mintázatot mutat, mint a közszféra, pedig ezek a momentumok is a társadalmi integráció fontos tényezői. Az állam, ha nem tudja kikényszeríteni a pénzügyi fegyelmet, akkor megint nélküle, az erőpozíció alapján dőlnek el a dolgok.

Végezetül magáról a társadalomról érdemes pár szót szólni, mert a társadalom fragmentálódása valójában nem csak tünete, de okozója is az állam destabilizációjának. Ha az emberek kilátástalannak és igazságtalannak látják a környezetüket, akkor a devianciákba menekülnek.

A magyar lakosság elvárása nem kicsi. Olyan államisággal, amilyennel a fiatal balti államok rendelkeznek, nem éri be. Ott a szociális biztonságról képesek lemondani az emberek, cserébe a friss államiságért. A szlovákokéhoz hasonló ellenségképünk sincsen (ld. magyarokkal szembeni nyelvtörvény). Mi nem éljük át a nemzetté válás friss eufóriáját, s viszonylag kevesen vannak azok, akik hagyományőrző egyesületekbe tömörülve gyakorlatilag kis közösségekbe menekülnek a létbizonytalanság elől. Nálunk a demokratikus játékszabályok elterjesztése és azoknak való érvényt szerzés volna az egyedüli út, miközben a deliberalizációs gyakorlatban mind az állam, mind a társadalom gyerekcipőben jár, legalábbis a Nyugathoz képest igen látványos ez a lemaradás.

Az a baj egy kis nemzet esetében az államiság szétesésével, hogy a kis nemzetnek mása nincs is igazán, mint az államisága. Ez komoly kihívás az ország számára, amit pszichésen tovább bonyolít, hogy az EU-integráció folyamata során szuverenitásunk egy részéről önként mondunk le.

2009.09.29.

Ez a könyv a Méltányosság Politikaelemző Központ kutatóinak válogatott esszéit, elemzéseit, tanulmányait tartalmazza — éppen egy évvel a központ legutóbbi kötetének megjelenése után. A Méltányosság-könyvek sorozat harmadik darabjaként napvilágot látó összeállításban tíz szerző ötven írása olvasható. Az írások Magyarország mai állapota elé tartanak kritikus tükröt, abban a meggyőződésben, hogy a könyv hozzájárulás a politikaelméleti diszkussziók hazai horizontjának régen várt tágításához.

